

A R K I V
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATS BIDRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

TURE JOHANNISSON

UNDER MEDVERKAN AV

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN EYVIND FJELD HALVORSEN
JÓN HELGASON LUDVIG HOLM-OLSEN VALTER JANSSON
TRYGVE KNUDSEN† PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN

ÅTTIOTREDJE BANDET

SJÄTTE FÖLJDEN. FÖRSTA BANDET

C. W. K. GLEERUP LUND
M C M L X V I I I

INNEHÅLL

<i>Andersen, Harry</i> , Universitetslektor, Dr. phil., Köpenhamn, <i>Runica</i>	175
<i>Andersson, Thorsten</i> , Docent, Uppsala, <i>Luntertun</i> i Reinke de Vos	218
— i sæng medh sko och hosor	226
<i>Barnes, Michael</i> , Lecturer, London, Notes on the Passive in Old Icelandic and Old Norwegian	140
<i>Benson, Sven</i> , Arkivchef, Lund, En studie i brottsbalkens språk . .	184
— <i>Ejder, Bertil</i> , och <i>Loman, Bengt</i> , Litteraturkrönika 1967 . . .	256
<i>Einarsdóttir, Ólafía</i> , Fil. dr, Köpenhamn, Om de to håndskrifter af Sturlunga saga	44
<i>Ejder, Bertil</i> , Docent, Lund, se Benson, Sven.	
<i>Grøtvedt, Per Nyquist</i> , Dr. Philos., Oslo, Fremmede hilsningsformu- larer og gammel skriftradisjon i vitneprovbrev fra norsk sen- middelalder	1
<i>Hallberg, Peter</i> , Docent, Göteborg, Om teser och »översättnings- grodor»	250
<i>Halvorsen, Eyvind Fjeld</i> , Professor, Oslo, Trygve Knudsen† . . .	282
<i>Heller, Rolf</i> , Dr. phil., Leipzig, Olaf vor der Küste Islands	23
— »Flagð þat, er þeir kölluðu Selkollu»	35
<i>Johannisson, Ture</i> , Professor, Göteborg, Fsv. <i>þiuþwala bot</i>	238
<i>Loman, Bengt</i> , Docent, Lund, se Benson, Sven	
<i>Lönnroth, Lars</i> , Assistant professor, Berkely, Filologi och ordräkning	241
<i>Naert, Pierre</i> , Professor, Åbo, Runnordiskans <i>riti</i>	174
<i>Rieger, Gerd Enno</i> , Dr. phil., Münster, Die Spitzenstellung des finiten Verbs als Stilmittel des isländischen Sagaerzählers . .	81
<i>Salberger, Evert</i> , Lektor, Göteborg, Runsv. sip × burin	166
<i>Ulvestad, Bjarne</i> , Professor, Bergen, Der Begriff 'offener Vokal' in der norwegischen Mundartphonetik	203
Meddelanden	285
Till red. insända skrifter	286

PER NYQUIST GRÖTVEDT

Fremmede hilsningsformularer
og gammel skriftradisjon i vitneprovbrev
fra norsk senmiddelalder

Etter 1450 taper den gammelnorske skriftradisjon så sterkt terreng at skriftspråket går i full oppløsning. Hvorledes denne oppløsningsprosess har gått for seg, får vi et godt bilde av i de bevarte vitneprovbrev om drapssaker fra middelalderen. Av særlig interesse er brevene etter ca. 1420 (1419—1547). Det er tydelig at forskjellige språklag i disse brev forekommer side om side. Innledningen med hilsningsformularene har tidlig et fremmed preg, selv om de enkelte ord kan være forskjellige. Den representerer et *embets-* og *adelsspråk* med en overlesset og kunstlet språkbruk. Jo flere titler kongen tillegges, desto rikere blir uttrykkene for ydmykhet og underdanighet. De grammatiske former og setningsbygningen svikter. Det er et tillært og kunstig språkbruk som står i sterk motsetning til den knappe, presise språkform fra gammelnorsk tid.

I selve vitneprovne kommer den muntlige språktone sterkere fram. De representerer et mer *folkelig språk*, selv om skrivemåten av de enkelte ord bare delvis viser levende dialektformer.

Vitneprovne er ofte omgitt av stivnede *skriftradisjonelle ord og formularer*, bla. i viglysningsformularene og i slutningstiradene.

Denne sammen-filtrering av forskjellige språktoner og stilarter har i det lange løp vanskelig for å holde seg. Utover mot reformasjonstiden blir den mer hjemlige språkbruk — enten det gjelder levende höytids-tale eller tradisjonelle skriftformer — avløst av dansk språkbruk, selvom enkelte tradisjonelle formularer og ordformer er meget seiglivete.

Hånd i hånd med denne språkprosess går påvirkningen på selve skrifttypene og det paleografiske mønster.

Oversikt over de undersøkte brev

a) *Telemark**Brevutstedere.*

1) 1: 692 — Holms kirkegård
12/11424.	Vigulf Ormsson, lensmann i Hjartdal.
2) 1: 738 — Skiden 21/6 1432.	Herlaug Petersson, foged i Skiden-syssel.
3) 1: 740 — Mo 26/9 1432.	Sandulf Thordsson.
4) 8: 298 — Skiden ca. 1436.	(defekte første linjer).
5) 1: 862 — Skiden 18/3 1463.	Erik Eriksson, foged i Skiden-syssel. (utst. på grd. Danzen).
6) 1: 947 — Skiden 6/3	Thure Mattsson.
7) 1: 961 — Skiden 6/5 1489.	Thjostolf Sveinsson.
8) 8: 434 — Skiden 5/3 1492.	Isak Larensen.
9) 11: 284 — Skiden 5/3 1506.	Amund Sigurdsson, lagmann i Skiden.
10) 11: 289 — Skiden 8/11 1510.	Jeppe Skåning, Otto Holgerssons (Rosenkrantz) foged i Skiden-syssel.

b) *Agder*

1) 4: 827 — Frodland 1/5 1425.	Eilif Brynjulfsson, hr. Eindrid Erlendssons ombudsmann på Agder.
2) 7: 383 — Öyestad 15/10 1427.	Gunnar Gunmundsson, hr. Eindrid Erlendssons ombudsmann.
3) 9: 267 — Valle 14/5 1436.	4 menn: Euinder Pøresson, Herbiörn Ossolfsson, Salue Anundsson, Olafuer Þorgylsson.
4) 1: 774 — Åmlid? 1440.	Thorer Amundsson, ombudsmann i Råbyggelaget på vegne av hr. Eindrid Erlendsson.
5) 4: 1043 — Moland 6/9 1505.	Jeppe Nilsson.
6) 4: 1044 — Åmlid 14/10 1505.	Asbjörn Nilsson, lagrettemann på Aust Agder.
7) 2: 1035 — Spangereid 3/6 1510.	Sven Knutsson.
8) 7: 585 — Åmlid 9/7 1524.	4 lagrettemenn i Råbyggelaget: Björn Björnsson, Tollof Torgersson, Hellek Bergwlfsson, Olaf Olaffsson.
9) 8: 568 Lygnedal 10/2 1528.	Nils Sjellandsfarer, foged på Lista.
10) 13: 602 — Holme (Mandal)
13/9 1534.	Jens Holm, foged i Midsyssel.
11) 1: 1098 — Rike 10/5 1541.	Christoffer Andersson, foged i Råbyggelaget.

c) *Andre brev*

1) 3: 649 — Lauve (Tjölling)
16/12 1419.	Skak Pedersson.
2) 2: 1016 — Rögedal (= Röldal) 30/9 1501.	Gunnar Sylvestersson.
3) 11: 287 — Huseby (Råde)
16/6 1509.	Olaf Olafsson.
4) 1: 1051 — Voll (Lautin) 7/2
1517.	Eggert Hansson, landfoged på Hedmark.
5) 2: 1064 — Bergen 27/2 1520.	Jörgen (Jorenn) Hanssen, hövedsmann på Bergens kongsgård.
6) 14: 277 — Jemtland 27/2 1520.	Jon Hedinsson, sysselmann i Jemtland.
7) 15:154 — Halsnö kl. 1522.	Truls Hansson, foged i S. Hordaland.
8) 2:1079 — Eftelöt 3/4 1525.	Nerid Thordsson, lensmann i Sandsverv.
9) 4:1105 — Reidin (Valdres)
8/9 1534.	Hallvard Bagge.
10) 11:598 — Gudaker (Hedmark)
4/2 1534.	Thomas Jute, foged på Hedmark.
11) 16:599 — Hof (Toten) 3/3 1539.	Peder Hansson (Litle), hövedsmann på Akershus.
12) 3:1154 — Fitjar (Sandar) 5/5 el.
5/9 1539.	Jens Brun, foged oved Brumla.
13) 2:1132 — Reidin (Valdres)
4/3 1540.	Gudleik Thjostolfsson, lensmann i Valdres.
14) 2:1147 — Tönsberg 14/10 1547.	Peder Andersen, lagmann i Tönsberg, Laurens Holk, borgermester + 4 rådmenn.

Skriftmiljøene

For å få klargjort denne oppløsningsprosess kan det lønne seg å kaste et blikk på skriftmiljøene. Her er vi i den vanskelige stilling at skriverne aldri nevnes ved navn, og brevene er fordelt over et så langt tidsrom og et så stort område at sammenligningen mellom de forskjellige hender ikke fører til noe sikkert resultat. Utstederne, som ofte er sysselmenn eller fogder av fremmed avstamning, har skrivere i sin tjeneste. For å gjengi selve vitneprovne korrekt er kjennskap både til det lokale talemål og til de gamle rettsformularer nødvendig; derfor er skriverne ofte norske; men gjennom kontakten med det fremmede embetsmannsmiljø, hvor svenske og etter 1450 især danske eller tyske adelsmenn har spilt en viktig rolle, er de blitt fortrolig med svensk-danske skriftvaner og ut-

trykksformer. De mottar inntrykk av fremmed uttale, og ikke få norske skrivere oppfatter denne som den fornemme og mest korrekte. Om et brev f. eks. har mye av tonalisering og monoftongering, kan man ikke derav slutte at skriveren ikke er norsk. Han har heller ikke noe levende skrifttradisjonelt mønster å holde seg til. De fremmede skriftvaner öker sterkt henimot 1500 og framover mot reformasjonstiden. I mer avsidesliggende strök er det ofte lensmannen som er utsteder og vel også skriver. Slike brev har mindre med höflighetsformer. I et brev som er utstedt så sent som i 1525 (2:1079) av lensmannen i Sandsverv Nerid Thordsson, er det slöyfet alt om ydmykhet og underdanighet.

a) I brevene fra Telemark (jf. oversikten s. 2) er det 2 som er utstedt på mer avsidesliggende steder, Hjartdal og Mo (nr. 1 og 3). I det förste nevnes lensmann *Vigulf Ormsson* som utsteder. Navnet skrives med lokal uttale *Wigufuer* med bortfalt *l*. Han har trolig skrevet brevet. Nr. 3 er utstedt av lensmann *Sandulf Thordsson*, som vel også er skriver. De opptrer begge på vegne av underfogden¹ Herlaug Pedersson som er av dansk avstamning, men fast knyttet til Norge i flere tiår framover i tiden.² De fleste brev er utstedt i Skiden. Det er derfor mulighet for flere skrivere. Fölgende utstedere er nevnt: nr. 2 *Herlaug Pedersson* foged, nr. 4 er defekt, og utstederens navn kan ikke leses, nr. 5 har fogden Erik Eriksson som utsteder, lagmann Olaf Karlsson setter segl. Dersom skriveren er norsk, må han ha vært påvirket av svensk skriveskikk (*jak*, *ödhmivklikr*, priv. prefiks *o* i *oförsynio*, lite med diftonger: *heta*, *edhstaff*, *Gwnlek*, *profasthaveslo*, *körleghor*, *ethradhe* pt., *en* ubest. art., *bleff* han *döödh* aff — men skr. trad. *hins dovda* —, ikke ekss. på *u*-omlyd: *midhfastho*, *axlen*, *laghlika*, adj. *tro*; om skriverens norske grunnlag vitner ordformer som *bodhe* dat., *bodhen* pt.pts.

I nr. 6 nevnes *Thure Mattsson*, Henrik Krummedikes underfoged i Skidesyssel, som utsteder. Navnet tyder på svensk eller dansk avstamning; men brevskriveren må være norsk. Nr. 7 har *Thjostolf Sveinsson*, Odd Alfssons underfoged, som utsteder. Navnet er utpreget norsk, og brevet viser — utenom hilsningsformularen — norsk språktone, muntlig preget. Nr. 8 nevner *Isak Larensen*, Peder Gris' foged i Skidesyssel, som utsteder. Brevet har norsk språkform. Nr. 9 har *lagmannen* i Skiden

¹ *Foged* nyttes både om en kgl. embetsmann i en friere stilling og om en ombudsmann som er underordnet en høyere embetsmann, f. eks. en sysselmann, og kalles da også „underfoged“ eller „undersysselmann“.

² Navneformen Herlaug er også en fornorskning. Han er i live 19/1 1458 (3: 842), da han nevnes blant 23 norske riksråder på et riksrådsmöte i Skara, men er död 22/9 1459 (1: 849).

Amund Sigurdsson som utsteder. Han opptrer som ombudsmann for fogden Gisle Stensson på vegne av Christian Bagge. Utenom den utbroderte innledningsformular har brevet en norsk språktone. Nr. 10 nevner *Jeppe Skåning*, Otto Holgerssons (Rosenkrantz') foged som utsteder. Skriveren er neppe norsk. Utstederen er etter navnet å dømme av dansk avstamning. Ortografien er dårlig med mange overflødige bokstaver, slik som i samtidig dansk. Språkformen er på grunn av ortografien vanskelig å bedømme: *skothyrna* skrives *skwdhiörn(e)*, *veg(en)* skrives *waygen*, *wyæskæll*, ellers finnes *gullweth*, *bog(h)*, *draberen*, *hyns dode* osv.

b) I Agder-breven er i de fleste tilfelle norsk språk hovedgrunnlaget, når man ser bort fra de kunstferdige hilsningsformularer. I nr. 5 nevnes som utsteder *Jeppe Nilsson*, Kristiern Bagges ombudsmann på Aust-Agder. Språket er vesentlig norsk. Utstederens navn kan tyde på dansk avstamning; men både Jeppe og Niels er omkr. 1500 brukt i Norge som personnavn. Han kaller seg selv for «tjænare» hos fogden.¹ Nr. 7 som er utstedt av *Sven Knutsson*, Henrik Krummedikes foged på Lista, er norskpreget, men med flere avvikende former. Presten i Audnedal setter sitt segl. (Har han skrevet brevet?). Nr. 8 fra Åmlid er utstedt av 4 lagrettemenn, og skriveren må være norsk (*skodit*, d.v.s. *skotit* pt. pts., *ombadh*, *omboss menn*, *draperen*, *hinz dawdha*). Nr. 9 nevner *Nils Sjelandsfarer*, foged på Lista, som utsteder. Navnet tyder på at han har kontakt med Danmark. Hovedgrunnlaget for språket er norsk, men påvirket av dansk. Nr. 10 har som utsteder «kgl. Majestets foged i Midsyssel», *Jens Holm*. Skriveren er trolig norsk, men språket representerer et norsk-dansk blandingsmål. Nr. 11 har som utsteder *Christoffer Andersson*, foged i Råbyggelaget. Da navnet Christoffer først kommer i bruk i Norge etter reformasjonstiden, er fogden trolig av dansk avstamning. Språket er i selve vitneprovet mest norskpreget. Bruken av stemte konsonanter istedenfor utstemte, en skrivemåte som etter hvert brer seg, kan skyldes at skriveren er fra «den bløde kyststriben» (*sköd*, *boghereidh*, *stob*).

c) Spredte eksempler på enkeltbrev.— Nr. 1 er utstedt av *Skak Pedersson* i Tjölling 1419 på vegne av Markvard Buk. Brevet er norsk med lite utbroderte hilsningsformularer. (wyrdholighom sinom herra... med guds nad Noregs konongs»). Nr. 2, utstedt i Röldal 1501, nevner som utsteder *Gunnar Sylvestersson*, ombudsmann i Hardanger for Anders

¹ Det finnes både en norsk lavadelig slekt Bagge og flere slektsgrener med samme navn i Danmark. Den mest kjente av de norske Bagger er vel Stig Bagge, høvedsmann på Lista, som har sin slektsgård i Kvinesdal.

Mus, hövedsmann på Bergens kongsgård. Hovedgrunnlaget for språkformene er norsk, men med mange blandingsformer (jak v.s.a. ægh, Enar, bokar ed, bor, satte pt. o. fl.). I slutten av det 15. hå. er det få spor av gammelt tradisjonelt skriftspråk. Nr. 3 er utstedt på Huseby i Råde 1509 av *Olaf Olafsson*, Knut Knutssons (Båts) lensmann. Språket har norsk tone med mange norske ordformer, sterkt muntlig, selv om der nyttes stemte konsonanter for utstemte (bogh, sködh, sögher osv.). Nr. 4 er utstedt i 1517 av *Eggert¹ Hanssen*, landfoged på Hedmark. Han er dansk. Skriveren har usikker ortografi, som viser mindre godt kjennskap til talespråket (a bokyt swore met fullum edtstaff, a boket swor — trolig sammenblanding med bok(ar)eid —, forledendes, sukedom, loffrettes men, taggt pt. pts., frikopen, boter mader). Brevet er trolig diktert, og skriveren har ikke fullt ut forstått språket (på grunn av fremmed uttale?). Norsk skrifttradisjon kunne man ikke lenger bygge på. Nr. 5, utstedt i 1520, nevner *Jörgen (Jorenn) Hansson*, hövedsmann på Bergens kongsgård, som utsteder. Han synes å være av dansk avstamning. Navneformen Jörgen eller Jorenn er typisk dansk (< Georgius)² med tysk form i endelsen. Skriveren er trolig norsk, men påvirket av dansk skrift (löp, adskelde, wdi, taghit, magh, baglenges, gredestedh, jeg). Nr. 6 er utstedt i 1520 av *Jon Hedinsson*, sysselmann (foged?) på vegne av Olaf Galle. Den sistnevnte er norsk ridder, medlem av riksrådet, bror av Gaute Galle. Skriveren har trolig vært norsk. Ortografien er bedre enn i tilsvarende brev fra denne tid (svensk innslag er vel jak, troor, kerlika — men logliga —, vtheastandes, afftonnen). Nr. 7 er utstedt i 1522 av *Truls³ Hansson*, foged i S. Hordaland, på vegne av Jörgen Hansson, hövedsmann på Bergens kongsgård. Ikke bare sistnevnte, men også utstederen synes å være dansk etter navnet å dömme. Skriveren har trolig vært norsk med kjennskap til latin. (Diftongen er i stor monn bevart: heiter, ein, theira, bokar eidh, meinthe; andre former: seigiendis, lathæ (th = t), ropade, fel pt., stwnngen pt. pts., beltis stadhen). Nr. 8 er utstedt i Sandsverv 1525 av lensmann *Nerid Thordsson*. Skriveren er norsk med flere særmerker (delabialisering: reuadhe for röuadhe, lepö-leep pt., breder, liste for lyste, ansats til delabialisering er vel også leöss; høyther v.s.a. heyther, öydhe for eidhe er omv. skr. m.; hugogdith er

¹ Navnet Eggert stammer fra tysk og har vunnet stor utbredelse i Danmark, men ikke i Norge.

² I Norge er dette navn en sjeldenhet för reformasjonstiden. Kanskje Georg har glidd sammen med Gregor ved metathese.

³ Truls er fremkommet av Thurgils (Thorgils) ved metathese. Alm. navneform i dansk på den tid.

dialektform og svarer til huggoø (huggoit), tyodweghen, draperen er norske ordformer). Nr. 9 fra Reidin i Valdres 1534 har som utsteder *Hallvard Bagge* på vegne av fogden i dennes fravær. Dansk-norsk blandingsmål. Nr. 10 fra Gudaker i Hedmark 1534 nevner som utsteder *Thomas Jute*, foged på Hedmark. Navnet tyder på dansk opphav. Skriveren (i tjeneste hos fogden?) er kanskje norsk, men fortløpig med dansk skrivemåte og uttale (tonalisering: afftag, togh pt., stob for staup, bog, sode pt. pl. av sitja, ofte monoftongering: skiöff pt. for skauv, skiödt for skaut, ledde pt., then dödes, höö for höy).

Nr. 11 er utstedt på Toten 1539 av Peder Hanssön (Litle), hövedsmann på Akershus. Han stammer fra Sjælland, og slekten har forgreninger i Danmark. Språket er dansk med enkelte rester av gammelt norsk rettspråk (bothor Mader = botamaðr, wartt att skadhe wforszöniett o: varð at skaða úforsyniu).

Nr. 12 fra Fitjar i Vestfold 1539 har som utsteder Jens Brun, Esge Bildes foged over Brunla. Mest dansk skrivemåte med noen brokker av norsk rettspråk. Dårlig rettskrivning som gir usikkert grunnlag for bedømmelse av språket. Kanskje skriveren er norsk i dansk skriftmiljø.

Nr. 13 fra Reidin i Valdres 1540 har som utsteder Gudleik Thjostolfs-son, lensmann, som etter navnet å dømme er norsk. Språket er blanding av dansk-norsk med selve vitneprovet muntlig gjengitt uten at de enkelte dialektformer er korrekt gjengitt. Ingen norsk skriver går på dette tidspunkt bevisst inn for å skrive norsk, etter at den gamle skrifttradisjon har gått i full oppløsning.

Nr. 14 er utstedt i Tönsberg 1547 av Peder Andersen, lagmann, Laurens Holk, borgermester + 4 rådmenn (Olaff Benctsen, Berent Knippel, Mattis Henricsen, Jacob Jwte). Utstedernes nasjonalitet er ikke lett å dømme om. Rådmennene er kanskje av dansk eller nedertysk avstamning. Selvom språket med sine fremmedord og rettskrivning ikke er norsk, tyder forskjellige uttrykk på at skriveren er norsk: sager tess, ga sin *kossz*, hvor dansk har *kås*, haffde statt *for satt* (gno. fyrirsát el. forsát, jfr. Fritzner: «Handlingen at lægge sig i Baghold for at oppebie og angribe en uforvarende ved hans Ankomst»)

Stilarter

1. Hilsningsinnledning: embets- og adelsspråk (kansellistil)

Brevene för 1425 har korte hilsningsformularer. De omfatter 1) tittel 2) den egentlige hilsen. I 3:649 — Lauve 16/12 1419, utstedt av Skak Pedersson på vegne av Markvard Buk, heter det: «Wyrdholeghom sinom

herra herra Eiriki med gudz nad Noregs konongi». (uten fortsettelse). I 1:692 — Hjartdal 12/1 1424, utstedt (og skrevet) av lensmann Vigulf Ormsson på vegne av den danskfødte underfoged Herlog Pedersson, er den fulle tittel mer omstendelig gjengitt, mens selve hilsenen er kort: «vyrdeligom herra herra Erik med gudz nadh Norex Danmarkx Swerix Wenda ok Gota *konungr* ok *hærtoger* ofuer Pomeran helsar ek Wigufuer Ormsson lænsman Hærlogx Pædhersson wndesyzzlamans Tymma *Jonsson* æwerdeliga medh gudh».

De mange uriktige kasus viser at disse formularer ikke hører hjemme i skriverens språk. Hilsningsformularen i 4:827 — Frodland 1/5 1425, utstedt av Eirik Brynjulfsson, ombudsmann for hr. Eindrid Erlendsson, er noe lenger mens titelaturen er den samme: «-- sendir --- heilso med *gudhi oc mina skyldugha ödmiuka thionisto, ydrom herradom* görer ek kunnikt». Den samme titulering som i de foregående brev, men med en hilsningsformular som er noe lengre, forekommer i 7:383 — Öyestad 15/10 1427 med Gunnar Gunmundsson, ombudsmann for hr. Eindrid Erlendsson, som utsteder: «heilsar ek ---- *medh minne audhmiukhre pænest naat medh degi, ydhre naadh oc herligheit* gerer ek kunnikth». ¹

1:738 og 740, utstedt av Sandulf Thordsson, Herlaug Pederssons lensmann, begge fra 1432, har samme hilsningsformular som 4:827 ovf., så denne blir stereotyp.

Etter 1450 utvides tiltaleformularen. Det er ikke nok med «med gudz nadh Noregis (Norgis), Swerigis Danmarks Vendis ok Gotis konung (koningh)», men under Kristian I tilføyes også «hertugh j Slesvik, greve i Holsten, Stormarn, Delmenhorst». Selve hilsningsformularen har i 1:862 — 18/3 1463 (utst.: Erik Eriksson, foged i Skidesyssel) følgende tirade: «helsar jak ---- kærlika met gudh, ok minne ödmiwkliko tro tianisth. Jdhrom herradom gör jak kvnnokth--».

Under kong Hans utvides tiltaleformen ytterligere. I 1:947 — Skiden 6/3 1486 (utst.: Thure Mattsson, Henrik Krummedikes foged) heter det: «Ether mynom virdeligom herra och högbornæ fyrstæ konung Hans med gudz nadh Noregs Danmarks Vendes och Gotes *konungr* (NB uriktig kasus) vtualder til Sweriges hertug i Slesuig och hertug i Holsen Stormaren och Detmersken, greffue i Oldenborg och Delmenhörst, helsar jek --- ödmiwkæligæ med gudi och mynnæ verdzskuldugæ tienist ydrom herradom kwngörandes at ephther edars nades breffue». Samme formular har 1:961 — Skiden 16/9 1489 (utst. Thiostolf Sveinsson, hr. Odd Alfssons

¹ Uttrykket *herligheit* har her erstattet *herradom*, som i tiltale nyttes om kgl. personer.

underfoged i Skide syssel) og 8:434 — Skiden 5/3 1492 (utst. Isak Larens-son, Peder Gris' foged i Sk. syssel). I brev fra Röldal 1501 (1:1016) med tiltalen: «Edher mynom wirdeligom oc högbornom förste koning Hans», og i brev fra Moland 1505 (4:1043) hvor det står: «med minne skylluge tienesthe», er ydmykheten ikke nevnt. Lagmannen i Skiden Amund Sigurdsson utsteder et vitneprov i 11:284 — 1506. Dette brev har den fulle hilsningstirade: «Edher mynom verdeligom herra och högbornæ fyrstæ ----- helse jek --- ödmykæligæ med gudj och mynna verdskvldugæ tienist yder herradom kungörandes at epter edhers nades breffue oc bode----». Dette er ikke lagmannsspråk.

Sven Knutsson, hr. Henrik Krummedikes foged på Lista, har i et brev fra Spangereid 1510 (2:1035) et nytt innslag i hilsningsformularen, idet den vordende konge Christian II tituleres med *reth arffwingh* til Norgis righe wfwald konung til Danmarck och Swerig, hvor «rett arving» nok skyldes en kongelig programerklæring. Fortsettelsen er som vanlig: «hilsser jach kierlighe meth gwd oc sina iidmiiggheilighe tianistæ kwnnich görandis ath effther edhers nadis breff och bud» ---- Samme år utsteder Jeppe Skaaning et brev (11:289, jfr. s. 5), hvor også uttrykket «rett arving» er nyttet.¹ Her er hilsningsformularen ytterligere utbrodert: «Edher minom wyrdelegom herre högboren fförste ---- helsser iegh --- ödmiwgeligh med gudh och myn tro plictigh vnderdaniligh thenesth edher herredom kwngörendis ath effther jddher nadis budh och breff---». Senere vitneprovbrev har tilsvarende eksempler på ydmykhet, underdanighet og lydighet, f. eks. i brev fra Hedmark 1517 utstedt av Eggert Hansson, landfoged på Hedm. (1:1051): «Ider mynn alderkereste nadugeste herre ho(g)borne fförste her Christiernn meth gudtz nadh Noriges Dannemarkes Wendes ok Gottes koning vdwaldt koning tyll Swerig osv. sender --- meth mynn vnderdanyg troo ock wyllige tyenste. werdes yder nade wyte at effter yder nades breff ock both----». I 2:1064 - 1520 (utstedt av Jörgen Hansson, hövedsmann på Bergens kongsgård) bringes et nytt høytidelig ord inn: «edher nades högmectigheid». I et brev fra Agder utstedt 10/2 1528 av fogden på Lista Niels Sjellandsfar er den utbroderte hilsningsformular i fullt bruk.

Også i brev som i grevefeidens tid er stilet til erkebiskop Olaf i Trondheim, er ydmykhets- og underdanighetsformlene nyttet, f. eks. i 13:602

¹ Denne formulering finnes ikke i senere vitneprov. Ved møtet i Kjöbenhavn 1513 hvor det endelige kongevalg skulle foregå, klager representanter for Norges Riksråd over dette uttrykk (jfr. Det no. folks liv og historie IV s. 48). Senere, under Fredrik I, (jfr. f. eks. 8: 568—1528) nyttes uttrykket „wtwaldh koning“ også om Norge.

— Holme (Mandal) 1534: «ederss nadis werdighet altiid tilforn Mynn ydmyge willige ock plectige thro tienniste o.s.v.». Mer sparsom er språkbruken i et brev fra Valdres 1534 (4:1105) med Hallvard Bagge som stedfortreder for fogden som utsteder; men han nytter også til erkebispem og Norges Riksråd et uttrykk som «ydmugelige helsszen». Thomas Jute, foged på Hedm. (11:598—1534), tiltaler erkebispem med følgende ord: «Werdugeste herre och werdige ffadher i gud (sammen med Norges Riksråd) helszer ieg --- met myn ytmyge plectug oc troo tienisthe».

De samme hilsningsformularer med litt forskjellig formulering holder seg også i Kristian III's tid. Ingen av disse brev nevner lenger Sverige. I et vitneprovbrev fra Toten 1539 (16:599) utstedt av Peder Hansson (Litle), hövedsmann på Akershus, heter det: «Hochborenn Fursthe och Stormectigiste Herre Her Christiann mett gudz Naadhe --- Hilser Jeg Peder Hanszenn Ether Naadis Hochmechtighedz Höffuitzmandt paa Aggerszhus mett myn wnderdannige plectige tro tiennisthe». I 3:1154 (Fitjar i Sandar 1539) er uttrykksmåten noe mindre blomstrende. Det samme er tilfelle i et vitneprovbrev fra Valdr. 1540 (2:1132), med lensmann Gudleik Thjostolfsson som utsteder i fogdens fravær: «helsser edhers werdige hogboren koningh Christiern met tenne min ödmykelegh helsen». Ydmykheten og underdanigheten i hilsningsformularene når høydepunktet i et brev fra Valle i Setesdal 1541 (1:1098), som er utstedt av Christoffer Andersson, foged i Råbyggelaget: «Myn ydhmyghe wndermyghe(!) plygtyghe tro tyenneste eders nades konnglige maiestett altyd forsenth mett wor herre högborn fförsta ok megtyghe herre her Chrystyann mett gwdes node»¹ o.s.v.

Det er i disse oppstyltede hilsningsformularer dårlig setningsforbindelse. Langt viktigere enn en korrekt grammatisk uttrykksmåte er forsikringen om at en er en ydmyk og tro tjener. All denne ordskvalder har intet med talespråk å gjøre. Vi befinner oss langt borte fra den tid da de norske konger ble tiltalt med «Herre konge» eller med kasusformer av höflighetspronomenet *pér*, det hele er et kunstprodukt uten virkelig realitet. Denne språkbruk er ikke utviklet ved noen norsk skriftskole, men stammer fra et fremmed, trolig dansk-svensk skriftmiljø, som har kontakt med en adelig interskandinavisk embetsmannssfære, som står

¹ Et brev fra 1/8 1525 (2: 1080) med Oslo domkapitel som utsteder har en hilsningsformular hvis utbroderte, kunstlede språkbruk kan måle seg med ovennevnte formular. Her skrives følgende tirade: „Hogborne fyrsthe mectighesthe herre, efftor alzomödmykæsthe helsen oc troo redebon tienesthe onderdaanighe altiid försænth med Jesu Christo, verdes ederss konynghelighe maiestatz högborenhet naadisthe herre vntfonghe aff oss ederss nadess fatikæ cappellaner“.

kongen nær. At Kristian II i et brev fra 1510 (2:1035) gis tittelen «reth arffwingh til Norgis righe¹ wtwald konung til Danmarck och Swerig», mens Fredrik I i et brev fra 1528 (8:568) kalles «Danmarcks Wendis oc Gottis koning wtualdh koning til Norghe» (Sverige ikke nevnt), skriver seg sannsynligvis fra det kgl. kanselli i Kjöbenhavn. Det er ikke trolig at en slik kunstig uttrykksmåte som hilsningsformularene viser, skulle kunne fremkomme i et norsk skriftmiljö; men det forhindrer ikke at det kan være norske skrivere i tjeneste hos en fremmed kgl. ombudsmann som gjør bruk av slike formler.

Hilsningsformulerene er ikke stereotype slik som de vanlige innledningsord i de fleste norske diplomer; men de representerer et visst mønster med et forholdsvis fast ordforråd fra et dansk-svensk-tysk adelsmiljö, hvor fyrstens opphöyethet og utstedernes ydmykhet, pliktroskap og underdanighet er et fremtredende trekk, et tidsbilde fra adelens dominerende stilling i de nordiske land. Norske utstedere uten adelig avstamning nytter gjennomgående enklere hilsningsformularer.

Den kunstlede uttrykksmåte i hilsningsformularene viser seg også i den tiltagende bruk av *fremmedord*, som forsterker den unorske stiltone. Især etter 1500 blir presset av disse fremmedord sterkt.

I det 15. hå. nøyer skriverne (og utstederne) seg med å gi et eldre ordforråd et nytt innhold. Allerede i gno. tid er det eksempler på bruken av *herradom* som tiltaleord til fornemme personer som konge og erkebisp (*yðarr herradómr* istf. *pér*). Et hyppigere tiltaleord er *nåd* som i gno. var fem. og ikke nyttet som höflighetsord. I brev fra Tel. 1432 (1:740) forekommer «ydre nadh oc herradom» og i brev fra Öyestad 1427 «ydre naadt oc herligheit», hvor siste ord viser fremmed påvirkning. Senere ble *nåd* masc. i formen *naade* (*naadhe*): «edars nades breffue» Tel. 1486 (1:947), «ydars nades breffue» Tel. 1489 (1:961), 1492 (8:434), «jddher nadis budh» Tel. 1510 (11:289) o.fl.. Pronomenet skrives stadig oftere med *e* (*edher*, *eder*, *ether*), som i de fleste tilfelle skyldes dansk påvirkning; men ordet behandles dels som pers. og dels som possess. pron. (*edhers* *naadhe*, *edher* *naadhe*, i gen. *edher* *nades* (*nadis*), *edhers* *nades* (*nadis*), som går tilbake til *yðr*, *iðr*, og *yðarr*, *iðarr*).

En konge kan ikke tituleres med «velborenn», som er betegnelse for en mann av fornem ætt,² men med *högborenn*, «högboren fyrste (første,

¹ Etter valgmötet i Kjöbenhavn 1513 (jfr. fotnote s. 9) opphører denne titulering.

² I Sverige, opplyser Hellquist (Sv. etym. ordbok), kunne heller ikke høyadelen på 1600-tallet tituleres med *välboren*, men med *högvälboren* (-buren). Også i Norge

forste)» går stadig igjen som betegnelse for konge. Ordet er nok kommet inn ved ö nord. formidling, men ikke omyldte former som *ho(g)bornne* 1517 (1:1051), *hogborne* 1528 (8:568), *hochboren* 1539 (16:599), *hogborn* 1541 viser at ordet stammer fra nty. (*hochgeboren*).

Til ordet *herligheit* ovenfor, som er en avløser av *herradom*, svarer nærmest *verdighet*, «ederss nadis *verdighet*» Agder 1534 (13:602). En ny tittel med oppgradering er *högmectigheit*: «edher nades *högmectigheid*» Bergen 1520 (2:1064), «Ether Naadis *Hochmectighedz* Höffuitzmandt» Toten 1539 (16:599). Samme ord, som er nty. lån, finnes i dansk og svensk.

Gno. *virðiligr* el. *vyrdiligr*, *vyrduligr* o.s.v. er fortsatt i bruk om en kongelig person (eller om erkebisp), senere i formen *verdelig*: «mynom verdeligum herre högboren fförste» 1520 (2:1064), *verdeligom* herre 1534 (4:1105). En avløser av *virðiligr* er *verdigr*, som er et nty. lån i bet. «höyt ansett, ærverdigr»: *werdige ffadher* (om erkebisp) 1534 (13:602, 11:598), *werdighe* högboren fförste 1540 (2:1132).

Strevet med å gi uttrykk for all denne opphöyethet viser seg også i bruken av superlativ: *werdigiste* och *werdige ffadher* 1534 (13:602), «*werdugeste* herre ok *werdighe ffadher* i gudt» 1534 (11:598), «*Ider myn alderkæreste nadugste* herre» 1517 (1:1051), «*wor nadigisthe Herris Konungx*» 1522 (15:154), *Stormectigiste* Herre 1539 (16:599). Denne bruk av superlativ skyldes nok nty. påvirkning (jfr. Kock, Sv. Ljudh. V s. 137).

I motsetning til all denne fyrstlige opphöyelse prøver utstederen å gi uttrykk for deres egen ringhet, ydmykhet, underdanighet og pliktoppfyllende troskap i forhold til konge (og erkebisp). Gno *audmiúkr* og *audmiúkligr* finnes sjelden i gno. form, slik som «medh minne *audhmiukkre* þænest» 1427 (7:383). Oftest er ordet tillempet etter svensk og dansk form:

ödmýkaliga Skien 1489 (11:961), *ödhmiwgeligh* Skien 1510 (11:289).

ödmíuka Agder 1425 (4:827) (svensk? sml. dog utt. «udmjuk» i Tel. iflg.

Aasen)

<i>iidmighelighe</i>	Agder	1510 (2:1035)
<i>ytmylegh</i>	Agder	1528 (8:568)
<i>ydmnye</i>	Agder	1534 (13:602)
<i>ydmnye</i>	Agder	1541 (1:1095)
<i>ydmnye</i>	Bergen	1520 (2:1064)
<i>ydmugelige</i>	Valdr.	1534 (4:1105)

blir *velboren* sjelden nyttet om adelige personer. Ord som *hederlig* (gno. *heiðrligr*), *velburdig* (gno. *velburðgr*), *ærlig* er vanligere.

<i>ytmytte</i>	Hedm.	1534 (11:598)
<i>ödmykelegh</i>	Valdr.	1540 (2:1132)

I et brev fra Set. 1541 (1:1098) lager skriveren (utstederen?) et nytt ord *vndermyghe*, som settes etter *ydmyghe*, for å understreke sin egen ringhet i forhold til kongen.

Et annet ord for ydmykhetsbegrepet, men bare på det verdslige plan, er *underdanig*, som i vitneprovbrevene først viser seg etter 1500, fra mnty. *underdänich* ved dansk formidling: *vnderdanligh* thenest Skien 1510 (11:289), *vnderdanyg* (ock wyllige tyenste) Hedm. 1517 (1:1051), *vnderdannige* (plictige tro tiennisthe) Toten 1539 (16:599).

Et uttrykk som *verdskuldug* el. *verdskyldig* tienist går igjen fl. gg. (1:947—1486, 8:434—1492, 11:284—1506). Både adj. og subst. har sikkert önord. forbilder i kansellistilen, selv om ordene hver for seg er gno.; *verdskuldug*, *verdskyldig* (sml. gno. *verðskylda vb.*, *verðskyldan* «fortjeneste») er oftere brukt i svensk og dansk enn i norsk og betegner noe som er fortjent, tilbørlig, noe som en er pliktig til.

tienist skrives i gno. tid *piónasta* el. *pénasta*, i siste form med utgangspunkt i nty. vb. *dénen*. I vitneprovbrevene finnes ordet i flg. former:

<i>thicænisthæ</i>	Skien	1432 (1: 738)
<i>tiænisth</i>	Skien	1463 (1: 862)
<i>tænest</i>	Skien	1486 (1: 947)
<i>tienest</i>	Skien	1489 (1: 961), 1492 (8: 434)
<i>tienist</i>	Skien	1506 (11: 284)
<i>thenest</i>	Skien	1510 (11: 289)
<i>thionisto</i>	Agder	1425 (4: 827)
<i>pænest</i>	Agder	1427 (7: 383)
<i>tianistæ</i>	Agder	1510 (2: 1035)
<i>tienisthe</i>	Agder	1528 (8: 568)
<i>thienniste</i>	Agder	1534 (13: 602)
<i>tyenste</i>	Hedm.	1517 (1: 1051)
<i>thienisthe</i>	Hedm.	1534 (11: 598)
<i>tiennisthe</i>	Toten	1539 (16: 599)

Former med *ist* (est) er vanlige i svensk; men også former med *asta* forekommer. Formene med *ist* har tyske forbilder (jfr. Kock, Sv. Ljh. I s. 22). I svensk på 1500-tallet er det mest *tienist* (tiænist) og ved sammendragning *tienst*. Former uten *i* (= *j*) i 1. st. er nyere mnty. lån (sml. nty. *denen*). Det er tydelig at ordformene ovenfor i de fleste tilfelle er tillempet svensk og dansk skrivemåte.

Gno. *fóguotr*, *fóguti*, som stammer fra mnty. *vogete* (jfr. STO 176) med tillempet 2. st., har mange former, som dels skyldes norsk dialektutvikling (*fowt*, *fougthe*) og dels påvirkning fra ö nord.

<i>foghuth</i>	Skien	1432 (1: 738)
<i>fogothæ</i>	Skien	1463 (1: 862)
<i>wndæ fowt</i>	Skien	1486 (1: 947)
<i>fowt</i>	Skien	1492 (8: 434)
<i>fowth</i>	Skien	1506 (11: 284)
<i>ffaguth</i>	Skien	1510 (11: 289)
<i>ffogith</i>	Agder	1510 (2: 1035)
<i>ffogeth</i>	Set.	1541 (1: 1098)
<i>fougthe</i>	Halsnø kl.	1522 (15: 154)
<i>fogethens</i>	Valdr.	1534 (4: 1105)
<i>ffogyth</i>	Sandar	1539 (3: 1154)
<i>ffogthens</i>	Valdr.	1540 (2: 1132)

Andre fremmedord i hilsningsformularene er: *høfuitsman* som er lånt fra mnty. allerede i 14. hå., skrevet *höwidz man* 1501 (2: 1016), *höffwitzman* 1522 (15: 154), *höffwitzman* 1539 (16: 599), *howyssman* 1541 (1: 1098) trolig fra mnty. *hövetman*, ved ö nord. formidling. Ordet har lånt gen. s fra nor. *höfuðsmaðr*.

æmbithzman 1463 (1: 862), *embitzmand* 1520 (2: 1064), som avløser nor. *umboðsmaðr*, og etterhånden får den spesielle betydning «kgl. fullmektig eller stedfortreder».

befelning 1506 (11: 284), *befellingh* 1522 (15: 164), *befælning* 1539 (16: 599) hører til de mange nty. lånord som vinner innpass på 1400-tallet, ofte ved ö nord. formidling. Verbet *bevelen* eller *bevalen* har bet. «anbefale, betro», først senere «befale». Ordet avløser forskjellige uttrykk med «krefia». Istf.: «Han var ö (til) krafðer» kommer uttrykk med «etter befelning».

Adj. *pliktig* til subst. *plikt* er vanlig i brev etter 1500 og stammer fra mnty. I vitneprovbrevene er ordet gjerne nyttet i forbindelse med andre adj. som *tro*, *underdanig*, *villig*: *plictigh* 1510 (11: 289), *plictighe* 1528 (8: 568), *plygtyghe* 1541 (1: 1098), *plictige* 1539 (16: 599), *plectug* 1534 (11: 598), *plektige* 1534 (13: 602). Iflg. Kalkar og Kock (Sv. Ljh. I 53) forekommer *e*-former både i dansk og svensk för reformasjonstiden.

menig i bet. «alminnelig» finnes fl. gg. på 1500-tallet. *menighe* (righens radt) 1534 (4: 1105), *menige* (Norges riges raadt) 1534 (11: 598), *menighe* (rikens radh i Norghe) 1540 (2: 1132).

menig er fremgått av mnty. *mên*, *mein* (< *gemên*, *gemein*), en form som

ble overført til da. og sv., og fikk utvidelse til *menig*, opptrer i Danmark allerede i beg. av 15. hå.

Et höytidsord er verbet *verdes*, *verdiges* i forbindelser som: «*verdes* (*verdis*, *werdies*) edhers nade at widhe» 1534 (11: 598), «*werdigis* E.N. att wiide» 1539 (16: 599). (tilsvarende ekss. i 14: 277—1520, 2: 1064—1520, 1: 1098—1544). Ordet som er lånt fra mnty. *sik werdigen* til adj. *werdich*, har også tilknytning til nord. *virða*, *vyrða* og adj. *verðr*. Forholdet adj.: verb svarer til lat. *dignus: dignare*.

Alle de ordene, som er nevnt ovenfor, finnes også i dansk og svensk kansellispråk (sml. Kalkars og Söderwalls ordböcker over dansk og svensk middelalderspråk). Bruken av abstrakte ord som titler for konger og fyrster og høy-geistlige, slike som *nad(e)*, *högmektighet*, *stormektighet*, *härradomber*, *härradöme* (*herlighet*), *werdighet*, har trolig tyske forbilder. Det tyske *Euer Gnaden* svarer igjen til mlat. *vestra clementia*.

2. *Stilen i drapsprovne: folkespråk* (bondespråk).

Mens hilsningsformularene bygger på fremmede forbilder, möter vi i selve drapsprovne (opphavsprovne) et levende talespråk fra et vanlig bonde-miljö, selv om de enkelte ordformer ikke gjenspeiler skarpt markerte dialekter. Skriverne er ikke lingvister, men lar seg lett påvirke av sine omgivelser, f. eks. sine arbeidsgivere, ikke sjelden sysselmann av adelig eller lavadelig avstamning. Skriverne har vanligvis ingen klare forestillinger om de korrekte ordformer.

Utdrag av vitneprovne lar en lett fornemme den norske, ofte ord-knappe språkarakter. I de undersøkte *opphavsprov*, de egentlige draps-*prov*, er det atskillig norsk ordbruk, især i direkte tale. Utenom selve opphavsprovne går gamle stivnede rettsformularer stadig igjen, men i noe forskjellig utforming (jfr. flg. kap.) Da skrivemåten omkr. 1500 blir mer påvirket av dansk ortografi, kan det ikke unngåes at bedømmelsen blir noe usikker.

(Prøver på disse opphavsprov med tilhørende faksimiler blir utgitt senere. En utgreiing om språkstrukturen i disse brev er under utarbeidelse).

3. *Levninger av gamle skrifttradisjonelle rettsformularer.*

I selve opphavsprovne er det på grunn av deres muntlige karakter lite av formularer. Provene innledes med at vitnet (el. vitnene) «a bok sor (svor, i pl. svoro) med fullum eidhstaf» (d.v.s. edsformular), men uten å

gjengi formularen.¹ Slik også i 11: 287 (Råde 1509): «a bogh sworæ med fwllen eidstaff» og i 2: 1147 (Tönsberg 1547): «a bogh swore meth full edstaff». I 2: 1035 (Spangereid 1510) skrives: «oppo bog swora fwllan eidstaff». En noen avvikende formel finnes i 7: 585 (Åmlied 1524): «sworo fullan bokareid» og i 13: 602 (Holme 1534): «sworede med fwllwm bogh-æreid».

a) Opphavsprovet begynner med: «Var þetta upphaf vidheratto theira» (4: 827—1425), en formel som også er nyttet i landvistbrevene. I dette uttrykk, hvor *vidheratto* representerer gen., er de to ord i mange senere brev blitt sideordnede begreper: *upphaf ok vidheratta* (f.eks. i 7: 383—1427, 3: 649—1419), da skriverne trolig ikke har noen klar forestilling om betydningen av siste ord. Skrivemåten blir derfor ofte forvirrende: «wphoff oc wedar otthe» 13: 602 (1534), «war dytt derys fförste ophoffue och wedar odhe» 3: 1154 (1539) (brev med elendig rettskrivning). På reformasjonstiden erstattes *upphaf* med *beginnelse* (*begynnelse* o. lign.) I 2: 1064 (Bergen 1520) finnes begge ord: «War thette förste beginnelse ophaffuet oc wideratte». Den seiglivede rettsformular holder seg hele tiden; men skriverne er åpenbart i villrede om betydningen.

Et annet uttrykk som går igjen fra brev til brev, slik som i landsvistbrevene, er: «*wardh at skadha ufirirsyniu* (*uforsynio*, *ufirsynie* o.fl.), hvor især siste ord volder skriverne besvær. Hele uttrykket blir etter hvert tåket. Skrivemåten varierer sterkt: *oförsynio* 1: 862—ca. 1436. Etter 1500 er det især stor varisjon i skrivemåten: *vort at skadj offorsynio* 11: 289 (Skiden 1510), *at jeck heffwer wordhet at skadhaa wforsynio* 4: 1043 (Moland 1505); *wor ath skadhe offorsynio* 2: 1035 (Spangereid 1510), *wforsynt worth at schade* 13: 602 (Holme 1534). I 2: 1016 (Röldal 1501) er det åpenbart at *ufirirsyniu* ikke er forstått: «på det gik han yn igen *offorsyne*» (med bet. uskadd?). Derimot er ordet forstått i 11: 287 (Råde 1509), hvor utstederen er lensmann Olaf Olafsson («*warth ath skadhe oforsynio*»). I 15: 154 (Halsnö kl. 1532) forekommer «*offorsynie wartta eth skada*», hvor skriveren synes å gjengi en uforstått lydmasse. Ellers: *wort atscade* (i ett ord) *wfforsynio* 11: 598 (Stange 1534), *wartt att skadhe wforsönieth* 16: 599 (Toten 1539), *warth ath skadhe wfforsönighe* 2: 1132 (Reidin, Valdr. 1540), *warth ath skadhe ffor wforsyn* 1: 1098 (Set. 1541).

I gjengivelse av det muntlig fremførte opphavsprov er det bare slutt-

¹ Etter 1500 synes dette uttrykk ikke alltid å ha vært forstått av skriverne. I 1: 1051 (Hedm. 1517) skrives „a boket swor“ eller også i s.br. „a bokyt swore“, hvor boket og bokyt vel er sammensatt av *bok(ar)eidh*, men nyttet i uriktig forbindelse.

satsen som har en formularlignende karakter ved sin knappe, konsise form. Men uttrykksmåten varierer, kanskje som følge av lokale tradisjoner eller en viss skrivemåner hos de forskjellige skrivere. I brevene fra Telemark skrives: *per af doo han* 1: 692 (Hjartdal 1424), 1: 738 (Skiden 1432), *ther doo han aff* (samstundis) 1: 947 (Skiden 1486) (Type 1^a), *sem han dödhe aff* 1: 740 (Mo 1432), *ther aff döde han ssamdögris* 11: 289 (Skiden 1510) (Type 1^b), *ther bleff han dödh aff* 1: 862 (Skiden 1436) (Type 1^c). En annen type (2^b), som især finnes i Agderbrevene, er: *fek han banasaar* 8: 298 (Skiden 1436).

I brevene fra Agder går flg. uttrykksmåte igjen:

ther af fek han banan sin 4: 827 (Frodland 1425), *þær af feek han bana* 7: 383 (Öyestad 1427) (Type 2^a), *tha fick han sith bane saar* 4: 1043 (Moland 1505), *ther aff fick hand siitt bane saar* 13: 602 (Holme 1534) (Type 2^b).

I andre brev er skrivemåten skiftende:

ther aff dödhe (han) i et brev fra Vestf. 1419 (3: 649) (Type 1^b),
ther aff fik han banen 11: 287 (Råde 1509) (Type 2^a),
ther aff doo han 14: 277 (Jemtland 1520) (Type 1^a),
bleff taa Olaff strax död 2: 1064 (Bergen 1520) (Type 1^c),
ther aff bleff hand dödt 4: 1105 (Valdr. 1534) (Type 1^c),
ther aff fiich han siit bannesaar 11: 598 (Stange 1534) (Type 2^b),
ther aff fick hand szyn bane saar 16: 599 (Toten 1534) (Type 2^b),
der aff feck handt strax syth bannesoar 3: 1154 (Sandsverv 1539) (Type 2^b),
ther bleff han dödh aff 2: 1132 (Valdr. 1540) (Type 1^c).

Det er tydelig at skriverne nytter 2 hovedtyper av formularer for drapsavslutningen. De aller fleste av type 1 a, b, c har Telemarksbrevene. mens Agderbrevene holder seg til type 2 a, b. I de andre brev veksler det. Bare 2: 1079 (Sandsverv 1525) faller utenom: «ther med slogho their bader karen i heel», som virker som en folkelig beretning. Men hendingen som blir fortalt — en illgjerningsmann som ble drept da han prøvde å rømme — er ingen vanlig drapssak.

Etter hvert mister viglysningsprovene sin konsise form.

8: 568 (Lygnedal 1528) har en friere uttrykksmåte. (Drapsmannen sier:) gud betthre megh / ieg er kommen i storan wandhe / ieg warth ath skadh e honom litle Wttorm / ther war inghen wollendes wtthen iegh.

13: 602 (Holme 1534) har en enda ordrikere og mer utglidende utforming av viglysningsprovet: sade for^{ne} Asgerd (av Asgeirr) til Arre Person [:] Sower du eller woger du. Sade Arre Person [:] andit bell sower jeg andhit

bel woger jegh // Sade for for^{ne} Asgerd [:] gud nade meg for thiidinne jegh haffwer frett, jegh haffwer frett then tiidinn att Arre Björnson han er dödt / thet kendis jegh att were hanss banemand / oc inghen andhen // thet heffwer jegh giort for thett stoffhugh (o: stauphugg) han sloo megh paa Hareckmark -----

ther er inghen *wiighende* (forvekslet med *vitande*?) eller wollen(de), j hanss död andre end jegh.

Det siste ledd har tilknytning til de gamle viglysingsformularer. 1: 1098 (Valle 1541) har samme utglidning av viglysingen:

kom Asbyorn Halwordsson hyem y Ryghen same nath som skadhén war gyort ok sagdhe tyll fadher syn [:] «ffadher bywdh ffor karlen / karlen lygggher, swaredhe Halwordh [:] lathe lyggghen y gudss ban / han skall yke lengher ffoess po Arne mogh myn» o.s.v.

Viglysingsprovene kommer på denne måten språklig på linje med opphavsprovene. Karakteren av formular forsvinder.

1: 774 (Åmlid 1440) inneholder viglysing om skyldfrihet i drap. Her er også formelsspråket dominerende: «at han war hwarke *vitandhe waldande ne gerande* vm aftak fyrnemz Biarna. þwi gefuer ek han *kwittan* oc *lidhogan* firi mek.

De andre brev viser samme retningslinjer for viglysingsprovene. De eldre har mer av formelkarakteren.

3: 649 (Laufvin, Vestf. 1419) har 2 sett med viglysingsprov. Det første sett (3menn) bevitner: «Hanes (o: han som hadde fått skaden) lyste þet at æinghen war *radhandhe* ædhar *waldandhe* hans dödha wtan þorstæin». — Det annet sett (2 menn) bevitner: «þorstein (o: drapsmannen) oft-næmpdar lyste þet samdögrís firir þeim at hwat sæm Hanesse wærdar af þæim þrim höghom ---- gia (o: an(nat)tveggia?) han hafuer boot ædar bane þet er eingen *radhande* ædar *waldhandhe* wtan ek».

I noen brev sies det bare at drapsmannen lyste drapet, f.eks. i 2: 1016 —Röldal 1501, 14: 227—Jemtland 1520, 2: 1079—Sandsverv 1525, 3: 1154—Vestf. 1540.

I andre brev fra sen tid tales der ikke om viglysing i det hele. Den gamle lovregel om viglysing, som bygger på gammel ættetradisjon, at drapsmannen selv skal vedkjenne seg sin gjerning, blir derved brutt.

c) I slutningspassusen i vitneprovbrevene er det også mange stereotype og formelaktige uttrykk.

Fra Telemarksbrevene kan som eksempler nevnes:

1:692 (Hjartdal 1424): biuder han konungenom ok frendomon böter ok loffuadzmen firi sæth. fek ek ey sannare prof a þesso malæ // stender nu til gudz nadh ok yder wm hans landzwist. til sannindi her wm sætte ek mit *insigle* firi þetta bref er gort war dage ok are sæm fir sighir.

1: 738 (Skiden 1432): hafuær oc ofthnempdher Viglæiker sæth *wissæn* firi thægn oc fridhkaupp wm han profuas at botha manne / kunne ek æi sannaræ prof faa at thesso maale // standher nw til gudhs nadhæ oc ydhrae wm hans landhswisth // til sannindhe hær vm sætti ek mitt *insigle* firi thetta bref er giort war a dæighi ok aare sæm fyr sæighir.

Disse formuleringer går stadig igjen med noen få variasjoner. Istedenfor *wissæn* < gno. *vissan* (i Agderbrevene også *wisso*, *wissa*) nyttes ikke sjelden *borgan*, og senere også *loffuen* (f.eks. «loffwen oc wessen» 13: 602—1534) < gno. *lofan*. Først etter 1500 erstattes *insigle* med *signet* (I: 1098—Valle 1541 nyttes både «indcygll» og «sygneth»). For *stender* skrives også *stander* og senere *staar*.

I atskillige brev finnes en passus som ikke sjelden står i begynnelsen av brevet: «var och lagliga forestempder arwingæ hins daudæ». Enkelte brev har også: «var thetta prof tekitt i rettom *konungs degi*» (dvs. innstevningsdagen for drapsmannen, da han hadde fritt leide).

Agderbrevene har tilsvarende formler:

4: 827 (Frodland 1425): War thetta wigh wnet vtan alla gridhestadhe //hefuer han ok sæt ydher nadh fulla *wisso* firir thægn oc botom ef han *profuazst* at *botamanne*. fek ek ey sannare prof at thesso malæ. stender nw til gudz nadh oc ydhra myn herre vm hans landzuist. til sannynde her vm o.s.v.

7: 383 (Öyestad 1427) avviker lite fra disse formler. Her finnes dessuten i nor. skriftradisjonell språkform: «hiaverandhom oc logliga fyre stemfdom erfuingiom».

Istedenfor «profuast at botamanne» forekommer så sent som etter 1500: «om han proffwis *bode madher werde*» 11: 289 (Skiden 1510). Også i andre brev på denne tid finnes denne formel lenge etter at *madher* har forsvunnet fra talemålet: proffuis *botte mader* att were» 13: 602 (Holme 1534). «proffvas *bothamader warda*» 14: 277 (Jemtland 1520), *botermader* 1: 1051 (Hedm. 1517), *botamader* 11: 598 (Hedm. 1534), *bother Mader* 16: 599 (Toten 1539), *bod mader* 3: 1154 (Vestf. 1539). Ordet hører hjemme i rettspråket, som lever sitt eget liv uavhengig av talespråket.

Ikke sjelden finnes foran de nevnte formler en oppgave over hvor og når drapet var foregått og om gridbestemmelsene var overholdt: «Uar thetta vig vonnet a Böö i Sudalandom a Telamarken krosmessæ aptan vm varet vtan alle gridastade» 1: 961 (Skiden 1489) eller: «var thette

wigh wunneth i Lygnedal *kyldelsmesse dag wtthen alle grida stadha» 8: 568 (Lygnedal 1528).

Men også i denne slutningsfase av vitneprovbrevene begynner en viss språklig utbrodering å vise seg: «styrche edhers nadd alzweldugwste gud» 2: 1035 (Spangereid 1510). I 13: 602 (Holme 1534) finnes flg. passus: «Her med ederss nadis werdighet altiid then almechtige gud befallendis» og i 1: 1098 (Valle 1541): «standher thet tyll gud ok eders nodh then almechtighe gud befalendes»: Ellers er det mest i hilsningsformularene (jfr. s. 7ff.) at slike uttrykk forekommer.

Resymé

1. I løpet av senmiddelalderen gjennomgår hilsningsformularene i brev som er stilet til kongen, store endringer. I gno. tid var formularene svært enkle: «Vyrdulæghom herra sinum Maghnusi med guds miskun Noreghs Suie ok Gota kunugg» (1: 215—Manvik 1332) (*miskun* utskiftes senere med *nadh*). Fra Erik av Pommerns tid utvides kongens titler betydelig, ettersom hans maktområde öker: «Vyrdeligum herra herra Erik med gudz nadh Norex Danmarkx Swerix Wenda ok Gota konungr ok hærtoger ofuer Pomeran» (1: 692—Hjartdal 1424). Fra Kristian I's tid tilföyes ytterligere «hertugh j Slesvik, greve i Holsten, Stormarn, Delmenhorst», i andre brev nevnes også Detmersken og Oldenburg. En slags politisk programerklæring er Kristian II's forsök på å lansere tittelen «*reth arffwingh til Norgis righe utwald konung til Danmarck och Swerig*» (2: 1035—1510). Etter protest fra Norges Riksråd ved kongevalget i Kjöbenhavn 1513 oppgis tittelen «*reth arffwingh til Norgis righe*».

Ettersom majesteteten tret fram med ökende maktfylde, sålenge han retter seg etter adelens önsker, blir uttrykkene for kongens verdighet og opphöyethet mer blomstrende. Adj. *vyrduligr* (*virtiligr*, *verdigr*, *verdugr*) holder seg, men får tilknytning eller erstatning av nye uttrykksformer, f.eks. *högboren fyrste*, særlig fra kong Hans' tid. Eller også blir abstrakte ord, nyttet om kongens og fyrstens opphöyede verdighet, materialisert og brukt som rene titler: (*herradom*, *herligheit*, *nad(e)*, *werdighet*, «ederss nadis werdighet» 1534, *högmectigheit*, «edher nadis h. 1520). Bruken av superlativer—trolig etter tysk mönster—forhöyer den majestetiske glans: «myn alderkærste nadugste herre» (1517), «wor nadigsthe Herris Konungx» (1522), «Stormectigiste Herre» (1539).

Som motsetning til all denne fyrstelige opphöyethet fremtrer utstederen som en ydmyk, underdanig, pliktoppfyllende person, som det for fyrsten er en nåde å verdige et svar. I selve hilsningsformularen nytttes tidlig det

gno. adj. *auðmiukr* («medh minne audhmiukkre þænest» 1427), senere *ödmiukr*, *ödmykaligh*, *yðmygr* o.a. Etter hvert kommer andre adj. til: *plictig*, *underdanig*, *tro*, *tjenstwillig*.

Disse hilsningsformularer er uttrykk for et interskandinavisk kansellimål i tilknytning til et adelig miljø og har sammenheng med tysk kansellimål. Det synes også å være blitt overført til videre kretser når brev skal stiles til kongen. Et brev fra Oslo domkapitel 1528 (2: 1080) anvender som tittel både «hogborne fyrsthe mectigheste herre» og «ederss konyngelighe maiestatz högborenhet naadisthe herre», og dessuten alt det ordgyteri som man mener er nødvendig for å oppnå majestetens gunst. Brevet har som underskrift: «Ederss naadess konyngelighe maiestatis ödmyke Cappellaner ercheprest cantor med menighe capitell j Oslo».

2) Som sterk motsetning virker levninger av gamle rettsformularer:

a) «*a bok sor (svor, i pl. svoro) med fullum eidstaf*», som kan få forskjellig grammatisk utforming; «*ward at skada ufirirsyniu*» (i bet. «kom til å skade ved uaktsonhet»), som går igjen i de fleste drapsbrev. Etterhånden blir uttrykket uforståelig for skriverne, særlig de som står fjernt fra det gamle rettsspråk. Det siste ord skrives da *wforszönieth* (1539), *wfforsönighe* (1540), *ffor wforsyn* (1541) (Iflg. Aasen har subst. *wforsyn* i nyno. en annen betydning). Andre ord som er stereotype er *upphaf*, (på reformasjonstiden også *beginnelse*), *viðráttu*, som skrives på mangfoldig vis (*weder othe* 1534, *wedar odhe* 1539 o. fl.), *gríðastadr* med forskjellige former, *bókareid* (a boket swor 1517), *botamad* med bevaring av *mad* lenge eterat ak. mann har slått igjennom i talepråket: *bode madher* (1510) *botte mader* (1520), *botermader* (1517), *bod mader* (1539), *bother Mader* (1539); skr. m. *madher* vitner om at ordet ikke hører hjemme i skriverens vokabular.

b) *Viglygingsprovene* om at drapet er lyst «samdögers», slik som loven og rettstradisjonen krever, skiller seg ut fra *opphavsprovene* på den vis at de førstnevnte følger bestemte formuleringer utviklet i det lokale rettsspråk: «þer war æingen *wallande* æder *radande* utan han» (Hjartdal 1424), eller: hwat som Neridæ Torgeirson *haffwer aff fenget thet haffuer jek giort och ingen annen*» (Skiden 1489). Agderbrevene har tilsvarende uttrykk: også her går «engen *radhande* ædher *waldande* igjen.—Etter hvert mister *viglygingsprovene* sin konsise form og glir mer sammen med *opphavsprovene* med et nytt sett av vitner. Kravet om særskilte *viglygingsprov* faller senere bort.

c) Slutningsfasen har også flere stereotype vendinger, f. eks. i l: 692 (1424): «*fek ek ey sannare prof a þesso malæ // stender nu til gudz nadh ok yder wm hans landzwist. til sannindi her wm sætte ek mit insigle firir þetta prof er gort war dage ok are sëm fir sighir*».

Et annet uttrykk som stadig gjentas er: «hafuær oc N.N. sæth wissæn firi thægn oc fridhkaupp wm han profuas at botha manne (1: 738—1432), et uttrykk som synes å være hentet fra landsvistbrevene. I stedet for *wissæn* nyttes også *borgan* og senere også *loffuen* (< gno. *lofan*).

3). I de egentlige *opphavsprov*, som utgjør den lengste del av drapsprovene, er det en mer folkelig tone. Gjennom direkte tale kommer vi menneskene nærmere inn på livet, og følger dem i deres skiftende sinnstemninger. (Språket i disse opphavsprov behandles særskilt).

4). Det er således 3 forskjellige språklag som vi kan konstatere. Et slikt blandingspråk gir ikke grunnlag for fornyelse av gammel skriftradisjon. Den økonomiske, kulturelle og politiske avmakt som Norge befinner seg i, gjør det vanskelig å bygge opp et eget norsk skriftspråk på grunnlag av den språklige utvikling av talemålet. Den sterke avhengighet av Danmark i reformasjonstiden, som fører med seg religiøs litteratur på dansk, dansk liturgi i gudstjenesten og til dels danske prester som forkynnere, öker vanskelighetene for et norsk skriftspråk.

ROLF HELLER

Olaf vor der Küste Irlands

(Leg.) Óláfs saga hins helga und Laxdoela saga

I

In allen Sagas über Olaf Haraldssohn, den späteren Heiligen, wird berichtet, daß er sich als Zwölfjähriger zum ersten Male zu Schiff auf einen Heerzug begibt. In dichter Folge reihen sich dann auf den verschiedensten Schauplätzen die Kämpfe aneinander, bis Olaf Kurs auf Norwegen nimmt, um im Land seiner Vorfahren die Herrschaft an sich zu bringen.

Die sog. legendarische Óláfs saga hins helga (leg. Ól. s.) enthält Angaben über ein kriegerisches Unternehmen an der Küste Irlands. In c. 16¹ heißt es da:

„Síðan lago þæir ivikingu væstr firir irlande. Olafur oc þorkiæll hinn haue. oc barðuzc þar. En meðan er þæir lago þar við land fiaraðe skip þæirra uppi. Oc var til þess þa liclegare at þæirra viking mindi þa værða at vagreke. ef æigi læysti þa þrifleg rað þaðan abraut. Var þa sva komet at skip þæirra stoðo ilæiru en ovigr hærr allavega aland upp ifra. Var þa braðlegra raða þorf oc goðra. Skoto aller til Olafs raða ...“

Auf Olafs Rat hin legen alle Schiffsleute das Gelübde ab, von Kriegs- und Raubzügen zu lassen, und augenblicks werden — wie die Saga deutlich zu erkennen gibt, durch Gottes Hilfe — die Schiffe wieder flott, und die Schar wird so vor der drohenden Vernichtung durch den übermächtigen Gegner bewahrt.

Der glückliche Ausgang des Unternehmens als Folge eines Gelübdes („hæitum nu aller a almatkan guð“) lehrt, daß wir es mit einem der zahlreichen Legendenzüge zu tun haben, die mit der Gestalt Olafs verknüpft worden sind. Weder Snorri noch die Fagrskinna erwähnen

¹ Olafs saga hins helga, hrsg. von O. A. Johnsen, Kristiania 1922, S. 17.

diese Fahrt nach Irland unter den kriegerischen Jugenderlebnissen Olafs. Wir finden sie außer in der leg. Ól. s. erst spät in einigen Fassungen der großen Óláfs saga hins helga wieder, nämlich in der Flateyjarbók, in AM 61 und in der Bergsbók¹.

In dem Bericht der leg. Ól. s. fällt der Begriff „vágrek“ auf. Er ist aus der Grágás bekannt und hat auch am ehesten im Bereich des Rechts sein Zuhause. In der Umgebung der Königssagas taucht er meines Wissens sonst nur noch in einer Episode um den dänischen König Harald Gormssohn auf. Aber er erscheint außerdem bemerkenswerterweise in einer Isländersaga, in der Laxdœla saga (Laxd.), und wenn man feststellt, daß der Verfasser ihn bei der Beschreibung der Ankunft Olaf Pfau an der irischen Küste verwendet hat, dann fordert das zu einer näheren Betrachtung dieses Sagaabschnittes heraus.

Olafs Fahrt von Norwegen nach Irland bildet den Hauptinhalt des c. 21 der Saga. Der hier interessierende Abschnitt lautet²:

„En er ljóss dagr var, kendu þeir, at þat var *Írland*. Qrn mælti þá: 'þat hygg ek, at vér hafim ekki góða atkvámu, því at þetta er fjarri höfnum þeim eða kaupstöðum, er útlendir menn skulu hafa frið, því at vér erum nú fjarðir uppi svá sem hornsíl; ok nær ætla ek þat lögum þeira Íra, þótt þeir kalli fé þetta, er vér höfum með at fara, með sínum fongum, því at heita láta þeir þat *vágrek*, er minnr er fjarat frá skutstafni.“

In dieser gefährlichen Situation gibt Olaf den Rat, das Schiff, sofern es beim Auffahren nicht beschädigt worden ist, mit Hilfe des Beibootes in tieferes Wasser zu ziehen, das er in der Nähe entdeckt hat.

„*Leira var undir, þar er þeir höfðu legit* um strengina, ok var ekki borð sakat í skipi þeira; flytjask þeir Óláfr þangat ok kasta þar akkerum. En er á líðr daginn, þá *drífr ofan mannfjöldi mikill til strandar*.“

Obwohl die Erzählung über Olaf Pfau im weiteren Verlauf verständlicherweise ganz andere Wege geht als der Bericht über Olaf Haraldssohns Unternehmen, sind die Berührungspunkte zwischen jenen beiden Szenen vor der irischen Küste nicht zu übersehen.

Man darf sogar noch eine Kleinigkeit hinzufügen.

Auf der Fahrt von Norwegen nach Westen gerät Olafs Schiff in dichten

¹ Vgl. Den store saga om Olav den Hellige, hrsg. von O. A. Johnsen und Jón Helgason, Oslo 1941, S. 757 ff.

² Laxdœla saga, hrsg. von K. Kålund, København 1889—91 (Samfund til udg. af gammel nord. litt., XIX), S. 65 f.

Nebel, und die Orientierung geht verloren. Als endlich Wetterbesserung eintritt, können sich die Leute an Bord nicht darüber einigen, in welcher Richtung ihr Ziel Irland zu suchen sei; Örn, der Schiffsführer, hat die Meinung der meisten anderen gegen sich. Die Entscheidung wird schließlich Olaf Pfau überlassen. Mit den Worten der Saga heißt das:

„*Síðan var skotit til ráða Óláfs*“ (so die Hss. V und E; in M: „*síðan skutu þeir til ráða Óláfs*“).

Ich halte danach die Annahme für gerechtfertigt, daß der Verfasser der Laxd. mit den Gedanken bei der Fahrt Olaf Haraldssohns war, als er Olaf Pfaus Ankunft an der irischen Küste in dramatischer Weise ausmalte.

Auch bei einem anderen charakteristischen Zug der Rolle Olaf Pfaus in der Saga lohnt ein Blick auf die leg. Ól. s.

Als sich Olaf von seiner Mutter Melkorka verabschiedet, gibt sie ihm drei Wahrzeichen mit auf die Fahrt, die ihm in Irland bei seinem königlichen Großvater die Anerkennung der Verwandtschaft erwirken sollen.

Der Verfasser berichtet in c. 20¹:

„... selr hon í hendr Óláfi *finngull mikit ok mælti: 'þenna grip gaf faðir minn mér at tannfé, ok vænti ek, at hann kenni, ef hann sér.'* Enn fekk hon honum í hönd *kníf ok belti* ok það hann selja fóstru sinni — 'get ek, at hon dylisk eigi við þessar jartegnir.'“

Von einem Geschenk, das einem Kind anlässlich des Durchbruches des ersten Zahnes gemacht wird, ist in der altnordischen Literatur mehrfach die Rede. Die Gaben sind aber sonst anderer Art; wir hören von Land-schenkungen und davon, daß aus diesem Anlaß ein Knecht „verschenkt“ worden ist.

Nur in der leg. Ól. s. finden wir etwas den Angaben der Laxd. Vergleichbares. In c. 6 wird von der Geburt Olafs berichtet und von seinem Ziehvater Hrani²:

“Er nu svæinnenn upp föeddr með meðor fæðr sinum. Oc fostrar rane. Oc þegar er rane finnr hanum tonn. þa gaf hann hanum bælltit oc þui næst Ríngenn þa er hann hafðe ausit svæinenn vatne oc kallaðe olaf.”

Zu dem Gürtel gehört noch ein Messer, auch wenn es an dieser Stelle nicht genannt wird. Die Wertsachen — „gripir“ — hatte Hrani zuvor

¹ A.a.O. S. 61.

² A.a.O. S. 4.

aus dem Grabhügel Olaf Geirstadaalfs geholt, nachdem ihm jener Olaf selbst im Traum erschienen war und die Anweisung dazu gegeben hatte (c. 3 ff.). Unter anderem erhielt Hrani folgenden Auftrag¹:

„En aðr en þu gerer þetta þa sprætt af hanum bælltinu oc knivinum.“

Von den Wertstücken aus jenem Grabhügel wird in mehreren Redaktionen der großen Óláfs saga hins helga erzählt und auch davon, daß der einstige Besitzer sie dem nach ihm benannten Olaf Haraldssohn zugedacht hat. Abweichend von der leg. Ól. s. übergibt jedoch in diesen Fassungen Hrani den Ring erst dem Zwölfjährigen beim Aufbruch zur ersten Heerfahrt, oder es ist überhaupt Olafs Mutter Asta, die die Stücke für ihn ausdrücklich als „Zahngeschenk“ bezeichnet, und da steht auch das in der Laxd. verwendete Substantiv²:

„Hrani gaf honum beltit ok knifinn at tannfe. Ok er honum uox alldr þa gaf Hrani honum hringinn ok suerþit.“

Vergleicht man die beiden Darstellungen miteinander und berücksichtigt dabei, daß „Zahngeschenke“ dieser Art nirgend sonst in Erscheinung treten, dann fällt es schwer, an ein zufälliges Nebeneinander zu glauben. Viel eher kann man annehmen, daß der Verfasser der Laxd. hier ebenso wie bei den Vorgängen an der irischen Küste ein literarisches Motiv für seine Zwecke bearbeitet hat. Ihm wäre die „Verwandlung“ des Ringes in einen Fingerring ohne weiteres zuzutrauen, da sich ein solcher weit besser als persönliches Besitzstück einer Frau ansprechen ließ. Wahrscheinlich sind aber in dieser Darstellung der Laxd. zwei literarische Vorbilder zusammengefloßen. An anderer Stelle habe ich darauf hingewiesen, daß der Laxd.-Verfasser den Anstoß zur Verwendung von „belti“, „knifr“ und „fingrgull“ als Wahrzeichen möglicherweise von Odds Óláfs saga Tryggvasonar bekommen hat³. In diesem Fall wäre ihm also „fingr-

¹ A.a.O. S. 2.

² Vgl. Den store saga om Olav den Hellige, S. 737.

³ Vgl. Literarisches Schaffen in der Laxdœla saga. Die Entstehung der Berichte über Olaf Pfaus Herkunft und Jugend, in der Rh.: Saga, Heft 3, Halle 1960, S. 41. — Ich habe in jenem Zusammenhang auch hervorgehoben (S. 10 f.), daß die Wahrzeichen in der Laxd. eine sachliche Unmöglichkeit sind. Melkorka, die von Wikingern geraubt und von einem Händler durch die Welt geschleppt worden war, konnte überhaupt keine Wertsachen aus ihrer Heimat mehr besitzen. Der Verfasser hat die Wertstücke geschaffen (wie wir jetzt annehmen dürfen, in Anlehnung an literarische Vorbilder), weil er für seine Erzählung ein Bindeglied zwischen Irland und Island brauchte.

gull“ schon von da her bekannt gewesen, und die leg. Ól. s. hätte nur die Verknüpfung der Wertstücke mit dem Begriff des „Zahngeschenks“ beigesteuert.

II

An der oben zitierten Stelle der leg. Ól. s., an der von dem Zahngeschenk die Rede ist, hieß es:

„... þa gaf hann hanum bælltit oc þui næst Ríngenn þa er hann hafðe ausit svæinenn vatne oc kallaðe olaf.“

Das erinnert daran, daß der Ausdruck „sá sveinn var vatni ausinn“ mit folgender Angabe des Namens (in der Form „ok nafn gefit, ok var kallaðr ...“ oder ähnlich) im Einleitungsteil der Laxd., dessen Geschehnisse nach der Darstellung des Verfassers vor dem Übertritt der Isländer zum Christentum spielen, dreimal auftritt¹. Nun handelt es sich dabei zwar um eine Art terminus technicus, und der Ausdruck ist auch in zahlreichen anderen Sagas angewendet worden, gleichwohl erscheint es der Mühe wert, die leg. Ól. s. mit einem Seitenblick auf den Wortschatz der Laxd. durchzulesen. Als Ergebnis kann man verschiedene lexikalische Berührungen zwischen beiden Werken feststellen.

In c. 18 wird von den Begleitern Olafs auf der Fahrt nach Norwegen gesagt: „æigi mæira lið en .xx. menn oc hundrað alla væl buna at vapnom oc at hærrklæðom ...“

Diese Worte sind dem vergleichbar, was in der Laxd. zweimal an Olaf Pfau hervorgehoben wird: „hann bjó sik vel at vápnum ok klæðum“ (c. 20) und „hann var vel búinn at vápnum ok klæðum“ (c. 22)².

Von den Namensvettern Olaf von Schweden und Olaf von Norwegen heißt es im Anschluß an eine freundschaftliche Zusammenkunft (c. 43): „Oc sittr nu hvar isinu ríki oc soma.“ Auch hier sind zwei unter sich fast gleichlautende Bemerkungen über Olaf Pfau danebenzustellen: „Óláfr Hǫskuldsson sat í búi sínu í miklum sóma“ (c. 31) und „Óláfr sitr nu í búi sínu með miklum sóma“ (c. 39)³.

Es verdient außerdem Beachtung, daß mehrere für den Sprachgebrauch des Laxd.-Verfassers charakteristische Wörter und Begriffe in der leg. Ól. s. zu finden sind.

¹ In den cc. 8; 25; 28. Vgl. dazu Heller, Studien zu Aufbau und Stil der Laxdoela saga, in: Arkiv f. nord. fil. 75, Lund 1960, S. 123 f.

² Hinzu kommen noch die Worte „þar eptir helt Óláfr sik at vápnabúnaði ok klæðum“ (c. 16). Vgl. Studien, S. 126 f.

³ Studien, S. 127.

So läßt sie mehrfach „riddarar“ auftreten und kennt auch den Begriff der „kurteisi“¹, zeigt also zwei Wörter, deren Erscheinen in der Laxd. schon immer die Aufmerksamkeit der Forscher auf sich gezogen hat².

Zu den in der Laxd. am häufigsten wiederkehrenden Wörtern gehört das Substantiv „blíða“³. Wir begegnen ihm vor allem in der Empfangssituation — „taka, fagna e-m með blíðu“ —, wo sich die Sagas im allgemeinen mit einem „taka e-m vel“ begnügen.

In der leg. Ól. s. wird die Aufnahme von Personen verhältnismäßig selten erwähnt; wir hören aber in c. 40: „Konongr tækr nu við hanum með blíðu“, und in c. 52: „her liggr við vart lif. þo at þu taker nu við blíðu með oss“⁴.

Will der Laxd.-Verfasser eine Person, besonders eine Frau, als außergewöhnlich tüchtig und tatkräftig darstellen, nennt er sie gern „skorungr“, und auch das Adjektiv „skoruligr“ (bei männlichen Personen) schließt ein Lob ein⁵. Beide Wörter finden wir schon in der leg. Ól. s. in gleicher Funktion: „svæinnenn skarulegr“, „skarungr hinn meste“ (c. 8) und „at hon se mestr skarungr“ (c. 44).

Darüber hinaus verdient eine andere Textstelle besondere Erwähnung. In c. 22 wird erzählt, daß Olaf mit seinem ganzen Gefolge einen Winter lang von seinem Stiefvater Sigurd unterhalten wird, und der Verfasser knüpft daran die Bemerkung: „Oc hævir su veret æinn kallað skarulegazt væizla inorege.“ — Das Adjektiv „skoruligr“ einzusetzen, wenn hervorgehoben werden sollte, welche Großzügigkeit ein Gelage oder eine Bewirtung auszeichnete, war bei den Sagaverfassern nicht gebräuchlich. Nur einem floß die Verbindung „skorulig veizla“ offenbar sehr leicht aus der Feder — dem Laxd.-Verfasser. Man kann die Worte einen seiner Lieblingsausdrücke nennen, so oft hat er auf sie zurückgegriffen⁶.

Der Hang dieses Dichters, seinen Gestalten einen Anstrich von Größe und Einmaligkeit zu geben, hat ihn nach verschiedenen auffälligen

¹ S. cc. 8; 10; 13 und 14 (wobei hier allerdings von einer überirdischen Erscheinung, von „guðs riddarar“, die Rede ist) — cc. 52; 60.

² Man muß sich fragen, ob man darin nicht zu einseitig einen direkten Einfluß der riddarasögur gesehen hat. Der „romantische Geist“ der Laxd. ist in der Vergangenheit oft überzeichnet worden; zumindest bedarf es zur Erklärung mancher von anderen Isländersagas abstechender Züge nicht der aus dem Französischen übersetzten Literatur.

³ Studien, S. 121 f.

⁴ Noch einmal finden wir „blíða“ in c. 96, dort als Ausdruck der Zuneigung zwischen Mann und Frau.

⁵ Studien, S. 116.

⁶ Studien, S. 120.

Umschreibungen suchen lassen. Eine davon ist die Wortfolge „hann — hon var (mikit) afbragð annarra manna — kvenna“¹, die in Werken, die vor der Laxd. entstanden sind, kaum anzutreffen ist. Auch hier steuert jedoch die leg. Ól. s. einen Beleg bei: „Er hanum sact fra hanum at hann se mikit afbragð annarra manna“ (c. 55).

Zu den Eigenheiten des Laxd.-Verfassers gehört es auch, daß er bei Zahlangaben die Zwölf bevorzugt. Er hat sie so häufig und in so verschiedenen Zusammenhängen eingesetzt, daß man gut daran tut, in den meisten Fällen in ihr nicht mehr als ein X zu sehen².

Man wird sich fragen müssen, ob Gleiches auch für die leg. Ól. s. zu gelten hat, die einige Beispiele für diese Zahlangabe enthält. Ernst zu nehmen ist vielleicht die Bemerkung, daß „olafr var .xij. vætra gamall“ (c. 9), als er sich zum ersten Heerzug rüstet. Aber wenn dreimal eine Gruppe zwölf Personen umfaßt, dann ist Zweifel an dem Wert der Zahlangabe berechtigt³.

Schließlich seien noch einige lexikalische Einzelgänger genannt.

Von dem fünfjährigen Olaf wird gesagt (c. 8): „Væx upp svæinnenn skarulegr með miklu manviti oc at allre at gœrvi mæir en at vætra tale.“ — Das ruft die Worte der Laxd. über den jungen Höskuld ins Gedächtnis (c. 7): „Hann var fyrr fullkominn at hyggju en vetra tōlu.“

In c. 45 der leg. Ól. s. ist König Knut die Äußerung in den Mund gelegt: „þo er sva at mæla at undan hværiu rivi koma kollð ráð.“ — Auf „kollð ráð“ wird auch in c. 65 der Laxd. hingewiesen: „hafa mér þaðan jafnan kollð ráð komit.“ In diesen beiden Fällen werden die „kollð ráð“ Männern zugeschrieben, während die geläufigere Auffassung davon ausgeht, daß „kollð eru kvenna ráð“.

In c. 20 sind die Sätze: „(hann) hafðe mikit har oc fagrt sem silki være. Bundit um hauuð ser gullaðe“, Teil einer Personenbeschreibung, in c. 28 die Angaben: „lios oc Jarpr ahar oc liðaðezc væl“, Teil einer anderen. Beides tritt in c. 63 der Laxd. in unmittelbarer Nachbarschaft auf: „... var knýtt gullhlaði um hofuð honum. Sá maðr hafði gult hár ok liðaðisk alt á herðar niðr“.

Es ist bekannt, daß der Laxd.-Verfasser in auffälliger Weise mit floskelhaften Ausdrücken gearbeitet hat⁴.

¹ Studien, S. 117.

² Studien, S. 125.

³ Vgl. cc. 33; 45; 80 bzw. 81.

⁴ Studien, S. 161 ff.

Zwei Typen fallen auch in der leg. Ól. s. ins Auge. Der eine ist nach dem Schema „slíkt, sem hann vill“ gebaut, so in c. 19 („gera af þeim slikt sem hann vill“ und „þa lat mik slicum dauða dæyia sem þu villt“), c. 20 („a ek nu kost at gera af þer slikt sem ek vill“) und c. 71 („baðo hann hava slikt af sinu ríki sem hann villdi“). Der andere umfaßt Äußerungen, die zu verstehen geben sollen, daß noch mehr zu berichten wäre, als an der entsprechenden Stelle geschieht. Zu erkennen sind sie an dem einleitenden „þó at“: „En þó at þesser se til næmdir. þa varo þó marger aðrer ofræflis menn ifor með svæiní Jarle“ (c. 24), „Oc marger aðrer vinir. Olafs konongs flyðu or lande austr til hans i garða. þó at biarnar se hællst getet er firir maðr var þeirra“ (c. 70) und „En af boannda liði fello marger hofðingiar. þó at faer se næmdir“ (c. 83).

Betrachtet man diese lexikalischen Gemeinsamkeiten für sich, würde man sie wohl — wenn auch wegen des z.T. ungewöhnlichen Wortgebrauchs nur zögernd — als ein Spiel des Zufalls bezeichnen. Stellt man sie jedoch zusammen mit den im ersten Teil genannten Motivparallelen, bei denen eine Beeinflussung des jüngeren Verfassers durch das ältere Werk fast als sicher anzusehen ist, so darf man mit der Möglichkeit rechnen, daß sich auch hier bei dem nehmenden Teil, und das heißt dem Laxd.-Verfasser, Einflüsse von dem älteren, ihm vertrauten Werk her bemerkbar machen.

III

Die Erzählung der Laxdœla saga über die Reise Olaf Pfaus nach Irland (in den cc. 20 bis 22) kann als ein Musterbeispiel gelten für die Arbeitsweise des Verfassers der Saga. In dieser scheinbar in einem Zuge geschaffenen, in sich festgefügtten Ereigniskette lassen sich Einflüsse von drei (wahrscheinlich sogar vier) verschiedenen Werken feststellen, die anderen Sagagattungen angehören; es sind Königssagas und eine zeitgenössische Darstellung über den Priester Gudmund.

Dem Erzählfaden der Laxd. folgend, wollen wir beobachten, wie der Verfasser Erinnerungen an Werke, die er gelesen hat, und bewußte literarische Übernahmen aus anderen, die ihm vorgelegen haben, miteinander verknüpft und zu einem neuen Ganzen umgeformt hat.

Der zu betrachtende Sagaabschnitt beginnt mit einer der beiden früher zitierten Charakterisierungen des heranwachsenden Olaf: „Hann bjó sik vel at vápnum ok klæðum“ (c. 20), in denen wir vielleicht einen Nachklang einer Beschreibung der leg. Ól. s. sehen dürfen.

Olafs Mutter Melkorka wünscht, daß ihr Sohn nach Irland fährt, damit ihm durch ihre Verwandten die Bestätigung seiner Herkunft und die Anerkennung der Zugehörigkeit zur königlichen Familie zuteil werde.

Um Olaf die Reise zu ermöglichen, ist Melkorka sogar bereit, sich mit Thorbjörn zu verheiraten, dem sie zuvor auf sein Werben mehrfach einen abschlägigen Bescheid erteilt hatte. Sie verbindet damit zugleich die Absicht, Höskuld, dem Vater Olafs, einen Tott anzutun und ihn gewissermaßen dafür zu strafen, daß er sich von ihr abgewandt hatte. Die Saga berichtet folgendermaßen: „ef þat nemr við forinni, at þú pykkisk hafa fé oflittit, þá mun ek heldr þat til vinna at giptask Þorbirni, ef þú rækz þá til ferðar heldr en áðr ... er þat ok til kostar, at Høskuldi munu þá tveir hlutir illa líka, þá er hann spyrr hvárttveggja, at þú ert af landi farinn, en ek manni gipt“ (c. 20). — Man darf erwägen, ob der Laxd.-Verfasser dabei die Haltung einer anderen Frau, die sich selbst verheiratete und damit ganz bewußt gegen die Interessen eines Nahestehenden handelte, im Sinne hatte. In der leg. Ól. s. c. 44 spricht Astrid, die Schwester der einst Olaf versprochenen Schwedenprinzessin Ingigerd, zu ihm: „En sva er mer boðet af Ingigjærði at yðr skilldim ver ihværn stað virða um fram alla menn. En firir þa soc at þu ert sva harmfængenn þa er æ þess mæiri þorf yðr at glæðia. þo varð æigi su hamingia konongs vars at sa raðahagr skildi fram koma sem ætlaðr var. þa mætte enn nokcora bot a þui vinna. Firir þui at æigi man æin mællt um vera. hvar ovirðing er mæiri su er Olafir konongr gerðe yðr ibrigðmælonom eða þesso at hann skal ægi raða eða forsio firir hava þu vara hond. En hælldr en æigi faer þu glæði þina þa man ec þat til læggia með um ræðom Ingigjærðar at fastna mik siolf yðr utan hans vilia ne raða“.

Melkorka gibt Olaf die drei Wahrzeichen mit auf den Weg, an deren literarischer Herkunft kaum ein Zweifel besteht; Odds Óláfs saga Tryggvasonar und die leg. Ól. s. haben bei ihnen Pate gestanden. Wegweiser waren für uns die Dreiheit der Wahrzeichen und das „Zahngeschenk“.

In c. 21 sehen wir Olaf auf der Fahrt nach Irland. Zur Ausmalung der Überfahrt und der Ereignisse vor der irischen Küste hat sich der Laxd.-Verfasser von drei Seiten anregen lassen.

Als er beschreibt, wie das Schiff nach längerer Irrfahrt bei Nacht unerwartet in Landnähe und zwischen Brecher gerät, hat er wahrscheinlich einen Vorfall aus der Jugendzeit des Priesters Gudmund im Sinn. Man vergleiche die Textstelle der Laxd. mit dem folgenden Ausschnitt aus c. 6 der Prestssaga Guðmundar góða¹: „Þat var einhverja nótt, at

¹ Die Prestssaga Guðmundar góða wird zitiert nach der Ausgabe der Sturlunga saga von Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason und Kristján Eldjárn, Reykjavík 1946. — Zu der Motivparallele vgl. Heller, Laxdoela saga und Sturlunga saga, in: Arkiv 76, 1961, S. 122.

varðmenn hljópu upp ok báðu menn vaka sem tíðast; kváðusk sjá land svá nær sér, at þeir stungu nær stafni at.“ Ein Abdrehen ist nicht mehr möglich. „Óláfr segir: ’... ek sé, at boðar eru alt fyrir skutstafn ...‘ ... Mikil er umræða um nóttina, hvar þeir mundu at komnir. En er ljóss dagr var, kendu þeir, at þat var Írland.“ — Der junge Gudmund lernt bei einer Fahrt alle Unbilden der Witterung kennen. Eines Abends schaut einer der Besatzung des Schiffes unter der schützenden Zeltbahn hervor und ruft: „Upp menninir hart ok títt, — boðar eru allt fyrir.“ Nachdem das Schiff durch die Brecher hindurchgeschleudert worden ist, „Þá sáu þeir land ok ræða um, hvar þeir munu komnir ... Þá svarar Már Eyjólfsson ok lézt kenna, at þeir váru komnir vestr at Hornströndum ...“

In der Laxd. folgen nun die Ereignisse des nächsten Morgens nach dem Auftauchen der irischen Küstenbewohner. Im ersten Teil dieses Aufsatzes habe ich mich bemüht zu zeigen, daß hinter dieser Darstellung ein Bericht der leg. Ól. s. über ein Abenteuer Olaf Haraldssohns „væstr firir irlande“ steht¹. Aus ihm stammen sicherlich auch schon die während der Überfahrt fallenden Worte, die Olaf die Entscheidung über den Kurs in die Hand geben.

Als die Iren sich anschicken, Olafs Schiff aufzubringen, müssen sie erkennen, daß es ihnen nicht als leichte Beute in die Hände fallen wird: Die Mannschaft erscheint unerwartet in voller Bewaffnung an Bord. Alle überragt Olaf, der in prächtiger Kampfesrüstung am Steven steht. An anderer Stelle konnte nachgewiesen werden, daß hier die Morkinskinna mit der Beschreibung der strahlenden Kriegergestalt von König Magnus berfœttr durch die Worte der Laxd. hindurchschimmert².

Der Name Kjartan (Olafssohn) hat den Laxd.-Verfasser zu dem historischen Myrkjartan in der Morkinskinna geführt, der anfangs Gegner, später Verbündeter von Magnus berfœttr war. Er hat diesem Werk nicht nur den irischen König Myrkjartan mit seiner Verbindung zu „Dyflinn“ entlehnt, sondern er hat auch Teile der Beschreibung von Magnus vor seinem letzten Kampf in Irland auf Olaf Pfau übertragen. Daß es sich um eine bewußte Entlehnung handelt, lassen zwei Beobachtungen erkennen: einmal der Schild mit einem goldenen Löwen als Wappenzeichen, den beide getragen haben sollen („scioldd fire ser. oc

¹ Es ist interessant, daß sowohl in der Prestssaga als auch in der leg. Ól. s. an den genannten Stellen ausführlich von christlichen Gelübden berichtet wird, die die Seeleute ablegen, weil sie sich davon in ihrer schwierigen Situation Hilfe erhoffen.

² Heller, Literarisches Schaffen in der Laxdœla saga, S. 25 ff.

var scrifat aleo með gvlli“, Mork. c. 44¹ — „rauðan skjöld hafði hann fyrir sér, ok var dregit á leó með gulli“, Laxd. c. 21), zum anderen Magnus' Schwert „Leggþitr“, das im „Fótbitr“ der Laxd. wiederkehrt. Verbindet die beiden Schwerter schon der Name, so noch viel mehr der Umstand, daß in der altnordischen Literatur nur von diesen beiden Waffen gesagt wird, der Griff sei mit Walroßzahn verziert gewesen („tannhjolt at“; Mork. c. 44 — Laxd. c. 29).

In den folgenden Szenen zwischen Olaf Pfau und dem Irenkönig Myrkjartan finden sich gehäuft jene Wörter und Begriffe, für die oben Gegenstücke in der leg. Ól. s. beigebracht worden sind. In der Reihenfolge des Auftretens sind es die Textstellen:

„fannsk monnum mart um, hversu skörunligr sjá maðr var“;

„mikit riddaralið“;

„konungr tekr honum þá með allri blíðu“;

„sonr Melkorku var skörunligr“;

„virðisk mér Óláfr svá mikill atgörvimaðr ok skörungr“.

Sie treten auch im folgenden 22. c. der Saga auf, das hauptsächlich von der Heimkehr Olafs nach Island berichtet:

„riðr Óláfr norðan við tólfta mann“;

„bræðr hans taka ok með blíðu við honum“;

„Óláfr fagnar henni með allri blíðu“.

Daß diese Beispiele gerade im Zusammenhang mit der Irlandreise Olafs, für deren Schilderung sich der Laxd.-Verfasser u.a. aus der leg. Ól. s. Erzählmotive geholt hat, so dicht stehen, gibt der Vermutung Nahrung, daß er auch lexikalisch unter dem Einfluß jener Saga gestanden hat.

Nachdem der Verfasser Olaf als berühmten Mann von der Auslandsreise hat zurückkehren lassen, steuert er mit schnellen Schritten auf das neue Thema zu, das die Sagahandlung voranbringen soll, die Heirat Olafs mit Thorgerd Egilstochter. In seiner Darstellung erscheint die Irlandreise als eine Voraussetzung dafür, daß der „Magdsohn“ in ein so vornehmes Geschlecht einheiraten konnte. Ehe die Werbung auf dem Thing vorgebracht wird, fallen (am Ende von c. 22) noch einmal die Worte, die den hier behandelten Sagaabschnitt einleiteten: „hann (= Óláfr) var vel búinn at vápnum ok klæðum“.²

¹ Morkinskinna, hrsg. von Finnur Jónsson, København 1932 (Samfund til udg. af gammel nord. litt., LIII).

² Als Höskuld seinen Sohn kurz zuvor auf Thorgerd als erstrebenswerte Partie hinweist, sagt er u.a.: „er þat ok vænna, at þér yrði þá efling at mægðum við þá Mýramenn“. Ist es nur Zufall, daß es an der schon zitierten Stelle in c. 18 der leg. Ól. s. heißt: „æigi mæira lið en .xx. menn oc hundrað alla væl buna at vapnom oc at hærrklæðom firir þui at hann træystize mæir guðs miscunar æfling en manna“?

IV

Die Irlandreise Olafs in der Laxdœla saga lehrt uns, daß es bei der Schöpfung einer Saga nicht allein auf die Erfindungsgabe eines Verfassers angekommen ist, sondern in gleicher Weise und zuweilen sogar in erster Linie auf die Fähigkeit, Anregungen verschiedenster Art aufzunehmen und zu etwas Eigenem zu verarbeiten.

Der Dichter der Laxdœla saga ist darin ohne Zweifel ein Meister gewesen.

ROLF HELLER

„Flagð þat, er þeir kölluðu Selkollu“

I

Nach dem Tode Kolbeins, des Sohnes Tumis, verbinden sich mehrere Häuptlinge gegen Bischof Gudmund und vertreiben ihn 1209 von Holar. Den folgenden Winter hält sich Gudmund als Gast Snorris in Reykjaholt auf. Da ihm seine Gegner auch im nächsten Jahr die Rückkehr auf den Bischofssitz verwehren, zieht er während des ganzen Sommers in den Westfjorden umher. Über den Ausgang des Jahres 1210 berichtet Sturla Thordsson in c. 25 seiner *Íslendinga saga*¹:

„En um vetrinn var hann á Breiðabólstað í Steingrímsfirði með Bergþóri Jónssyni, ok urðu þar margir hlutir þeir, er frásagnar væri verðir ok jartegnum þótti gegna, þótt þat sé eigi ritat í þessa bók, bæði þat, er biskup átti við flagð þat, er þeir kölluðu Selkollu, ok margt annat.“

Seine Worte lassen sich wohl nur so deuten, daß ihm für diese Zeit eine Reihe von Wundergeschichten bekannt war, daß es ihm aber nicht angebracht schien, sie in seine *Saga* aufzunehmen. Sturla äußert sich wiederholt in ähnlicher Weise, wenn er nur einen Teil seines Wissens kundtut².

¹ Ausgabe der *Sturlunga saga* von Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason und Kristján Eldjárn, Reykjavík 1946.

² Alle derartigen Stellen ähneln sich im Aufbau. S. *Íslendinga saga* c. 105: „margir aðrir váru í þessum ráðum með Snorra, þótt eigi sé hér nefndir“; c. 118: „margt sagði hann annat, þótt hér sé eigi ritat í þessi sögu“ (Sturla war selbst Ohrenzeuge des hier beschriebenen Gespräches zwischen seinem Vater und einem Boten!); c. 134: „margir váru aðrir draumar sagðir í þenna tíma, þó at hér sé eigi ritaðir, þeir er tíðindavanir þóttu vera, svá ok aðrir fyrirburðir“. Vergleichbare Angaben enthält auch die *Hákonar saga Hákonarsonar*. Vgl. Pétur Sigurðsson, *Um Íslendinga sögu Sturlu Þórðarsonar*, handschriftliches Manuskript, Blatt 234 f. (Das Manuskript des nicht gedruckten Schlußteiles dieser Arbeit wurde mir freundlicherweise vom Verf. zur Einsichtnahme zur Verfügung gestellt. Dafür sowie für die Hilfe der Herren Landesbibliothekare Islands beim Versand des Manuskriptes möchte ich meinen herzlichen Dank aussprechen.)

Unter den angedeuteten Vorgängen muß das Zusammentreffen Bischof Gudmunds mit einem (weiblichen) Unhold von besonderer Bedeutung gewesen sein, denn es wird sogar der Name des Wesens, Selkolla, genannt.

Was es mit jener Selkolla auf sich hatte, erfahren wir aus der *Guðmundar saga biskups*.

In der Handschrift AM 657 C, 4to (meist fälschlicherweise als „*Miðsaga Guðmundar*“ bezeichnet) schließt sich an den Bericht über Gudmunds Leben ein längerer Abschnitt mit Wundererzählungen (*Miracula*) an¹. Ein weitgehend mit ihm übereinstimmender Abschnitt hat einst auch in der jüngeren der beiden Haupthandschriften der *Sturlunga saga*, der sog. *Reykjarfjarðarbók* (AM 122 b fol.), gestanden; erhalten geblieben sind von ihm nur 2½ Blätter. Wir besitzen jedoch in der Papierhandschrift AM 204 fol. eine Abschrift davon, und diese Abschrift enthält — zusätzlich zu den durch AM 657 C bekannten Wundergeschichten — eine ausführliche Erzählung über Selkolla (im allgemeinen *Selkollu þáttur* genannt)².

Es wird darin berichtet, daß im Gebiet des Steingrimsfjordes unter mysteriösen Umständen eine Frau auftaucht, an der man zuweilen einen Seehundkopf zu erkennen meint. Sie wird deshalb von den Leuten Selkolla genannt. Das Wesen, in dem die Bewohner der Gegend einen „*óhreinn andi*“ sehen, setzt den Männern heftig zu und richtet seine Attacken besonders gegen einen angesehenen Bauern. Nachdem der sich mit Selkolla eingelassen hat — nach den Worten des Schreibers in einer Verblendung —, verliert er seine Männlichkeit („*or allri mannligri náttúru*“) und ist fortan an das Bett gefesselt. Ein zweiter Bauer soll durch das unheimliche Wesen ein schweres Augenleiden bekommen haben. In der Art eines Wiedergängers versetzt Selkolla die ganze Umgebung in Angst und Schrecken, weil sie bei ihren Umtrieben jederzeit aus der Erde auftauchen kann („*hon kom upp or jörðu, svá inni sem úti*“). So liegen die Dinge, als sich Bischof Gudmund in der Nähe aufhält.

¹ Vgl. dazu und zum Folgenden Guðbrandur Vigfússon in der Einleitung zur Ausgabe der *Biskupa Sögur*, *Kaupmannahöfn* 1858, S. LV ff. S. auch Magerøy, *Guðmundr góði og Guðmundr ríki. Eit motivsamband*, in: *Maal og minne* 1959, S. 22 ff.

² S. *Biskupa Sögur*, a.a.O. S. 604—608. — Auch die jüngste Fassung der Lebensgeschichte Gudmunds, die *Guðmundar saga Arasonar* des Abtes Arngrim, enthält eine Darstellung der Vorgänge um Selkolla. Sie trägt deutlich jüngere Züge als die in AM 204; vor allem zeigt sie, wie die Konturen der Erzählung unschärfer werden und manche Einzelheiten ausgesponnen worden sind.

Einige Nachbarn bitten ihn, zu den am meisten Geplagten zu gehen und ihnen, wenn möglich, zu helfen. Im Gehöft des Kranken erscheint am Abend, als die Leute sich zur Nachtruhe fertigmachen, unerwartet Selkolla und zieht Gudmund die „hosa“ von den Beinen. Der Bischof nimmt ihr jedoch das Beinbekleidungsstück aus der Hand und schlägt es ihr mit den Worten um die Ohren, sie möge (in der Erde) verschwinden, wie sie gekommen. Und die Worte verfehlen ihre Wirkung nicht („biðr fjanda þann fara þar niðr sem kominn var, ok svá var, at hon sökk þar niðr“). Am folgenden Tage, als der Bischof mit seinem Gefolge auf dem Wege zum Nachbargehöft ist, taucht Selkolla erneut auf. Gudmund macht das Kreuzeszeichen gegen sie und schleudert ihr noch stärkere Worte als am Vorabend entgegen („far þú, óhreinn andi, niðr, ok kom aldri upp í Vestfirðinga fjórðungi, ok gjör öngum hér mein síðan, ok lát mig eigi þurfa at færa þig niðr í þriðja sinn í guðs nafni; ok þá í stað fór hon niðr“). Danach läßt er an den Stellen, an denen der Unhold aufgetaucht war, geweihte Kreuze aufstellen. Der schwerkranke Bauer lebt — entsprechend der Voraussage des Bischofs — nur noch wenige Tage. Von Selkolla ist noch einmal die Rede. Wie über ihrem Kommen liegt auch über ihrem Weggang der Schleier des Geheimnisses. Unter ungewöhnlichen Umständen soll sie nach dem Tode jenes Bauern auf einem Schiff mitgefahren und im Midfjord an Land gegangen sein.

Die Erzählung gehört zu der großen Zahl derer, die Zeugnis ablegen sollten von der Kraft der Gebete Bischof Gudmunds und von der Wirksamkeit seines persönlichen Eingreifens in schwierigen Situationen. Sein Auftreten ähnelt hier dem eines Teufels- oder Hexenbanners.

Als Sturla seinen Hinweis auf „flagð þat, er þeir kölluðu Selkollu“ niederschrieb, hat er entweder eine ältere Aufzeichnung der Vorgänge vor sich gehabt¹, oder er konnte sich auf mündliche Berichte von Leuten stützen, deren Erinnerung bis zu den Ereignissen von 1210 zurückreichte.

¹ Einige Forscher wollen u.a. in Sturlas Worten über Selkolla einen Beweis dafür sehen, daß ihm bereits eine Saga über Gudmunds Bischofszeit, also eine Art Fortsetzung der Prestssaga Guðmundar góða, vorgelegen hat, als er an der Íslendinga saga arbeitete. Sie verweisen vor allem auf die ungewöhnliche Ausführlichkeit der Abschnitte seines Werkes, in denen Bischof Gudmund in entscheidender Weise mit dem Geschehen verknüpft ist. Die Frage nach dem Ursprung der Berichte über den Bischof gehört jedoch noch immer zu den ungelösten Problemen der Sturlunga-Forschung, und zur Erklärung der genannten Angabe Sturlas bedarf es durchaus keiner vollständigen Saga. Man könnte sich denken, daß einzelne Wundererzählungen um Gudmund schon früh aufgezeichnet worden waren und daß die Selkolla-Geschichte zu ihnen gehörte. Der Schreiber könnte beispielsweise Lambkar Thorgilsson gewesen sein, dem wir vermutlich die Prestssaga danken, und durch ihn

Für die Annahme, Sturla seien Berichte von Augen- oder Ohrenzeugen zugeflossen, ist es von Bedeutung, daß Selkolla ihr Unwesen im Steingrimsfjord getrieben hat. Sturla sagt ausdrücklich, daß sich Bischof Gudmund im fraglichen Winter (1210) in Breidabolstad bei Bergthor Jonssohn aufgehalten hat. Bergthors Vater, Jon Brandssohn, aber war mit einer Halbschwester Thords, des Vaters Sturlas, verheiratet, und zwischen den Angehörigen dieser beiden Familien bestanden über eine lange Zeit hin gute Beziehungen, die zu wiederholtem Zusammentreffen führten¹. Die Leute aus Breidabolstad bildeten darüber hinaus ein natürliches Bindeglied zwischen Bischof Gudmund und Sturla Thordssohn, denn Bergthors Mutter Steinun war ein Sproß der ersten Ehe Hvamm-Sturlas mit Ingibjörg, einer Vatersschwester Gudmunds. Das erklärt nicht allein die Anteilnahme beider Familien am Schicksal des Bischofs, es legt auch den Gedanken nahe, daß man sich in diesem Kreise besonders darum bemühte, Gudmunds Vorzüge ins rechte Licht zu rücken. Zu all dem kommt noch, daß Sturlas Vater Thord Zeit seines Lebens einer der treuesten Freunde Gudmunds war.

Berücksichtigt man diese Zusammenhänge, dann steht es m.E. außer Zweifel, daß man den Selkollu þátrr nicht als bloße Fabel ansehen kann. Es muß sich dabei letztlich um einen historischen Vorgang handeln, der freilich von Legende überwuchert ist. Den historischen Kern aus dem legendenhaften Beiwerk herauszulösen, ist heute nicht mehr möglich, immerhin lassen sich in dieser Richtung einige Überlegungen anstellen.

Der Unhold wird als eine Frauengestalt beschrieben: „eigi fríð ásýndar, því at stundum þótti selshöfut á vera“, und erhält den Namen „Selkolla“. In den Isländersagas gibt es mehrere Beispiele dafür, daß in Spuk- und Wiedergängergeschichten die Seehundgestalt eine Rolle spielt, man denke etwa an die Erzählung von den unheimlichen Vorgängen auf Froda in der Eyrbyggja saga (c. 52 ff., vgl. u.a.: „þat var tíðenda at Fróðá ... at máleldar váru gorvir; ok er menn kómu fram, sá þeir, at selshöfuð kom upp ór eldhúsgólfinu“) oder an das unheilbringende Erscheinen des toten Hrapp in der Laxdæla saga (c. 18: „þeir sá sel í

wiederum könnte Sturla den Selkollu þátrr kennengelernt haben. Auf jeden Fall muß es m.E. noch immer als das Wahrscheinlichste angesehen werden, daß Sturla der erste war, der ausführlich über die Bischofsjahre Gudmunds berichtet hat. Dafür spricht neben anderem gerade die Ausführlichkeit seiner Darstellung, denn im allgemeinen hat er von historischen Ereignissen, die in einer ihm bekannten zeitgenössischen Aufzeichnung schon behandelt worden waren, in seinem Werk nur das Nötigste mitgeteilt und so Wiederholungen zu vermeiden gesucht.

¹ Das gilt sowohl für Bergthor und Thord wie für ihre Söhne Asgrim und Sturla.

strauminum um daginn, meira miklu en aðra ... svá sýndisk þeim öllum, sem manns augu væri í honum“). In diesen Fällen ist die besondere Gestalt Teil der besonderen Handlung; ganz deutlich ist das in der *Laxdæla saga*, wo der Seehund im Wasser das Schiff umkreist, dem Unheil droht. Nichts dergleichen trifft auf Selkolla zu; der Seehundkopf scheint nur zur Erklärung des Namens vorhanden zu sein. Dann aber muß man fragen, ob es sich dabei nicht um einen nachträglichen Deutungsversuch handelt. Es ist auf jeden Fall bemerkenswert, daß ein Landstreifen an der Nordseite des Steingrimsfjordes, also in dem Gebiet, wo Selkolla ihr Unwesen getrieben hat, „Selströnd“ genannt wird. Vermutlich geht die Ortsbezeichnung darauf zurück, daß dort Seehundfang betrieben worden ist¹. Sollte der Name „Selkolla“ nicht irgendwie damit in Zusammenhang stehen?

Das einzige, was mit einiger Klarheit aus dem Bericht über Selkollas Auftreten hervorzugehen scheint, ist ihre aggressive Haltung gegenüber dem männlichen Geschlecht. Der Bauer, dem sie am übelsten mitspielt, ist Dalk von Hafnarholm. Als der Bischof in seinem Hause übernachtet und sich ebenfalls der Zudringlichkeit Selkollas zu erwehren hat, heißt es im *Þáttr*:

„Í því hleypr til ein kona, at því sem sýndist, ok tekr til fótar biskups ok kippir af hosunni. nú sér biskup, hvat konu þetta var, at þar var komin Selkolla, fóstra Dálks bónda, ok dylst hon þá eigi fyrir biskupi.“

Zum Verständnis der Szene käme es darauf an zu wissen, was sich hinter dem Wort „fóstra“ verbirgt. Ist es buchstäblich aufzufassen, dann hätte das Ärgernis erregende Wesen in einem engeren Verhältnis zu Dalk gestanden und zu seinem Hausvolk gehört. Geht man einmal davon aus, dann könnte hinter der ganzen Selkolla-Handlung letzten Endes eine Art Ehebruchgeschichte stehen: Ein verheirateter Bauer gibt sich mit einer bei ihm wohnenden oder zu ihm kommenden weiblichen Person ab und wird danach von einer schweren Krankheit befallen. Zu beachten ist, daß in der Erzählung das Geschlechtliche auffallend betont wird. Wenn sich Selkolla dann auch anderen Männern in aufdringlicher Weise genähert hat, konnte das die ganze Umgebung in Unruhe versetzen, besonders natürlich die Frauen der gefährdeten Männer. Bischof Gudmunds Eingreifen wäre in diesem Falle gut motiviert. Er tritt auf

¹ Vgl. Kålund, *Bidrag til en hist.-topograf. Beskrivelse af Island, I*, Kjøbenhavn 1877, S. 629.

als Streiter gegen die Unsittlichkeit und stellt kraft seiner Gebete und kraft seiner Persönlichkeit die Ruhe und den Frieden wieder her. Das Wichtigste, was er dafür tut, ist die Vertreibung Selkollas: Sie versinkt im Boden, aber sie ist damit noch nicht vom Erdboden verschwunden. Erinnern wir uns an die letzten Angaben des Þáttr über sie: Wie stets unter seltsamen Begleiterscheinungen überquert sie nach dem Tode Dalks auf einem Schiff die Floi-Bucht und geht im Midfjord an Land. Man könnte sich denken, daß auch in dieser Überfahrt ein historischer Kern steckt und daß sie eine Art Flucht Selkollas war, weil der Bischof sie aus dem Bezirk ausgewiesen hatte.

Diese Überlegungen zeigen, daß der Selkollu þáttr aus Ereignissen erwachsen sein kann, die sich ganz im Bereich des Realen und Natürlichen abgespielt haben.

II

Die Laxdœla saga berichtet in c. 13, daß Höskuld eine schöne Sklavin, die er im Ausland von einem Händler gekauft hat, mit nach Hause bringt. Seine Frau Jorun findet sich damit ab, vor allem wohl, weil die Sklavin als taubstumm gilt. Ihre Haltung ändert sich jedoch, als die Nebenbuhlerin einen Jungen zur Welt bringt, dem Höskuld bald sehr zugetan ist, und noch mehr, als sich herausstellt, daß die Stummheit der Sklavin nur vorgegeben war und daß sie eine von Wikingern geraubte irische Königstochter namens Melkorka ist. Der Verfasser läßt den Leser erst nur ahnen, daß Jorun nunmehr von Eifersucht erfüllt ist, dann aber läßt er diese Eifersucht in einer einprägsamen Szene hervorbrechen. Es gehörte zu Melkorkas Obliegenheiten, dem Ehepaar beim Auskleiden behilflich zu sein, und „er Jórunn gekk at sofa, togaði Melkorka af henni ok lagði skóklæðin á gólfít. Jórunn tók sokkana ok keyrði um hofuð henni“⁸.

Ein ähnliches Verhältnis zwischen zwei Frauen wird im ersten Gudrunlied der Edda beschrieben, und mehrere Forscher haben darin das Vorbild für die Laxd.-Szene sehen wollen. Die Strophen 9 und 10 dieses Gedichtes lauten⁹:

⁸ Ausgabe der Laxdœla saga von Kålund, København 1889—91 (Samfund til udg. af gammel nord. litteratur, XIX).

⁹ Ausgabe der Edda von Neckel, I. Text, Vierte, umgearbeitete Auflage von Kuhn, Heidelberg 1962.

9. Þá varð ec hapta
sams misseris
scylda ec screyta
hersis qván	oc hernuma
síðan verða;
oc scúa binda
hverian morgin.
10. Hon ægði mér
oc hørðom mic
fann ec húsguma
enn húsfreyio	af afbrýði,
hoggom keyrði;
hvergi in betra,
hvergi verri.

In der Tat gibt es hier eine Reihe von Vergleichspunkten mit der Saga, und da der Laxd.-Verfasser an mehreren Stellen Motive aus der Edda benutzt hat¹, ist die Entlehnung auch im vorliegenden Fall möglich.

Es ist aber zu überlegen, ob durch die Szene der Laxd. nicht auch die Selkolla-Erzählung hindurchschimmert. Meines Wissens geschieht es in der altnordischen Literatur nur an diesen beiden Stellen, daß einer Frau ein Fuß- bzw. Beinbekleidungsstück um die Ohren geschlagen wird; „hosa“ und „sokkar“ sind dabei die einander entsprechenden Kleidungsstücke bei Mann und Frau.

Die Berührung im Wortlaut — „(biskup) þrifr af henni hosuna, ok keyrir í höfut henni“ (Selkollu p.) und „Jórunn tók sokkana ok keyrði um höfuð henni“ (Laxd.) — könnte sich natürlich auf Grund der Ähnlichkeit der Situation zufällig ergeben haben, aber diese Ähnlichkeit gibt ihrerseits auch wieder dem Gedanken an eine literarische Beziehung Nahrung, denn in beiden Fällen handelt es sich um den nicht allzu häufig beschriebenen Vorgang des Auskleidens am Abend. Dazu kommt, daß die beiden Geschlagenen durch ihr Erscheinen den Frieden einer Ehe gestört haben.

Wenn man mit dem Selkollu þátrr vor Augen die Laxd. überliest, stößt man noch an einer anderen Stelle auf vergleichbare Erzählelemente. Wie schon erwähnt, erinnert Selkolla in mancher Beziehung an die berühmtesten Wiedergänger der Isländersagas. In der Laxd. ist Hrapp ein Musterbeispiel für diese Art von Plagegeistern. Er ist mit einer ganzen Reihe von typischen Zügen ausgestattet, darunter dem Versinken im Erdboden, und dabei bietet sich ein Vergleich mit Selkolla an:

¹ Vgl. Einar Ól. Sveinsson, Einleitung zur Ausgabe der Laxd., in: Íslenzk fornrit V, Reykjavík 1934, S. XLV ff.

Selkollu þáttur —

„... ok biðr fjanda þann *þara þar niðr sem kominn var*; ok svá var, at hon sökk þar niðr ...“
 „far þú, óhreinn andi, niðr, ok kom aldri upp í Vestfirðinga fjórðungi, ok *gjör öngum hér mein síðan* ..’ ok þá í stað fór hon niðr.“

Laxd. c. 24 (als Olaf Pfaus Gehöft von Hrapp heimgesucht wird) —
 „Óláfr vill þá renna á Hrapp, en Hrapp *fór þar niðr, sem hann var kominn*.“

Ebd. (nachdem Olaf Hrapps Leiche hat ausgraben und verbrennen lassen) —

„*heðan frá verðr engum manni mein* at aprtngngu Hrapps“¹.

Auch hier ist man zuerst geneigt, die Parallelen auf die Ähnlichkeit der Thematik zurückzuführen, besonders da es wahrscheinlich ist, daß die Sagaverfasser bei der Beschreibung von Wiedergängern und ähnlichen dem Menschen feindlichen Gestalten mit einem begrenzten Schatz von Motiven und festen Formeln gearbeitet haben. Und doch kann die Möglichkeit nicht von der Hand gewiesen werden, daß die Gedanken des Laxd.-Verfassers bei Gudmund und Selkolla waren, als er die Szenen mit Hrapp ausgestaltete. Vielleicht hat ihn der Seehundkopf jenes Wesens im Steingrimsfjord dazu angeregt, den Unheil ankündigenden Seehund zu schaffen, an dem die Leute die Augen eines Menschen, zweifelsohne die Hrapps, zu erkennen meinen.

Schließlich verdient noch ein einzelnes ungewöhnliches Wort unsere Aufmerksamkeit.

Als Höskuld seiner Frau davon erzählt, daß die angeblich taubstumme Sklavin eine irische Königstochter ist, klingt aus Joruns Worten zum ersten Male Eifersucht, wenn sie sich auch bemüht, sie hinter gespielter Gleichgültigkeit zu verbergen (c. 13):

„Jórunn kvazk eigi vita, hvat hon segði satt; kvað sér ekki um kynjamenn alla, ok skilja þau þessa ræðu.“

Kurz darauf kommt es zu der Szene am Abend, in der ihre Eifersucht offen hervorbricht.

Das Wort „kynjamenn“ ist in der altnordischen Literatur äußerst

¹ Die Vorliebe des Laxd.-Verfassers für Szenen- und Ausdrucksdoppelungen zeigt sich auch hier, denn in c. 38 erscheinen bei dem Wiedergänger Hallbjörn ganz ähnliche Wendungen: „þeir runnsk á allsterkliga; fór Hallbjörn undan, ok er Þorkel varði minst, þá smýgr hann niðr í jörðina ór höndum honum ... ekki varð síðan mein at Hallbirni“. Die Szenenparallele wird verstärkt durch das nur im Zusammenhang mit Hrapp (c. 10) und Hallbjörn (c. 37) verwendete Adjektiv: „e-m verðr þungbýlt“. Vgl. dazu und zu den Doppelungen der Laxd. im allgemeinen Heller, Studien zu Aufbau und Stil der Laxdæla saga, in: Arkiv 75, Lund 1960, S. 113 ff.

selten belegt. Da ist es nun auffällig, daß wir es gerade in der Prestssaga Guðmundar góða finden. In c. 4¹ heißt es u.a.:

„sá vetr var kallaðr kynjavetr, því at þá urðu margir undarligir hlutir. þá váru sénar sólir tvær senn. ok þá váru sénir álfar ok aðrir kynjamenn ríða saman í flokki í Skagafirði“.

Es ist so gut wie sicher, daß der Laxd.-Verfasser die Prestssaga gekannt und ihr verschiedentlich Erzählstoff entnommen hat². Sollte ihm nicht auch das Wort „kynjamenn“ von da her in die Feder geflossen sein?³

Zusammenfassend darf gesagt werden, daß der Laxd.-Verfasser allem Anschein nach nicht allein mit der Prestssaga Guðmundar góða vertraut war, sondern daß er auch Bescheid wußte über das, was vom Zusammenreffen des Bischofs und der Selkolla erzählt wurde. Wie in zahlreichen anderen Fällen hat er offenbar bei der Arbeit an seiner Saga aus diesem Wissen Nutzen gezogen.

An anderer Stelle habe ich darauf aufmerksam gemacht, daß verschiedene Anzeichen für Sturla Thordsson als den Verfasser der Laxd. sprechen⁴. Die sachlichen und lexikalischen Berührungen zwischen der Laxd. und dem Selkollu þátrr können eine Stütze für diese These sein. Daß Sturla, der Verfasser der Íslendinga saga, die Prestssaga Guðmundar góða gekannt hat, wird von niemandem bestritten. Ebenso wenig kann es jedoch einem Zweifel unterliegen, daß er von den Vorgängen um Selkolla gewußt hat, ja wir haben gesehen, daß ihm mehr als anderen die Möglichkeit gegeben war, ausführliche Berichte über Gudmunds Aufenthalt im Steingrimsfjord zu erhalten.

Wenn also Sturla und der Laxd.-Verfasser *eine* Person sind, dann lassen sich die hier besprochenen Zusammenhänge ohne weiteres verstehen. Dann ist es auch kein Zufall, daß die von Sturla wiederholt gebrauchte und u.a. bei seinem Hinweis auf Selkolla auftretende Ausdrucksweise „margir ..., þótt eigi ...“ zu den Stileigenheiten des Laxd.-Verfassers gehört⁵.

¹ Ausgabe der Sturlunga saga, s. S. I, Anm. 1.

² Vgl. dazu Heller, Laxdœla saga und Sturlunga saga, in: Arkiv 76, Lund 1961, S. 122 f. — Ein vom Laxd.-Verfasser benutzter Gedanke steht unmittelbar vor dem Abschnitt, der das Wort „kynjamenn“ enthält.

³ Einen gewissen Zusammenhang zwischen den beiden Stellen nimmt auch Hermann Pálsson an. Seiner These, daß sich hinter „kynjamenn“ letztlich irische Vorstellungen verbergen, stehe ich jedoch skeptisch gegenüber. (Vgl. Hið írski man, in: Tímarit Máls og Menningar 3, September 1963, S. 248 ff.)

⁴ Neue Wege zur Verfasserbestimmung bei den Isländersagas und ihre Anwendung auf die Laxdœla saga, in: Forschungen und Fortschritte 41. Jg., Berlin 1967, Heft 8.

⁵ Vgl. Heller, Studien, a.a.O. S. 163.

ÓLAFIA EINARSDÓTTIR

Om de to håndskrifter af Sturlunga saga

1. Króksfjarðarbók og Reykjarfjarðarbók

Det meste af vor viden om Islands historie i det 12. og 13. århundrede stammer fra den såkaldte Sturlunga saga. Dette værk har nærmest karakter af et konglomerat af sagaer, idet det er sammensat af adskillige selvstændige sagaer og mindre afsnit. Beretningen i Sturlunga saga danner en nogenlunde sammenhængende historie vedrørende Island fra sidste halvdel af det 12. århundrede til og med fristatstidens afslutning i 1263. Lovmanden Þórðr Narfason betragtes som Sturlunga sagas forfatter. Han døde i 1308, og værket menes at være skrevet kort før eller omkring 1300. Eftersom Sturlunga sagas hovedbestanddel udgøres af Íslendingasaga, hvis forfatter Sturla Þórðarson døde i 1284, danner dette år en terminus post quem for samlingens tilblivelse.¹

Sturlunga saga findes ikke bevaret i original til vore dage; men der haves et stort antal afskrifter af sagaen. Disse afskrifter går alle tilbage til to nu defekte skindhåndskrifter i den Arnemagneanske samling. I begyndelsen af det 17. århundrede fandtes disse to håndskrifter i hel stand i Vestisland, og K. Kaalund har efter deres hjemsteder betegnet AM 122 a fol. som Króksfjarðarbók og AM 122 b fol. som Reykjarfjarðar-

¹ G. Vigfússon har som den første udpeget Þórðr Narfason til forfatter af Sturlunga saga, *Biskupasögur I*, p. lxii (1858); *Sturlunga saga I*, p. ciii ff. (1878). Senere undersøgelser har bekræftet Vigfússons antagelse. Se B. M. Ólsen, *Safn til sögu Íslands III*, p. 503—507 (1902); J. Jóhannesson, *Sturlunga saga II*, p. xviii f. (1946). Ifølge de islandske annaler døde Þórðr Narfason i 1308, hvorfor dette år danner en terminus ante quem for Sturlunga sagas tilblivelse. — Det vides ikke hvornår Sturla Þórðarson skrev *Íslendinga saga*. De fleste forskere mener, at sagaen blev til i Sturlas senere år efter at han i årene omkring 1265 havde skrevet sagaen om kong Håkon Håkonsson. Se Ólsen, op. cit. p. 432 ff.; P. Sigurðsson, *Safn til sögu Íslands VI*, 2, p. 151—154; Jóhannesson, op. cit., p. xxxviii f.; S. Nordal, *Nordisk kultur VIII*: B, p. 227. I modsætning til disse forfattere har F. Jónsson givet udtryk for den opfattelse, at Sturla allerede havde skrevet *Íslendinga saga*, da han rejste til Norge i 1263; se *Oldnorsk og oldisl. Litt. Hist. II*, p. 728 (1924).

bók. Både begyndelsen og slutningen mangler nu af Króksfjarðarbók, som i sin nuværende skikkelse tæller 110 blade; men oprindeligt har den antagelig omfattet 139 blade. Denne membran er skrevet af fire forskellige hænder og er af Kaalund blevet henført til kort før midten af det 14. århundrede, altså kun nogle årtier efter selve Sturlunga sagas tilblivelse. Af Reykjarfjarðarbók er langt den største del gået tabt, idet der nu kun er 30 blade eller bladfragmenter tilbage, medens bogen oprindeligt skal have omfattet næsten 180 blade, og af disse antages Sturlunga saga at have udgjort 132 blade. Også Reykjarfjarðarbók er skrevet af forskellige hænder. Kaalund har dateret denne membran til omkring 1400, altså væsentligt senere end Króksfjarðarbók.²

Kaalund har grundigt udforsket de bevarede dele af de to skindhåndskrifter og de talrige papirafskrifter af Sturlunga saga, og har fundet, at hver af disse må have sin oprindelse i enten Króksfjarðarbók eller Reykjarfjarðarbók. For kortheds skyld betegner Kaalund Króksfjarðarbók med I og Reykjarfjarðarbók med II, og afskrifterne af disse tilsvarende med Ip og IIp, og disse betegnelser vil blive optaget i nærværende afhandling.

Der har været betydelige afvigelser mellem I og II. Eftersom størstedelen af I findes bevaret, er det ret let at få besked om forskellene mellem I og II ved at benytte IIp håndskrifterne til sammenligning; men ved slutningen, hvor I mangler, bliver dette vanskeligere. Kaalund mener dog, at man med nogenlunde sikkerhed kan bestemme, hvorledes I har sluttet, ved at studere IIp håndskrifterne, der — som han siger — giver en ejendommelig vejledning, idet disse øjensynlig her har optaget en dobbelttekst. En sådan tillægstekst, som skriverne af IIp håndskrifterne har føjet til II, skulle således ifølge Kaalund have dannet afslutningen af I.³

² Se K. Kaalunds indledning til Sturlunga saga I (1906—11) og sammes artikel i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, p. 259—300 (1901).

³ Se Kaalund, op. cit. I, p. lxx f. — Intet af Ip håndskrifterne indeholder en ublandet tekst fra membranen I. Alle de bevarede papirafskrifter menes at stamme fra AM 114 fol.; dog menes AM 437—438 4° for visse deles vedkommende at være en direkte afskrift af I. Disse to håndskrifter (AM 114 fol. og AM 437—438 4°) er de eneste inden for håndskriftgruppen Ip, som har selvstændig betydning, og de anses under ét for at repræsentere denne gruppe. Om Ip håndskrifterne se op. cit., p. xli—lv. — Der vil ikke i nærværende afhandling blive skelnet mellem I og Ip håndskriftgruppen, og ligeledes ikke mellem II og IIp. Hvorvidt henvisningerne til Króksfjarðarbók gælder I eller Ip, vil i de enkelte tilfælde fremgå af Kaalunds udgave af Sturlunga saga, hvortil der refereres; og tilsvarende gælder for Reykjarfjarðarbóks vedkommende.

Inden for forskningen er der enighed om, at teksten såvel i I som i II er blevet forkortet på visse steder, men at begge håndskrifter også er blevet udvidet ved senere tilføjelser. Således menes ingen af de to membraner at have været helt i overensstemmelse med den oprindelige Sturlunga saga; men de må snarere betragtes som to redaktioner af denne. Ved diskussionen af oprindelsen til de betydelige forskelle mellem I og II og disses forhold til den oprindelige Sturlunga saga, har man i hovedsagen baseret sine undersøgelser på tekstanalyse. De dele, som er ens i I og II, har man gennemgående ment må have tilhørt den oprindelige Sturlunga saga, hvorimod de afvigende afsnit gerne tilskrives tilføjelser foretagne af forfatterne af henholdsvis I og II.⁴

Ved undersøgelsen af de to bevarede håndskrifter af Sturlunga saga er de islandske annaler ikke blevet inddraget. De tidligste bevarede islandske annaler stammer fra første halvdel af det 14. århundrede, og hovedparten af notitserne om Islands historie i det 12. og 13. århundrede er hentede i de historiske sagaer. En undersøgelse af annalernes kendskab til Sturlunga saga skulle derfor kunne bidrage til at skabe øget klarhed over Króksfjarðarbóks og Reykjarfjarðarbóks forhold til den oprindelige Sturlunga saga.

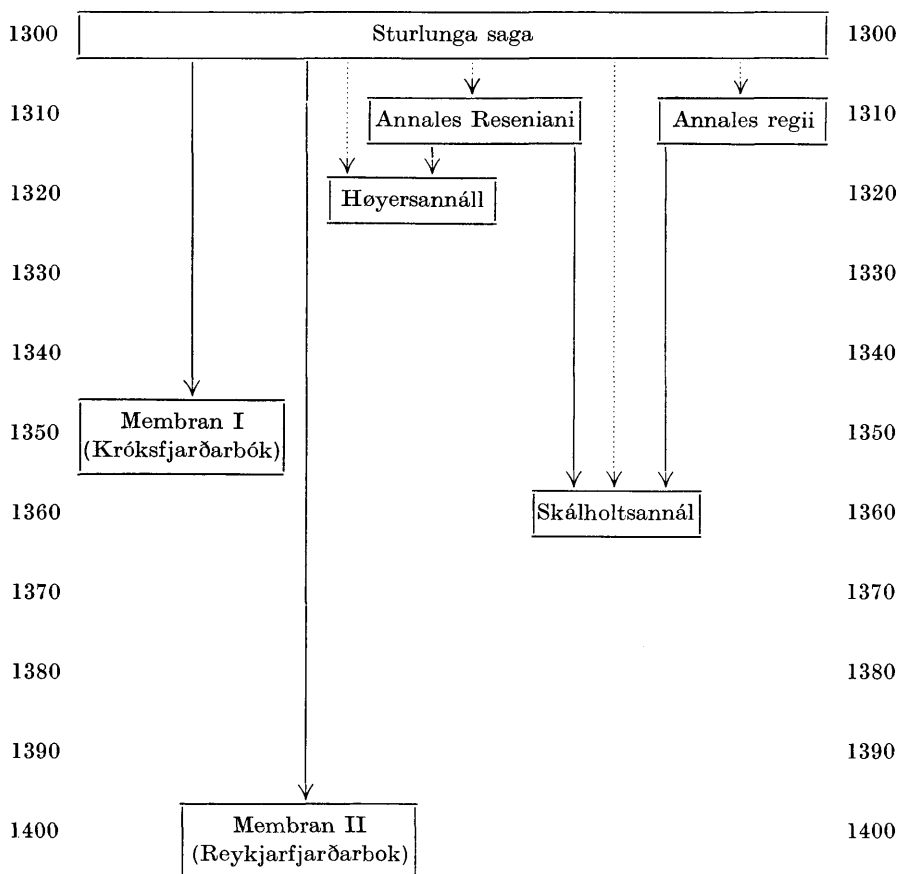
2. De islandske annaler

Den ældre gruppe af de middelalderlige islandske annaler omfatter fem annalværker: *Annales vetustissimi*, *Annales Reseniani*, *Høyersannáll*, *Annales regii* og *Skálholtsannáll*. Den førstnævnte annal savnes for årene 1000—1269 og falder derfor uden for den periode, som talen er om i nærværende undersøgelse. *Annales Reseniani* (AM 424 4°) og *Høyersannáll* (AM 22 fol.) kendes kun i form af afskrifter og slutter i deres nuværende form med året 1295, henholdsvis 1310. Begge disse annalers forfattelse er blevet henført til det 14. århundredes to første decennier.⁵ *Annales regii* findes bevaret i Det kongelige Bibliotek, nr. 2087 4° (gamle samling). Op til året 1306 førtes annalen af én og samme hånd, og G. Storm mener, at annalen er forfattet ikke længe efter dette tidspunkt.⁶

⁴ Se herom Ólsen, op. cit., p. 501—509; Kaalund, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, p. 259—298; samme i op. cit. I, p. i f., lxx ff.; Sigurðsson, op. cit.; Jóhannesson, op. cit. II, p. xvi—xlix.

⁵ G. Storm, *Islandske Annaler*, p. ii—vii, x, lxxiii (1888); Jónsson, op. cit. III, p. 69 f.; *Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling I*, p. 19 f. (1888); *Norges gamle Love IV*, ed. Storm, p. 467—471 (1885).

⁶ Storm, op. cit., p. xi—xv, lxxiii; Jónsson, op. cit. III, p. 70 ff.

Skálholtsannáll (AM 420 4°) slutter med året 1356 og er formentlig skrevet kort efter dette tidspunkt. Storm opfatter imidlertid dette håndskrift som en afskrift efter en original, der er afsluttet nogle år forinden, antagelig ved 1348.⁷

Annales Reseniani, Høyersannáll, Annales regii og Skálholtsannáll stammer således alle fra tiden efter 1300, og dermed efter Sturlunga sagas tilblivelse. Bland disse annaler kan af tidsmæssige grunde næppe andre end eventuelt Skálholtsannáll have haft kendskab til membran I, som ifølge Kaalund først stammer fra tiden lidt før eller omkring midten af det 14. århundrede. Og membran II, som Kaalund henfører til kort før

⁷ Storm, op. cit., p. xv—xviii; Jónsson, op. cit. III, p. 71 f.

1400, kan slet ikke være blevet benyttet af nogen af de ovennævnte fire annaler. Idet de tidligste islandske annaler efter tidspunktet for deres tilblivelse således falder imellem den oprindelige Sturlunga saga fra c. 1300, som nu er gået tabt, og de to kendte redaktioner deraf, har de nævnte fire annaler gode forudsætninger for at belyse, i hvilket omfang de to membraner stemmer overens med den oprindelige Sturlunga saga. Annalernes betydning ved en sådan undersøgelse understreges af, at de i ualmindelig høj grad har benyttet Sturlunga saga som kilde for deres notitser om islandske forhold i første halvdel af det 13. århundrede.

I sin redegørelse for de forskellige kilder, der kan påvises at have ligget til grund for de islandske annaler, finder Storm, at det islandske og norske materiale i annalerne i vidt omfang er hentet i de forskellige sagaer omhandlende tiden op til c. 1280.⁸ Om end disse sagaer kun yderst sjældent indeholder årstal, er det let at uddrage nøjagtige dateringer fra de fleste historiske sagaer fra denne tid.⁹ Under benyttelse af dels de relative og dels de mere absolutte tidsfæstelser i form af angivelse af ugedagen for en vis messedag kan man sædvanligvis uden vanskelighed omsætte de fleste dateringer til årstal.¹⁰ Mine egne undersøgelser af de islandske annaler i det 12. og 13. århundrede har da også i høj grad bekræftet, at annalerne i vid udstrækning har bygget på sagaerne.¹¹

Ved sammenligning af parallelle oplysninger i annalerne og Sturlunga saga træder det frem, at *Annales Reseniani*, *Høyersannáll*, *Annales regii* og *Skálholtsannáll* alle har haft kendskab til denne saga og foretaget selvstændige uddrag deraf. *Skálholtsannáll* har i vidt omfang benyttet *Annales regii* eller et søsterhåndskrift til denne. Herudover har annalisten også hentet mange oplysninger direkte i Sturlunga saga og ud fra disse dels skabt nye notitser og dels føjet supplerende detaljer til notitser, som han overtog fra *Annales regii* eller en dermed beslægtet annal. Mellem *Annales Reseniani* og *Høyersannáll* findes en slående lighed. Den sidstnævnte annal har overtaget langt de fleste af *Annales Resenianis* notitser, men har desuden dannet en del nye notitser på grundlag af beretningen i Sturlunga saga.¹² Disse fire annalers delvis uafhængige benyttelse af Sturlunga saga skulle kunne give os et pålideligt indblik i,

⁸ Storm, op. cit., p. lxxx ff.

⁹ Se Ó. Einarisdóttir, *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning*, p. 143—162, 276—292 (1964).

¹⁰ Se Einarisdóttir, op. cit., p. 257—275.

¹¹ Se Einarisdóttir, op. cit., p. 319—323.

¹² En nærmere redegørelse for disse forhold vil blive givet i et kommende arbejde om de islandske annaler.

hvorledes den Sturlunga saga, som har ligget til grund for annalerne, har været i sammenligning med de to bevarede redaktioner I og II. Ad denne vej vil vi kunne afgøre, hvorvidt den rådende opfattelse angående disse forhold inden for forskningen holder stik.

3. Sturlunga saga

De sagaer, som tilsammen udgør Sturlunga saga, er skrevet til forskellige tider. Sagaerne omhandlende det 12. århundrede menes skrevet enten noget før eller lige omkring 1200. Tiden fra 1200 og op til afslutningen af den islandske fristat i 1263 skildres navnlig i *Íslendinga saga*, som giver en indgående fremstilling af landets politiske historie i denne periode. Ved siden heraf haves enkelte sagaer om islandske stormænd, som spillede en fremtrædende rolle i islandsk politik ved midten af det 13. århundrede, således sagaerne om Þórðr kakali og Þorgils skarði. De sagaer, som skildrer tiden efter 1200, menes alle skrevet før *Íslendingasaga*, og dermed før c. 1280.¹³ De fleste af disse sagaer findes kun bevaret i den form, de har i Sturlunga saga, og det er derfor ofte vanskeligt at bedømme, i hvilken udstrækning de er blevet bearbejdet af samlingens forfatter. Sturlunga sagas forfatter synes at have indsat sagaerne i kronologisk rækkefølge, og to sagaer omhandlende samme periode indføjes gerne afsnitsvis i fortællingen, idet der veksles mellem afsnit fra de to sagaer. På én undtagelse nær er der intet som tyder på, at annalisterne har kendt de enkelte sagaer som selvstændige værker inden de blev sammenbygget til Sturlunga saga.¹⁴

Sturlunga sagas forfatter har tilstræbt at skabe en organisk enhed på grundlag af sit kildemateriale. Foruden at opspalte og blande de foreliggende sagaer af hensyn til den tidsmæssige rækkefølge synes han at have udskudt fra sine kilder sådanne afsnit, som han ikke ønskede at medtage, og desuden gennem tilføjelser at have skabt forbindelse ved overgangen fra én kilde til den næste. Sådanne overgange er dog ofte iøjnefaldende, og der forekommer adskillige gange gentagelser i teksten. De forskellige sagaer, som er blevet indlemmet i samlingen, optræder uden særlig titel eller anden fremhævelse. End ikke ved påbegyndelsen af et hovedværk som *Íslendinga saga* anføres nogen titel.

Inden for forskningen har man især beskæftiget sig med at omgruppere Sturlunga sagas forskellige bestanddele, således at de dele, som må for-

¹³ Se herom Ólsen, op. cit., p. 437—469, 472—501; Sigurðsson, op. cit., p. 32—60.

¹⁴ Se herom nedenfor p. 68.

modes at have hørt sammen oprindeligt, nu uddrages af samlingen og gengives som et selvstændigt værk under egen titel. Da vi imidlertid kun kender Sturlunga sagas bestanddele fra dette samlingsværk, har man måttet navngive flere af de indgående sagaer. Som eksempler på sådanne navne dannet af senere historikere kan tages Þórðar saga kakala, Þorgíls saga skarða og Svínfellinga saga.

Ved afgørelsen af, hvilke afsnit af Sturlunga saga som må anses for at have hørt sammen i de kilder, der forelå for samlingens forfatter, opstår mange tvivlsspørgsmål, som næppe lader sig besvare med fuld sikkerhed. Det er især oprindelsen til Sturlunga sagas sidste del, som er gjort til genstand for diskussion. Der er blevet fremsat stærkt divergerende opfattelser med hensyn til, hvor langt op i tiden den oprindelige Íslendinga saga havde strakt sig, og hvor store ændringer Sturlunga sagas forfatter har foretaget deri. G. Vigfússon mener, at Sturla Þórðarson havde ført sin beretning lige så langt op i tiden, som beretningen i Sturlunga saga strækker sig, altså til den islandske fristats endelige ophør omkring 1263; og samme opfattelse er siden gjort gældende af F. Jónsson og J. Jóhannesson.¹⁵

Andre opfattelser herom er fremsat af B. M. Ólsen og P. Sigurðsson, som begge har udforsket Íslendinga saga grundigt, men som dog er nået til ret afvigende resultater, især hvad angår Sturlunga sagas slutning. Ólsen mener, at den egentlige Íslendinga saga sluttede allerede ved året 1242, og at beretningen i Sturlunga saga for tidsrummet 1242—1264 følgelig må have bygget på andre kilder. Som sådanne udpeger Ólsen først og fremmest en saga om Gissur Þorvaldsson samt Þórðar saga kakala.¹⁶ Sigurðsson hævder derimod, at Íslendinga saga først sluttede ved året 1255 og således var ført op til det tidspunkt, da en lakune på omkring to og et halvt år begynder i membran I. Han mener, at afslutningen af Sturlunga saga — som forløber ret forskelligt i I og II — i vid udstrækning skyldes tilføjelser foretaget af forfatterne af henholdsvis I og II, og endvidere at enkelte kapitler af Sturla Þórðarsons saga om kong Hákon Hákonsson er blevet optaget i samlingen.¹⁷ — Det forekommer mig imidlertid rimeligst at antage, at Sturlas beretning i Íslendinga saga havde nået til og med afslutningen på Hákons regeringstid, der indtraf samtidigt med den islandske fristats endelige ophør, idet Sturla siden

¹⁵ Vigfússon, op. cit. I, p. cv; Jónsson, op. cit. II, p. 730—733; Jóhannesson, op. cit. II, p. xxxiv—xli.

¹⁶ Ólsen, op. cit., p. 385—469.

¹⁷ Sigurðsson, op. cit., p. 100—151.

videreførte sin beretning om begge lande i sin fortælling om Magnus lagabøter, Norges og Islands konge.

I sin udgave af Sturlunga saga har G. Vigfússon inddelt samlingen i sagaer forsynede med hver sin titel, således at hovedkilderne træder tydeligt frem. På lignende måde er siden J. Jóhannesson gået frem i sin udgave af Sturlunga saga; men han har ført omrangeringen af samlingens bestanddele meget videre end Vigfússon under benyttelse af de forskellige forskeres resultater på dette område. Vigfússons og Jóhannessons fremgangsmåde virker unægtelig meget klargørende for læsere, som arbejder med dette stof. Fordelen derved træder frem, når man sammenligner med Kaalund, som har udgivet samlingen således som den forekommer i håndskrifterne, og hvor det vældige værk flyder ud i ét. Men den omtalte omgruppering og omrangering af Sturlunga saga rummer også visse farer, idet man let hager sig fast i bestemte forestillinger om de forskellige bestanddeles sammensætning og tilhørsforhold, som alligevel ikke altid er tilstrækkeligt sikre.

Til grund for sin udgave af Sturlunga saga har Kaalund lagt membranen I, som er det ældste af de to skindhåndskrifter og tillige langt det bedst bevarede. Eftersom den første hånd af I flere gange har oversprunget større eller mindre afsnit, trænger teksten imidlertid til en udfyldning, der som regel må hentes fra II eller IIp håndskrifterne. Sådanne udfyldninger til teksten i I er i Kaalunds udgave trykt med mindre sats. Også de stykker, som er ejendommelige for håndskriftsgruppen II, findes optaget hos Kaalund, hvor de foruden at være trykt med mindre sats er rykket en bogstavplads ind. I Kaalunds udgave træder det særdeles tydeligt frem, hvilke tekstpartier der har været særegne for hver af de to membraner I og II. I nærværende afhandling vil Kaalunds udgave blive lagt til grund for undersøgelsen, fordi den netop egner sig godt til at belyse afvigelserne mellem de to redaktioner af Sturlunga saga.

Derimod har Vigfússon lagt membran II til grund for sin udgave af Sturlunga saga. Men da størstedelen af II er gået tabt, valgte Vigfússon at benytte papirhåndskriftet British Museum Add. 11, 127 som repræsentant for IIp gruppen. Vigfússon har forsynet de enkelte sagaer i samlingen med hver sin fortløbende kapitelinddeling. Denne nummerering af kapitlerne vil blive bibeholdt i nærværende afhandling, uanset at der som tidligere påpeget undertiden er tvivl om, i hvilken saga de enkelte kapitler eller dele af sådanne har hørt hjemme.

Jóhannesson har i hovedsagen ligeledes lagt II til grund for sin udgave af Sturlunga saga. Denne udgave har blandt andet den fordel, at der i marginen findes anført de mange datoer, som kan udlæses af samlingen,

i særdeleshed af Íslendinga saga. Tillige har Jóhannesson i marginen anført årstallene, af hvilke de fleste er hentet i de islandske annaler, medens de øvrige synes udregnet herudfra under benyttelse af de i sagaerne angivne relative tidsfæstelser. Jóhannessons udgave er således til stor hjælp for dem, som interesserer sig for de kronologiske oplysninger, såvel sagaernes relative tidsfæstelser og datoangivelser, som annalernes årstalsangivelser. Derimod synes Jóhannesson ikke at have været opmærksom på de værdifulde elementer til absolut datering, som haves især i Íslendinga saga i form af de gentagne oplysninger om ugedagen for en bestemt begivenhed samt datoen herfor udtrykt i forhold til en vis kirkelig mærkedag. Ved at udnytte sådanne kombinationer af ugedag og dato kan man for Íslendinga sagas vedkommende helt se bort fra annalernes dateringer og i stedet udelukkende holde sig til sagaens egne tidsfæstelser. Denne fremgangsmåde må anses for at være den metodisk rigtigste for såvidt angår fælles oplysninger, idet sagaen i sådanne tilfælde må betragtes som primær kilde i forhold til annalerne, både med hensyn til indhold og kronologi.¹⁸

4. Íslendinga saga

De indledende dele af Sturlunga saga omfatter navnlig nogle sagaer om stormænd samt Præstesagaen om Guðmundr Arason. Til disse sagaer kan mange notitser i annalerne henføres.¹⁹ Den foreliggende undersøgelse af de islandske annalers kendskab til Sturlunga saga indledes med Íslendinga saga, idet der først efter c. 1200 optræder større afvigelser mellem membran I og II, som afspejler sig i annalerne. Íslendinga saga har formentlig strakt sig over de c. 80 år fra 1183 til årene omkring fristatstidens afslutning. Under omtalen af begivenheder fra sidste halvdel af året 1242 synes Sturlunga sagas forfatter imidlertid at have forladt Íslendinga saga og i stedet for adskillige år fremover at have optaget lange afsnit fra en saga om Þórðr kakali.

I Íslendinga sagas beretning op til 1242 findes der tre længere lakuner i membran I. I Kaalunds udgave er disse blevet udfyldt under benyttelse af membran II og håndskriftgruppen IIp. Den første af lakunerne er på otte sider og falder i året 1233.²⁰ Til den tilsvarende tekst i membran II kan henføres fire notitser i annalerne.

¹⁸ Einarsdóttir, op. cit., p. 258—271.

¹⁹ Om annalernes benyttelse af Præstesagaen om Guðmundr Arason se Einarsdóttir, op. cit., p. 300—316.

²⁰ Sturlunga saga I, ed. Kaalund, p. 448—456.

Den anden lakune i beretningen i *Íslendinga saga* i membran I svarer til 24 sider i membran II. Denne lakune begynder ved sidste halvdel af maj 1235 og ophører sidst i april 1237 og omspænder således næsten to år.²¹ Til det modsvarende afsnit i membran II kan henføres elleve notitser i annalerne. Herpå skal gives nogle eksempler.

Annales regii bringer for året 1236 notitsen: «Sighvatr Sturluson og Sturla Sighvatsson fóru at Snorra Sturlusyni». *Annales Reseniani*, *Høyersannáll* og *Skálholtsannáll* bringer for samme år en lignende notits: «Sighvatr ok Sturla fóru í Borgarfjörð með X hundrað manna». — *Annales Reseniani* og *Skálholtsannáll* bringer ligeledes for året 1236 notitsen: «Snorri var með Ormi».²²

I kapitel 119 af *Íslendinga saga* fortælles det, at Sighvatr Sturluson sammen med sine sønner, heriblandt Sturla, i foråret 1236 rejste fra Nordlandet til Borgarfjorden med ti hundrede mand og bemægtigede sig sin broder Snorri Sturlusons ejendomme. Snorri så sig nødsaget til at flygte fra sin gård Reykholt og drog til Østlandet, hvor han sommeren 1236 opholdt sig hos stormanden Ormr svínfellingr.²³

Længere fremme i samme kapitel af *Íslendinga saga* fortælles, at Sturla Sighvatsson sendte en del af sine folk til Kópavík for at dræbe dem af Órækja Snorrasons mænd, som opholdt sig dér. I sagaen anføres navnene på de syv mænd, som blev dræbt ved denne lejlighed, og omstændighederne omkring denne begivenhed skildres udførligt.²⁴ Ud fra *Íslendinga sagas* beretning herom har *Annales regii* dannet følgende notits: «Drepnir 7 menn fyrir Órækju í Kópavík».²⁵

Den tredje af de nævnte lakuner i membran I er på fire sider og falder i året 1238.²⁶ I den tilsvarende tekst i IIp håndskrifterne skildres meget udførligt et møde ved Apavatn mellem Sturla Sighvatsson og Gissur Þorvaldsson. Herunder lod Sturla Gissur tage til fange, men løslod ham

²¹ *Sturlunga saga* I, ed. Kaalund, p. 474—499.

²² *Islandske Annaler*, ed. Storm, p. 25, 65, 130, 188. — *Annalernes* ortografi er ret uensartet, hvorfor citerede notitser vil blive gengivet i normaliseret form. Når der i det følgende refereres til min undersøgelse af parallelle oplysninger i annalerne og i sagaerne, ses der bort fra sådanne dødsnotitser i annalerne, i hvilke der intet oplyses om den måde, hvorpå vedkommende person døde (uanset om sådanne oplysninger forefindes i sagaerne). Rene dødsnotitser kan jo meget vel være kommet annalisterne i hænde gennem kirkelige optegnelser såsom obituarier.

²³ *Sturlunga saga* I, ed. Vigfússon, p. 342 f.

²⁴ *Sturlunga saga* I, ed. Vigfússon, p. 343 f.

²⁵ *Islandske Annaler*, ed. cit., p. 130.

²⁶ *Sturlunga saga* I, ed. Kaalund, p. 503—507.

igen senere ved samme møde.²⁷ For året 1238 bringer Høyersannáll notitsen: «Apavatnsför» og Annales regii notitsen: «Gissur Þorvaldsson handtekinn af Sturlu Sighvatssyni at Apavatni». For samme år bringer Skálholtsannáll følgende to notitser: «Apavatnsför» og «Gissur Þorvaldsson handtekinn af Sturlu ok laus látinn».²⁸

Således nævnes i Høyersannáll rejsen til Apavatn ganske kort, uden at nogen som helst begivenhed knyttes hertil. I Annales regii oplyses derimod, at Gissur blev taget til fange af Sturla ved Apavatn. Skálholtsannáll har en notits af samme ordlyd som Annales regii, men må desuden have hentet fra Íslendinga saga den yderligere oplysning, at Gissur efter at være blevet taget til fange ved Apavatn blev løsladt påny ved samme lejlighed. I dette tilfælde — som i så mange andre — afspejler de tre annaler individuelt kendskab til Íslendinga saga.

Annalerne savner således ikke notitser fra de afsnit, som mangler i redaktion I af Sturlunga saga. Dette synes yderligere at bekræfte Kaalunds antagelse om, at disse afsnit er blevet sprunget over af forfatteren til I i forkortelses øjemed. Det fremgår endvidere heraf, at ingen af annalerne her kan have benyttet I. Eftersom annalerne som tidligere påpeget af tidsmæssige grunde heller ikke kan have kendt II, synes det derfor rimeligt at antage, at det har været den oprindelige Sturlunga saga, som annalerne har haft kendskab til.

5. Þórðar saga kakala

Efter at have fulgt Íslendinga sagas beretning til ind i september 1242 forlader Sturlunga sagas forfatter denne saga og optager i stedet for årene 1242—1250 en saga om Þórðr kakali. I disse år opholdt Þórðr sig i Island som kong Hákons udsending og spillede en meget fremtrædende rolle i landets politik. Når samlingens forfatter således har foretrukket Þórðar saga fremfor Íslendinga saga for denne årrækkes vedkommende, må det antagelig skyldes, at beretningen i Þórðar saga har været mere omfattende end de tilsvarende afsnit af Íslendinga saga. Det vides dog ikke, hvorledes Sturlas fortælling har formet sig for de pågældende års vedkommende.²⁹

I Vigfússons udgave af Sturlunga saga, hvor der benyttes fortløbende

²⁷ Sturlunga saga I, ed. Vigfússon, p. 360 ff.

²⁸ Islandske Annaler, ed. cit., p. 65, 130, 188.

²⁹ Se Ólsen, op. cit., p. 437—469; Sigurðsson, op. cit., p. 32—60. Jvf. Jóhannesson, op. cit. II, p. xli ff.

nummerering af kapitlerne for samlingen som helhed, regnet fra begyndelsen af Íslendinga saga, omspænder sagaen om Þórðr kakali kapitlerne 164—214. Efter afslutningen af Þórðar saga synes samlingens forfatter at have indføjet nogle afsnit fra endnu en saga, den såkaldte Svínfellinga saga, som omhandler nogle episoder med tilknytning til en høvdingeslæggt i Østisland. Tidsmæssigt falder Svínfellinga saga sammen med afslutningen af Þórðar saga og begyndelsen af Íslendinga saga efter dennes genoptagelse i Sturlunga saga.³⁰

Þórðar saga kakala forløber noget forskelligt i membranerne I og II. For visse deles vedkommende er fortællingen i II betydeligt mere kortfattet end i I; dette gælder således om kapitlerne 184 og 186—188. I disse dele af sagaen har man ment, at membran II gengiver Sturlunga sagas oprindelige tekst, medens forfatteren til I skal have gjort tilføjelser til denne.³¹ De forskelle, som findes imellem membran I og II for kapitlerne 184 og 186—188, afspejler sig imidlertid ikke i annalerne, idet de notitser, som kan henføres til beretningen i de nævnte kapitler af Þórðar saga, optræder både i I og II.

I membran I findes to længere lakuner i Þórðar saga. Den første af disse vedrører et forløb af to år og svarer til tredive sider tekst i membran II.³² Til dette afsnit af II kan henføres mange notitser i annalerne. Som eksempler herpå kan tages følgende. Annales Reseniani, Høyersannáll og Skálholtsannáll bringer for året 1242 notitsen: «Rán í Hítardal». For samme år bringer Annales regii og Skálholtsannáll notitsen: «Tvidægurför». Og stadig for 1242 bringer alle fire annaler notitsen: «Fléttingar í Álftatungu».³³

Disse meget kortfattede annalnotitser ville være ganske intetsigende for os i dag, hvis ikke vi kendte den tekst de er hentet fra. I Þórðar saga fortælles for året 1242, at Þórðr rejste til Hítardal, hvor en af hans modstandere boede, og at Þórðr plyndrede dennes gård. Kort derpå skildres i sagaen, hvorledes Kolbeinn, som var Þórðs hovedmodstander i Nordisland, drog med sit følge over Tvidægruhede; og noget senere berettes det, at Kolbeinn kom med sit følge til Álftatunga netop ved den tid, da Þórðr kakali og dennes mænd var ved at forlade stedet.³⁴

I beretningen for sommeren 1243 hedder det i Þórðar saga, at Þórðr

³⁰ Se Jóhannesson, op. cit. II, p. xliii—xlvi.

³¹ Se Jóhannesson, op. cit. II, p. xli f.

³² Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 10—45.

³³ Islandske Annaler, ed. cit., p. 25, 65, 131, 189.

³⁴ Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 13, 17, 20 f., 26 f.

kakali blev sagsøgt og dømt på Altinget tillige med fjorten andre. Heraf har Skálholtsannáll dannet notitsen: «Sektir þeirra Þórðar á Alþingi XV».³⁵

Den anden lakune i membran I vedrører et tidsforløb på ét år og svarer til syv sider tekst i II.³⁶ Til dette afsnit kan henføres en annalnotits, som vedrører et vigtigt slag mellem Þórðr og en af hans modstandere.

Det fremgår således af denne undersøgelse, at annalerne ikke mangler oplysninger om begivenheder, som omtales i de dele af Sturlunga saga, der er blevet udeladt af I. Dette resultat er helt på linie med, hvad vi fandt i det foregående afsnit for den første del af Íslendinga saga.

Det træder ikke klart frem i Sturlunga saga, på hvilket sted i fortællingen forfatteren er ophørt med at benytte Þórðar saga kakala. Beretningen om Þórðr slutter meget forskelligt i membran I og II. Kapitel 208 er det sidste kapitel fælles for I og II før påbegyndelsen af Svínfellinga saga, som udgør det lange kapitel 215 i Vigfússons udgave af Sturlunga saga. I membran I afsluttes Þórðar saga med kapitlerne 209—211. Dette afsnit findes kun i redaktion I af Sturlunga saga. I membran II slutter beretningen om Þórðr kakali med kapitlerne 212—214, som udelukkende optræder i redaktion II. Der findes blandt forskerne divergerende opfattelser om oprindelsen til disse helt forskellige afslutninger af Þórðar saga i de to membraner af Sturlunga saga.

Om de afsluttende kapitler 209—211 af Þórðar saga i membran I mener F. Jónsson, at dette afsnit stammer fra Íslendinga saga. Derimod mener P. Sigurðsson, at disse kapitler har tilhørt Þórðar saga kakala; og endelig er J. Jóhannesson af den opfattelse, at de er skrevet af forfatteren til I og således udgør en tilføjelse til den oprindelige Sturlunga saga.³⁷

Til dette afsnit af Sturlunga saga, der som nævnt er specielt for I, kan henføres nogle notitser i annalerne. Høyersannáll, som har dannet mange selvstændige notitser fra sidste del af Sturlunga saga, bringer således tre notitser, der alle kan henføres til kapitel 211 af Sturlunga saga.

For året 1247 bringer Høyersannáll følgende notits: «Þórðr tók allan Norðlendingafjórðung ok þat er Snorri hafði átt». For året 1248 har samme annal notitsen: «Hófst missætti Sæmundar ok Ögmundar ok Heinriks

³⁵ Islandske Annaler, ed. cit., p. 189.

³⁶ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 64—70.

³⁷ Jónsson, op. cit., p. 730 ff.; Sigurðsson, op. cit., p. 87 f.; Jóhannesson, op. cit., p. xlii.

biskups ok Þórðar», og for året 1249 notitsen: «Þórðr tók vald yfir Sunnlendingafjórðung ...»³⁸

I kapitel 211 af Sturlunga saga berettes, at Þórðr kakali efter et kortere ophold i Norge rejste tilbage til Island i sommeren 1247. Samtidig kom også biskop Henrik til Island efter sin udnævnelse til biskop i Hólar. Henrik var nordmand, og overdragelsen af et islandsk bispedømme til ham var øjensynlig et træk fra kong Hákons side i hans bestræbelser efter at få overherredømmet over Island. I samme kapitel fortælles endvidere om Þórðr kakalis forehavender i Island de to følgende år.³⁹ Kort efter sin ankomst til landet i sommeren 1247 kom Þórðr til Borgarfjorden og bemægtigede sig denne del af Island og lagde beslag på Snorri Sturlusons ejendomme. Den følgende vinter drog Þórðr før påske (fasten) til Nordisland, hvor han gjorde sin overhøjhed gældende over hele Norðlendingafjórðunginn, og det hedder i sagaen, at ingen i denne del af landet satte sig imod Þórðr.

Længere fremme i kapitel 211 berettes om Altinget i sommeren 1248. Det fortælles i sagaen, at Þórðr bestemte alt på dette ting, men at beboerne i Sydland stillede sig afvisende over for ham. Om Altinget den følgende sommer (1249) hedder det i sagaen, at nu talte ingen Þórðr imod, og at beboerne i Sunnlendingafjórðunginn havde betalt den afgift, som Þórðr havde pålagt dem. Under omtalen af Altinget i 1249 fortælles det endvidere, at de to østislandske stormænd Sæmundr og Ögmundr ved denne lejlighed bad Þórðr om at mægle i en strid, som var opstået imellem dem.

I sommeren 1249 kom der ifølge sagaen et brev til Þórðr kakali fra kong Hákon, som heri bebrejdede Þórðr for at have stræbt mere efter at lægge Island under sig selv end under kongen, hvilket var imod den aftale kongen havde truffet med Þórðr under dennes ophold i Norge. I forbindelse hermed omtales det, at biskop Henrik og Þórðr var blevet uvenner på dette tidspunkt, fordi Þórðr efter biskoppens opfattelse ikke arbejdede tilstrækkelig ivrigt for kongens sag. Og kapitlet slutter med, at biskop Henrik rejste til Norge i sommeren 1249 for over for kong Hákon at klage over Þórðs optræden i Island.

I Høyersannáll anføres under ét og samme år 1247, at Þórðr tiltog sig overhøjhed over Norðlendingafjórðunginn og at han bemægtigede sig Snorris ejendomme. Efter vor måde at regne årstal på — med årsskifte

³⁸ Islandske Annaler, ed. cit., p. 65 f. Om sidste halvdel af den sidstnævnte notits se nedenfor p. 62.

³⁹ Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 78 ff.

midt om vinteren — fandt disse to begivenheder ifølge Þórðar saga sted i to forskellige år. Det fremgår nemlig af sagaen, at det var i efteråret 1247, at Þórðr drog til Borgarfjorden og lagde beslag på Snorri Sturlusons ejendomme, medens det først var henimod slutningen af vinteren, d.v.s. tidligt på året 1248, at Þórðr underlagde sig Nordisland.⁴⁰

I den citerede notits fra 1248 bringer Høyersannáll under ét og samme år to begivenheder, som vi fra anden side finder henført til to forskellige år. I notitsens første del anføres, at der var opstået uenighed imellem Ögmundur og Sæmundr. Denne uenighed omtales nærmere i Sturlunga sagas kapitel 215, Svínfellinga saga, hvoraf det fremgår, at uenigheden opstod i vinteren 1248—49.⁴¹ — Sidste del af notitsen omtaler uenigheden mellem biskop Henrik og Þórðr kakali. I sagaen om kong Hákon Hákonsson, der ligesom Íslendinga saga er forfattet af Sturla Þórðarson, omtales biskop Heinrichs ophold i Island, og det fremgår af Hákonar saga, at biskop Henrik allerede i vinteren 1247—48 var blevet uenig med Þórðr kakali.⁴²

Som ovenfor omtalt berettes der i kapitel 211 af Sturlunga saga om striden mellem de to østislandske stormænd og længere henne om uenigheden mellem biskop Henrik og Þórðr kakali, og begge forhold henføres til sommeren 1249. Der er ingen kronologisk modstrid mellem annalen og kapitel 211 af Sturlunga saga med hensyn til dateringen af disse tilfælde af uenighed, som ifølge sagaen allerede havde stået på i nogen tid i sommeren 1249. Dog synes man, at det ud fra en tekst som den, der haves i membran I, ville have været mere nærliggende at danne en notits om, at der i 1249 var uenighed mellem de ovenfor nævnte mænd, end at oplyse om uenighedens opståen et år tidligere.

I den sidste af de tre citerede notitser fra Høyersannáll oplyses det for året 1249, at Þórðr underlagde sig Sydisland. Kapitel 211 af Sturlunga saga er det eneste sted, vi kender, hvor det omtales, at det i 1249 var

⁴⁰ I nogle håndskrifter anføres det, at Þórðs rejse til Nordisland fandt sted før fasten, i andre før påske. — Der er meget som tyder på, at flere af de islandske annalister benyttede en kalender med årsskifte om foråret, og herved kunne Þórðs magtovertagelse i Nordisland om foråret meget vel falde i samme kalenderår som hans bemægtigelse af Snorris ejendomme det foregående efterår. (Om de forskellige vedtægter for årsskiftets beliggenhed i kalenderen i islandske kilder fra tidlig middelalder se Einarsdóttir, op. cit., p. 107—126, 212 f.) Det har dog næppe været et sådant kalendermæssigt hensyn, som har gjort sig gældende her, men lige så meget det forhold, at Høyersannáll ved flere lejligheder bringer oplysninger uden nærmere årsagsforbindelse sammen i en enkelt notits.

⁴¹ Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 88 f.

⁴² Icelandic Sagas II, ed. Vigfússon (1887), p. 252.

lykkedes Þórðr kakali at formå beboerne i Sydisland — Gissur Þorvalds-sons tingmænd — til at betale ham skat og dermed på eftertrykkelig vis at anerkende hans overhøjhed over Sunnlendingafjórðunginn.

Der er således meget som tyder på, at de islandske annalister har benyttet en tekst, som stort set har været af samme beskaffenhed som den hvormed fortællingen om Þórðr kakali slutter i membran I. Det synes derfor rimeligt at antage, at kapitlerne 209—211 har tilhørt den oprindelige Sturlunga saga og altså ikke skyldes tilføjelser foretagne af forfatteren til redaktion I. Det må antages, at det er forfatteren til redaktion II, som har udeladt dette afsnit og i stedet ladet sin fortælling om Þórðr kakali slutte med kapitlerne 212—214.

I membran I af Sturlunga saga afsluttes fortællingen om Þórðr kakali med kapitel 211 i sommeren 1249, og herefter fortsættes med Svínfellinga saga. I membran II ophører den fortløbende fortælling om Þórðr kakali derimod allerede med kapitel 208 i sommeren 1247 lige inden Þórðs hjemrejse til Island. Og umiddelbart derefter fortsætter beretningen i II med Svínfellinga saga, som stort set forløber ens i de to membraner, bortset fra at den meget udførlige beretning om lokale forhold i det sydøstlige Island synes at være blevet forkortet lidt af forfatteren til redaktion I. Afvigelserne mellem Svínfellinga saga som den fremtræder i de to redaktioner af Sturlunga saga afspejler sig ikke i annalerne.

I membran II berettes intet om Þórðr kakali i årene 1247—49, da Þórðr — som det fremgår af I — spillede en særdeles fremtrædende rolle i Island og var godt på vej til at underlægge sig størstedelen af landet. Midt inde i beretningen om lokalt betonedede tildragelser i den sydøstlige del af landet findes der imidlertid i membran II indskudt et længere afsnit af mere almen karakter, og heri omtales blandt andet Þórðr kakalis styre i Island i årene 1249—50. Dette indskud i Svínfellinga saga mangler helt i membran I. Kaalund har inddelt det pågældende afsnit i fem dele betegnet med bogstaverne *a*—*e*.⁴³ I Vigfússon's udgave af Sturlunga saga svarer kapitel 212 til *b*, kapitel 213 til *c* og kapitel 214 til *d*. Vigfússon mener, at delene *b*, *c* og *d* har dannet afslutningen af Þórðar saga kakala i den oprindelige Sturlunga saga, og han har derfor omplaceret disse dele i sin udgave og anbragt dem umiddelbart foran Svínfellinga saga.⁴⁴

Indholdet af selve Svínfellinga saga, således som denne er optaget i Sturlunga samlingen, er koncentreret om en bestemt strid mellem stor-

⁴³ Se Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 116—119.

⁴⁴ Se Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 80—81.

mændene Sæmund og Ögmund og udspiller sig i årene 1248—52. Den af samlingens forfatter valgte placering af Svínfellinga saga i forhold til Þórðar saga kakala har utvivlsomt været dikteret af den kronologiske rækkefølge. Samme hensyn synes at have bestemt placeringen af de ovenfor omtalte dele *a—e* som indskud i Svínfellinga saga, hvor de skaber et markant afbræk i fortællingen. Til og med året 1249 har der i den oprindelige Sturlunga saga antagelig været fortalt om Þórðr kakali på lignende måde som det er gjort i membran I. Men Þórðr forlod jo først Island i året 1250, og da var samlingens forfatter allerede godt i gang med at fortælle om begivenheder hentede fra Svínfellinga saga.

Om oprindelsen til de fem dele, der kendes som indskud i Svínfellinga saga og udelukkende optræder i IIp håndskrifterne, hersker der ikke fuld enighed inden for forskningen. B. M. Ólsen anser disse dele for at have tilhørt den oprindelige Sturlunga saga, og således at kapitel 213 stammer fra Þórðar saga kakala, hvorimod de øvrige dele skal have hørt hjemme i en saga om Gissur Þorvaldsson.⁴⁵ F. Jónsson mener, at kapitel 213 har tilhørt sagaen om Þórðr kakali, medens resten stammer fra Íslendinga saga.⁴⁶ P. Sigurðsson finder derimod, at kapitel 213 er skrevet af forfatteren til membran II. Denne opfattelse støttes af J. Jóhannesson, som endvidere er tilbøjelig til at mene, at ikke blot del *c*, altså kapitel 213, men alle fem dele er tilføjelser til den oprindelige Sturlunga saga foretagne af forfatteren til II.⁴⁷ I dette tilfælde skulle der således ikke være tale om udeladelser i membran I.

For at søge at besvare spørgsmålet om, hvorledes det forholder sig med oprindelsen til det indskudte afsnit i Svínfellinga saga i membran II, vil vi undersøge de islandske annalistes kendskab til denne del af Sturlungasamlingen. Medens der ikke kan henføres nogen annalnotits til kapitel 213, findes der en del fælles oplysninger i de islandske annaler og i de øvrige dele af det omhandlede afsnit, der som nævnt er specielt for membran II.

De indskudte dele i Svínfellinga saga, som øjensynlig er indføjet i en fremmed sammenhæng, har ikke fået en så fast kronologisk opbygning som Íslendinga saga og Þórðar saga kakala. Þórðar saga har en meget konsekvent kronologisk opbygning. Det er let at udlæse nøjagtige absolute dateringer af denne saga, især fordi sagaens forfatter — ligesom Sturla Þórðarson i Íslendinga saga — supplerer sine relative tidsfæstelser

⁴⁵ Ólsen, op. cit., p. 365—371.

⁴⁶ Jónsson, op. cit., p. 730 ff.

⁴⁷ Sigurðsson, op. cit., p. 96 ff.; Jóhannesson, op. cit. II, p. xlvi.

med talrige angivelser af ugedagen for en bestemt begivenhed samt datoen herfor udtrykt i forhold til en vis kirkelig mærkedag.⁴⁸ Kronologien i delene *a—e* er derimod ikke helt entydig; men et vigtigt holdepunkt haves i, at de fleste af de skildrede tildragelser på en eller anden måde har tilknytning til Þórðr kakali; og vi ved, at Þórðr forlod Island for stedse i 1250. Denne datering kendes med al tydelighed fra sagaen om kong Håkon Håkonsson — et værk hvorom vi i øvrigt ved, at det er blevet meget benyttet af de islandske annalister.⁴⁹

For året 1249 bringer *Annales regii* og *Skálholtsannáll* notitsen: «*Utanferð Orms Bjarnarsonar, Haraldar ok Filipusar Sæmundarsona*». Og for samme år bringer *Høyersannáll* notitsen: «*Þórðr ... rak utan Orm B. son, Filippus ok Harald Sæmundarsonu*».⁵⁰ I kapitel 212 af *Sturlunga saga* berettes der om, at Þórðr kakali sommeren inden sin rejse til Norge tvang de sydislandske stormænd Filippus og Haraldr til at rejse til Norge.⁵¹ Foruden kapitel 212 — der som nævnt udgør en for redaktion II speciel tekst — er *Høyersannáll* den eneste kilde, hvori det omtales, at Sæmundsønnernes rejse til Norge i dette år ikke skete med deres gode vilje. Oplysningen i *Høyersannáll* om, at Þórðr tvang de to brødre til at sejle til Norge, må utvivlsomt have sin grund i en tekst af lignende beskaffenhed som den, der foreligger i kapitel 212 af *Sturlunga saga*. Derimod er *Høyersannáll* ene om at omtale, at også Ormr Bjarnarson blev tvunget til at rejse udenlands. *Annales regii* og *Skálholtsannáll* oplyser herom kun, at Ormr rejste til udlandet.

Til kapitel 212 kan endvidere henføres følgende notits, som bringes i alle fire annaler for året 1250: «*Utanferð Sigvarðar biskups ok Þórðar kakala*».⁵² Endnu en oplysning, som er fælles for annalerne og kapitel 212, haves i følgende notits i *Annales regii* og *Skálholtsannáll* ligeledes for 1250: «*Víg Guðmundar Hjaltasonar*». Ifølge sagaen indtraf denne begivenhed samme år som Þórðr forlod Island og året efter at han jog Sæmundsønnerne til Norge.⁵³

⁴⁸ Se Einarsdóttir, op. cit., p. 271 ff.

⁴⁹ *Icelandic Sagas II*, ed. cit., p. 265.

⁵⁰ *Islandske Annaler*, ed. cit., p. 132, 190, 66.

⁵¹ *Sturlunga saga II*, ed. Kaalund, p. 117. I *Hákonar saga* omtales Sæmundsønnernes ophold i Norge hos kong Håkon; men det fremgår ikke, at rejsen var ufrivillig, ligesom tidspunktet herfor ikke omtales. Se herom *Icelandic Sagas II*, ed. cit., p. 265 ff.

⁵² *Islandske Annaler*, ed. cit., p. 26, 66, 132, 190. Også *Hákonar saga* oplyser herom, se *Icelandic Sagas II*, ed. cit., p. 265.

⁵³ *Islandske Annaler*, ed. cit., p. 132, 190.

I kapitel 214, altså del *d*, skildres udførligt, hvorledes Sæmundsønnerne på hjemrejsen fra Norge led skibbrud og druknede udfor Islands sydkyst. I sagaen oplyses det, at Filippus og Haraldr havde opholdt sig i Norge i to år, og det fremgår således, at denne begivenhed fandt sted i 1251, ud fra den førømtalte datering 1249 af de to mænds rejse til Norge. Alle fire annaler bringer for året 1251 notitsen: «Drukknun Filipusar ok Haraldar Sæmundarsona».⁵⁴

Del *e* i det indskudte afsnit i Svínfellinga saga skildrer nogle stridigheder i Østfjordene, og fortællingen herom slutter med, at en af hovedpersonerne i striden, høvdingen Oddr, som hævnakt lod Þorsteinn Tjörfason dræbe. Af denne passage i Sturlunga saga synes Annales Reseniani, Høyersannáll og Skálholtsannáll at have dannet følgende notits for året 1251: «Deildir Austfirðinga». I sagaen dateres disse tildragelser til året efter Þórðr kakalis sidste rejse til Norge, altså ligeledes til 1252. For samme år bringer Skálholtsannáll tillige notitsen: «Víg Þorsteins Tjörfasonar». I Høyersannáll oplyses også om denne begivenhed, men henført til det følgende år 1252.⁵⁵

De ovenfor anførte notitser fra annalerne synes at bekræfte teorien om, at det i Svínfellinga saga indskudte afsnit, som kun findes i membran II, har tilhørt den oprindelige Sturlunga saga. Dette afsnit er derfor efter alt at dømme blevet udeladt af forfatteren til redaktion I af Sturlunga saga. Annalisterne synes at have haft kendskab til både den for membran I og den for membran II specielle tekst, som det fremgår af den helt forskellige afslutning på fortællingen om Þórðr kakali i de to redaktioner. Det er interessant at bemærke, at eksempelvis Høyersannáll i sin notits fra 1249 om, at Þórðr tog overhøjhed over Sydisland og jog Sæmundsønnerne til Norge, har forenet i én og samme notits oplysninger, som i dag kun kendes fra den for hver sin af de to membraner specielle tekst, således at notitsens første halvdel repræsenterer membran I og sidste halvdel membran II.

Ved undersøgelsen af parallelle oplysninger i annalerne og Sturlunga saga ville ingen enkelt notits være udslagsgivende i spørgsmålet om, hvorvidt de for membran I og II specielle tekster har tilhørt den oprindelige Sturlunga saga eller ej. Derimod må en hel række notitser, som både med hensyn til indhold og datering nøje gengiver sagaens opgivelser, kunne tjene som et vigtigt kriterium i denne sag.

⁵⁴ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 118; Islandske Annaler, ed. cit., p. 26, 66, 132, 191. Se endvidere Icelandic Sagas II, ed. cit., p. 267.

⁵⁵ Islandske Annaler, ed. cit., p. 26, 66, 191; Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 119.

Ovenfor er fremdraget adskillige notitser i annalerne, som kan henføres til en kilde, der har haft megen lighed med de for I og II specielle tekster. Og annalernes benyttelse af en sådan kilde taler stærkt for, at begge membraners særlige tekst på dette sted i Sturlunga saga har tilhørt den oprindelige samling. Det synes derfor berettiget at drage den slutning heraf, at de to forfattere af henholdsvis redaktion I og II af Sturlunga saga i højere grad end hidtil fremholdt har udvalgt tekstpartier fra den oprindelige Sturlunga saga og udeladt andre. De tekster, som er specielle for membran I eller II, synes herefter at repræsentere hver sin del af den oprindelige samling og hidrører således ikke fra tilføjelser i samme omfang som hidtil antaget.

6. Þorgils saga skarða

Sturlunga sagas forfatter forlader Svínfellinga saga ved beretningen om foråret 1252, og genoptager Íslendinga saga med omtalen af Altinget i den følgende sommer. Snart bliver der imidlertid stor forskel imellem membranerne I og II. For at berige sit værk har forfatteren af redaktion II af Sturlunga saga ved skildringen af årene 1252—1255 indflettet lange afsnit af den mere detaillerede Þorgils saga skarða og synes for årene 1255—1258 næsten udelukkende at have støttet sig til denne saga. Derimod er Þorgils saga efter alt at dømme slet ikke blevet benyttet af forfatteren til redaktion I, som efter at være færdig med at bruge Þórðar saga kakala og Svínfellinga saga skifter over til Íslendinga saga, og følger denne værket ud.

I årene 1252—1258 blev Þorgils skarði en af Islands mest fremtrædende politikere. Þorgils fungerede i disse år som kong Håkons udsending og forsøgte at få islændingene til at underkaste sig den norske konge. B. M. Ólsen mener, at Þorgils saga er skrevet omkring 1280, antagelig af Þorgils' nære slægtning og medarbejder Þórðr Hítnesingr.⁵⁶ Efter alt at dømme har denne saga ikke tilhørt den oprindelige Sturlunga saga, men er først blevet optaget i samlingen i sidste halvdel af 14. århundrede. To fragmenter af den selvstændige Þorgils saga findes bevaret i det norske rigsarkiv (nr. 56). Ved sammenligning af disse fragmenter med den tilsvarende tekst i membran II ses det, at der i redaktion II af Sturlunga saga er foretaget betydelige afkortninger i teksten.⁵⁷ Bortset fra

⁵⁶ Ólsen, op. cit., p. 477 ff.

⁵⁷ Disse to fragmenter af den selvstændige Þorgils saga findes trykt i Kaalunds udgave af Sturlunga saga II, p. 329 ff.

dette fragment kendes Þorgils saga i dag kun fra membran II af Sturlunga saga; og her er det beretningen om Þorgils' politiske virksomhed i årene 1252—1258, som er emnet for den centrale del af hans saga.

I membran II indføres allerede efter kapitel 220 et meget langt afsnit fra Þorgils saga. Dette indskud markerer et totalt brud i fremstillingen i Sturlunga saga, både med hensyn til tidsfølgen og indholdet. I kapitlerne 218—220 berettes om forskellige begivenheder, navnlig med tilknytning til Gissur Þorvaldsson. I disse kapitler omtales også Þorgils skarði, om hvem det blandt andet hedder, at han i sommeren 1252 kom til Island, og at han af den norske konge havde fået overhøjhed over Borgarfjorden. Kapitel 220 slutter med beretningen om Altinget i 1253.⁵⁸ Derefter påbegyndes tydeligvis sagaen om Þorgils skarði. Efter god sagaskik gøres der først rede for Þorgils' herkomst, og vi får nogle glimt fra hans barndom. Derpå gives en kort beretning om hans bedrifter i tiden før han i 1252 kom til Island som den norske konges agent.⁵⁹

I membran I lægges tilsyneladende alene Íslendinga saga til grund for beretningen om årene 1252—1255, medens Þorgils saga slet ikke benyttes. Herefter er godt to spalter gået tabt af membran I, og håndskriftet fortsætter derpå ved året 1258. I membran II optager beretningen om disse tre år derimod hele fjorten spalter takket være det fra Þorgils saga optagne stof.⁶⁰ I Íslendinga saga i membran I omtales for årene 1252—1255 flere tildragelser, hvori Þorgils skarði var impliceret. De islandske annaler bringer for årene 1252—1255 flere notitser, som må være hentet fra Sturlunga saga. De annalnotitser fra disse år, som på en eller anden måde vedrører Þorgils, er af en sådan art, at de lige så godt kan være taget fra Íslendinga saga (membran I) som fra Þorgils saga (membran II), dog med undtagelse af enkelte notitser i Skálholtsannáll.

Det fremgår af såvel Íslendinga saga som Þorgils saga, at Þorgils skarði kom til Island i sommeren 1252. I den sidstnævnte saga kan man nøje følge Þorgils' færden og forehavender i Island i årene op til 1258, da han blev dræbt. Ligesom i Íslendinga saga og i Þórðar saga kakala

⁵⁸ Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 100—103. — I membran I mangler det afsnit, som Vigfússon betegner som kapitel 217; se Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 131. Dette afsnit menes at have tilhørt Þorgils saga, i hvilken det ifølge Sigurðsson af indholdsmæssige og tidsmæssige grunde skal have hørt hjemme imellem kapitlerne 230 og 231. Se herom Sigurðsson, op. cit., p. 101 f. Se endvidere Sturlunga saga II, ed. Jóhannesson, p. 119. Fortællingen i det omhandlede afsnit afspejler sig imidlertid ikke i annalerne.

⁵⁹ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 136—185.

⁶⁰ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 245—298. Se herom Sigurðsson, op. cit., p. 100—125.

forsynes fortællingen i Þorgils saga med hyppige datoangivelser; men kombinerede oplysninger om ugedagen og datoen for en begivenhed forekommer kun sjældent i denne saga.⁶¹

I Þorgils saga skildres for efteråret 1252 et møde mellem Þorgils og de vestislandske stormænd Hrafn Oddsson og Sturla Þórðarson, som blev holdt ved «Hella» ved Hvítåen i Borgarfjorden. Under et besøg på gården Stafaholt kort før jul samme år blev Þorgils angrebet af Hrafn og Sturla. For at redde sit liv måtte Þorgils ved denne lejlighed afgive løfte om at deltage i et angreb på den sydislandske høvding Gissur Þorvaldsson. Gissur var i lighed med Þorgils skarði ankommet til Island i 1252 og skulle sammen med Þorgils og andre forsøge at få islændingene til at underkaste sig den norske konge. Fra Stafaholt drog Hrafn og Sturla siden med et stort bevæbnet følge til Sydisland, hvor de gjorde ophold på et aftalt sted for at vente på Þorgils og dennes mænd. I stedet drog Þorgils imidlertid til Nordisland. Da Hrafn og Sturla blev klare over, at Þorgils ikke ville holde sit løfte om at tage del i angrebet mod Gissur, fortsatte de desuagtet deres togt i retning mod Gissurs gård. På grund af det dårlige vejr nåede de imidlertid aldrig frem, men måtte vende om ved Ölfusåen og drage tilbage til Vestlandet med uforrettet sag. Om Þorgils fortælles det i sagaen, at han nåede frem til Hólar lige inden jul, og her boede han indtil han i det følgende forår (1253) rejste til Skálholt, hvorfra han i forsommeren vendte tilbage til Vestisland.⁶²

I Íslendinga saga skildres de begivenheder, som indtraf i Island fra sommeren 1252 til sommeren 1253, i kapitlerne 218—220, som fylder knap tre trykte sider, medens beretningen i Þorgils saga om det samme tidsrum optager godt fem og tyve sider. Mødet ved Hella omtales overhovedet ikke i Íslendinga saga, og ej heller Þorgils' ophold i Skálholt. Derimod fortælles i denne saga på mindre end en halv trykt side på en meget klar og overskuelig måde om Hrafns og Sturlas angreb på Þorgils i Stafaholt, om Þorgils' løftebrud og endelig om Hrafns og Sturlas mislykkede togt til Sydisland, hvor de måtte vende om ved Ölfusåen og derfor ikke fik realiseret deres plan om et angreb på Gissur.⁶³

For året 1252 bringer Skálholtsannáll følgende tre notitser, som ikke findes i de øvrige annaler: «Atför at Gissuri», «Hellufundr», «Skálholtsför».⁶⁴ Den første notits må henvise til det planlagte angreb mod Gissur,

⁶¹ Se Einarsdóttir, op. cit., p. 273.

⁶² Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 118—144.

⁶³ Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 101—103.

⁶⁴ Islandske Annaler, ed. cit., p. 191. — Annalisten henfører Skálholtsför til 1252; men af sagaen fremgår, at denne rejse blev foretaget i foråret 1253.

der som nævnt omtales i både Þorgils saga og Íslendinga saga. Men annalisten har ikke læst sin kilde særlig grundigt, idet det af begge sagaer fremgår, at det påtænkte angreb på Gissur kort før jul 1252 aldrig blev til noget. Den kortfattede og meget klare skildring i Íslendinga saga af Hrafn's og Sturlas togt til Sydisland kan næppe have muliggjort en sådan fadæse på grund af overfladisk læsning fra annalistens side. Derimod er fejltagelsen forståelig set på baggrund af den meget lange beretning og det springende hændelsesforløb i Þorgils saga, hvor der veksles mellem fortællingen om Þorgils' rejse til Nordlandet og skildringen af Hrafn's og Sturlas færd i Sydisland.

Skálholtsannálls oplysning om et møde ved Hella må være hentet fra Þorgils saga, og det samme gælder notitsen om en rejse til Skálholt. Thi ingen af disse tildragelser omtales i Íslendinga saga. I sit valg af notitser udviser Skálholtsannáll megen interesse for Sydisland og i særdeleshed for Skálholt. Det har utvivlsomt været en sådan lokal interesse, som har foranlediget annalisten til at danne notitsen «Skálholtsför» ud fra teksten i Þorgils saga, idet der i sagaen slet ikke omtales nogen begivenheder i forbindelse med denne rejse. — Hermed har vi fået i hvert fald to eksempler («Hellufundr» og «Skálholtsför») på, at Skálholtsannáll har benyttet en anden beretning om Þorgils skarði end den, der foreligger i Íslendinga saga.

Efter omtalen af slaget ved Þveráen i efteråret 1255 bliver der en lakune i membran I på henimod tre år, og fortællingen fortsætter igen ved sommeren 1258.⁶⁵ Det vides derfor ikke, hvorledes fortællingen i Íslendinga saga har formet sig i disse tre år. Også for årene 1255—1258 synes Skálholtsannáll at være den eneste af annalerne, som bringer notitser, der må henføres til Þorgils saga.

For året 1257 bringer Skálholtsannáll følgende notits: «Flokkar í Döllum ok sættir þeirra Þorgils skarða ok Hrafn's Oddssonar ok Sturlu Þórðarsonar.»⁶⁶ Det berettes i Þorgils saga, at Hrafn og Sturla ankom til Dalir i Vestisland med hver sit bevæbnede følge. Også Þorgils skarði befandt sig da i denne egn med en talstærk styrke. Det fortælles i sagaen, at de mødtes alle tre i en lille dal kaldet Bjarnardal, og her kom det til en fredelig overenskomst imellem dem.⁶⁷

I Þorgils saga berettes, at Þorgils i begyndelsen af 1258 blev over-

⁶⁵ Denne lakune i membran I svarer til p. 245—298 i Kaalunds udgave af Sturlunga saga II. Se endvidere i samme værk p. 240, note 1.

⁶⁶ Islandske Annaler, ed. cit., p. 192.

⁶⁷ Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 239 ff.

rumplet af den østislandske høvding Þorvarðr under et besøg på en gård i Nordisland. Her blev Þorgils dræbt på Vicentiusmesse tillige med to af sine mænd, Bergr Ámundason og Ásbjörn Illugason, medens de øvrige mennesker, som befandt sig på gården, blev ladet i fred. Efter skildringen af disse drab oplyses det i membran II, at nu er fortællingen om Þorgils skarði slut. I membran I fortsætter fortællingen midt i året 1258 efter den ovenfor omtalte lakune på næsten tre år; og det anføres her, at den foregående vinter blev Þorgils skarði dræbt af Þorvarðr.⁶⁸

For året 1258 bringer *Annales Reseniani*, *Høyersannáll*, *Annales regi* og *Skálholtsannáll* notitsen: «Víg Þorgils skarða»; og i fortsættelse heraf giver *Skálholtsannáll* under samme år følgende oplysninger: «Víg ... Ásbjarnar Illugasonar, Bergs H.sonar Vicentiusmessu».⁶⁹ *Skálholtsannáll* er den eneste af annalerne, som anfører navnene på alle de tre mænd, som ifølge Þorgils saga blev dræbt på Vicentiusmesse i 1258; dog stemmer det i annalen anførte efternavn H.son for Bergr ikke med sagaens Ámundason. Medens annalisterne således kan have fået oplysningen om drabet på Þorgils og tidspunktet herfor fra såvel membran I som membran II af *Sturlunga saga*, er det mest sandsynligt, at oplysningen om drabene på Bergr og Ásbjörn i *Skálholtsannáll* hidrører fra Þorgils saga.

Som tidligere omtalt vides det ikke, hvorledes *Íslendinga saga* har formet sig for årene 1255—1258. I modsætning til flere tidligere forskere mener Jóhannesson, at *Íslendinga saga* har nået til afslutningen af den islandske fristatstid, og han forklarer den næsten treårige lakune i membran I med, at Sturla Þórðarson kendte Þorgils saga og derfor ikke fandt det nødvendigt at fremkomme med endnu en beretning om disse år. Ud fra denne betragtning må det dog synes ejendommeligt, at *Íslendinga sagas* forfatter ikke også undlod at medtage perioden 1252—1255, for hvilken Þorgils saga ligeledes giver en indgående skildring af forholdene i Island. Den omstændighed, at yderspalterne mangler på blad 108 i skindhåndskriftet, kan næppe tydes på anden måde, end at her er noget af manuskriptet gået tabt.⁷⁰ Vi må antage, at Sturla har skrevet noget i *Íslendinga saga* om disse år; men hvad de to spalter har indeholdt, vides ikke. De islandske annaler er dog betydeligt fattigere på notitser

⁶⁸ *Sturlunga saga* II, ed. Kaalund, p. 298 f.

⁶⁹ *Islandske Annaler*, ed. cit., p. 27, 66, 133, 192. *Annales Reseniani* har dog: «Víg þeirra Þorgils skarða» og synes således at have haft kendskab til, at også andre end Þorgils blev dræbt ved denne lejlighed.

⁷⁰ Jvf. Jóhannesson, op. cit. II, p. xxxv. Se også Kaalund, op. cit. II, p. 238 note 1, p. 240 note 1.

fra den første treårsperiode end fra den sidstnævnte, hvortil Þorgils saga er den vigtigste bevarede kilde til Islands historie.

Foruden de ovenfor anførte notitser i Skálholtsannáll, som kan henføres til Þorgils saga, haves endnu to oplysninger i annalerne for årene 1255—1258, som også findes i Þorgils saga. Således bringer Annales Reseniani, Høyersannáll og Skálholtsannáll for året 1255 notitsen: «Útkváma Ivars Englasonar», og for det følgende år har Høyersannáll notitsen: «Þorgils tók Skagafjörð». ⁷¹ Men disse to begivenheder omtales tillige i Hákonar saga, hvor de dateres på samme måde som i annalerne og i Þorgils saga. ⁷²

Af ovenstående træder frem, at Skálholtsannáll er den eneste af annalerne, som for årene 1252—1255 udviser kendskab til Þorgils saga; og det samme forhold synes at gøre sig gældende for de efterfølgende tre års vedkommende. Skálholtsannáll er den yngste af de annaler, som er taget med i nærværende undersøgelse. Storm mener, at denne annal i sin nuværende form stammer fra tiden kort efter midten af 14. århundrede. Håndskriftmæssigt kan membran II sættes til slutningen af 14. århundrede, og det er således vanskeligt at tænke sig, at Skálholtsannáll skulle have haft kendskab til denne senere og i nogen grad udvidede redaktion af Sturlunga saga. De ovenfor omtalte notitser i Skálholtsannáll peger derimod på, at annalisten har benyttet den selvstændige Þorgils saga.

7. Sturlunga saga 1258—1264

Den sidste del af Sturlunga saga frembyder langt flere vanskeligheder i kildemæssig henseende end de tidligere dele. Det er allerede blevet omtalt, at der findes delte meninger om, hvor langt frem i tiden Sturla Þórðarson har ført sin beretning i Íslendinga saga. ⁷³ Men selv om man

⁷¹ Islandske Annaler, ed. cit., p. 26 f., 66, 133, 191 f.

⁷² Af Hákonar saga fremgår, at kong Hákon i året 1255 sendte Ivar Englason til Island for at fremme sine bestræbelser på at gøre dette land skatskyldigt. Også i Þorgils saga berettes om Ivars besøg i Island, men med den forskel, at sagaens forfatter synes at have forvekslet denne Ivar med Ivar Arnljóttson, som den norske konge sendte til Island i 1260. De islandske annaler anfører Ivars efternavn Englason i overensstemmelse med Hákonar saga. — Høyersannáll, som med forkærlighed danner notitser om hvornår og over hvilke dele af Island de forskellige høvdinge tog overhøjhed, oplyser at Þorgils tog overhøjhed over Skagafjorden i 1256. Såvel i Þorgils saga som i Hákonar saga fortælles, at Þorgils ved dette tidspunkt var blevet godtaget som høvding af bønderne i Skagafjorden. Se Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 224 f., 236; Icelandic Sagas II, ed. Vigfússon, p. 279 f.

⁷³ Se ovenfor p. 50.

antager, at det har været dette værk, som lå til grund for Sturlunga sagas beretning om årene 1258—1264, rejser de store afvigelser imellem membran I og II problemer om, hvorledes den oprindelige Sturlunga saga fra omkring 1300 har sluttet. Der synes inden for forskningen at være enighed om, at de afsnit, som er fælles for membran I og II, har udgjort afslutningen på den oprindelige Sturlunga saga, hvorimod de tekstpartier, der er specielle for den ene eller den anden af membranerne, menes at være fremkommet ved tilføjelser foretagne af forfatterne til I og II.

Kaalund — som har gjort begge skindhåndskrifterne af Sturlunga saga og disses forskellige papirafskrifter til genstand for indgående studier — har udtalt sig om den sidste del af Sturlunga saga derhen, at sagaens forfatter for årene efter 1258 har indskrænket sig til at fortælle om de vigtigste begivenheder intrufne i Island. Han mener således, at kapitlerne 319—320 og 324—327 har dannet afslutningen på den oprindelige Sturlunga saga. Denne temmelig magre afslutning skal — ifølge Kaalund — de to membraner så have udfyldt på hver sin måde, idet II skal have tilføjet kapitlerne 321—323 og 330—332, og I kapitlerne 328—329.⁷⁴ — I det følgende undersøger vi annalernes kendskab til disse så forskellige afslutninger på Sturlunga saga i de to bevarede redaktioner af denne.

I det foregående kapitel af nærværende afhandling omtales en lakune i membran I på næsten tre år. Efter at denne lakune i I er forbi ved 1258, bliver der meget stor lighed mellem teksterne i de to membraner. I begge disse fortælles i kapitel 316 på ensartet måde om begivenheder fra sommeren 1258. Til dette kapitel kan henføres nogle notitser i annalerne. Således har Skálholtsannáll dannet to selvstændige notitser på grundlag af beretningen i kapitel 316. Mellem membran I og II findes betydelige forskelle i det til kapitel 317 svarende afsnit af Sturlunga saga; men disse forskelle afspejler sig ikke i annalerne.⁷⁵

⁷⁴ Se Kaalund, Sturlunga saga I, p. lxxi.

⁷⁵ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 298—302. — I kapitel 316 fortælles især om to norske skibe, som i sommeren 1258 sejlede fra Nordisland med mange kendte islændinge om bord. Det ene af disse skibe var Hólmdælan, hvis kaptajn hed Sindri, og det andet var Gróbuzan, ført af Eyjólfur den rige. Det meddeles, at Hólmdælan forliste syd for Mýrar på den islandske vestkyst, medens Gróbuzan gik under på vej mod Norge, antagelig nær Skotland. For året 1258 bringer Annales Reseniani, Høyersannáll og Annales regii følgende notits: «Skiptjón Sindra», medens Skálholtsannáll for samme år bringer notitsen: «Týndist Hólmdælan fyrir Mýrum». De tre førstnævnte annaler og Skálholtsannáll bringer her oplysninger om én og samme begivenhed, som omtales i Sturlunga saga, men har gjort forskellige uddrag af sagaens tekst. — Medens således alle fire annaler omtaler Hólmdælans eller kaptajn Sindris forlis, er det kun Annales regii og Skálholtsannáll, som oplyser om

Kapitel 318 forekommer kun i membran II og menes at have tilhørt Þorgils saga skarða. I dette kapitel skildres begivenheder, som fandt sted nogle måneder efter Þorgils' død. Det fortælles i sagaen, at Sturla Þórðarson i foråret 1258 drog til Eyjafjorden sammen med Þorgils' broder Sighvatr for at hævne drabet på Þorgils skarði; men det lykkedes den østislandske høvding Þorvarðr, som stod bag drabet, at flygte. Skálholtsannáll er den eneste af annalerne, som bringer en notits, der kan henføres til kapitel 318 af Sturlunga saga. For året 1258 har denne annal notitsen: «Sturla ok Sighvatr riðu at Þorvarði til Eyjafjarðar. Þorvarðr stökk undan.»⁷⁶

Kapitlerne 319 og 320 skal ifølge Kaalund have tilhørt den oprindelige Sturlunga saga. Til kapitel 319 kan henføres én annalnotits; men den pågældende begivenhed omtales tillige i kapitel 317. Også til kapitel 320 — hvori berettes om begivenheder fra 1259 — kan der henføres notits i annalerne.⁷⁷ I forbindelse med beretningen i kapitel 320 findes et kortere indskud i membran II, som menes at stamme fra afslutningen af Þorgils saga skarða.⁷⁸ Heri oplyses, at der på Altinget i 1259 faldt dom i sagen om drabet på Þorgils, og at Þorvarðr blev kendt skyldig tillige med mange af de mænd, som havde ledsaget ham. For året 1259 bringer Skálholtsannáll følgende notits: «Sektir Þorvarðar og þeirra 7 á Alþingi».⁷⁹ I mod-

Eyjólfs skib Gróbuzans undergang. Disse to annaler bringer for 1258 enslydende notits om, at mandskabet om bord på Eyjólfur den riges skib blev dræbt i Finmarken, og at to kvinder fra skibet slap levende til Norge seksten vintre senere. Ifølge Sturlunga sagas beretning mentes skibet at være gået ned i nærheden af Skotland; men Annales regii må have kendt en anden version af dette skibs formodede skæbne, hvorefter forliset skete ud for Finmarken. Endvidere bringer Skálholtsannáll for året 1258 notitsen: «Þá týndist ok Gróbuzan». Annalisten har således taget notitsen om Eyjólfur auðgi fra Annales regii, idet han følger dennes version af forliset og ikke Sturlunga sagas. Men derudover har han fra sagaen hentet materiale til endnu en notits uden at være klar over, at begge notits refererer til én og samme hændelse. (Se Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 248, samt Islandske Annaler, ed. cit., p. 26, 66 f., 133, 192).

⁷⁶ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 302, samt Islandske Annaler, ed. cit., p. 192.

⁷⁷ Notitsen for året 1259: «Sættst á víg Sturlunga» bringes i Annales Reseniani, Høyersannáll og Skálholtsannáll. Derimod er sidstnævnte annal ene om notitsen: «Dráp Rögnvalds Illugasonar ok Vagns ok Eyjólfsona hans», ligeledes for 1259. (Islandske Annaler, ed. cit., p. 27, 67, 192). Begge disse notits kan henføres til kapitel 320 af Sturlunga saga, hvor de findes tidsfæstet svarende til 1259 (Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 252 f.).

⁷⁸ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 305, herunder note 1. Se også Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 259, herunder note 3.

⁷⁹ Islandske Annaler, ed. cit., p. 192.

sætning til annalnotitsen oplyser det indskudte afsnit i membran II intet om, hvor mange mænd der blev dømt sammen med Þorvarðr.

Som tidligere fremhævet er Skálholtsannáll den eneste af annalerne, som udviser kendskab til sagaen om Þorgils skarði. At det også er netop denne annal, der som den eneste bringer notitser byggende på en fortælling, som har lignet kapitel 318 og det indskudte afsnit i kapitel 320 — hvilke afsnit begge menes at have tilhørt Þorgils saga — synes yderligere at underbygge den allerede fremsatte formodning om, at Skálholtsannáll har kendt den selvstændige saga om Þorgils skarði. I denne saga, som altså har ligget til grund for Skálholtsannáls oplysninger med relation til Þorgils skarði, har antallet af de mænd, der blev dømt sammen med Þorvarðr, antagelig været anført. Siden har forfatteren til redaktion II af Sturlunga saga efter alt at dømme forkortet teksten i Þorgils saga noget i dette afsnit.

Kapitlerne 321—323 af Sturlunga saga udgør en for membran II speciel tekst. Til de første to af disse tre kapitler kan der ikke henføres nogen annalnotits. I det tredie optræder der ganske vist oplysninger fælles med annalerne; men disse forekommer tillige i Hákonar saga, hvorfor annalerne ikke kan give os noget fingerpeg om oprindelsen til disse dele af Sturlunga saga.

Kapitlerne 324—327 menes som ovenfor omtalt at have tilhørt den oprindelige Sturlunga saga. I det første af disse kapitler fortælles, at der et bestemt efterår forekom mange røverier på Rangárvellir og at mange okser blev slagtet af røverne. Om end det ikke siges direkte, fremgår det tydeligt af sagaens beretning, at det var Gissur Þorvaldsson, som stod bag disse røverier. I fortsættelse heraf berettes det i kapitel 324, at Gissur mødtes med den sydlandske høvding Þórðr Andrésson. Der blev forhandlet om fred mellem dem, og det fortælles i sagaen, at freden holdt vinteren over.⁸⁰

Til kapitel 324 af Sturlunga saga kan henføres følgende to notitser i annalerne. For året 1259 bringer Annales regii og Skálholtsannáll notitsen: «Gissur jarl rænti á Rangárvöllum». For samme år har Skálholtsannáll endvidere notitsen: «Sætt Gissurar ok Þórðar Andréssonar». Også Høyersannáll bringer denne sidste notits, men henfører den til 1260.⁸¹

Som Sturlungasamlingen foreligger i dag kan man ikke ud fra kapitel

⁸⁰ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 310. Se også Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 356 ff.

⁸¹ Islandske Annaler, ed. cit., p. 27, 67, 134, 192. Annales Reseniani og Høyersannáll bringer denne notits i forkortet form: «Rán á Rangárvöllum».

324 tidsplacere den sommer, som omtales i kapitlets begyndelse. Under søger man imidlertid den videre beretning i kapitlerne 324—327, og inddrager man kronologiske oplysninger fra Hákónar saga, træder det tydeligt frem, at det drejer sig om sommeren 1259.⁸² Dette er også annalernes datering af Gissurs røverier i Sydíslánd. På lignende måde kan det udlæses af sagaen, at bilæggelsen af striden mellem Gissur og Þórðr fandt sted i efteråret 1259, hvilket også er det år, hvortil Skálholtsannáll henfører denne begivenhed. Høyersannáll daterer derimod den fredelige overenskomst til året 1260, hvad dog ikke indebærer nogen reel afvigelse, eftersom det i sagaen udtrykkeligt oplyses, at freden varede vinteren over (1259—60).

I kapitel 325 af Sturlunga saga meddeles, at Gissur i sommeren 1260 efter Altingets møde red til Þingskálar på Rangárvellir, hvortil han havde stævnet denne landsdels beboere. Som talsmænd for disse optrådte Loptr Hálfðanarson og Björn Sæmundarson, og de svor kong Hákón og jarl Gissur troskab på landsdelens vegne. For året 1260 bringer Skálholtsannáll følgende notits, som er en næsten ordret afskrift af teksten i kapitel 325: «Fundr Gissurar jarls at Þingskálum ok Rangæinga. Voru fyrir þeim Björn Sæmundarson ok Loptr Hálfðanarson ok þá sóru Rangæingar trúnaðareiða herra Hákoni konungi ok Gissuri jarli.»⁸³

I kapitlerne 326 og 327 fortælles om begivenheder fra årene 1261 og 1262. I sommeren 1261 sendte kong Hákón sin hirdmand Hallvard guldsko til Íslánd med det formål at fremskynde íslændingenes underkastelse under den norske konge. På Altinget i sommeren 1262 lykkedes det også at få størstedelen af landet til at anerkende kong Hákóns overhøjhed og love at betale ham skat. Disse skelsættende begivenheder i Íslands historie omtales i annalerne; men de oplysninger i annalerne, som kan henføres til kapitlerne 326 og 327, findes tillige i Hákónar saga.

Ifølge Kaalund skal kapitlerne 324—327 have dannet afslutningen på den oprindelige Sturlunga saga. De ovenfor anførte eksempler fra alle fire annaler på notits er hentede fra dette værk bestyrker i høj grad, at disse kapitler har tilhørt den oprindelige Sturlunga saga. Videre mener Kaalund, at da beretningen i Sturlunga saga således efter hans opfattelse ikke nåede længere, har forfatterne af membran I og II forsynet sagaen med hver sin afslutning, således at membran I sluttede med kapitlerne 328—329, medens membran II afsluttedes med kapitlerne 330—332.

I kapitlerne 328 og 329 begrænser fortællingen sig til omtalen af fjendt-

⁸² Icelandic Sagas II, ed. cit., p. 305 f.

⁸³ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 311, samt Íslandske Annaler, ed. cit., p. 193.

ligheden mellem ætlinge af den gamle høvdingeslægt Oddaverjarne og jarlen over Island, Gissur Þorvaldsson. Oddaverjarnes anfører i tiden omkring fristatens undergang var Þórðr Andrédsson. I det første af de to kapitler fortælles, at Þórðr lod sine brødre angribe Gissur; men det lykkedes denne at flygte og derved redde livet. Ifølge sagaen fandt angrebet sted en sommer ikke længe efter Altingsmødet.⁸⁴

I det andet af de to nævnte kapitler berettes, at Gissur fik et møde i stand med Andrédssonerne ved at love dem frit lejde. Men på mødets anden dag, der i sagaen anføres som en fredag, brød Gissur sit løfte og lod Andrédssonerne fængsle. Og den følgende dags morgen, som i sagaen angives som en lørdag, blev Þórðr halshugget. Det oplyses endvidere i sagaen, at henrettelsen fandt sted to dage før Mikkelsmesse.⁸⁵

Det fremgår heraf, at forfatteren af denne beretning har henført drabet på Þórðr Andrédsson til et år, da Mikkelsmesse (29. september) faldt på en mandag. Denne kombination af ugedag og dato indtraf i årene 1259, 1264 og 1270, men ikke i de mellemliggende år.⁸⁶ Af disse år kan der alene være tale om 1264, og herved har vi kunnet konstatere, at forfatteren har sat drabet på Þórðr Andrédsson til 27. september 1264.

Ifølge Kaalund skal indholdet af kapitel 328 i membran I have fulgt umiddelbart efter fortællingen i kapitel 327. Beretningen i kapitel 327 er koncentreret om Altingsmødet i 1262, hvorunder størstedelen af landet anerkendte kong Hákon som Islands konge og lovede at betale ham skat. Kapitel 328 begynder netop med at referere til et Altingsmøde, idet det fortælles, at Þórðr fra Altinget red østpå gennem Sydisland. Og om Gissur meddeles det, at han efter tingets afslutning drog til sin bopæl i Nordisland, hvor han opholdt sig indtil han senere på sommeren atter begav sig på en rejse til den sydlige del af landet; og herefter følger beretningen om Andrédssonernes angreb på Gissur under denne rejse. — Ved læsning af membran I vil man således tro, at fjendtlighederne mellem Gissur og Andrédssonerne udspillede sig i sommeren og efteråret 1262. Ud fra den ovenfor omtalte kombinerede oplysning om ugedagen for Þórðs hen-

⁸⁴ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 313 f.

⁸⁵ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 316 f.

⁸⁶ I min citerede bog Studier i kronologisk metode ... (bilag II, p. 329) har jeg opstillet en tabel til bestemmelse af de årstal, for hvilke en given dato faldt på en given ugedag. For overskuelighedens skyld er kun søndage taget i betragtning, hvorfor man først må tælle frem eller tilbage til en søndag i samme måned. Når man derfor vil bestemme de år, da 27. september faldt på en lørdag, finder man i stedet i tabellen, at 28. september faldt på en søndag i årene ... 1259, 1264, 1270 ...

rettelse og om denne dags tidsmæssige relation til en vis kirkelig mærkedag, kan vi imidlertid konstatere, at den sommer, der omtales i kapitlerne 328 og 329, er sommeren 1264 og ikke 1262.

I de islandske annaler findes tre notitser for året 1264, der tydeligvis hidrører fra en for membran I speciel tekst af lignende beskaffenhed som den, der findes i kapitlerne 328 og 329. Høyersannáll bringer følgende notits: «Atreið at Gissuri». Annales Reseniani, Høyersannáll og Annales regii har notitsen: «Víg Þórðar Andréssonar»; og endelig har Skálholtsannáll notitsen: «Gissur jarl lét drepa Þórð Andrésson frænda sinn.»⁸⁷

Annalernes kendskab til dette afsnit af Sturlunga saga — og da navnlig Høyersannálls og Skálholtsannálls individuelle uddrag heraf — synes at modbevise Kaalunds teori om, at kapitlerne 328 og 329 skulle være tillæg foretagne af forfatteren til membran I og således ikke skulle have tilhørt den oprindelige Sturlunga saga.

I membran II afsluttes fortællingen med kapitlerne 330—332, som udgør en for denne membran speciel tekst og menes at hidrøre fra en tilføjelse foretaget af membranens forfatter. Heri skildres en del begivenheder fra Sturla Þórðarsons liv fra omkring 1262 til hans død i 1284, altså efter den tid, der dækkes af hans egen fortælling i Íslendinga saga. Inden for forskningen går dette afsnit af Sturlunga saga under betegnelsen «Sturlu þátr». I det første af de nævnte kapitler skildres omstændighederne i forbindelse med Sturlas rejse til Norge i 1263, medens de to sidstnævnte kapitler omhandler Sturlas ophold ved det norske hof i de

⁸⁷ Islandske Annaler, ed. cit., p. 27, 67, 135, 194. — Som omtalt tidligere i nærværende afhandling er det Kaalunds opfattelse, at forfatteren af membran I har føjet fortællingen om Þórðr Andrésson til den oprindelige Sturlunga saga; og da samlingen derved kom til at mangle en afslutning, skriver Kaalund videre: «Denne membrantekestes istandbringer har tilføjet fra Sturlas saga om den norske konge Hakon den gamle den i kongesagaen indeholdte beretning om Islands underkastelse, dog således at herved en del gentagelser indløb.» Kaalund anser disse afsnit af Sturlunga saga for at være oprindelige for membran I, altså at de ikke skyldes tilføjelser foretaget af senere tiders afskrivere. Som påpeget af Kaalund berettes der i dette afsnit af membran I om islændingenes underkastelse under den norske konge på Altinget i 1262, hvilket allerede var hovedemnet for kapitel 327 — den afsluttende del af den formodede oprindelige Sturlunga saga. Når Kaalund uden forbehold henviser dette tekstparti til Hákonar saga, må det herimod bemærkes, at der findes betydelige forskelle mellem denne saga og den omtalte tekst i membran I. Denne tekst har imidlertid ingen relevans med hensyn til annalernes kendskab til Sturlunga saga, idet de notitser i annalerne, som kan henføres dertil, tillige optræder i Hákonar saga og i andre, tidligere behandlede afsnit af Sturlunga saga. Se Kaalund, Sturlunga saga II, p. 317—320, især note 1, p. 317. Se endvidere sammes artikel i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, p. 280 ff. (1901).

følgende år samt hans sidste leveår i Island. Disse kapitler indeholder nok oplysninger, som tillige bringes i annalerne; men af tidsmæssige grunde falder de uden for undersøgelsen i nærværende afhandling. Desuden omtales sådanne oplysninger fælles for annalerne og kapitlerne 331 og 332 også i sagaen om biskop Árni Þorláksson, som er blevet meget benyttet af de islandske annalister.⁸⁸

Det vides ikke, hvem der har skrevet denne beretning om sidste del af Sturla Þórðarsons liv. Kaalund mener, at Sturlu þátrtr blev skrevet af forfatteren til Þorgils saga skarða som en art fortsættelse af denne saga. Denne opfattelse har siden vundet almindelig tilslutning.⁸⁹

Ifølge Kaalund skal kapitel 330 i membran II have dannet en umiddelbar fortsættelse af kapitel 327 — det afsluttende kapitel i den oprindelige Sturlunga saga, hvori som tidligere omtalt skildres begivenheder fra Altinget i 1262. Kapitlet indledes med ordene, at nu skal der fortsættes med at berettes om det, man tidligere var i gang med, nemlig at Sturla red hjem til sin gård i Vestisland. Der oplyses intet om, hvorfra Sturla kom; men under forudsætning af, at kapitel 330 er en direkte fortsættelse af kapitel 327, må der her refereres til Altingsmødet i 1262, hvor Sturla Þórðarson var til stede. Selve fortællingen i kapitel 330 indledes med skildringen af nogle begivenheder fra en vis vinter og især fra det følgende forår, og kapitlet slutter med beretningen om Sturlas rejse til udlandet. Lige inden Sturla skulle sejle afsted til Norge, var Hallvard gullsko kommet derfra til Island medbringende den nyhed, at kong Håkon var draget til Skotland. Foruden det i Hákonar saga oplyste om tidspunktet for kong Håkons togt til de britiske øer, anføres det i et fragment af Magnus lagabøters saga, at Hallvard gullsko i sommeren 1264 vendte hjem til Norge efter en rejse til Island. Det kan derfor fastslås, at de begivenheder, som omtales i kapitel 330 af Sturlunga saga, refererer til sommeren 1262 og det følgende år.⁹⁰

⁸⁸ Se Einarsdóttir, Hvornår forfattedes Magnus lagabøters saga, (Norsk) Historisk Tidsskrift, p. 59—67 (1967).

⁸⁹ Se Kaalund, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, p. 298; Ólsen, op. cit., p. 499; Sigurðsson, op. cit., p. 151; Jóhannesson, Sturlunga saga II, p. xlviii. — Jóhannesson mener, at Sturlu Þátrtr kan deles i to dele, hvoraf den første er gammel og pålidelig, medens den sidste del formodes at være skrevet af forfatteren til membran II. Ligesom de øvrige citerede forfattere mener Jóhannesson, at den første del af Sturlu Þátrtr er skrevet af forfatteren til Þorgils saga skarða som en art fortsættelse af denne saga. — Ólsen mener, at hele Sturlu Þátrtr er skrevet kort efter Sturla Þórðarsons død, og at den oprindelige Sturlunga saga har sluttet med beretningen om Sturlas død i afslutningen af Sturlu Þátrtr. Se Ólsen, loc. cit.

Netop for året 1262 bringes i to af annalerne en notits, som for begge annalers vedkommende må anses for at stamme fra en tekst svarende til den, der haves i kapitel 330. I dette kapitel omtales ufreden mellem Hrafn Oddsson på den ene side og Sturla og dennes søn Snorri på den anden side. Hrafn samlede skibe og en stor styrke fra Vestfjordene og ankom til den lille ø Öxney i Breiðafjorden, hvor Snorri da opholdt sig. Snorri og hans mænd blev overmandet, og kort efter lykkedes det også Hrafn at overrumple faderen. For at redde sine mænds og sit eget liv måtte Sturla nu afgive det løfte til Hrafn, at han allerede samme sommer ville rejse til Norge.⁹¹ Både Høyersannáll og Skálholtsannáll har for året 1262 notitsen «Eyxneyjaför», medens Høyersannáll for det følgende år

⁹⁰ I kapitel 330 ledsages oplysningen om Hallvards ankomst til Island med ordene: «sem fyrr var ritat». Her refererer skriveren af membran II tydeligvis til beretningen om Hallvard gullskos besøg i Island i 1261—62, som skildres udførligt i kapitlerne 326 og 327 af Sturlunga saga. De forskere som især har beskæftiget sig med Sturlunga saga — Vigfússon, Kaalund og Jóhannesson — har draget rigtigheden af sagaens oplysning på dette punkt i tvivl og fundet det påfaldende, at det her forudsættes, at Hallvard skulle være rejst til Island i sommeren 1263 (Sturlunga saga II, ed. Vigfússon, p. 269 note 1; Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 324 note 1; Sturlunga saga II, ed. Jóhannesson, p. 310 note 9). Således skriver Jóhannesson: «Her synes der at være henvist til Íslendinga sagas fortælling om Hallvards ankomst til Hvítá i 1261; men kronologien er blevet bragt i forvirring, idet Sturla ikke rejste til udlandet før end i 1263. Det kan tænkes, at Hallvard er rejst til Island for anden gang i 1263; men beretningen herom er næppe tilstrækkeligt sikker på grundlag af denne kilde.»

Det er tydeligt, at skriveren af membran II ikke har kendt til nogen anden Islandsrejse for Hallvard gullskos vedkommende end den som fandt sted i årene 1261—62. Men senere tiders historikere kan gennem Sturla Þórðarsons kongesagaer skaffe sig vished om, at Hallvard virkelig foretog to Islandsrejser i årene 1261—1264. I sagaen om kong Hákon Hákonsson fortælles det i lighed med Sturlunga saga, at kongen sendte sin hirdmand Hallvard gullsko til Island i sommeren 1261 for at fremskynde islændingenes underkastelse under den norske konge, hvilket da også skete — ikke mindst gennem Hallvards virke — for størstedelen af Islands vedkommende på Altinget i 1262. I Hákonar saga fortælles det endvidere, at Hallvard rejste tilbage til Norge i sommeren 1262 (Icelandic Sagas II, ed. cit., p. 321 ff., 326). I Sturla Þórðarsons beretning om Magnus lagabøters regeringstid, hvoraf der nu kun findes to fragmenter bevaret, hedder det, at Hallvard gullsko kom til Norge fra Island i sommeren 1264 (Icelandic Sagas II, ed. cit., p. 362).

Når man har ment, at oplysningerne i denne del af Sturlunga saga ikke er pålidelige, og at der ligefrem er tale om forvirring i kronologien med hensyn til Hallvard gullskos her omtalte rejse til Island, så er dette helt på linie med, hvad man inden for forskningen har ment om oplysningerne i Sturlu þátrr om Sturla Þórðarsons forskellige rejser til Norge og den deraf følgende datering af hans forfættelse af Magnus lagabøters saga. Se herom Einarsdóttir, Hvornár forfattedes Magnus lagabøters saga, (Norsk) Historisk Tidsskrift, p. 65 f. (1967).

som den eneste af annalerne bringer notitsen «Utanferð Sturlu Þórðarsonar ok tekinn með valdi af Hrafni Oddssyni».⁹²

Forekomsten af disse to notitser i annalerne, som må være hentet fra en tekst, der har lignet kapitel 330 af Sturlunga saga meget, falder ikke i tråd med Kaalunds afvisning af, at dette kapitel har tilhørt den oprindelige Sturlunga saga. Tværtimod giver notitserne «Eyxneyjarför» og «Utanferð Sturlu Þórðarsonar ok tekinn með valdi af Hrafni Oddssyni» i den tidlige Høyersannáll os et temmelig sikkert vidnesbyrd om, at denne del af membran II ikke skyldes senere tilføjelse foretaget af forfatteren til denne membran.

Som tidligere omtalt har man inden for forskningen ment, at Sturlu þátrr til dels har haft sin grund i sagaen om Þorgils skarði, i hvilken der efter skildringen af Þorgils' død i 1258 skal være fortsat med en beretning om farbroderen Sturla Þórðarson. I kapitel 6 af nærværende afhandling, hvori vi undersøgte annalernes kendskab til sagaen om Þorgils skarði, fandt vi imidlertid, at Skálholtsannáll er den eneste af annalerne, som kan påvises at have benyttet Þorgils saga. Derimod kunne der for Høyersannálls vedkommende — trods denne annals interesse for at danne selvstændige notitser på grundlag af Sturlunga sagas sidste del — ikke henføres en eneste notits til sagaen om Þorgils skarði.

Begge de ovenfor gengivne notitser i Høyersannáll må således betragtes som selvstændige uddrag af en tekst af lignende beskaffenhed som den, der haves i kapitel 330 i membran II af Sturlunga saga. Notitsen «Eyxneyjarför» forekommer, som ovenfor nævnt, foruden i Høyersannáll også i den betydeligt senere Skálholtsannáll; vi har muligvis her at gøre med to annalers uafhængige uddrag af sagaen, idet Høyersannáll og Skálholtsannáll sædvanligvis ikke har notitser fælles, som ikke tillige optræder i de øvrige annaler.

For den sidste del af Sturlunga saga gælder i ikke mindre grad de forhold, som er blevet fremhævet i forbindelse med de tidligere dele. Ved undersøgelsen af annalernes kendskab til Sturlunga saga i nærværende afhandling har det flere gange kunnet konstateres, at den hidtil rådende opfattelse om membranerne I og II's forhold til den oprindelige Sturlunga saga ikke holder stik. Kaalunds teori herom har vist sig at være alt for

⁹¹ Sturlunga saga II, ed. Kaalund, p. 321—324.

⁹² Islandske Annaler, ed. cit., p. 67, 193. — Annales regii bringer for året 1263 i lighed med Høyersannáll en notits om, at Sturla Þórðarson rejste til udlandet i dette år; men der oplyses i Annales regii intet om omstændighederne bag denne rejse (op. cit., p. 135).

ensidig — gående ud på, at medens de tekstpartier, som er fælles for de to membraner, er hentet fra et fælles forlæg, den oprindelige Sturlunga saga, må de afsnit, der kun optræder i den ene af de to membraner, nødvendigvis have deres grund i særlige tilføjelser foretagne af den pågældende membrans forfatter.

Beretningen om de sidste år, som dækkes af Sturlunga saga, har et ganske forskelligt forløb i de to bevarede versioner af dette værk. Dog er herindenfor kapitlerne 324—327 fælles for de to membraner, og disse kapitler skal ifølge Kaalund have dannet afslutningen på den oprindelige Sturlunga saga. At dette tekstparti har tilhørt den oprindelige Sturlunga saga, har fundet bekræftelse gennem vor undersøgelse, idet de fire annaler, som er relevante herfor, i deres notitser for årene 1259—60 udviser individuelt kendskab til en tekst af lignende beskaffenhed som kapitlerne 324—327.

Kaalunds opfattelse om oprindelsen til de efterfølgende, individuelle afsnit i de to membraner modbevises derimod af den foreliggende undersøgelse, idet de fire annaler også for årene 1260—1264 udviser kendskab til en tekst, som har haft megen lighed med de pågældende afsnit af dels membran I og dels membran II. Som tidligere fremhævet i nærværende afhandling haves der flere eksempler på, at både Høyersannáll og Skálholtsannáll i deres notitser har gjort uddrag af en tekst, der meget har lignet de partier, som Kaalund mente måtte skyldes senere tilføjelser til den oprindelige Sturlunga saga foretagne af hver af de to membraners forfattere. Når to i øvrigt uafhængige annaler, som i deres nuværende form dateres til henholdsvis c. 1320 og c. 1360, således begge har dannet selvstændige notitser på grundlag af en tekst, der har lignet de afsnit, som er specielle for den ene eller den anden af de to membraner fra henholdsvis c. 1350 og c. 1400, må det være rimeligt at drage den slutning, at disse tekstpartier for det meste har tilhørt den oprindelige Sturlunga saga fra c. 1300.

Sammenfatning

Det store samlingsværk Sturlunga saga fra omkring 1300 kendes i dag i to versioner, Króksfjarðarbók og Reykjarfjarðarbók, fra henholdsvis c. 1350 og c. 1400; de betegnes gerne som membran I og membran II. Disse to versioner af Sturlunga saga udviser betydelige indbyrdes afvigelser, og ingen af dem menes at være helt i overensstemmelse med den oprindelige saga. Dette værk, som er den vigtigste kilde til Islands historie i middelalderen, har derfor været genstand for omfattende videnskabelige

undersøgelser. Den islandsk-engelske historiker G. Vigfússon og den danske filolog Kr. Kaalund har gennem udforskningen af de bevarede håndskrifter af Sturlunga saga i danske, engelske og svenske arkiver lagt grunden til forskningen på dette felt. Kaalunds udgave af Sturlunga saga er den, som nærmest imødekommer moderne krav til udgivelse af håndskrifter. Mine undersøgelser i nærværende afhandling er i første række baseret på Kaalunds udgave; men jeg tager forbehold, hvor hans granskning af enkelte tekstpartier, som kun haves i papirafskrifter, viser sig ikke at være pålidelig.

Såvel hos Vigfússon og Kaalund som hos andre, der er fulgt efter dem — herunder B. M. Ólsen, P. Sigurðsson og i nogen grad J. Jóhannesson — har den kildemæssige undersøgelse koncentreret sig om at påvise, i hvilke kilder de forskellige dele af Sturlunga saga har deres oprindelse. Herom er der naturligt nok opstået nogen uenighed; men når det drejede sig om afvigelserne mellem membran I og II, har forskerne været temmelig enige om, at disse forskelle for det meste har deres grund i, at de to membraners forfattere har gjort tilføjelser, enten ved selvstændig forfattelse eller ved indføjeelse af nye kilder. Ganske vist har man erkendt, at de store dele af Íslendinga saga, som helt mangler i membran I, og som omspænder op til to år, må have tilhørt den oprindelige Sturlunga saga og være blevet udeladt i membran I. Men de afsnit i den senere del af sagaen, som er specielle for den ene eller den anden af de to membraner, har man derimod anset for at være tilføjelser foretagne af vedkommende membrans forfatter.

I nærværende afhandling inddrager jeg en hidtil ikke udnyttet kildegruppe ved undersøgelsen af de enkelte bestanddele af de to bevarede versioner af Sturlunga saga, idet jeg mener, at de islandske annaler byder på gode muligheder i denne sammenhæng. Annalerne har i meget høj grad hentet deres notitser fra Sturlunga saga, både hvad indhold og datering angår. I deres nuværende form stammer de tidligste islandske annaler fra en tid, der ligger et eller to decennier efter Sturlunga sagas tilblivelse omkring 1300, hvorimod de to bevarede versioner af denne saga — Króksfjarðarbók (membran I) og Reykjarfjarðarbók (membran II) — først stammer fra henholdsvis c. 1350 og c. 1400. Tidsmæssigt kommer de ældste islandske annaler således ind imellem den originale Sturlunga saga og de to håndskriftsvarianter af denne. (Se diagrammet p. 47 angående de forskellige kilders indbyrdes tidsmæssige placering.)

De annaler, som er relevante for undersøgelsen, er Annales Reseniani, Annales regii, Høyersannáll og Skálholtsannáll. Ved undersøgelsen af disse fire annalers kendskab til sådanne tekstpartier, som findes i den

ene af membranerne, men helt mangler i den anden, viser det sig, at annalerne bringer oplysninger såvel fra de afsnit, der menes at have tilhørt den oprindelige sagatekst, som fra de afsnit, der ifølge Kaalund skyldes senere tilføjelser til denne. Vi har nemlig for alle fire annalers vedkommende flere eksempler på, at annalisten har dannet selvstændige notitser omhandlende begivenheder, som omtales i de pågældende afsnit — specielle for den ene eller den anden af de to membraner — hvad enten vedkommende afsnit har været anset for at være oprindeligt eller tilføjet.

I Sturlunga sagas sidste del afviger de to membraner meget fra hinanden. I forbindelse hermed er det særlig interessant at undersøge Høyersannáll og Skálholtsannáll, fordi disse to annaler har dannet mange selvstændige notitser fra sagaens sidste del. Høyersannáll fra c. 1320 og Skálholtsannáll fra c. 1360 er indbyrdes uafhængige og udviser begge individuelt kendskab til tekster, som man inden for forskningen har anset for at være tilføjelser til den oprindelige Sturlunga saga foretagne af forfatteren dels til membran I og dels til membran II. Da der ikke er noget, som tyder på, at annalerne har kendt de i samlingen indgående sagaer i selvstændig form (bortset fra, at Skálholtsannáll har kendt den selvstændige saga om Þorgils skarði), er det nærliggende at drage den slutning, at de pågældende afsnit, som er specielle for den ene eller den anden af membranerne, har tilhørt den oprindelige Sturlunga saga og altså ikke skyldes senere tilføjelser.

Sammenfattende har den foretagne undersøgelse af de tidligste islandske annalers forhold til Sturlunga saga således på væsentlige punkter modbevist den hidtil rådende opfattelse af forholdet mellem de to bevarede redaktioner af Sturlunga saga og det store samlingsværk, som blev forfattet omkring 1300. Vi synes i Króksfjarðarbók og Reykjarfjarðarbók at stå over for stedvis beskårne gengivelser af den oprindelige saga, idet forfatterne af disse to redaktioner i langt højere grad end hidtil antaget har udvalgt tekstpartier og udeladt andre. — Desværre kan de islandske annaler på ingen måde hjælpe os til at rekonstruere teksten i den oprindelige Sturlunga saga; notitserne i annalerne er jo blot spredte uddrag af sagaens tekst. Men annalerne kan altså give os et vigtigt fingerpeg om, hvorledes det forholder sig med afvigelserne mellem de to bevarede redaktioner af sagaen. Og som resultat af den her foretagne undersøgelse er vi nået til en konklusion, der for det meste går i stik modsat retning af den opfattelse, som blev fremsat af Kr. Kaalund på grundlag af tekstanalyser, og hvorom den senere forskning på dette område har koncentreret sig.

GERD ENNO RIEGER

Die Spitzenstellung des finiten Verbs
als Stilmittel des isländischen Sagaerzählers

Inhaltsverzeichnis

<i>Vorwort</i>	84
<i>I. Problemstellung</i>	87
(Begriffsklärung von habitueller und okkasioneller Wortstellung S. 87, Wahlfreiheit des Sprechers und ihre Funktion im Zusammenhang S. 88, wahlfreie Besetzung der ersten Stelle im isländischen Aussagesatz S. 89, Überschneidung verschiedener Einteilungsprinzipien bei Heusler und Diderichsen S. 89, vorherrschende impulsive Wortfolge in direkter Rede der isländischen Sagaprosa S. 90, Verknüpfungsfunktion des ersten Satzgliedes im Nacheinander des Handlungsablaufes S. 91, die Rolle des finiten Verbs beim Aufbau eines Satzes S. 92, Veränderung der Satzstruktur durch Spitzenstellung des finiten Verbs im isländischen Prosasatz S. 92, Abgrenzung der Spitzenstellungssätze von asyndetischen Sätzen S. 93, Demonstration der Verknüpfungsaufgabe des Spitzenstellungsverbs durch Gegenüberstellung zweier Beispiele S. 94, Inkonsequenzen bei Heusler S. 95, ausnahmslose Geltung der Verknüpfungsfunktion in erzählender Sagaprosa S. 98)	
<i>II. Verknüpfungen einzelner Sätze mit Spitzenstellung des finiten Verbs</i> . . .	98
(Präzisierung durch Benennung S. 98, Präzisierung von Charaktereigenschaften S. 99, Präzisierung von Rangstellungen S. 99, qualitative und quantitative Präzisierung einer Sache S. 100, geographische Präzisierung S. 100, Präzisierung des Standorts von Menschen und Dingen S. 100, Präzisierung eines Zeitpunktes S. 100, Präzisierung des Alters zu einem bestimmten Zeitpunkt S. 100, Präzisierung einer Zeitdauer S. 100, Präzisierung einer Handlungsweiterführung durch Gegenüberstellung zweier Verben S. 100, Präzisierung einer Handlungsweiterführung durch Wiederaufnahme eines schon vorher erwähnten Verbs S. 101, Präzisierung des Wetters S. 101, Präzisierung einer Verhaltensweise S. 101, Präzisierung der Art der Durchführung einer schon begonnenen Handlung S. 101, Präzisierung durch Quellennachweis S. 101, <i>Zusammenfassung</i> des Ergebnisses einer vorausgegangenen Handlung S. 102, Abschluss- und Überleitungsformeln S. 102, Hypotaktische Unter-	

ordnung des eigentlichen Ergebnisses unter formelhafte Wendung S. 102, formelhafte Zusammenfassung bei Schlachtschilderungen S. 103, bei einem Treffen S. 103, Zusammenfassung in Aufbruchformeln S. 103, folgerichtige freiwillige Reaktion S. 104, eingeschränkte Handlungsfreiheit S. 105, eingeschränkte Handlungsfreiheit in isländischen Formeln S. 106, Folge aus Natur der Sache S. 106, Reaktion als Reflex S. 106, notwendige Folge S. 106, Hinweis des Erzählers auf die Handlung im Rahmen des Erwarteten: *sem ván var* S. 107, Übergang von Hypotaxe zur Parataxe S. 107, *Konvention* S. 107)

III. *Verknüpfungen von zwei aufeinanderfolgenden Sätzen mit Spitzenstellung des finiten Verbs* 108

(Verknüpfung zweier Spitzenstellungssätze mit dem Vorhergehenden S. 108, Durchschimmern gesellschaftlicher Vorstellungen S. 109, Verbindung der beiden Spitzenstellungssätze untereinander S. 109, durch Verwendung des gleichen Verbs S. 110, Sukzession als logisches Element im Handlungsablauf S. 110, Hervorhebung die Sukzession S. 110, besonders enge Korrespondenz der beiden Spitzenstellungsglieder in Beispielen der Heimskringla S. 111, pleonastische Ausdrucksweise S. 111)

IV. *Perioden mit drei und mehr Gliedern* 112

(Klärung des Begriffs *Sukzessionsemphase* S. 112, Gliederung der Beispiele nach wiederkehrenden Situationen S. 113, 1. *Schlacht- und Kampfschilderungen*: Schlachtvorbereitungen S. 113, Schlachtvorbereitungen und Schlachtverlauf in je einer Periode S. 114, eindeutige Mehrheitsverhältnisse durch Aufstellung der Heere S. 114, Schlachtverlauf in grossen Zügen S. 114, Einzelheiten der Schlacht S. 115, Ergebnis der Schlacht S. 115, Totschlag an einem einzelnen S. 116, objektive und subjektive Zeit S. 116, Verteidigung S. 117, *brenna* S. 117, 2. *Vertragssituationen*: Vergleich auf *scettarfundr* S. 118, Absprache über Art der Verfolgung S. 118, Vergleich am Tatort S. 118, Vergleich auf dem Thing S. 118, Abwendung eines Kampfes durch Vergleich S. 119, Königsannahme S. 120, Christianisierung S. 121, 3. *Ortsveränderungen*: Überleitungscharakter und beschleunigtes Erzähltempo bei Ortsveränderungen S. 122, genauere Bestimmung der Ortsveränderung S. 122, Hervortreten der Begleitungsstände S. 123, Abhängigkeit von Wind und Wetter S. 124, Schwierigkeiten aus der Art der Fortbewegungsmittel S. 124, Aufbruch S. 124, Empfang S. 125, Heimfahrt nach handlungsreicher Episode S. 125, 4. *Hervortreten gesellschaftlicher Vorstellungen* als das die Sukzessionsemphase begünstigende Moment bei Heiraten S. 126, bei Bestattungen S. 127, Ablaufen der Handlung im Sinne der einmal eingeschlagenen Handlungsrichtung als das allen Perioden gemeinsame Element S. 128, Bestimmung der einzuschlagenden Handlungsrichtung durch handelnde Personen S. 129, die nicht mehr aufzuhaltende Handlungsrichtung S. 130)

V. *Sukzessionsemphase und Erzählhaltung* 130

(Erzähler und Hörer S. 130, verschiedener Gebrauch der Sukzessionsemphase in den einzelnen Sagas S. 131, Zusammenfassung S. 132)

3]	Die Spitzenstellung des finiten Verbs als Stilmittel	83
VI.	<i>Spitzenstellung des finiten Verbs und Sukzessionsemphase in den altschwedischen Landschaftsgesetzen (Anhang)</i>	133
	(Der Ursprung des konjunktionlosen Bedingungssatzes S. 133, der Übergang vom konkreten Handlungsverlauf zum konjunktionlosen Bedingungsgefüge S. 134, Sukzessionsemphase S. 134)	
	<i>Literaturverzeichnis</i>	136
	<i>Bibliographischer Anhang</i>	137

Vorwort

Diese Arbeit (Dissertation der Philosophischen Fakultät der Universität Münster) behandelt die Spitzenstellung des finiten Verbs im erzählenden Aussagesatz isländischer Sagaprosa. Wie dieses Thema zu bearbeiten war, war mir bei Beginn dieser Arbeit nicht klar. Vielmehr brauchte es seine Zeit, mich von eigenen und fremden Vorstellungen zu lösen. Dabei zeigte sich immer deutlicher, dass die Spitzenstellung des finiten Verbs nicht unabhängig vom Kontext untersucht werden konnte. Es handelt sich um ein Stilmittel, dessen Gebrauch sich nur aus dem logischen Nacheinander der Sagaprosa erklären lässt; von einem impulsiven Sprecher ist nichts zu spüren. Darum wird die Vorstellung, altgermanische Betonungsverhältnisse seien hier irgendwie bewahrt, einer Untersuchung der Spitzenstellung des finiten Verbs nicht gerecht. Auch die Vorstellung, gewisse Verben wären für die Spitzenstellung besonders anfällig, liess sich durch Zählungen nicht bestätigen. Auf grundsätzliche und methodische Fragen werde ich ausführlich im ersten Kapitel eingehen. An dieser Stelle sei mir nur noch erlaubt, auf die Bedeutung der romanischen Stilforschung dankbar hinzuweisen. Eine eingehendere Beschäftigung mit ihr hätte wohl der einen oder anderen Untersuchung in der nordischen Stilforschung eine andere Richtung geben können. Dazu rechne ich etwa Arbeiten von Hallberg, die ein Stilphänomen statistisch zu bewältigen glauben, ohne sich über das Phänomen als solches Klarheit verschafft zu haben.

Als Grundlage für diese Untersuchung dient eine wesentliche Auswahl der Sagaliteratur, die von mir ausgezettelt wurde. Neben Chroniken wie der Landnámabók und der Kristni saga sowie mehreren kleineren Sagas wurde besonderes Gewicht auf die grossen Sagas gelegt. Auch die Heimskringla, die sich stilistisch kaum von den Isländersagas trennen lässt, durfte nicht fehlen. Die Beispiele wurden mit ihrem jeweiligen Kontext ausgezettelt. Dadurch sind die Zitate oft recht umfangreich, besonders, wenn sich zudem die Spitzenstellung des finiten Verbs über mehrere Sätze hintereinander erstreckt. Die Beispiele werden, abgesehen von der Landnámabók, nach Íslenzk fornrit zitiert. Die Satzgliederung

und die Interpunktion sind Ermessenssache der Herausgeber, für die Interpretation können sie nicht massgeblich sein. Ebenso gilt das für das Setzen von Absätzen, auf deren Kennzeichnung ohnehin in den Zitaten verzichtet wurde.

Eine besondere Schwierigkeit der Arbeit bestand in der Auswahl der Zitate. Aus der grossen Fülle der Beispiele mussten diejenigen gewählt werden, die für die verschiedenen Möglichkeiten der logischen Verknüpfung, bzw. der Sukzessionsemphase besonders repräsentativ waren. Wenn die Beispiele nach gewissen Kategorien vorgeführt werden, dann muss man sich immer bewusst sein, dass es sich hierbei nur um Hilfsmittel der Beschreibung handelt.

Folgende Abkürzungen wurden verwendet:

Droplaugarsona saga	Dropl
Egils saga Skallagrímssonar	Eg
Eiríks saga rauða	Eir
Eyrbyggja saga	Eyr
Fóstbrœðra saga	Fbr
Gísla saga Súrssonar	Gísl
Hávardar saga Ísfríðings	Háv
Heimskringla I	Hkr I
Ynglinga saga	Yngl
Hálfðanar saga svarta	Hálfð
Haralds saga ins hárfagra	Har H
Hákonar saga góða	Hák G
Haralds saga gráfeldar	Har G
Óláfs saga Tryggvasonar	Ól T
Heimskringla II	Hkr II
Óláfs saga ins helga	Ól H
Heimskringla III	Hkr III
Magnúss saga ins góða	M G
Haralds saga Sigurðarsonar	H S
Óláfs saga kyrra	Ól K
Magnúss saga berfœtts	M B
Magnússona saga	Ms
Magnúss saga blinda ok Haralds gilla	M B H G
Haraldssona saga	Hs
Hákonar saga herðibreids	H H
Magnúss saga Erlingssonar	M E
Hrafnkels saga Freysgöða	Hrafn

Kristni saga	Kr S
Landnámabók	Ln
Laxdœla saga	Ld
Njáls saga	Nj
Reykðœla saga	Rd
Vápnfirðinga saga	Vápn
Víga-Glúms saga	Glúm

Die Zahlen hinter den Abkürzungen sind Kapitelangaben.

I. Problemstellung

Die meisten Wortstellungsuntersuchungen über die germanischen Einzelsprachen haben sich zum Ziel gesetzt, Wortstellungstypen nachzuweisen¹. Das mag einmal aus dem Bestreben zu erklären sein, der Systematik einer deskriptiven Syntax Genüge zu tun, oder man glaubte, mit Hilfe dieser Typen die Wortstellungsverhältnisse in vorliterarischer Zeit leichter rekonstruieren zu können². Als Einteilungskategorien fanden die Begriffe *habituell* (*usuell*) und *okkasionell* Verwendung, ohne dass allerdings von allen Forschern das gleiche unter diesen Begriffen verstanden wurde. *Habituelle* Wortstellung setzte man mit gebundener Wortstellung gleich³, während die *okkasionelle* Wortstellung Delbrück folgendermassen definiert: „Von der habituellen Folge kann abgewichen werden, wenn ein Begriff im Satze besonders hervorgehoben werden soll, wenn die Anknüpfung an einen anderen Satz eine Verschiebung erfordert, oder aus was sonst für Gründen. Ich nenne diese abweichende Stellung die *okkasionelle*“⁴. Enger wird die *okkasionelle* Wortstellung von Heusler gefasst, er versteht unter ihr eine „*Augenblicksstellung*“: „Eine *Augenblicksstellung* entspringt dem Affekt des Redenden; sie hat etwas Stegreifhaftes; ihre Abweichung von der Ruhestellung will auffallen; nur hier ist die Frage am Platz nach dem „Hervorheben“ des einzelnen Wortes. Zwischen den Endpunkten *ruhend* und *augenblicklich* gibt es

¹ Vgl. Bibliographie in O. Behaghel, *Deutsche Syntax*, Bd. IV, Heidelberg 1932, S. 1—3, kritische Referate in J. Fourquet, *L'ordre des éléments de la phrase en germanique ancien*, Paris 1938, S. 5—21, K. Schneider, *Die Stellungstypen des finiten Verbs im urgermanischen Haupt- und Nebensatz*, Heidelberg 1938, S. 1—5, P. Diderichsen, *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*, København 1941, S. 77—89.

² P. Diderichsen, *Acta Linguistica* III, 1942—43, S. 59, charakterisiert diese Methode am Beispiel Behaghels mit folgenden Worten: „Sein sprachgeschichtliches Raisonement lautet ungefähr so: Wie im Deutschen finden wir in allen altgerm. Sprachen Sätze mit dem Verbum an zweiter Stelle; also ist dieser Satztyp ein aus dem Idg. ererbter.“

³ So z.B. O. Behaghel, *op. cit.*, S. 3.

⁴ B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, Dritter Theil, Strassburg 1900, S. 38.

also die mittlere Gegend: Stellungen, die zwar gewohnt sind, die nicht das malende Gefühl des Augenblicks eingibt, die aber ein mässiger Grad von Bewegtheit über die Ruhestellung erhebt¹.“ Die Trennungslinie zwischen habitueller und okkasioneller Wortstellung wird hier von dem Grad der Bewegtheit abhängig gemacht. Eine so grundsätzliche Unterscheidung wie die in habituelle und okkasionelle Wortstellung zu einer Ermessensfrage zu machen, ist ein unnötige Erschwerung. Ausgeprägter ist die Trennungslinie zwischen „ruhender“ und „bewegter“ Wortstellung, wie es auch gerade in Heuslers Definition zum Ausdruck kommt: „Ruhend nennen wir die Stellung, die bei reizfreiem Gleichgewicht, in der Ruhelage des Sprachgefühls, eintritt: sie könnte die ausdruckslose heissen. Bewegt ist die Wortstellung, die irgendein seelischer Antrieb von der ruhenden abhebt².“ Hielte man sich an diese Trennungslinie, wäre es auch zweckmässig, den Begriff der Emphase, den ja Heusler auf die Augenblicksstellung beschränkt wissen will, so weit zu fassen, dass er jede bewegte Wortstellung einschliesst. Wie stark, von welcher Beschaffenheit diese Emphase ist, liegt in der Hand des Sprechenden, ist mit der Art seines seelischen Antriebs verknüpft.

Dieser seelische Antrieb kann sich in der Wortstellung nur geltend machen, wenn der Sprecher die Möglichkeit hat, im Augenblick der Abfassung³ zwischen mindestens zwei Wortstellungen wählen zu können. Ist diese Wahl einmal erfolgt, lässt sie sich nicht mehr rückgängig machen; sie hat ihre Funktion im Zusammenhang und kann auch nur aus dem Zusammenhang verstanden werden. Die Bedeutung des Zusammenhanges kann nicht hoch genug eingeschätzt werden⁴. Ebenso wenig wie man einzelne Satzglieder isoliert betrachten kann, sondern nur in ihrer gegenseitigen Verknüpfung⁵, ebensowenig kann auch der

¹ A. Heusler, *Altisländisches Elementarbuch*, 3. Aufl., Heidelberg 1932, S. 168.

² A. Heusler, *op. cit.*, loc. cit.

³ Der Augenblick der Abfassung wird schon anschaulich von H. Weil, *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, Paris 1844, beschrieben, hier nach der 2. Aufl., Paris 1869, S. 25, zitiert: „Car dans la parole, ce qu'il y a de plus essentiel, c'est le moment, le moment de la conception et de l'énonciation: c'est dans ce moment que se trouve toute la vie de la parole, avant ce moment elle n'existait pas; après elle est morte.“

⁴ Hierüber vgl. auch E. Richter, *ZrPh XL*, 1920, S. 28: „Es ist also aus der Wortstellung von vornherein nicht möglich zu erraten, ob die Rede rücksichtsvoll oder rücksichtslos, berichtend oder gefühlsmässig ist. Denn es gibt keine Anordnung, die nur der einen oder nur der andern angehörte. Nur der *Zusammenhang* kann darüber Aufschluss geben.“

⁵ Vgl. L. Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris 1959, S. 11 ff.

einzelne Satz aus seinem Zusammenhang gelöst werden. Durch die Verknüpfung eines jeden Satzes mit seinem jeweiligen Zusammenhang bekommt die Wahl des Sprechers ihren besonderen Stilwert. Für den Betrachter ist dann die Frage nicht so sehr wichtig, wie die Wahl anders ausgefallen wäre, sondern dass sie anders hätte ausfallen können. Diese Wahlfreiheit oder Wahlmöglichkeit gibt uns erst ein Recht, ein Wortstellungsphänomen als Stilmittel anzusehen¹. Eine Stiluntersuchung hat also davon auszugehen, wie frei die Wortstellung in den zu untersuchenden Texten sein kann. Sowie die Wortstellung frei ist, sowie der Sprecher die Wahlmöglichkeit zwischen mindestens zwei Wortstellungen hat, entzieht sich die Untersuchung dieser Wortstellung einer syntaktischen Betrachtungsweise.

Kennzeichen der erzählenden isländischen Sagaprosa ist die wahlfreie Besetzung der ersten Stelle im Aussagesatz. Es ist dem ästhetischen Empfinden des Erzählers überlassen, wie er die erste Stelle im Satz besetzen will. Wichtig ist dabei, wie jeder Satz in den Handlungsablauf eingeordnet wird. Das erste Satzglied² ist im Nacheinander des Handlungsablaufes das Verknüpfungsglied. Mit der Wahl dieses Verknüpfungsgliedes bestimmt der Erzähler, wie er die Akzente setzen will, unter welchem Aspekt er den Satz in den Handlungsablauf eingeordnet haben will.

Das erste Satzglied hat doch diese Verknüpfungsfunktion nur in einer auf den Hörer eingestellten Wortfolge³, nicht da, wo ein impulsiver Sprecher es zur besonderen Hervorhebung an den Anfang stellt⁴. Die

¹ Vgl. S. Ullmann in W. v. Wartburg, Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft, 2. Aufl., Tübingen 1962, S. 205: „In der Tat kann man nur dann von einem Stil sprechen, wenn man die Wahl zwischen zwei oder mehr Möglichkeiten hat, die dasselbe bedeuten, aber zugleich von Fall zu Fall verschiedenartige expressive Nuancen hinzufügen.“ Vgl. ferner S. Ullmann, Journal de Psychologie XLVI, 1953, S. 139: „On peut observer le fonctionnement du mécanisme expressif dans un exemple où la faculté de choix se présente sous sa forme la plus nette: l'ordre des principaux éléments de la phrase.“

² Zur Definition des Satzgliedes vgl. P. Diderichsen, Elementær Dansk Grammatik, 3. Udgave, København 1962, S. 163.

³ Vgl. E. Lerch in Idealistische Neuphilologie, Heidelberg 1922, S. 94 ff., auch E. Richter, op. cit., S. 17 ff. Hier wird ausdrücklich auf den Anknüpfungscharakter der rücksichtsvoll-sachlichen Wortfolge hingewiesen, S. 19: „Sie sucht einen dem Hörer bekannten Ausgangspunkt und schreitet von da weiter, so dass fortwährend die Hauptvorstellung des ersten Satzes die Anknüpfung für den folgenden gibt ... Die Anknüpfung kann durch jedes beliebige Satzglied erfolgen.“

⁴ E. Lerch, op. cit., loc. cit., nennt diese Wortstellung impulsiv, E. Richter, op. cit., S. 17, persönlich oder rücksichtslos.

impulsive Wortstellung entspricht Heuslers Augenblicksstellung. Da Heusler die Augenblicksstellung der gewohnten Wortstellung gegenüberstellt, aber gleichzeitig die Augenblicksstellung auf die impulsive Wortstellung beschränkt, ergeben sich terminologische Unstimmigkeiten¹. Die syntaktisch-deskriptiven Begriffe gewohnt und augenblicklich, unter denen Heusler, wie er ausdrücklich betont, usuell (habituell) und okkasionell versteht, müssen zur Bestimmung verschiedener Stilebenen erhalten. Es wäre zweckmässiger gewesen, diese Begriffe in diesem Zusammenhang ganz aus dem Spiel zu lassen. Sie erfüllen ihre Aufgabe, den Allgemeinzustand einer Wortstellung festzulegen, wenn man auch, wie Neckel mit Recht hervorhebt, sich davor hüten sollte, in das Denkschema von „Regel“ und „Ausnahme“ zu verfallen: „Die Minderheit stellt ebensogut eine Regel dar wie die Mehrheit. Jede von beiden stellt nämlich jetzt eine eingeschränkte Regel dar. Die uneingeschränkte entsteht erst, indem wir beide zusammenfassen².“ Wenn nun bei Heusler sich drei Wortstellungen (ruhend-gewohnt, bewegt-gewohnt, bewegt-augenblicklich) herauschälen, ist das auf die Überschneidung von syntaktisch-deskriptiven mit stilistisch-psychologischen Einteilungsprinzipien zurückzuführen. Auch Diderichsen spricht von drei Haupttendenzen, die sich in der Wortstellung geltend machen könnten: „a) Hensyn till Leddets Funktion i Sætningen. b) Hensyn til det foregaaende. c) Udhævelse (Emfase)³.“ Auch hier muss man sich klar sein, dass die Grenzlinien zwischen a und b sowie zwischen b und c auf verschiedenen Ebenen liegen. Die Trennungslinie zwischen a und b hat Gültigkeit für den allgemeinen Zustand einer Sprache, sie ist syntaktisch-deskriptiver Natur, die zweite Trennungslinie hängt vom Grad der Impulsivität eines Sprechers ab, sie hat psychologische Gründe und ist wichtig zur Bestimmung verschiedener Stilebenen. Betrachtet man nun eine Wortstellung aus dem Blickwinkel des Sprechenden, der zu einem bestimmten Zeitpunkt zwischen mindestens zwei Möglichkeiten wählen kann, also nach ihrem Stil- und Stellenwert, dann sind als Einteilungskategorien die Begriffe impulsive und auf den Hörer eingestellte Wortfolge brauchbare Ausgangspunkte.

In den isländischen Sagas ist impulsive Wortfolge namentlich in der direkten Rede vorherrschend⁴. Sie findet sich dort so häufig, dass

¹ Vgl. A. Heusler, op. cit., loc. cit., auch oben S. 87 f.

² G. Neckel, IF, Anz. 38. u. 39. Bd., 1920, S. 61.

³ P. Diderichsen, op. cit., S. 192.

⁴ Beispiele dazu bei A. Heusler, op. cit., S. 180 f.

Neckel in seiner Rezension des Heuslerschen Elementarbuches, provoziert durch die unglückliche Gegenüberstellung von augenblicklich und gewohnt, zu dem Schluss kommt, „dass auch das sog. „Augenblickliche“ mit Gewohnheit zusammenhängt. Und zwar nicht bloss in dem Sinne, dass auch die „Augenblicksstellungen“ jeweils zusammen recht zahlreich sind. Wer möchte z. B. behaupten, die Stellung *víg hefi ek at segia þér*, „einen Totschlag habe ich dir zu melden“ (§ 486) sei ungewöhnlicher als *ek hefi þér víg at segia*? Es verhält sich doch eher umgekehrt. Der Mann, der in der Lage ist, jenen Satz auszusprechen, wird ihm gewöhnlich eben diese Form geben, denn *víg* verlangt als das wichtigste Stück dessen, was ihm vorschwebt, zuerst nach Ausdruck (und nach starker Betonung, vgl. Brugmann, Kurze vergl. Gramm., 678). Nicht in der Abweichung vom Gewohnten liegt der Reiz und — möchte ich hinzufügen — liegt das Wesen solcher Ausdrucksformen, sondern in der Zwanglosigkeit, mit der die Sprache den Vorstellungsverlauf abbildet¹.“ Diese Zwanglosigkeit, mit der die Sprache den Vorstellungsverlauf abbildet, hat nun im Isländischen besonders glückliche Voraussetzungen. Der erste Platz im Satz ist frei für jedes beliebige Satzglied. Der Sprecher hat tatsächlich die grosse Freiheit, jede Vorstellung, die ihn bedrängt, an den Anfang zu stellen. Dass in diesem Zusammenhang syntaktisch-deskriptive Begriffe wie *habituell* und *okkasionell* an Relevanz verlieren, liegt auf der Hand.

Wenn wir die in der direkten Rede der isländischen Sagas vorherrschende Wortfolge impulsiv nennen, dann ist mit Impulsivität keine feststehende Grösse gemeint. Mit Gradunterschieden wird man immer rechnen müssen. Die Impulsivität eines Sprechers kann eben mehr oder weniger hervortreten². Latent wird sie immer dasein, die Möglichkeit zu einer impulsiveren Sprechweise ist immer gegeben. Deutlich von der direkten Rede heben sich die erzählenden Teile der Sagas ab. Von einer Gefühlsemphase kann hier ebensowenig die Rede sein wie von einer Individualität des Sprechers. Der Erzähler, der in der direkten Rede für eine Zeit die Rolle eines benannten und deutlich konturierten Sprechers übernommen hat, ist in seine Anonymität zurückgekehrt. Es geht jetzt vor allem um den Stoff, der um seiner selbst wiedergegeben werden muss. Im Nacheinander des Handlungsablaufes erfüllt das erste Satzglied eine Verknüpfungsfunktion³. Das Nacheinander der erzählenden

¹ G. Neckel, op. cit., S. 69 f.

² Den Sprecher, der in Nj 142 die Rechtsformeln hersagt, wird man z.B. kaum sehr impulsiv nennen können.

³ Vgl. oben S. 89.

Sagaprosa schliesst aber auch jede gefühlsemphatische Hervorhebung des Verknüpfungsgliedes aus. Das erste Satzglied hat immer seinen Anknüpfungspunkt im Vorhergehenden. Jeder Satz ist Glied in einer Kette.

Der Aufbau eines Satzes wird besonders vom finiten Verb bestimmt¹. Da es im isländischen Prosasatz an erster oder zweiter Stelle stehen kann, wird mit der Wahl des ersten Satzgliedes die Anordnung der folgenden Satzglieder weitgehend festgelegt. Alle Sätze, die mit einem anderen Satzglied als dem finiten Verb beginnen, haben das finite Verb notwendig an zweiter Stelle². Tritt nun das finite Verb an die Spitze

¹ Der locus classicus zu diesem Thema steht bei W. v. Humboldt, Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts (1830—1835), hier zitiert nach Schriften zur Sprachphilosophie, Darmstadt 1963, S. 608 f.: „Das Verbum (um zuerst von diesem allein zu sprechen) unterscheidet sich vom Nomen und den andren, möglicherweise im einfachen Satze vorkommenden Redetheilen mit schneidender Bestimmtheit dadurch, dass ihm allein der Act des synthetischen Setzens als grammatische Function beigegeben ist. Es ist ebenso, als das declinirte Nomen, in der Verschmelzung seiner Elemente mit dem Stammworte durch einen solchen Act entstanden, es hat aber auch diese Form erhalten, um die Obliegenheit und das Vermögen zu besitzen, diesen Act in Absicht des Satzes wieder selbst auszuüben. Es liegt daher zwischen ihm und den übrigen Wörtern des einfachen Satzes ein Unterschied, der diese mit ihm zur gleichen Gattung zu zählen verbietet. Alle übrigen Wörter des Satzes sind gleichsam todt daliegender, zu verbindender Stoff, das Verbum allein ist der, Leben enthaltende und Leben verbreitende Mittelpunkt. Durch einen und ebendenselben synthetischen Act knüpft es durch das Seyn das Praedicat mit dem Subjecte zusammen, allein so, dass das Seyn, welches mit einem energischen Praedicate in ein Handeln übergeht, dem Subjecte selbst beigelegt, also das bloss als verknüpfbar Gedachte zum Zustande oder Vorgange in der Wirklichkeit wird. Man denkt nicht bloss den einschlagenden Blitz, sondern der Blitz ist es selbst, der herniederfährt; man bringt nicht bloss den Geist und das Unvergängliche als verknüpfbar zusammen, sondern der Geist ist unvergänglich. Der Gedanke, wenn man sich so sinnlich ausdrücken könnte, verlässt durch das Verbum seine innre Wohnstätte und tritt in die Wirklichkeit über.“ Etwas nüchterner steht es bei M. Sandmann, IF 57, 1940, S. 94, der sich auch auf Humboldt beruft: „Das Verbum ist das eigentliche Ferment, das die verschiedenen Satzglieder zusammenhält.“

² Das gleiche formuliert A. Heusler, o. cit., S. 169, negativ: „Am wichtigsten ist die Stellung des *Verbuns*. Hier haben wir eines der „ehernen Gesetze“ der aisl. Prosa. Man hat ihm diese praktische Fassung gegeben: *das Verbum finitum tritt nicht über die zweite Stelle nach hinten.*“ Ähnlich wie hier dagegen G. Neckel, APhSc I, 1926, S. 15: „In altisländischer Prosa steht nämlich das Hauptsatzverbum, wenn nicht an der Spitze, an der zweiten Stelle;“ Dabei stehen Kopula wie *en* und *ok* ausserhalb des eigentlichen Satzes, sie ziehen das finite Verb nicht unbedingt nach sich. Vgl. P. Diderichsen, Elementær Dansk Grammatik, 3. Udgave, København 1962, S. 183 ff. und Sætningsbygningen i Skaanske Lov, København 1941, S. 71 f.

des Satzes, übernimmt es neben seiner satzbildenden Funktion auch noch die Verknüpfungsfunktion. Einerseits lässt es dank seiner Spitzenstellung den Satz zu einer engeren Einheit verschmelzen, andererseits verknüpft es den Satz in seiner ganzen Einheit mit dem Vorhergehenden. Die verkürzte Struktur eines solchen Satzes mit finitem Verb an der Spitze kann man auch an den etwa von Drach¹ oder Diderichsen² aufgestellten Satzbauplänen klar machen. Es handelt sich hier um Sätze, in denen das Vorfeld, bzw. das Fundamentfeld nicht besetzt ist. Diderichsen spricht in diesem Zusammenhang von einem leeren Fundamentfeld³. Wenn man den Aufbau eines Satzes weniger schematisch sieht, kann man vielleicht besser sagen: das Fundamentfeld ist nicht ausdrücklich bezeichnet. Das finite Verb, gekennzeichnet durch seine feste Stellung unmittelbar nach dem Fundamentfeld auf dem ersten Platz des Nexusfeldes⁴, übernimmt jetzt neben seiner satzbildenden Funktion auch noch die Funktion des Fundamentfeldes. Durch Vertauschung des finiten Verbs mit dem ihm unmittelbar folgenden Satzglied könnte das Fundamentfeld wieder selbständig in Erscheinung treten.

Etwas anders liegen die Dinge bei asyndetischen Sätzen. Hier zieht das vorher genannte, jetzt aber ausgesparte Agens das finite Verb an die Spitze⁵. Es handelt sich hier nicht um selbständige Sätze⁶, das Funda-

¹ Vgl. E. Drach, Grundgedanken der deutschen Satzlehre, 4., unveränderte Aufl., Darmstadt 1963, S. 15 ff.

² Vgl. P. Diderichsen, Elementær Dansk Grammatik, 3. Udgave, København 1962, S. 184 ff.

³ Vgl. P. Diderichsen, Elementær Dansk Grammatik, 3. Udgave, København 1962, S. 191 ff. Mit etwas anderer Terminologie hat Diderichsen den Gegensatz zwischen Sätzen mit Verbum an erster und Verbum an zweiter Stelle schon in Sætningsbygningen i Skaanske Lov, København 1941, S. 55, formuliert: „Den funktionelle Modsætning mellem Hovedsætning med Verbum paa anden Plads og Hovedsætning med Verbum paa første Plads formuleres nemlig simplest som en Modsætning mellem henh. Sætninger med og uden Indlederled.“

⁴ Vgl. P. Diderichsen, Elementær Dansk Grammatik, 3. Udgave, København 1962, S. 186 und S. 191.

⁵ Vgl. G. Neckel, IF, Anz. 38. u. 39. Bd., 1920, S. 66: „das Haften des Verbums mit vorausgegangenem Agens an der Satzspitze muss mit dem vorausgegangenem Agens zusammenhängen, nun erzwingt ein ausgesprochenes Agens (Subjekt), das die Aussage eröffnet, unmittelbare Folge des Verbums, also hat das bloss gedachte Agens auf die Stellung des Verbums denselben Einfluss wie das sprachlich verwirklichte.“

⁶ Dafür Beispiele bei A. Heusler, op. cit., S. 182 f. Hierbei ist interessant, dass das ausgesparte Agens sich nicht formal auf ein Subjekt im Vorhergehenden stützen braucht.

mentfeld (das ausgesparte Agens) muss gedanklich aus dem Vorhergehenden ergänzt werden. Die Stellung des finiten Verbs kann nicht durch Vertauschung mit einem der ihm folgenden Satzglieder geändert werden, so dass man etwa auf diese Weise ein Fundamentfeld zutage fördern könnte. Die einzige Möglichkeit, die Spitzenstellung des finiten Verbs zu umgehen, wäre die Anwendung einer Kopula wie *ok*. Vermutlich sind asyndetische Sätze auch durch Auslassung von *ok* entstanden. Das würde gut zu dem unselbständigen Charakter dieser Sätze passen. Weniger wahrscheinlich ist die Vermutung, ein später ausgefallenes *ok* habe auch in den selbständigen Sätzen mit Spitzenstellung das finite Verb nach vorne gezogen¹. Dagegen spricht vor allem, dass *ok* nicht unbedingt das finite Verb nach sich zu ziehen braucht. Die Freiheit der Besetzung der ersten Stelle im Satz wird das finite Verb ebenso wie jedes andere Satzglied eingeschlossen haben². Dass diese Freiheit der Besetzung der ersten Stelle im Satz bei asyndetischen Sätzen nicht gegeben ist, ist nur ein Zeichen ihrer Unselbständigkeit. Stilistisch handelt es sich bei asyndetischen und selbständigen Sätzen mit Spitzenstellung des finiten Verbs nur um einen Gradunterschied, beide erfüllen eine ähnliche Funktion, beide haken mit dem finiten Verb an der Spitze in das Vorhergehende ein³. Bei asyndetischen Sätzen ist die Verbindung mit dem Vorhergehenden wegen des gedanklich zu ergänzenden Agens noch um einen Grad enger.

Wie das finite Verb an der Spitze den Satz mit dem Vorhergehenden verknüpft, soll die Gegenüberstellung von zwei Beispielen veranschaulichen: Ól H 133 *En er þeir hittusk, lagði Þórir spjóti til hans á honum miðjum, svá at í gognum stóð. Mælti þá Þórir: „Kenna máttu, Karli, þar einn Bjarkeyinginn. Hugða ek ok, at þú skyldir kenna spjótit Selshefni.“*

¹ Für diese Möglichkeit sprechen sich H. Falk og A. Torp, *Dansk-Norskens Syntax*, Kristiania 1900, S. 288 f., M. Nygaard, *Norrøn Syntax*, Kristiania 1905, S. 348, (allerdings mit Vorbehalten auf S. 349, Anm. 1), und K. Mikkelsen, *Dansk Ord-føjningslære med sproghistoriske Tillæg*, København 1911, S. 580, aus. Dagegen A. Heusler, *op. cit.*, S. 173.

² Vielleicht wird man davon ausgehen dürfen, dass das erste Satzglied ursprünglich einen gefühlsemphatischen Charakter hatte, wie noch in der direkten Rede zu spüren ist. Diese ursprüngliche Gefühlsemphase hat das erste Satzglied im Nacheinander der Sagaprosa eingebüsst. Das erste Satzglied wurde zum Verknüpfungsglied, der impulsive Sprecher zum distanzierteren Erzähler, die Gefühlsemphase zur Sachemphase des stofflichen Nacheinanders.

³ Im vierten Kapitel dieser Arbeit finden sich mehrfach Perioden, in denen selbständige Sätze mit Spitzenstellung des finiten Verbs in einem Atemzug mit asyndetischen Sätzen in Erscheinung treten.

Karli dó þegar, en þeir Þórir gengu aptr til skipsins. Nj 151 Kári hjó til hans höllum fæti, ok kom sverdit á lærit ok tók undan fótinn uppi í lærinu; dó Glúmr þegar. An den bis auf die handelnden Personen gleichlautenden Sätzen *Karli dó þegar* und *dó Glúmr þegar* fällt auf, dass im zweiten Fall das finite Verb an der Spitze steht. Tatsächlich ist hier die Verknüpfung mit dem Vorhergehenden viel enger als im ersten Beispiel. Dort schiebt sich zwischen Todesstoss und Sterben noch der Kommentar des Þórir, den der Sterbende wohl oder übel über sich ergehen lassen muss. Dann erst kann der Blick des Erzählers auf den Sterbenden selbst zurückgleiten: *Karli dó þegar*. Im zweiten Beispiel schliesst sich das Sterben des Glúmr unmittelbar an den tödlichen Streich an: *dó Glúmr þegar*. Hier lässt das finite Verb in seiner Spitzenstellung, eng verbunden mit den beiden anderen Satzgliedern, den ganzen Satz zu einer engeren Einheit verschmelzen, die sich folgerichtig in den Handlungsablauf einfügt. Man kann von einer engen Handlungsverknüpfung sprechen¹.

Schon von Heusler wird die Funktion des finiten Verbs an der Satzspitze in erzählender Sagaprosa ähnlich beschrieben: „Vielmehr ist das Verbum dér Teil des Satzes, der *die Geschichte weiterführt*; indem er an die Spitze tritt, hakt er in den vorangehenden Satz ein („Fortsetzungsstellung“)².“ Damit charakterisiert Heusler die Spitzenstellung des finiten Verbs als ein Phänomen, das sich nur aus dem Zusammenhang verstehen und erklären lässt. Allerdings begnügt er sich damit, einer Periode von vier Sätzen mit Spitzenstellung des finiten Verbs eine andere mit vier Sätzen ohne Spitzenstellung gegenüberzustellen³. Die im nächsten Paragraphen seines Elementarbuches angeführten Beispiele scheint er als Ausnahmen von der Fortsetzungsstellung betrachtet zu haben. Eindeutig kommt das in der ersten und zweiten Auflage zum Ausdruck: „In gewissen Fällen aber darf die Spitzenstellung des Verbums allerdings

¹ Vgl. auch B. Snell, *Der Aufbau der Sprache*, Hamburg 1952, S. 180: „So setzt auch das Verbum schon „Zeit“ voraus, gibt noch mehr als nur das Erlebnis der Zeit, nämlich das Wirken in der Zeit, und es gibt eine Art, Verben miteinander zu verknüpfen, die mehr gibt, bedeutungsvoller ist als die temporale Verknüpfung; wenn ich etwa, um ein früheres Beispiel aufzugreifen, sage: ich werfe und treffe, so wird Werfen und Treffen nicht nur dadurch miteinander verknüpft, dass das Werfen dem Treffen zeitlich vorausgeht, sondern sie stehen in einem Wirkungszusammenhang.“

² A. Heusler, *op. cit.*, S. 173. Der Begriff Fortsetzungsstellung fehlt noch in der ersten und zweiten Auflage. Vgl. auch H. Falk og A. Torp, *op. cit.*, S. 288, M. Nygaard, *op. cit.*, S. 348.

³ s. A. Heusler, *op. cit.*, loc. cit.

als die Ruhestellung gefasst werden¹; In der dritten Auflage heisst es etwas abgeschwächt: „Vorherrscht Spitzenstellung des Verbums in diesen besonderen Fällen²: Vermutlich hat Heusler den Eindruck gehabt, dass gewisse Satztypen besonders häufig vorkommen. Daher glaubte er wohl, diese Fälle nicht mehr unter die bewegte Wortstellung, zu der er die Fortsetzungsstellung zählt, einordnen zu können. Aber warum soll das finite Verb nicht in allen Fällen in erzählender Sagaprosa seine Verknüpfungsaufgabe erfüllen? Wenn ein Satztyp, ob nachgewiesen oder nicht, besonders häufig mit Spitzenstellung des finiten Verbs vorkommt, dann ist damit doch nicht gesagt, dass das finite Verb an der Spitze auf einmal seine Funktion im Nacheinander der erzählenden Sagaprosa verändert. Der Erzähler hätte ja noch immer die Freiheit, von diesem Satztyp Gebrauch zu machen oder auch nicht. Hätte Heusler seine Beispiele im Kontext und nicht isoliert zitiert, wäre sofort klar, dass auch hier dem finiten Verb seine Verknüpfungsaufgabe zufällt, dass es in Fortsetzungsstellung steht. Natürlich wäre Heusler am leichtesten zu widerlegen, wenn man den Kontext zu seinen Beispielen fände. Dafür kämen die Beispiele in § 509, 2—3 in Frage, von denen Heusler dann auch folgerichtig am Schluss des Paragraphen sagt: „Spitzenstellung wie hier unter 2 und 3 können denn auch einen neuen *Absatz* der Erzählung beginnen³.“ Von den neun in Frage kommenden Beispielen habe ich zu sechs den Kontext gefunden. Es ist ja möglich, dass sich dieser oder jener Satz gleichlautend auch an einer anderen Stelle findet, von dem Satz *lípr nú á sumaret* habe ich z. B. zwei Varianten, doch ist es sicher kein Zufall, dass vier Beispielsätze in den von Heusler herausgegebenen Zwei Isländergeschichten stehen. Unter „2. Wenn das Verbum *subjektlos* ist oder eine *ganze Wortgruppe* (Infinitiv, Nebensatz) zum Subjekt hat⁴“ gibt Heusler vier Beispiele. Drei von ihnen (*fjellr mǫnnom þungt; lípr nú á sumaret; grunape Erlend, at ófriþr mynde vera*) haben folgenden Kontext: *Nú lípr sumar af hende, ok kǫmr vetr ok er snemma naupamikell norþr um Hlíþena, en víþbúningr litell; fjellr mǫnnom þungt*⁵. *Óspakr ríþr til þings um sumaret með flokk manna, ok teksk honom þat vel ok líþmannlega, kann þat alt vel af hǫndom at leysa, er*

¹ Hier zitiert nach A. Heusler, *Altisländisches Elementarbuch*, Heidelberg 1913, S. 194.

² A. Heusler, *op. cit.*, S. 174.

³ A. Heusler, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁴ A. Heusler, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁵ Zwei Isländergeschichten, die *Hónsna-Þóres* und die *Bandamanna saga*, hrsg. von A. Heusler, 2. Aufl., Berlin 1913, S. 4.

*hann skylda lög til, ok rípr af þinge með sömp. Hann heldr kappsamlega sína menn, ok láta huerge sinn hlut, ok er ekki miðk á þá genget. Hann er gópr ok greiþr við alla sína nágranna. Huerge þycker nú minne rausn né risna á búeno en áþr; eige skorter umsýslo, ok fara róþen vel fram. Líþr nú á sumaret; ríþr hann til leiþar ok helgar hana¹. Nú líþr af vetrenn, ok um sumaret kom Oddr út í Hrútafirþe: hafþe honom enn orþet gott til fiár ok mannheilla; kómr heim á Mel ok líþr yfer eignar sínar: þycker vel varþveitzk hafa, ok gezk vel at. Líþr nú á sumaret². en er skamt var mille þeirra þa grunade Erlend (at) ofriþr munde vera³. Wie der Kontext zeigt, ist in allen Fällen die Verknüpfungsaufgabe des finiten Verbs deutlich: *jellr mǫnnum þungt* schliesst sich logisch an die Beschreibung des strengen Winters, *líþr nú á sumaret* steht in beiden angeführten Beispielen Hand in Hand mit anderen Spitzenstellungen, einmal als Überleitungsformel, im anderen Fall als Abschlussformel einer Periode. Das letzte Beispiel (*grunade Erlend, at ofriþr mynde vera*) scheint Heusler unbesehen aus dem Fritzner⁴ übernommen zu haben. Jedenfalls steht es in der von Heusler zitierten Form nur dort. Da es sich um keine Spitzenstellung handelt, erübrigt sich also jeder Kommentar. Unter „3. Wenn das grammatische Subjekt *psychologisches Prädikat* ist⁵“ finden sich fünf Beispiele, drei von ihnen (*líþa þau missere; verþa þær málaþykþer; teksk brátt mannfall*) haben folgenden Kontext: *Óspakr tekþ þat með þokkom, ferr um haustet á Mel með feng sinn ok gøresk brátt hollr Odde, sýslar vel um búet ok vinnr sem tueir aprer. Odde líkar vel við hann. Líþa þau missere. Ok er várar, býþr Oddr honom heima at vera ok kuezk suá betr þykkia⁶. Nj 88 Hann gengr um akrland nokkurt; þar spruttu upp sex menn með vápnum ok søkja þegar at honum, en hann versk vel. Verða þær málaþyktir, at hann vegr þrjá, en særir Þránd til ólífis, en eltir tvá í skóg, svá at þeir báru enga njósn jarli. — Þeir Þórðr veria þinget, ok slær þá þegar í bardaga. Teksþ brátt mannfall, en allmarger urþo sárer⁷. Auch diese Beispiele, zitiert in ihrem Kontext, machen noch einmal deutlich, dass in jedem Fall dem finiten Verb an der Satzspitze eine**

¹ Op. cit., S. 31 f.

² Op. cit., S. 32.

³ Flateyjarbók I, Christiania 1860, S. 235. Vgl. auch Ól T 49 *En er skipin nálgudusk, þá grunadi þá Erlend, at ofriðr myndi vera.*

⁴ s. J. Fritzner, Ordbog over Det gamle norske Sprog I, 2. Aufl., Kristiania 1886, S. 650.

⁵ A. Heusler, op. cit., loc. cit.

⁶ Op. cit., S. 30.

⁷ Op. cit., S. 21.

Verknüpfungsaufgabe zufällt. Im ersten Beispiel macht Heusler vor *Líða þau missere* einen Absatz, um damit die Ruhestellung dieses Satzes zu markieren. Man könnte mit gleichem Recht den Absatz hinter diesem Satz machen. Am besten wäre wohl, überhaupt keinen Absatz zu machen. Es handelt sich um eine Überleitungsformel, die eng zusammengehörende Dinge miteinander verknüpft. Das zweite Beispiel bringt eine Abschlussformel: *Verða þær málalyktir, at hann vegr...* Sie fügt sich reibungslos in den Handlungsablauf, das Formelhafte dieses Satzes wird auch daraus ersichtlich, dass das eigentliche Ergebnis in dem Nebensatz referiert wird. Im letzten Beispiel ergibt sich *Teksk brátt mannfall* ganz folgerichtig aus dem Vorhergehenden, man könnte beinahe sagen, dass das diesem Satz unmittelbar vorangehende Wort *bardaga* jetzt näher erläutert würde.

Selbst an den von Heusler nicht unter Fortsetzungsstellung angeführten Beispielen, soweit sie in ihrem Kontext auffindbar waren, hat sich gezeigt, dass finite Verben an der Satzspitze im Nacheinander erzählender Sagaprosa die Aufgabe eines Verknüpfungsgliedes erfüllen. Da das finite Verb gleichzeitig das satztragende, wenn man auch will, handlungstragende Element ist, wird der Satz in seiner ganzen Einheit mit dem Vorhergehenden verknüpft. Der verknüpfte Satz fügt sich logisch in den Handlungsablauf ein. Die verschiedenen Möglichkeiten dieser logischen Verknüpfung sollen in den folgenden Kapiteln dieser Arbeit an Hand von Beispielen erarbeitet werden.

II. Verknüpfungen einzelner Sätze mit Spitzenstellung des finiten Verbs

Das folgende Kapitel soll die verschiedenen Möglichkeiten der logischen Verknüpfung des einzelnen Satzes mit Spitzenstellung des finiten Verbs mit dem Vorhergehenden zeigen. Als Hilfsmittel zur Beschreibung dienen folgende Kategorien: Präzisierung, Zusammenfassung, Folge und Konvention.

Eine grosse Gruppe der Verknüpfungen lassen sich unter den Begriff *Präzisierung* einordnen. Ein Sachverhalt wird ergänzt, eine Handlungsweise wird näher bestimmt. Die Frage nach dem Nächstliegenden wird in den Sätzen mit Spitzenstellung des finiten Verbs beantwortet. Wenn von einer Frau gesagt wird, sie habe zwei Söhne geboren, dann ist das Nächstliegende, besonders für den Isländer bei seinem Interesse für

Genealogie und Familiengeschichte, ihre Namen zu erfahren: Ln 162 *pá ól hon sonu tvá; hét annar Geirmundr, en annarr Hámundr*; Ein ähnliches Beispiel findet sich in Ms 22 *Ragnhildi, dóttur Magnúss berfætts, giptu þeir bræðr hennar Haraldi kesju. Hann var sonr Eiríks góða Danakonungs. Váru synir þeira Magnús, Óláfr, Knútr, Haraldr*. Die Frage nach der Herkunft wird in Eg 18 beantwortet: *Sigtryggr snarfari ok Hallvarðr harðfari hétu bræðr tveir; þeir váru með Haraldi konungi, víkverskir menn; var móðurætt þeira á Vestfold, ok váru þeir í frændsemistölu við Harald konung*. Von der Ankunft eines Schiffes ist die Rede. Wie heisst der Kapitän? Nj 100 *Petta it sama haust kom skip út austr í Fjörðum í Berufirdi, þar sem heitir Gautavík; hét Þangbrandr stýrimaðr*; Ebenso gibt es Beispiele für Ortsnamen: Dropl 2 *Á várþingi kaupir Ketill land fyrir Ormar. Hét þat á Ormarsstöðum*. Yngl 1 *Af hafinu gengr langr hafsbötn til landnórðs, er heitir Svartahaf. Sá skilr heimsþriðjungana. Heitir fyrir austan Asíá, en fyrir vestan kalla sumir Európa, en sumir Eneá*.

Orts- und Personennamen sind eine Art Charakterisierung. Charakterisierungen, die über Benennungen hinausgehen, gibt es in vielfältigen Erscheinungsformen. Der Charakter kann durch einen Satz mit Spitzenstellung des finiten Verbs näher bestimmt werden: Eg 1 *En dag hvern, er at kveldi leið, pá gerðisk hann styggr, svá at fáir menn máttu orðum við hann koma; var hann kveldsvæfr*. Hier ergibt sich die Charakterisierung aus dem Vorhergehenden, die Beschreibung einer Handlungsweise findet ihre Bestätigung in dem Begriff *kveldsvæfr*. Umgekehrt verfährt das nächste Beispiel, die Handlungsweise erläutert den Begriff *búsýlumaðr mikill*: Eg 1 *Svá er sagt, at Úlfr var búsýlumaðr mikill; var þat siðr hans at rísa upp árdegis ok ganga pá um sjýslur manna eða þar er smíðir váru ok sjá yfir fénað sinn ok akra, en stundum var hann á tali við menn, pá er ráða hans þurftu*;

In Ól H 196 wird die Rangstellung eines Mannes durch den Satz mit Spitzenstellung gekennzeichnet: *En er þat spurðisk í Nóreg, at Óláfr konungr var austan kominn til Svíþjóðar, pá sömnudusk saman vinir hans, þeir er honum vildu líd veita. Var í þeim flokki tignastr maðr Haraldr Sigurðarson, bróðir Óláfs konungs*. In Eg 69 ergibt sich die Funktion aus dem Rang: *Egill rézk til farar með honum; stýrði hann skipi, ok fór með honum mart af fgruneyti því, er hann hafði haft með sér af Íslandi*. In H S 58 wird wohl mehr die Aufgabe charakterisiert, die der König sich selbst stellt: *Haraldr konungr lét reisa kaupstað austr í Ósló ok sat þar opt, því at þar var gott til atfanga, landsmegin mikit umhverfis. Sat hann þar vel til landsgæzlu fyrir Dönnum, svá ok til áhlaupa í Danmörk*. In Nj

3 ergibt sich die Reihenfolge aus der Rangstellung: *Þeir gengu tólft saman, ok váru þeir allir frændr þeira ok vinir; þeir kómu í höllina, er konungr sat yfir drykkju. Gekkk Hrátr fyrstr ok kvaddi konunginn;*

Auch eine Sache kann qualitativ oder quantitativ näher bestimmt werden: Eg 53 *hann var gyrdr sverði því, er hann kalladi Nádr; þat sverð hafði hann fengit á Kúrlandi; var þat it beztá vápn;* Eg 9 *Á þeim vetri andadisk Sigurðr á Sandnesi, ok tók Þórólfr arf allan eptir hann; var þat allmiklit fé.*

Als Beispiel für eine geographische Präzisierung mag Eg 14 stehen: *Finnmörk er stórliga víð; gengr haf fyrir vestan ok þar af firðir stórir, svá ok fyrir nordan ok allt austr um;*

Auch der Standort von Menschen und Dingen kann präzisiert werden: Nj 91 *Kona ein var úti ok sá ferð þeira Njálssona ok segir Þráni; hann bað menn ganga í anddyrit ok taka vápn sín; þeir gerðu svá. Stóð Þráinn í miðjum dyrum, en þeir stóðu til sinnar handar hvárr, Víga-Hrappr ok Grani Gunnarsson, þá þar næst Gunnarr Lambason, þá Loðinn ok Tjörvi, þá Lambi Sigurðarson, þá hverr at hendi, því at karlar váru allir heima. Eg 52 *En þar er skemmst var milli skógarins ok árinna, ok var þat mjök löng leið, þar höfðu tjaldat menn Adalsteins konungs; stóðu tjöld þeira allt milli skógarins ok árinna*¹;*

Ein Zeitpunkt wird präzisiert in Hrafn 5 *Þá bar skjótt at bænum. Váru þá lúðin rismál.*

Das Alter zu einem gewissen Zeitpunkt in Ól H 100 *En er Brúsi sá, at hann myndi eigi hafa afla til at standa jafnætis við Þorfinn, því at Þorfinnr hafði ríki miklu meira ok traust af Skotakonungi, móðurferð sínum, þá réð Brúsi þat af fara ór landi austr á fund Óláfs konungs ok hafði með sér Rognvald, son sinn. Var hann þá tíu vetra gamall.*

Eine längere Zeitdauer in Har H 25 *Konungr sat æ yfir henni ok hugði, at hon myndi lifna. Fór svá fram þrjá vetr, at hann syrgði hana dauða, en landslýðr allr syrgði hann villtan.* In Ln 74 wirkt ein Sachverhalt bis in die Gegenwart nach: *Þá lét Jörundr gera honum hús at Hólmi enum ídra ok færði honum þangat fæzlu, ok var hann þar meðan hann lifði ok þar var hann grafinn; stendr þar nú kirkja sem leíði hans er, ok er hann enn helgasti maðr kallaðr.*

Ging es bis jetzt mehr um zusätzliche Details, soll nun eine Reihe von Beispielen folgen, bei denen in den Sätzen mit Spitzenstellung des finiten

¹ Der Satz mit Spitzenstellung des finiten Verbs gehört unmittelbar zu dem Vorhergehenden. Der Absatz vor diesem Satz in F. Niedners Übersetzung (Thule III, Jena 1923, S. 137) trägt sicher nicht zum besseren Textverständnis bei und ist daher nicht zu rechtfertigen.

Verbs die Handlung weitergeführt und präzisiert wird. Drei Beispiele habe ich finden können, in denen die Art und Weise einer Handlung durch die Gegenüberstellung zweier Verben näher bestimmt wird: Gísl 12 *En at þeira Þorgríms þá láta þau inn naut, Geirmundr ok kona sú, er Rannveig hét; bæsir hon nautin, en hann rekr inn at henni.* Ól H 74 *En eptir þat taladi hvern þeira konunga slikt, er sýndisk. Lottu sumir, en sumir fjástu, ok varð engi órskurðr ráðinn, tóldu á hváru tveggja sýna annmarka.* M B 7 *Magnús konungr helt síðan suðr til Þrándheims ok lagði inn í Þrándheim, veitti þar stórar refsingar þeim monnum, er sannir váru at landráðum við hann. Drap hann suma, en brenndi fyrir sumum.* Trotz der Hervorhebung der einzelnen Verben, wie sie ja durch die Gegenüberstellung gegeben ist, hat in allen drei Fällen die Spitzenstellung nichts Affektisches; folgerichtig fügen sich die Sätze mit Spitzenstellung des finiten Verbs in den Handlungsablauf ein.

Oft wird ein schon vorher erwähntes Verbum wiederaufgenommen, nur dass die Präzisierung des Fahrweges als neues Element hinzutritt: Har H 32 *Um nóttina eptir váru reidarþrumur svá stórar, at þeir máttu hvergi fara, en at morgni fóru þeir til skips ok hófðu Gunnhildi með sér ok færðu Eiríki. Fóru þeir Eiríkr þá suðr til Hálogalands.*

Bei einer Seereise kann das Wetter als förderndes oder hemmendes Element in Erscheinung treten: Fbr 12 *Þorgeirr hefir skamma útivist; byrjar honum vel ok tekr Nóreg ok ferr skjótt á fund Óláfs konungs ok fær góðar viðtökur af konungi.* H S 35 *Eptir þetta sigldi Haraldr norðr fyrir Vendilskaga. Bægði þeim þá veðr ok logðu undir Hlésey ok lágu þar um nótt.*

Eine Verhaltensweise kann näher umrissen werden: Gísl 20 *Þórðr var mikill maðr vexti, ok bar hann hátt í sledanum; hrósadi hann sér ok heldr ok þóttisk vegliga búinn.*

Die Art der Durchführung einer schon begonnenen Handlung wird näher bezeichnet: Ól H 141 *Þeir leitudu þá til upp at fara. Lypti Þóroddr forunaut sínum upp, til þess er hann stóð á oxlum honum.* In manchen Fällen tritt das die Handlung weiterführende Element mehr in den Hintergrund, die Art und Weise eines schon berichteten Vorgangs wird referiert: Nj 82 *Þráinn hjó til Kols, ok kom á fótinn, svá at af tók; eptir þat drápu þeir Kol; hjó Þráinn hófuð af honum, en steypti búkinum útbyrðis, en varðveitti hófuð hans.*

In Ln I wird ein Quellennachweis angeführt, der ergänzend das Vorhergesagte bestätigt: *En áðr Ísland byggðiz af Nóregi, váru þar þeir menn, er Norðmenn kalla Papa; þeir váru menn kristnir, ok hyggja menn at þeir væri vestan um haf, því at funduz eptir þeim bækr írskar, bjöllur ok baglar*

ok enn fleiri hlutir, þeir er af mátti skilja, at þeir váru Vestmenn; þat fanz í Papey austr ok í Papýli; er ok þess getit á bókum enskum, at í þann tíma var farit milli landanna.

Oft haben Sätze mit Spitzenstellung des finiten Verbs einen *zusammenfassenden* Charakter und stehen daher gern am Ende einer Episode. Ein Ergebnis bildet den Abschluss einer vorausgegangenen Handlung: Eg 58 *Egill tók þar við arfi, lönðum ok lausum aurum; réð hann þá fyrir búi;* Eg 67 *Þat fylgdi ok tíðendasögu, at Adalsteinn konungr var andaðr; réð þá fyrir Englandi bróðir hans Játmundr.* In diesen beiden Beispielen ist die Situation ähnlich; mit dem gleichen Verbum an der Spitze haken die beiden Sätze in das Vorhergehende ein. Das Subjekt im zweiten Beispiel ist ans Ende getreten, wohl deswegen, weil es vorher im Text nicht erwähnt war, also als neu eingeführter Satzteil ein Mehr an Gewicht hatte. An der Funktion im Vergleich zu dem entsprechenden Satz im ersten Beispiel ändert das wenig. In einem anderen Beispiel wird durch eine Ortsveränderung ein Punkt erreicht, von dem aus sich ein erwartetes Bild darbietet: Eyr 26 *ok sagði hann þá allt, hversu farit hafði með þeim Vigfúsi, ok svá þat, at hann er at kolbrennu undir Seljabrekkum. Síðan var bundit sár Mús. Eptir þat fóru þeir Snorri sjau saman út til Drápuhlíðar; sá þeir, þá er þeir koma upp í hlídina, eldinn, er þeir Vigfúss brenndu kolin.* Die Heranziehung des Kontextes an dieser Stelle zeigt wieder, dass dem Satz mit Spitzenstellung des finiten Verbs jedes Überraschungselement fehlt.

Häufig wirken die Sätze, die nach einer handlungsreichen Episode den Abschluss und manchmal gleichzeitig die Überleitung zu etwas Neuem markieren, etwas formelhaft: Gísl 7 *Eptir þetta ferr Þorgrímr heim ok verðr nú frægr af ferð þessi. Sitr hann nú í búi sínu um vetrinn.* Nj 13 *Síðan fastnæði Glúmr sér Hallgerði, ok ríðu þeir suðr heim, en Hóskuldr skyldi hafa boð inni. Er nú kyrrt þar til, er menn ríða til boðs.* Eyr 27 *Síðan fór Þorgerðr heim; leið vetrinn.*

Noch pointierter kommt das Formelhafte in den Beispielen zum Ausdruck, in denen das eigentliche Ergebnis in einem konjunkionalen Nebensatz untergeordnet ist: Vápn 18 *Þorkell settisk þá niðr, en Blængr sótti at Bjarna allfast í ákafa. Lýkr svá þeira atgangi, at Blængr fellr.* Nj 88 *Hann gengr um akrland nokkurt; þar spruttu upp sex menn með vápnum ok sækja þegar at honum, en hann versk vel. Verða þær mála-lyktir, at hann vegr þrjá, en særir Þránd til ólifis, en eltir tvá í skóg, svá at þeir báru enga njósn jarli.* Eg 27 *Þeir drápu menn þá alla, er fyrir þeim urðu; slíkt sama gerði Skalla-Grímr, þar er hann gekk um skipit; léttu þeir feðgar eigi, fyrr en hrodit var skipit.* Gísl 21 *Þeir segja Þorkatli*

auðga, hvat titt er, ok kváðusk eigi þora at segja Gísla sekð sína. Urðu þar engi önnur tíðendi á þinginu en Gíslir verðr sekr.

Das Formelhafte kommt auch bei Schlachtschilderungen durch. Nachdem von den Schlachtvorbereitungen die Rede war, die Aufstellung erfolgt ist, wird der Zusammenstoß in einer Wendung wie *varð þar orrosta mikil* zusammengefasst. Diese Wendung ist besonders häufig in der Heimskringla zu finden, die ja überhaupt reich an Schlachtschilderungen ist: Har H 10 *Þessir höfðingjar drógu her saman, er þeir spurðu til Haralds konungs, ok fara móti honum. Þeir hittusk við Sólskel. Varð þar orrosta mikil, ok hafði Haraldr konungr sigr.*

Ähnlich formelhaft ist die Wendung *varð þar fagnafundur mikill*. Als Beispiel hierfür Eg 38 *Þórólfr fór ferðar sinnar, þegar hann var búinn, ok greiddisk honum vel ok kom skipi sínu í Borgarfjörð ok fór þegar bráðliga heim til föður síns; varð þar fagnafundur mikill, er þeir hittusk*. Wie sehr hier die Wendung *varð þar fagnafundur mikill* als bloße Formel empfunden wurde, unterstreicht die wahrscheinlich zur Verlebendigung hinzugefügte, an sich pleonastische Angabe *er þeir hittusk*.

Eine weitere abschliessende Zusammenfassung ist die Rückfahrt nach ausgeführtem Auftrag, z. B. Ól H 78 *Mart ræddu þau um þetta mál ok urðu á allar ræður sátt sín í milli. Fór jarl í brot, er hann var at því búinn*. Oft kommt der Aufbruch unmittelbar nach direkter Rede: Vápn 5 „*Eigi munda ek bundit hafa vinfengi við þik, hefða ek vitat, at þetta mundi undir búa,*“ *segir Ketill, „því at Þorleifr er maðr vinsæll, en þó mun ek eigi neita þér í fyrsta sinni.“ Skilðusk þeir síðan, ok ferr Helgi leidar sinnar*. Dass der Abschluss der direkten Rede gleichsam mechanisch die Aufbruchformel evoziert, zeigt ein schönes Beispiel in Nj 75 „*Eigi er þat ólíkligt,*“ *segir Gunnarr, „at svá sé, en eigi vilda ek, at þat hlytisk af mér til. En þess vil ek biðja, at þér sjáið á með Högna, sýni mínum. En ek tala ekki um Grana, því at hann gerir mart ekki at mínu skapi.“ Reið Njáll heim ok hét því*¹. Das für den isländischen Sagastil so kennzeichnende Nacheinander wird an dieser Stelle durchbrochen: *Reið Njáll heim ok hét því*¹. In der Heimskringla und in der Egils saga gibt es eine Reihe von

¹ Eine Handschrift (I) hat allerdings abweichend von den anderen *njáll hjet því ok reið heim*. s. kritische Ausgabe, Njála I, Köbenhavn 1875, S. 355, auch Fornrit XII, S. 184, Anm. 6. An einer anderen Stelle wird das Nacheinander in einer ähnlichen Situation durchbrochen, ohne dass von der Spitzenstellung des finiten Verbs Gebrauch gemacht wird (Hinweis von D. Hofmann): Nj 36 „*Troll hafi þína vini,*“ *segir hon. Gunnarr ríðr til þings ok sá, at eigi var gott orðum við hana at koma*. Dass auch hier die Durchbrechung des Nacheinanders nicht als normal empfunden wurde, zeigt die abweichende Lesung der Handschrift A, nun aber mit

Beispielen, in denen die Rückfahrt von Sendleuten nach einem ausgeführten Auftrag in einem Satz mit Spitzenstellung des finiten Verbs wiedergegeben wird. Die beiden folgenden Beispiele stehen für viele: Har G 4 *Sigurðr jarl tók vel sendimönnum ok vináttu konungs, segir þat, at hann mátti ekki fara á fund konungs fyrir fjölskyldum sínum, en sendi konungi vingjafir ok orð góð ok blíð í móti vináttu hans. Fóru sendimenn í brot. Ól T 5 Hákon gamli svarar vel ok segir, at módir hans skal ráða ferð hans, en Ástríðr vill fyrir engan mun, at sveinninn fari. Fara sendimenn brot ok segja svá búit Eiríki konungi.* Im letzten Beispiel bleibt den Sendleuten nach dem abschlägigen Bescheid nichts anderes übrig, als die Rückreise anzutreten. So hätte man dieses Beispiel mit ebensoviel Recht unter den nächsten Begriff, die Folge, einordnen können. Auf eine genaue Trennungslinie zwischen den einzelnen Kategorien soll es hier nicht ankommen, wichtiger ist es, die Skala der Verknüpfungsmöglichkeiten in ihrer ganzen Breite vorzuführen.

Bei den Beispielen der *Folge* reichen die Möglichkeiten von der freiwilligen Reaktion bis zur Notwendigkeit. Recht lose ist z. B. die konsekutive Verknüpfung in Ln 52 *Ingólfr var frægstr allra landnámsmanna, því at hann kom at auðu landi ok óbyggðu ok byggði fyrstr landit; gerðu þat aðrir landnámsmenn eptir hans dæmum síðan.* In Ól H 162 weist *fyrir þá sök* auf den konsekutiven Charakter des verknüpften Satzes: *Hann spurði ok þat einu norðan, er honum þótti ekki fríðsamligt, ef hann færi eigi með líði miklu. Réð konungr fyrir þá sök þat af at fara yfir Upplönd.* Ein Beispiel für eine folgerichtige Reaktion auf das Handeln eines anderen ist Nj 15 *Þjóstólfr hafði barit húskarl Hǫskulds; rekr hann Þjóstólfr í braut.* Die Reaktion kann sich auch auf eigenes Handeln beziehen: Ld 49 *Engi veitti Bolli svǫr máli Kjartans, en þó veitti hann honum banasár. Bolli settisk þegar undir herðar honum, ok andaðisk Kjartan í knjám Bolla; iðraðisk Bolli þegar verksins ok lýsti vígi á hendir sér.* Mit welchem Geschick ist hier der durch das Verbum an der Spitze verknüpfte Satz in den Zusammenhang gefügt! Das Anwachsen der Reue hat man gleichsam Schritt für Schritt verfolgen können: *Bolli settisk þegar undir herðar honum, ok andaðisk Kjartan í knjám Bolla;* In Eg 46 kann sich Egill nach Beseitigung eines Hindernisses befreien: *Egill var bundinn við staf einn, bæði hendir ok fætr; síðan var húsit læst rammliga, en Kúrir gengu inn í stofu ok mǫtuðusk ok vǫru allkátir ok drukku. Egill færðisk við ok treysti stafinn, til þess er upp losnaði ór gólfinu;*

Spitzenstellung des finiten Verbs: ... *sá, at eigi var gott orðum við hana at skipta. reið hann til þings* s. kritische Ausgabe, op. cit., S. 137.

síðan fell stafrinn; smeygdisk Egill þá af stafnum; In Gísl 12 steht das Verb *heyra* in einem korrespondierenden Verhältnis zu *kalla*: *Peir renna þá af hestinum ok kalla. Heyra þeir Vésteinn nú...* In Eg 78 ergänzt folgerichtig die zweite Perspektive die erste zu einem Gesamteindruck: *Egill unni honum mikit; var Þoðvarr ok elskr at honum*. Heftiger ist die Reaktion in Glúm 7, wenn auch im Zusammenhang nicht anders zu erwarten: *Einn morgin vakði Ástríðr Glúm ok sagði, at nautafjöldi Sigmundar var kominn í tún ok vildi brjóta andvirki, — „en ek hefi eigi fráleik til at reka í brott, en verkmenn at vinnu.“ Hann svarar: „Lítt hefir þú mik til vinnu kvatt, ok skal eigi illa við verða;“ — sprettr hann upp ok tekr hest sinn ok í hönd sér trélurk ok keyrði nautin knálíga ok bardi þau mjök, þar til er þau koma í tún Þorkels ok Sigmundar, lætr þau þar spilla, sem þau vildu*. In Nj 98 findet sich das gleiche Verbum in Verknüpfungsstellung als Reaktion auf das Nahen des in die Falle gelockten Høskuldr: *Þá ríðr Høskuldr at þeim. Spretta þeir þá upp allir með vápnum ok sækja at honum*; In Ól T 8 wird die heftige Reaktion durch die hinzugefügte Erklärung *eptir síð þeira ok lögum* plausibler gemacht: *Í Hólmgarði var svá mikil fríðhelgi, at þat váru lög, at drepa skyldi hvern, er mann drap ódæmdan. Þeystisk allr lýðr eptir síð þeira ok lögum ok leitaði eptir sveininum, hvar hann var kominn*. In diesem Fall haben also sowohl der dem Verknüpfungsverb vorhergehende Satz wie auch das hinzugefügte *eptir síð þeira ok lögum* die Aufgabe, die heftige Reaktion als die im Zusammenhang einzig mögliche verständlich zu machen. Der Erzähler ist peinlich darauf bedacht, auf keinen Fall auch nur den Anschein eines Überraschungsmomentes aufkommen zu lassen.

Die Handlung nimmt immer mehr den Charakter der Notwendigkeit an, so dass schliesslich der Spielraum einer zu erwartenden Reaktion auf ein Minimum eingeschränkt ist, so z. B. in Ld 40 *Þrændir hófðu her manns ok buðu konungi bardaga í mót. Konungr kvað þá vita skyldu, at hann þóttisk átt hafa við meira ofrefli en berjask þar við þorpara í Þrándheimi. Skaut þá bóndum skelk í bringu ok lögðu allt á konungs vald, ok var mart fólk þá skirt*. Weitere Beispiele in dieser Richtung: Eg 13 *Konungr sá til hans ok svarar engu, ok sá menn, at hann var reidr. Gekk þá Þorgils á brott ok ætlaði at fá þetra dagráð at tala við konung*; Eg 77 *Lönd váru öll byggð á Rosmhvalanesi þann tíma; rézk Ketill því þaðan í brott ok inn á Nes ok sat annan vetr á Gufunesi ok fékk þar engan ráðstafa*. Ln 139 *þá léz hann kominn fyrir botn Eiríksfjarðar; hvarf hann þá apttr ok var enn þriðja vetr í Eiríksey fyrir mynni Eiríksfjarðar*¹. M B 12 *Magnús*

¹ Die entsprechende Stelle in Eir 2 ist dieser sehr ähnlich: *Þá þóttisk hann kominn*

konungr reid ór Vikinni ok upp á Gautland ok hafði lið mikit ok fritt, en er hann kom í markbyggðina, herjæði hann ok brenndi, fór svá um allar byggðir. Gekk fólk undir hann ok svörðu honum löndin. Die Handlungsfreiheit ist eingeschränkt, man könnte den Satz mit Spitzenstellung des finiten Verbs im letzten Beispiel folgendermassen übersetzen: 'Es blieb den Leuten nichts übrig, als sich ihm zu unterwerfen und ihm ihre Ländereien zuzuschwören.'

Die eingeschränkte Handlungsfreiheit kann manchmal selbst schon im Isländischen in einer ähnlichen Formel ihren Ausdruck finden: Ln 162 *Hann hafði þá lagt undir sik alt Rogaland ok tekit þar marga menn af ódulum sínum; sá þá Geirmundur öngvan annan sinn kost en ráðaz brutt, því at hann fekk þar öngvar sæmdir; Har H 29 En er Haraldr konungr spurði þetta, þá fór hann þegar með liði miklu á hendr Guðrøði. Sá Guðrøðr engan annan sinn kost en gefask upp í vald Haralds konungs, ok sendi konungr hann austr á Agðir. Nj 145 Skapti fell við skotit ok fekk eigi upp stadi; fengu þeir þat eina ráðs tekit, er hjá váru, at þeir drógu Skapta flatan inn í búð sverðskrida nokkurs.*

Die Folge kann sich auch aus der Natur der Sache ergeben, dafür zwei Beispiele aus der Heimskringla: Ól T 43 *Þá lét Sigríðr dróttning um nóttina veita þeim atgöngu bæði með eldi ok vápnum. Brann þar stofan ok þeir menn, sem inni váru, en þeir váru drepnir, er út kómusk. Yngl. 7 Hann átti hrafnna tvá, er hann hafði tamit við mál. Flugu þeir víða um lönd ok sögðu honum mörg tíðendi.*

Schliesslich wird die Reaktion zum Reflex: Nj 82 *Þá fekk Kolr steins-hogg á höndina; fell þá niðr sverðit. Ól T 108 Finnrr skaut, ok kom þrin á boga Einars miðjan í því bili, er Einarr dró út þriðja sinn bogann. Brast þá boginn í tvá hluti.*

Beliebt sind die Beispiele, bei denen der Tod festgestellt wird, nachdem das Opfer schon von der tödlichen Waffe durchbohrt ist. In diesen Fällen dürfte die Notwendigkeit in einer letzten Folgerichtigkeit ihren angemessenen Ausdruck gefunden haben: Ól H 153 *Ívarr gekk til kirkju ok innar í kórinna ok lagði þar sverði í gegnum jarl. Fekk þar Úlfur jarl bana. Nj 145 Þá preið Kári spjót af manni ok skaut at Eyjólfvi, ok kom á hann miðjan ok gekk í gegnum hann; fell Eyjólfur þegar dauðr niðr. Ld 64 Ok er Bolli sá þetta, þá hleypr hann at Helga ok hafði í hendi Fótbit ok lagði í gegnum Helga; var þat banasár hans.* In diesen Beispeilen bringt der Satz mit dem Verbum an der Spitze nichts Neues mehr, das Geschehene

fyrir botn Eiríksfjarðar. Hverfr hann þá aprt ok var inn þriðja vetr í Eiríksey, fyrir mynni Eiríksfjarðar.

erfährt nur noch einmal seine abschliessende Benennung, wie das besonders klar im letzten Beispiel zum Ausdruck kommt: *var þat banasár hans*. Es klingt so, als ob ein Ereignis noch seiner amtlichen Bestätigung bedürfte, um in seiner ganzen Tragweite begriffen zu werden. Ein schönes Beispiel für den oft zitierten Realismus der isländischen Saga!

Zwei weitere Beispiele haben die zusätzliche Angabe *sem ván var*, in Ld 55 allerdings nur eine Handschrift: *Bolli hjó til hans með Fótbit ok af skjaldarspordinn, ok þar með klauf hann Án í herdar niðr; fekk hann þegar bana. (sem ván var tilf. M.)*¹. Das zweite Beispiel stammt aus der gleichen Saga: Ld 37 *en er Hrutr sá þat, reiddi hann upp bryntrollit ok setr milli herða Eldgrími, svá at þegar slitnadi brynjan fyrir, en bryntrollit hljóp út um bringuna; fell Eldgrímr dauðr af hestinum, sem ván var*. Hier wird das Element ausdrücklich genannt, das für alle Sätze mit Spitzenstellung des finiten Verbs gilt, das Ablaufen der Handlung im Rahmen des Erwarteten.

Das letzte Beispiel der Folge ist interessant wegen einer handschriftlichen Variante: Fbr 23 *Þá snarar Þormóðr at Þorkatli ok høggr báðum höndum í höfuð Þorkatli ok klýfr hausinn; fekk hann þegar bana*. F ersetzt die letzten sieben Worte nach *Þorkatli* durch folgenden Konsekutivsatz: *svá at hann fær þegar bana*². Die logische Verknüpfung zwischen den beiden Gliedern ist so eng, dass ohne weiteres daraus auch ein konsekutives Satzgefüge entstehen kann. Dass die logische Verknüpfung im Grunde als ein Übergang von der Parataxe zur Hypotaxe anzusehen ist, macht dieses Beispiel deutlich³.

Bei der letzten, nun folgenden Gruppe, die ich unter dem Begriff *Konvention* zusammenfassen möchte, lässt sich das Logische der Verknüpfung nicht unmittelbar aus dem Handlungsablauf herleiten, vielmehr handeln Personen in einer gegebenen Situation gemäss allgemein anerkannten gesellschaftlichen und religiösen Sitten und Vorstellungen. Zur schärferen Abgrenzung mag ein schon oben angeführtes Beispiel dienen: Ól T 8 *Í Hólmgarði var svá mikil fríðhelgi, at þat váru lög, at drepa skyldi hvern, er mann drap óðæmðan. Þeystisk allr lýðr eptir síð þeira ok lögum ok leitadi eptir sveininum, hvar hann var kominn*. Auch hier handeln die Personen nach einer Konvention, wie ausdrücklich gesagt: *eptir síð þeira ok lögum*. Und doch unterscheidet sich dieses Beispiel von den folgenden in einem wesentlichen Punkt. Die Konvention muss erst

¹ s. Samfund XIX, København 1889—91, S. 208.

² s. Samfund XLIX, København 1925—27, S. 171.

³ Vgl. grundsätzlich zu diesem Thema: H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, 5. Aufl., Halle 1920, S. 147 ff.

genau beschrieben werden, ehe die heftige Reaktion einsetzen kann: *Í Hólmgarði var svá mikil friðhelgi, at þat váru lög, at drepa skyldi hvern, er mann drap ódæmdan.* Ohne genaue Kenntnis dieser Konvention hätte der Hörer die Heftigkeit der Reaktion in ihrem vollen Umfang nicht als logische Verknüpfung empfinden können, für den Erzähler der Grund, den Hörer mit den ihm fremden Sitten und Gesetzen vertraut zu machen. Erst dann fügt sich der Satz mit Spitzenstellung des finiten Verbs folgerichtig in den Zusammenhang ein. In den folgenden Beispielen fällt die Beschreibung der Konvention fort, vermutlich deshalb, weil sie als bekannt vorausgesetzt werden kann. Das Logische der Verknüpfung liegt in den gemeinsamen Vorstellungen von Erzähler und Hörer begründet: Eg 31 *Enn áttu þau Skalla-Grímr son; var sá vatni ausinn ok nafn gefit ok kalladr Egill.* Eg 1 *En er Þórólfr var á tvitugs aldri, þá bjósk hann í hernað; fekk Kveld-Úlfr honum langskip.* H S 76 *En er at leið vetrinum, þá ræddu þeir þat, jarl ok Haraldr, at Haraldr mundi þar dveljask um vetrinn. Sat Haraldr í háscæti á aðra hönd jarli, en til annarrar handar kona jarls.* Ól K 2 *Þat var siðr forn í Nóregi, at konungs háscæti var á miðjum langpalli. Var ǫl um eld borit.* Ól H 106 *Grankell bauð Óláfi konungi til veizlu, ok var þar veizla allkappsamlig. Leiddi Grankell hann stórum vingjöfum í brot.* Ól H 109 *Konungr kom um nóttina inn á Mærina. Var þar þegar sleginn mannhringr um hús.* Eg 22 *Konungr lét slá mannhring um stofuna; lustu þeir þá upp herópi, ok var blásit í konungslúðr herblástr.* H S 63 *Síðan tóksk orrosta ok var in snarpasta. Eggjar hvárrtveggi sitt lið.* Fbr 15 *Búðunautar Gauts vakna við brestinn, er hann var veginn; styrmðu þeir yfir líki hans ok bjuggu um.* H S 10 *En Væringjar gerðu ok mikla líkferð. Var þá líkkistan borin hátt ok tjaldat yfir þellum, borin þar yfir merki mörg.* M G 10 *Síðan lét Magnús konungr leggja í skrin þat helgan dóm Óláfs konungs. Urðu þar margar jartegnir at helgum dómi Óláfs konungs.* Auffällig ist, dass die meisten dieser Konventionsbeispiele aus der Heimskringla und aus der Egils saga stammen.

II. Verknüpfungen vor zwei aufeinanderfolgenden Sätzen mit Spitzenstellung des finiten Verbs

Neben den Einzelverknüpfungen können auch mehrere aufeinanderfolgende Sätze mit Spitzenstellung des finiten Verbs auftreten. Bei der Einzelverknüpfung fügt sich der Satz mit Spitzenstellung des finiten

Verbs in seiner Gestalt und in seinem Inhalt in den Zusammenhang ein. Bei mehreren Spitzenstellungen hintereinander sind die Sätze mit Spitzenstellung des finiten Verbs untereinander eng verbunden und als Ganzes mit dem Vorhergehenden. Einige Beispiele mit jeweils zwei Spitzenstellungen hintereinander mögen den Übergang zur Betrachtung längerer Perioden erleichtern.

Die Handlung ist an einen Punkt gekommen, an dem sich nicht nur ein, sondern ebenso leicht zwei Sätze mit Spitzenstellung des finiten Verbs anschliessen lassen. So ergänzen sich in Ld 45 zwei verschiedene Aspekte einer gleichen Sache zu einem harmonischen Abschluss: *En þá er boðinu var slitit, valdi Kjartan góðar gjafar Guðmundi ok Halli ok öðru stórmenni; fengu þeir feðgar mikinn orðstír af þessi veizlu. Tókusk góðar ástir með þeim Kjartani ok Hrefnu.* Ausgangspunkt ist hier das erfolgreich abgelaufene Hochzeitsgelage: *En þá er boðinu var slitit, valdi Kjartan góðar gjafar Guðmundi ok Halli ok öðru stórmenni;* Damit nicht genug! Zu einer erfolgreichen *veizla* gehört nun einmal, dass das soziale Ansehen der Gastgeber steigt: *fengu þeir feðgar mikinn orðstír af þessi veizlu.* Der zweite Aspekt weist noch weiter, das Hochzeitsgelage war auch der Beginn einer glücklichen Ehe: *Tókusk góðar ástir með þeim Kjartani ok Hrefnu.*

Dieses Beispiel zeigt wieder das Durchschimmern von gesellschaftlichen Vorstellungen, eine Tendenz, die bei den Perioden noch stärker hervortritt als bei den Einzelverknüpfungen, manchmal ganz handgreiflich, manchmal mehr im Hintergrund. Dafür einige Beispiele: Ól H 117 *Sigurðr varð sótt dauðr. Þá var Ásbjörn átján vetra. Tók hann þá arf eptir föður sinn. Helt hann teknum hætti ok hafði þrjár veizlur á hverjum vetri, sem faðir hans hafði haft. Eg 58 en um morgininn at flóði var lagðr Skalla-Grímr í skip ok róit með hann út til Digraness. Lét Egill þar gera haug á framanverðu nesinu; var þar í lagðr Skalla-Grímr ok hestr hans ok vápn hans ok smíðartól; Eyr 53 Af þessu tók hann sótt ok andadisk; var hann ok grafinn þar at kirkju; sýndusk þeir báðir jafnan síðan í einni ferð, saudamaðr ok Þórir vidleggr; Ól K 6 Óláfr konungr lét gera steinmusteri í Níðarósi ok setti í þeim stað, sem fyrst hafði verit jarðat lík Óláfs konungs, ok var þar yfir sett altárit, sem groþtr konungs hafði verit. Þar var vígð Kristskirkja. Var þá ok þannug flutt skrín Óláfs konungs ok sett þar yfir altári. Urðu þar þá margar jartegnir. Ln 147 Þar höfðu frændr hennar síðan átrúnað mikinn á hólana. Var þá gor hörg, er blót tóku til; trúðu þeir því, at þeir dæi í hólana, ok þar var Þórðr gellir leiddr í, áðr hann tók mannvirðing, sem segir í sögu hans.*

Die Verbindung zwischen den beiden Gliedern mit Spitzenstellung

des finiten Verbs ist immer gegeben, manchmal kann sie schwächer, manchmal stärker in Erscheinung treten. Die nächsten Beispiele sollen dazu beitragen, diesen Sachverhalt deutlicher zu machen. Die Verbindung zwischen den beiden Gleidern zeigt sich noch nicht in den folgenden zwei Beispielen, die beide aus der Landnámabók stammen: Ln VIII *Þeir Ingólfr hófðu með sér konur þeira, er myndir hófðu verit; fóru þeir þá aprt til Hjørleifshöða; var Ingólfr þar vetr annan.* Ln 74 *En er komit var til Ásólfis, þá var vatnfall þat fullt af fiskum, er fell hjá skála hans. Var hann þá enn brutt rekinn. Fór hann þá til ens vestasta Ásólfsskála, ok fór enn alt á sömu leið.* Enger ist die Verbindung zwischen den beiden Gliedern in Ld 13 *Eptir þat lét hann Melkorku í brott fara ok fekk henni þar bústað uppi í Laxárdal; þar heitir síðan á Melkorkustöðum; þar er nú auðn; þat er fyrir sunnan Laxá. Setr Melkorka þar bú saman; fær Hóskuldr þar til búis allt þat, er hafa þurfti, ok fór Óláfr, sonr þeira, með henni.*

In den nächsten beiden Beispielen wird jeweils das gleiche Verbum verwendet. Das zweite Glied bringt gegenüber dem ersten eine Präzisierung: Ld 21 *Óláfr bað þá brjóta upp vápn sín ok fylkja á skipinu allt á millum stafna. Stóðu þeir ok svá þykkt, at allt var skarat með skjöldum; stóð spjótsoddr út hjá hverjum skjaldarspordi.* Ól H 166 *Þeir Grjótgardr vöknudu við mannagný ok vápnabrák. Hljópu þeir þá þegar til vápna. Hljóp Grjótgardr út í forstofuna.*

Sehr eng ist die Verknüpfung der beiden Glieder untereinander in Eyr 25 *En er Halli fann þat, sló hann á sik úlfúð ok illsku, ok fór þá allt í þverúð með þeim: gerðu berserkir sik stóra ok ómjúka við Vermund; tók Vermundr þá at ídrask, at hann hafði berserkina á hendr tekizk.* Folgerichtig ergibt sich hier die Reue des Vermundr aus dem Benehmen der Berserker gegen ihn. Das aufsässige Benehmen der Berserker war nicht anders zu erwarten, Vermundr war schon bei der Übernahme vor ihnen gewarnt worden. Dadurch bekommt die Reue des Vermundr neben ihrem tragischen vor allem einen logischen Akzent. Nennt man dieses logische Element, das im und durch den Handlungsablauf zutage tritt, Sukzession, dann darf man von einer Hervorhebung der Sukzession sprechen. Enge Korrespondenz der beiden Glieder mit Spitzenstellung des finiten Verbs einerseits, folgerichtige Einfügung der beiden Glieder als Ganzes in den Handlungsablauf andererseits, tragen zur Hervorhebung der Sukzession bei.

Die Hervorhebung der Sukzession lässt in einigen Fällen die Notwendigkeit des Handlungsablaufes besonders scharf ausgeprägt hervortreten: M E 18 *En er þeir Markús kómu austr á Lista, þá spurðu þeir,*

at Erlingr hafði her óvígjan í Vikinni, vendu þá aprt norðr. En er þeir kómu á Hórdaland, þá ætluðu þeir til Björgynjar, en er þeir koma fyrir björn, þá róa þeir Nikólás innan í móti þeim ok höfðu líð miklu meira ok skip stærrí. Sá þeir Markús þá engi annan sinn kost en róa suðr undan. Stefna sumir til hafs út, sumir suðr í sund, sumir í fjórðu inn, en Markús ok sumt líð með honum hljóp upp í ey þeiri, er Skarpa heitir. Eyr 30 Þórólfr kvazk eigi hirða, hvat hann sagði, ok var málóði ok illr víðreignar, ok helt þeim við áhöld; sá Úlfarr þá engan sinn kost annan en verða á brottu; ferr Úlfarr þá til Arnkels ok segir honum skada sinn ok bað hann ásjá, lézk ella allr mundu fyrir bordi verða. Ól T 77 En hvar sem hann kom við land, þá átti hann þing. Baud hann þar öllu fólki at taka skirn ok rétta trú. Bar þá engi maðr traust til at mæla í móti, ok kristnaðisk þá land allt, þar sem hann fór.

Im letzten Beispiel ist die Korrespondenz zwischen den beiden Sätzen mit Spitzenstellung besonders eng, weil auf das unter besonderem Druck erfolgte Angebot nur die Möglichkeit der Annahme übrigbleibt, wie es ja auch in der Annahmeformel zum Ausdruck kommt: Bar þá engi maðr traust til at mæla í móti. Diese enge Korrespondenz ist ein für die Heimskringla charakteristischer Stilzug, zwei Aspekte einer Handlungsweise ergänzen einander, der eine Aspekt ist ohne den anderen nicht denkbar, wie z. B. in Ól H 61 die Unterwerfung der Bauern und die Einziehung der Königssteuern: En Óláfr konungr fór inn eptir Vikinni ok hafði þing við bændr. Gekk undir hann þar allt landsfólk. Tók hann þá allar konungsskyldir ok dvalðisk í Vikinni um sumarit. Ähnlich enge Korrespondenz bestimmt das Verhältnis des Königs zu seinen Lehnsleuten: Ól H 105 Hárekr í Þjóttu veitti konungi veizlu, ok var þar allmikil fjölmenni ok veizla in þryðiligsta. Gerðisk Hárekr þá lendr maðr Óláfs konungs. Fekk konungr honum þá veizlur, svá sem hann hafði haft af hinum fyrrum landshofdingjum. Ól H 110 Kálfr Árnason beiddisk þess af konungi, at hann gipti honum konu þá, er Olvir hafði átt, ok fyrir vináttu sakir veitti konungr honum þat ok þar með eignir þær allar, er Olvir hafði átt. Gerði konungr hann þá lendan mann, fekk honum þá umbod sitt inn um Þrándheim. Gerðisk Kálfr þá hofdingi mikill ok var maðr forvitri. Man beachte im letzten Beispiel die selbst im Formalen sich zeigende Korrespondenz von Gerði zu Gerðisk.

Im Extremfall ist die Korrespondenz so eng geworden, dass das zweite Glied gegenüber dem ersten inhaltlich nichts Neues mehr bringt, man kann von einer pleonastischen Ausdrucksweise sprechen: M E 5 En er menn höfðu fengit leyfi af Erlingi skakka, þeir er fyrir byrðingum réðu ok ádr lágu albúnir at fara með varnaði sínum, sumir með kaupum,

en sumir áttu önnur örendi, var þat þá ok veðr, er vel var segltoekt norðr með landi, ok fyrr en nón kvæmi þess dags, höfðu allir siglt, þeir er búnir váru. Sótti sá sína ferð ákafligast, er skip hafði skjótast. Keppðisk hveir við annan. Ól H 176 Þá hljóp at Áslákr Fitjaskalli ok hjó með oxu í höfuð Erlingi, svá at stóð í heila niðri. Var þat þegar banasár. Lét Erlingr þar lif sitt. Damit hat das Beharren auf der Sukzession einen Punkt erreicht, wo von einer eigentlichen Weiterführung der Handlung nicht mehr die Rede sein kann. Der Handlungsablauf tritt gleichsam auf der Stelle.

IV. Perioden mit drei und mehr Gliedern

Wie im vorigen Kapitel gezeigt, dient die Kopplung von zwei Sätzen mit Spitzenstellung des finiten Verbs der Hervorhebung der Sukzession¹. Sukzession definierten wir als das logische Element im Nacheinander des Handlungsablaufes². Wenn die Zweierperioden, einerseits untereinander, andererseits als Ganzes mit der vorhergehenden Handlung eng verknüpft, schon das Sukzessive deutlich hervortreten lassen, gilt das in noch stärkerem Masse für die Perioden mit drei und mehr Gliedern. Sie fügen sich in einen noch grösseren Handlungsbogen. Eine ganze Handlungs-episode mit mehreren einander entsprechenden Aspekten ordnet sich folgerichtig in den Ablauf ein. In diesem Zusammenhang erscheint es angebracht, von einer *Sukzessionsemphase* zu sprechen. Diese Emphase hat nichts mit dem Hervorheben eines Satzteils zu tun³. Der Begriff Emphase soll hier in einem weiteren Sinn gefasst werden⁴. Es handelt sich um eine Emphase der Logik, die in ihrem vollen Umfang sich nur aus dem Erzählzusammenhang erschliessen lässt. Die Sukzessionsemphase hat ihr Korrelat in einer später noch genauer zu bestimmenden Erzählhaltung. Für das Wirksamwerden der Sukzessionsemphase ist die Spitzenstellung des finiten Verbs Voraussetzung. Wie wir schon im ersten Kapitel gesehen haben, lässt das Verbum an der Spitze dank seiner doppelten Funktion als Verknüpfungsglied und satzbildendem Element den verknüpften Satz zu einer engeren Einheit verschmelzen⁵. Macht der

¹ s. oben besonders S. 110.

² s. oben S. 110.

³ Vgl. oben S. 89 f. und S. 95 f., ebenso A. Heusler, op. cit., S. 173: „An Emphase des Verbums ist hier nicht zu denken.“

⁴ Vgl. oben S. 88 f.

⁵ Vgl. oben S. 92 f.

Erzähler von seiner Freiheit Gebrauch, diese engeren Einheiten in einer Periode aneinanderzureihen, die sich folgerichtig in den Handlungsablauf einfügt, erst dann darf man von einer Sukzessionsemphase sprechen. Scheut man sich, den Sagaerzähler als einen so bewusst arbeitenden Künstler sehen zu wollen, kann man es auch vorsichtiger formulieren: Die Perioden entstehen in dem Augenblick, wo sich dem Erzähler das Sukzessive im Erzählzusammenhang besonders stark aufdrängt. Mag bei der Einzelverknüpfung die Verknüpfung mit dem vorhergehenden Satze im Vordergrund gestanden haben, lässt sich der Satz mit Spitzenstellung des finiten Verbs in der Periode von der Periode als Ganzem nicht mehr trennen. Der Satz mit Spitzenstellung des finiten Verbs wird als Teil der Periode zu einem für die ausgebildete isländische Sagaprofa charakteristischen Stilmittel. Die folgenden Beispiele mögen dazu beitragen, dieses Stilmittel als einen Ausdruck der Sukzessionsemphase in seinen verschiedenen Möglichkeiten kennenzulernen.

Auffällig ist, dass viele Perioden in wiederkehrenden Situationen auftauchen. Darum soll versucht werden, die Beispiele auch nach ähnlichen Situationen vorzuführen. Dabei stellt sich heraus, dass trotz aller Ähnlichkeit kein Beispiel dem andern gleich ist. Es gibt genug Raum für individuelle Erzählnuancen. Um den Eigenwert der einzelnen Beispiele nicht durch eine vorschnelle Typisierung zu ersticken, darf die Zahl der vorzuführenden Beispiele nicht zu niedrig gehalten werden. Typisierung darf bei Stiluntersuchungen nur ein Hilfsmittel zur Beschreibung und kein Selbstzweck sein. In unserem Fall soll sie helfen, ein Stilmittel des Sagaerzählers in seiner ganzen Spannweite zu charakterisieren.

Beliebt für Perioden sind *Schlacht- und Kampfschilderungen*. Den Löwenanteil der Beispiele liefert die *Heimskringla*¹. Die Sukzessionsemphase kann zu jedem beliebigen Zeitpunkt im Handlungsablauf in Erscheinung treten, so z. B. schon bei den Vorbereitungen zur Schlacht: H S 79 *Haraldr konungr hugsaði vandliga, hvat jarl mælti, ok skildi, at hann segir mart satt, ok í annan stað gerðisk hann fúss til at fá ríkit. Síðan tóluðu þeir konungr ok jarl longum ok opt. Settu þeir þá ráðagörð þessa, at þeir skyldi fara um sumarit til Englands ok vinna landit. Sendi Haraldr konungr orð um allan Nóreg ok bauð út leiðangri, hálfum almenningi. Var þetta nú allfrægt. Váru margar getur á, hvernug forin mundi verða. Mæltu sumir ok tóldu upp stórvirki Haralds konungs, at honum mundi ekki ófært vera, en sumir sögðu, at England mundi vera torsótt, mannfólk ófa mikit á ok lið þat, er kallat er þingamanna líð. Ól H 146 *Knútr konungr**

¹ Vgl. oben S. 103.

hafði spurt vestr til Englands, at Óláfr Nóregskonungr hafði leidangr úti, svá ok þat, at hann fór með líði því til Danmerkr ok þar var ófridr i ríki hans. Tók þá Knútr líði at samna. Drósk þar brátt saman herr mikill ok fjöldi skipa. Var Hákon jarl annarr höfuðmaðr fyrir því líði.

Interessant ist das 29. Kapitel der Magnúss saga ins góða, das sowohl die Schlachtvorbereitungen als auch den Verlauf der Schlacht in je einer Periode wiedergibt: *Magnús konungr snøri þá herinum móti Sveini, er hann kallaði jarl sinn, þótt Danir kallaði hann konung. Réð Magnús konungr sér til skipa ok bjó herinn. Fjölmenntu þá hvárrtveggju mjök. Váru þá margir höfðingjar í líði Sveins, Skánungar, Hallandsjarar, Fjónbíuar. En Magnús konungr hafði mest Nordmenn ok Jóta. Helt hann þá líði sínu til móts við Svein. Varð fundr þeira fyrir Vestlandi á Ré. Varð þar orrosta mikil, ok lauk svá, at Magnús konungr hafði sigr, en Sveinn kom á flótta ok lét líð mikit. Flýði hann þá aprt á Skáney, því at hann átti hæli uppi á Gautlandi, ef hann þurfti til at taka. En Magnús konungr fór þá aprt til Jótlands ok sat þar um vetrinn fjölmennr ok hafði gæzlu á skipum sínum.* Die beiden Perioden in diesem Bericht werden nur von einem Satz in gerader Wortfolge unterbrochen: *En Magnús konungr hafði mest Nordmenn ok Jóta.* Umrahmt werden die beiden Perioden ebenfalls nur von je einem Satz in gerader Wortfolge, auch mit dem Subjekt *Magnús konungr*. Der Aufbau des Kapitels ist also folgendermassen: A — B — A — B — A. Die Handlungsrichtung verläuft in den Perioden parallel zueinander, sie beginnt bei Magnús, gleitet über zu beiden Kontrahenten zusammen, um dann im Schlussglied Sveinn allein in den Blickwinkel zu nehmen. Hieran schliesst sich in beiden Fällen als Gegenüberstellung in gerader Wortfolge: *En Magnús konungr...* So leistet hier die Sukzessionsemphase ihren Beitrag, die unangefochtene Stellung des Königs Magnús herauszustreichen.

In Eg 59 kommt es gar nicht zur Schlacht, weil die Aufstellung der Heere schon eindeutige Mehrheitsverhältnisse ergibt: *En eptir um várit dró hvárrtveggi her saman; varð Hákon miklu fjölmennri; sá Eiríkr þá engan sinn kost annan en flýja land; fór hann þá á brott með Gunnhildi, konu sína, ok börn þeira.*

Der Verlauf der Schlacht kann in grossen Zügen wiedergegeben werden: H S 49 *Síðan fór Hákon með líði sínu at leita Ásmundar. Varð fundr þeira á skipum. Lagði Hákon þegar til orrostu. Varð þar hörd orrosta ok mikil. Ól H 10 En víkingar þeir, er jafnan lágu úti ok réðu fyrir líði miklu, létu sik konunga kalla, þótt þeir ætti engi lönd til forráða. Lagði Óláfr konungr þar til bardaga. Varð þar orrosta mikil. Fekk þar Óláfr konungr sigr ok fé mikit.*

Ebenso kann in den Perioden auf Einzelheiten der Schlacht die Anteilnahme gelenkt werden: H S 93 *Eysteinn orri kom í því bili frá skipum með því líði, er honum fylgði. Váru þeir albrynjaðir. Fekk Eysteinn þá merki Haralds konungs, Landeyðuna. Varð nú orrosta it þriðja sinn, ok var sú in snarpasta. Fellu þá mjök enskir menn, ok var við sjálf, at þeir mundi flýja.* Ól H 229 *Dagr Hringsson helt þá upp orrostu ok veitti ina fyrstu atgöngu svá harða, at bæendr hrukku fyrir, en sumir snöru á flóttu. Þá fell fjöldi líds af bóndum, en þessir lendir menn: Erlendr ór Gerði, Áslákr af Finneyju. Var þá merki þat niðr hoggvit, er þeir höfðu áðr með farit. Var þá orrosta in ákafasta. Kolluðu menn þat Dagshrið.* Nj 157 *Sigurðr jarl átti harðan bardaga við Kerþjálfað. Kerþjálfaðr gekk svá fast fram, at hann fellði alla þá, er fremstir váru; rauf hann fylking Sigurðar jarls allt at merkinu ok drap merkismanninn. Fekk jarl þá til annan at bera merkit. Varð þá enn orrosta hörd.* Ein Vergleich der letzten drei Beispiele zeigt die individuellen Akzente, die trotz einer gewissen Ähnlichkeit ein jedes von ihnen setzt. So spielt das Feldzeichen (*merki*) in jedem Beispiel eine andere Rolle. Die Formel *varð þar orrosta* kommt in leichter Abwandlung in jedem der Beispiele vor; und doch ordnet sie sich im Handlungsablauf an verschiedener Stelle ein.

Auch zu einem späteren Zeitpunkt im Handlungsablauf kann sich die Sukzessionsemphase bemerkbar machen, sie referiert dann mehr ein Ergebnis einer Schlacht: Eg 14 *En er Þórólfr kom austr til Kvenlands ok hitti konung Faravið, þá búask þeir til ferðar ok höfðu þrjú hundruð manna, en Nordmenn it fjórða, ok fóru it efra um Finnmark ok kómu þar fram, er Kirjalar váru á fjalli, þeir er fyrr höfðu herjat á Kveni. En er þeir urðu varir við ófríð, sofnuðusk þeir saman ok fóru í mót, væntu sér enn sem fyrr sigrs. En er orrostá tóksk, gengu Nordmenn hart fram; höfðu þeir skjöldu enn traustari en Kvenir; sneri þá mannfalli í lið Kirjála, fell mart, en sumir flýðu. Fengu þeir Faravið konungr ok Þórólfr þar ógrynni fjár, sneru aptr til Kvenlands, en síðan fór Þórólfr ok hans lið á markina; skildu þeir Faravið konungr með vináttu.* H S 85 *En er Haraldr konungr sá, at fylking enskra manna var komin ofan með dikiinu gegnt þeim, þá lét hann blása herblástrinn ok eggjaði herinn ákaflega, lét þá fram bera merkit Landeyðuna, snaradi þá atgönguna svá harða, at allt hrökk fyrir. Gerðisk þá mannfall mikit í líði jarla. Snörisk þá líðit brátt á flóttu, flýði sumt upp með ánni ok ofan, en flest fólkit hljóp út á diki. Lá þar svá þykkt valrinn, at Nordmenn máttu ganga þurrfætis yfir fenit.* In kleinerem Rahmen spielt sich das nächste Beispiel ab: Fbr 24 *Ok þann morgin, er Skúfr ætlaði út at sigla, fóru þeir Þormóðr ok Gestr í óleyfi Skúfs frá skipi á einum báti. Þeir fóru til Einarsfjarð-*

ar ok inn eptir firðinum fyrir bæ Þórunnar. Þar sjá þeir fjóra menn á skipi sitja á fiski. Þeir kenna þar Ljót Þórunnarson. Þeir leggja þegar at Ljóti ok berjask; lýkr svá þessum fundi, at Ljótr fellr ok þeir menn þrír, sem með honum váru á skipi. Fara þeir Þormóðr þá aptr til skips, ok var Skúfr þá búinn til siglingar. Stíga þeir þá á skip, Þormóðr ok Skúfr.

Der Totschlag an einem einzelnen soll das Thema der nächsten Beispiele sein: Ól H 118 *Ásbjörn heyrði til, at menn spurðu Þóri frá skiptum þeira Ásbjarnar, ok svá þat, at Þórir sagði af langa sögu, ok þótti Ásbirni halla sýnt sögunni. Þá heyrði hann, at maðr mælti: „Hvernug varð hann við, Ásbjörn, þá er þér rudduð skipit?“ Þórir segir: „Bar hann sik til nokkurrar hlítar ok þó eigi vel, þá er ver ruddum skipit, en er vér tókum seglit af honum, þá grét hann.“ En er Ásbjörn heyrði þetta, þá brá hann sverðinu hart ok titt ok hljóp í stofuna, hjó þegar til Þóris. Kom hoggit útan á hálsinn, fell höfuðit á bordit fyrir konunginn, en búkrinn á fætr honum. Urðu borddúkarnir í blóði einu bæði uppi ok niðri. Ól H 133 *Síðan rann Karli at Jómalanum. Hann sá, at digrt men var á hálsi honum. Karli reiddi til oxina ok hjó í sundr tygilinn aptan á hálsinum, er menit var fest við. Varð hogg þat svá mikit, at höfuðit hraut af Jómala. Varð þá brestr svá mikill, at öllum þeim þótti undr at. Tók Karli menit. Fóru þeir þá í brot. Ól H 123 *Síðan skaut hann Ásmundr at Ásbirni Selsbana spjóti ok kom á hann miðjan, flaug í gognum hann, svá at fast stóð fram í höfðafjölinni. Fell Ásbjörn dauðr frá stýrinnu. Fóru síðan hvarirtveggju leidar sinnar. Fluttu þeir lík Ásbjarnar norðr á Brándarnes. Lét þá Sigríðr senda eptir Þóri hund til Bjarkeyjar. Kom hann til, er búit var um lík Ásbjarnar eptir sið þeira.***

Bei diesen drei Beispielen aus der Óláfs saga ins helga handelt es sich um einen ähnlichen Vorgang, der Totschlag an einem einzelnen wird geschildert. In einer Hinsicht ergibt sich doch ein interessanter Unterschied. Die „objektive Zeit“ wird von Beispiel zu Beispiel länger, während die „subjektive Zeit“ etwa für alle Beispiele konstant bleibt¹. Im ersten Beispiel haben wir den seltenen Fall, dass sich die subjektive Zeit mit der objektiven Zeit in etwa deckt; das sich in der Periode abspielende Geschehen wird nur wenige Sekunden in Anspruch genommen haben: *Kom hoggit útan á hálsinn, fell höfuðit á bordit fyrir konunginn, en búkrinn á fætr honum. Urðu borddúkarnir í blóði einu bæði uppi ok niðri.* Die ganze Periode besteht aus keinem selbständigen Vorgang, alles ergibt sich notwendig und unaufhaltsam aus dem vorhergehenden *hjó þegar til*

¹ Ich verwende hier die Terminologie W. Kaysers. Vgl. Das sprachliche Kunstwerk, 4. Aufl., Bern 1956, S. 207 ff.

Þóris. In zweiten Beispiel ist die objektive Zeit schon länger, bei dem dritten und vierten Glied der Periode handelt es sich immerhin um selbständige Vorgänge, die sich allerdings unmittelbar und folgerichtig an das Vorhergehende anschliessen: *Tók Karli menit. Fóru þeir þá í brot*. Im dritten Beispiel spannt sich der Handlungsbogen noch weiter. Nach dem Tod des Ásbjörn hätte die Periode mit der Weiterfahrt der Gegner schliessen können¹. Der Erzähler fügt aber die Bestattung des Ásbjörn noch hinzu, sie bildet das dritte, vierte und fünfte Glied der Periode: *Fluttu þeir lík Ásbjarnar norðr á Þrándarnes. Lét þá Sigríðr senda eptir Þóri hund til Bjarkeyjar. Kom hann til, er búit var um lík Ásbjarnar eptir síð þeira*. Es handelt sich hier um selbständige Vorgänge, die sicher einen längeren Zeitraum beansprucht haben werden, sich aber folgerichtig in den Handlungsablauf einfügen. Es wäre müssig, für jeden einzelnen Fall die Länge der objektiven Zeit genau ausrechnen zu wollen, der Vergleich der subjektiven mit der objektiven Zeit sollte nur zeigen, wie unabhängig sich die Sukzessionsemphase von der objektiven Zeit machen kann, wie frei der Erzähler mit der objektiven Zeit schaltet, wenn er mehrere Vorgänge in einem Atemzug erzählen will.

Einige Beispiele, die etwas aus dem Rahmen der üblichen Schlacht- und Kampfschilderungen fallen, sollen diesen Teil der Perioden beschliessen. Zwei Beispiele befassen sich mit der Verteidigung: *Eyr 37 Arnkell hafði reist við heyit sverð sitt ok skjöld; tók hann þá upp vápnin ok varðisk með þeim; varð honum þá skeinisamt; kómusk þeir þá upp í gardinn at honum, en Arnkell hljóp upp á heyit ok varðisk þaðan um hrið; Eg 47 Síðan bjuggusk menn til uppgöngu ok fóru til kaupstaðarins. En er bæjar-menn urðu varir við ófríð, þá stefndu þeir í mót; var þar tréborg um stadinn, settu þeir þar menn til at verja; tókusk þar bardagi*.

Die beiden letzten Beispiele sollen eine *brenna* behandeln, sowohl in kleinerem als auch in grösserem Ausmass: *Ól H 169 Eitt hvert kveld gekk Hárekr til skips með húskarlalið sitt ok hafði nær átta tigum manna. Røru þeir um nóttina ok kómu, er morgnadi, til bæjar Grankels, slógu þar hring um hús, veittu þar síðan atgöngu, logðu síðan eld í hús. Brann þar Grankell inni ok menn með honum, en sumir váru úti drepnir. Létusk þar alls þrjár tigir manna. Fór Hárekr heim eptir verk þat ok sat í búi sínu². H S 83 Síðan lagði Haraldr konungr til Skardaborgar ok bardisk*

¹ F. Niedner macht tatsächlich an dieser Stelle in seiner Übersetzung einen Absatz, gegen die Intentionen des Erzählers, s. Thule XV, Jena 1922, S. 216.

² Diese Periode ist ein schönes Beispiel dafür, dass unmittelbar neben Sätzen mit Spitzenstellung des finiten Verbs asyndetische Sätze auftreten. Vgl. oben S. 94.

þar við borgarmenn. Hann gekk upp á bergit, þat sem þar verðr, ok lét þar gera bál mikit ok leggja í eld. En er bálit logaði, tóku þeir forka stóra ok skutu bálinu ofan í bjönn. Tók þá at brenna hvert hús af öðru. Gekk þá upp allr stadrinn. Drápu þá Nordmenn þar mart manna, en tóku fé allt, þat er þeir fengu. Var enskum mönnum þá engi kostur fyrir höndum, ef þeir skyldi halda lífinu, nema ganga til handa Haraldi konungi. Lagði hann þá undir sik land allt, þar sem hann fór.

Der jetzt folgende Abschnitt behandelt immer wiederkehrende *Vertragssituationen*, einmal den für die Isländersaga charakteristischen Vergleich, dann den Anerkennungsanspruch des Königs, der in der Heimskringla gegen mehr oder weniger Widerstand immer wieder durchgesetzt werden muss. Der Vergleich kann auf einem eigens einberufenen *sættarfundr* geschlossen werden: Ld 50 *En með því at Óláfr latti mjök at fara, þá váru borin á milli sáttmál, ok var þat auðsótt við Bolla, því at hann bað Óláf einn ráða fyrir sína hönd; en Ósvífr sá engi sín efni at mæla í móti, því at honum kom ekki líð frá Snorra. Var þá lagðr sættarfundr í Ljárskógum; kómu mál öll óskoruð undir Óláf; skyldi koma fyrir víg Kjartans svá sem Óláfi líkaði, fé ok mannsekðir. Nj 147 Þeir Hallr dvöldusk þar nokkura hríd. Síðan ríðu þeir vestr at ákvedinni stundu til sáttarfundarins, ok fundusk at Hofðabrekku, sem mælt hafði verit með þeim. Kom Þorgeirr þá til móts við þá vestan at. Töluðu þeir þá um sætt sína; gekk þat allt eptir því, sem Hallr hafði sagt.*

In Nj 55 wird auf einem *fundr* eine Absprache über die Art der Verfolgung getroffen: *Madr var sendr Gizuri hvíta ok Geiri goða, því at þeir áttu eptir Otkel at mæla. Fundusk þeir þá at ok tölðu um, hversu með skyldi fara. Kom þat ásamt með þeim, at sótt myndi málit til laga. Var þá at leitast, hværr við myndi taka vilja, en engi var til þess búinn.*

In Fbr 22 findet der Vergleich am Tatort statt: *Nú af þessum orðum Skúfs, þá sefask Þorkell. Áttu þá margir hlut í um sættir þeira. Fór þat ok fram, at Skúfr handsalaði Þorkatli sjálfðæmi fyrir víg Loðins. Fór Þormóðr þá til vistar á Stokkanes.*

Der übliche Ort für einen Vergleich ist das Thing. Die Sukzessions-*emphase* kann auch hier zu verschiedenen Zeitpunkten im Handlungsablauf wirksam werden. Manche Beispiele haben Überleitungscharakter, in ihnen tritt das Gewohnheitsmässige des Ablaufes eines Things hervor: Eg 81 *Steinarr reid til þings ok fjölmenni mjök; þar réð Tungu-Oddr fyrir líði ok var allfjölmennr; Einarr ór Stafaholti var ok fjölmennr; tjölduðu þeir búdir sínar; var þingit fjölmennr; fluttu menn fram mál sín. Nj 56 Ok þá er hann hafði lýst öllum vígskrunum, var þat talat, at honum mæltisk vel. Hann spurði at þingfesti ok at heimilisfangi. Gingu*

menn síðan frá lögbergi. Líðr nú þingit þar til, er dómar skyldu fara út til sóknar; fjölmennu hvárltveggju þá út líði sínu. Nj 140 Guðmundr bað ekki fara fyrir kné fleirum höfðingjum, kváð hann þat vera lítilmannligt; — „munu vér nú á hætta með þetta líð, sem nú höfu vér. Þér skuluð ok ganga með vápnnum til allra lögskila, en berjask þó eigi svá búit.“ Gingu þeir þá út allir ok heim til búða sinna; var þetta fyrst á fára manna vitordi. Líðr nú svá þingit. Auch Einzelheiten eines Verfahrens können in einer Periode untergebracht werden: Nj 138 Bjarni mælti: „Nú ferr hvárum tveggja ykkrum vel. Eru hér nú ok menn vel til fallnir at vera vátarnir, þar sem vit Hallbjörn erum, at þú takir við málinu.“ Stóð Eyjólfur þá upp ok svá Flosi; tókusk þeir þá í hendr; tók Eyjólfur þá varnargögn öll af Flosa ok svá, ef sakir nokurar gerðisk af vörninni, því at þat er opt annars máls vörn, er annars er sök. Im nächsten Beispiel spannt sich der Handlungsbogen über sieben Glieder: Nj 56 „Sátgjarn hefi ek jafnan verit,“ segir Gunnarr, „enda eiguð þér nú eptir mikit at mæla, en ek þykkjumsk þó mjök neyddr til hafa verit.“ Urðu þær nú málalyktir með ráði inna vitrustu manna, at málin váru öll lagið í gerð; skyldu gera um sex menn. Var þá þegar gort um málit á þingi. Var þat gort, at Skamkell skyldi ógildir, en manngjöld jöfn ok sporahoggit, en bætt váru önnur vígin, sem vert þótti, ok gáfu frændr Gunnars fé til, at þegar váru bætt upp öll vígin á þingi. Gengu þeir þá til ok veittu Gunnari tryggðir Geirr goði ok Gizurr hvíti. Reið Gunnarr heim af þingi ok þakkadi mönnum líðveizlu ok gaf mörgum gjafir ok fékk af ina mestu sæmd. Sítr Gunnarr nú heima í sæmd sinni. Nachdem Gunnarr seine Vergleichsbereitschaft erklärt hat, scheint sich der weitere Ablauf beinahe mechanisch zu ergeben, um in die etwas formelhafte Schlusswendung zu münden: Sítr Gunnarr nú heima í sæmd sinni. Enger ist der Bogen in Nj 145, die Periode bringt nur die Ausführung des schon unmittelbar vorher vereinbarten Vergleichs: Slikt mæltu þeir Gizurr hvíti ok Ásgrímur ok Hjalti, ok við þetta gekk saman sættin. Var þá handsalat í tólf manna dóm; var Snorri goði fyrir gerð ok aðrir gódir menn með honum. Var þá saman jafnat vígum, en bættir þeir, er umfram váru. Das Hervortreten der formalrechtlichen Einzelheiten in den letzten Beispielen spiegelt einen besonderen Zug der Njála wider.

Ein Vergleich kann auch unter grossen Schwierigkeiten zustande kommen, nur sofortige Vermittlung verhindert Schlimmeres, Kampf und Vergleich liegen hier dicht beieinander: H S 4 Þá kom Gyrgir, höfðingi hersins, ok er hann sá, hvar Væringjar höfðu tjaldat, bað hann þá í brot fara ok tjalda í öðrum stað, segir, at hann vill þar tjalda. Haraldr segir svá: „Ef þér komið fyrri til náttbóls, þá takið þér yðr náttstað, þá munu vér

þar tjalda í öðrum stað, þar sem oss líkar. Gerið þér nú ok svá, tjaldid, þar sem þér vilid, í öðrum stað. Hugda ek, at þat væri réttir Væringja hér í veldi Grikkjakonungs, at þeir skulu vera sjálfráða ok frjálsir um alla hluti fyrir öllum mönnum, en vera konungi einum ok dróttningu þjónostuskyldir.“ Dreyttu þeir þetta með kappmæli, þar til er hvárirtveggju vápnudusk. Var þá við sjálft, at þeir mundu berjask. Kómu þá til inir vitrustu menn ok skildu þá. Sogðu þeir svá, at betr var fallit, at þeir sættisk um þetta mál ok gerði skipan á með sér glöggliga, svá at eigi þyrfti optar slíka deilu um. Var þá stefnulagi á komit með þeim, ok skipudu inir beztu menn ok inir vitrustu.

Kennzeichnend für die Heimskringla sind die Perioden, in denen die Durchsetzung des königlichen Anerkennungsanspruches wiedergegeben wird. Trotz der Ähnlichkeit in der Thematik gibt es noch genug Variationsmöglichkeiten in der dem jeweiligen Zusammenhang angemessenen Ausführung. Die Bereitschaft, den neuen König anzuerkennen, ist sehr unterschiedlich. Manchmal kann sich der König nur gegen starken Widerstand durchsetzen. Eine Auswahl von fünf Beispielen soll einen Eindruck von den verschiedenen Variationsmöglichkeiten der Königsannahme geben: M E 17 *Sigurðr ok Markús, þá er þeir höfðu látit skip sín í Elfinni, sá þat, at þeir fengu ekki fang á Erlingi. Þá snørusk þeir til Upplanda ok fóru svá it öfra norðr til Þrándheims. Var þeim þar vel fagnat. Var Sigurðr þar til konungs tekinn á Eyrapingi. Réðusk þar til flokksins margir góðra manna synir. Réðu þeir þar til skipa ok bjoggusk skyndiliga, fóru, er sumraði, suðr á Mæri ok tóku allar konungstekjur, hvar sem þeir fóru. Ól T 51 Óláfr Tryggvason var til konungs tekinn í Þrándheimi á allsherjarpingi um land allt, svá sem haft hafði Haraldr inn hárfagri. Hljóp þá upp múgr ok margmenni ok vildi eigi annat heyra en Óláfr Tryggvason skyldi konungr vera. Fór Óláfr þá um land allt ok lagði undir sik. Snørusk til hlýðni við hann allir menn í Nóregi, jafnt þeir höfðingjar á Upplöndum eða í Víkinni, er ádr höfðu land haldit af Dana-konungi, þá gerðusk þeir menn Óláfs konungs ok heldu land af honum. Fór hann svá yfir land inn fyrsta vetr ok eptir um sumarit. Ól H 40 Hann talaði langt ok snjallt, ok kom þar at lokum, at hann barð bøndum tvá kosti, þann annan at ganga til handa honum ok veita honum hlýðni, sá var annarr at halda þá við hann orrostu. Síðan fóru bæendr aptr til liðs síns ok sogðu sín örendi, leitudu þá ráðs við allt fólkit, hvern þeir skyldu af taka. En þótt þeir kærði þetta um hrið milli sín, þá kuru þeir þat af at ganga til handa konungi. Var þat þá eidum bundit af hendi bónda. Skipaði konungr þá ferð sína, ok gerðu bæendr veizlur í móti honum. Fór konungr þá út til sjávar ok ræðr sér þar til skipa. Ól H 170 Knútr inn ríki dró*

saman her sinn ok helt til Limafjardar. En er hann var búinn, þá sigldi hann þaðan öllu líði til Nóregs, fór skyndiliga ok lá ekki við land austan fjardar, sigldi þá yfir Foldina ok lagði at á Ogdum, krafði þar þinga. Kómu bændr ofan ok heldu þing við Knút konung. Var þar Knútr til konungs tekinn um land allt. Setti hann þar þá menn í sýslur, en tók gíslar af bóndum. Mælti engi maðr í móti honum. H S 77 Þat er segn manna, at þá er fram leidd at andláti konungs, at þá var Haraldr nær ok fátt manna annat. Þá laut Haraldr yfir konunginn ok mælti: „Því skírskota ek undir alla yðr, at konungr gaf mér nú konungdóm ok allt ríki í Englandi.“ Því næst var konungr hafidr dauðr ór hvilunni. Þann sama dag var þar höfðingjastefna. Var þá rætt um konungstekju. Lét þá Haraldr bera fram vitni sín, þau er Eatvarðr konungr gaf honum ríki á deyjanda degi. Lauk svá þeir stefnu, at Haraldr var til konungs tekinn ok vígðr konungsvígslu inn þréttanda dag í Pólskirkju. Gengu þá allir höfðingar til handa honum ok allt fólk.

Eine besondere Vertragsform ist die in der Heimskringla wiederholt auftauchende Christianisierung. Der Machtanspruch des Königs kann auch in diesen Fällen oft nur gegen heftigen Widerstand durchgesetzt werden: Ól T 27 *En er þeir hittask, þá nauðgar konungr jarli til at láta skírask. Var þá Hákon jarl skírðr ok þeir menn allir, er þar fylgðu honum. Fekk þá konungr í hendr honum presta ok aðra lærða menn ok segir, at jarl skal láta skíra allt líð í Nóregi. Skildusk þeir þá. Ferr Hákon jarl út til hafs ok biðr þar byrjar. Ól T 53 Þá kallar Óláfr til tals við sik móðurbræðr sína, Lodin, stjúpfoður sinn, mága sína, Þorgeir ok Hyrning, bar síðan fyrir þá með inum mesta alhuga þat mál, at þeir skyldu sjálfir undir taka með honum ok fylgja síðan með öllum krapti, at hann vill kristniboð upp hefja um allt ríki sitt, segir, at hann skal því áleidis koma at kristna allt í Nóregi eða deyja at þórum kosti. „Ek skal gera yðr alla mikla menn ok ríka, því at ek trúi yðr best fyrir sakir frændsemi eða annarra tengða.“ Allir þeir játuðu þessu, at gera hvat sem hann bauð ok fylgja honum til þess alls, er hann vildi, ok allir þeir menn, er þeira ráðum vilja fylgja. Gerði Óláfr konungr þegar bert fyrir alþýðu, at hann vill bjóða kristni öllum mönnum í ríki sínu. Tóku þeir þegar fyrstir undir at játa þessu boði, er áðr höfðu undir gengit. Váru þeir ok rikastir af þeim mönnum, er þá váru við staddir, ok gerðu allir aðrir at þeira dæmum. Váru þá skírðir menn allir austr um Vikina. Fór þá konungr norðr í Vikina ok bauð öllum mönnum at taka við kristni, en þeim, er í móti mæltu, veitti hann stórar refsingar, drap suma, suma lét hann hamla, suma rak hann af landi á brot. Kom þá svá, at um þat ríki allt, er fyrr hafði stýrt Tryggvi konungr, faðir hans, ok svá þat, er átt hafði Haraldr grenski, frændi hans,*

gekk þat fólk allt undir kristnibod þat, er Óláfr bodaði, ok varð þat sumar ok eptir um vetrinn alkristit um Víkina. Ól H 121 *En þegar er rof kom í liðit, þá fór hverr at qðrum, til þess er allt ridladisk í smá flokka. En konungr rori yfir vatnit ok brenndi þá á hváru tveggja landi. Kómu þá bændr til hans ok báðu miskunnar, buðu handgöngu sína. Gaf hann hverjum manni grið, er til hans kom ok þess krafði, ok svá fé þeira. Mælti þá engi maðr við kristni. Lét konungr þá skíra fólkit ok tók gíslar af búndum. Dvalðisk konungr þar lengi um haustit, lét draga skipin um eid á milli vatna. Fór konungr lítt um land uppi frá votnum, því at hann trúði illa bóndum.*

Der dritte Teil beschäftigt sich mit Perioden, die sich unter dem Begriff *Ortsveränderung* zusammenfassen lassen. Ortsveränderungen haben wohl in fast allen bis jetzt zitierten Beispielen eine Rolle gespielt, mag sie sich in den meisten Fällen aus der engen Verknüpfung mit den Kampf- und Vertragssituationen ergeben haben, mag es manchmal sich auch nur um eine zusätzliche Rolle gehandelt haben. Hier soll der Akzent auf Perioden gelegt werden, die die Ortsveränderung mehr um ihrer selbst willen zum Inhalt haben. Sieht man hingegen diese Perioden als einen Teil des ganzen Erzählablaufes, tritt vor allem ihr überleitender Aspekt in den Vordergrund. Das erklärt auch ihre Anfälligkeit für die Sukzessionsemphase, der Erzähler bekommt ein Mittel in die Hand, den überleitenden Eigenschaften dieser Perioden durch ein beschleunigtes Erzähltempo Rechnung zu tragen. Hierfür können wir uns in zwei Fällen sogar auf die eigene Aussage des Erzählers stützen: Eg 71 *Egill ok forunautar hans fóru um kveldit yfir hálsinn; var þat þar skjótast af at segja, at þeir fóru þegar af veginum; var snjórin mikill; lágu hestarnir á kafi annat skeið, svá at draga varð upp. Ól T 92 En þá var þat á einni nótt, at Þyri dróttning ok Ozurr hljópusk í brot í náttmyrkri ok til skógar. Er þat skjótast frá þeira ferð at segja, at þau koma fram í Danmörk, ok þorir Þyri þar fyrir engan mun at vera fyrir þá sök, at hon veit, ef Sveinn konungr spyrr, bróðir hennar, til hennar þar, at hann mun skjótt senda hana aptr til Vindlands. Fara þau allt huldu höfði, þar til er þau koma í Nóreg. Létti Þyri ferðinni eigi, fyrr en þau koma á fund Óláfs konungs. Tók hann við þeim vel, ok váru þau þar í góðum fagnaði. Segir Þyri konungi allt um sín vandræði ok biðr hann hjálpráða, biðr sér fríðar í hans ríki.* Deutlicher hätten der Überleitungscharakter und die damit verbundene Steigerung des Erzähltempo kaum Ausdruck finden können als in den Eröffnungsgliedern dieser beiden Perioden aus der Egils saga und aus der Heimskringla: *var þat þar skjótast af at segja, at ... Er þat skjótast frá þeira ferð at segja, at...*

Die Sukzessionsemphase kann jeden beliebigen Zeitpunkt im Hand-

lungsablauf zum Anlass nehmen, um in einer Periode in Erscheinung zu treten. Manche Perioden bringen eine genauere Bestimmung der Ortsveränderung, so in Ln 79 eine genauere Bestimmung der Fahrroure und des Abstandes der beiden Schiffe zueinander: *Peir Grímr heldu suðr um landit, þviat þeir höfðu spurt, at Ingólfr byggði sunnan á landinu. Sigldu þeir vestr fyrir Reykjanes ok stefndu þar inn á fjörðinn; skildu þá með þeim, svá at hvárigir vissu til annarra. Sigldu þeir Grímr enn háleyski alt inn á fjörðinn, þar til er þraut sker ǫll, ok koptuðu þá akkerum sínum.*

Die Frage nach dem Wie einer Ortsveränderung kann eine Periode weitgehend beherrschen, so dass von einer eigentlichen Ortsveränderung nicht mehr viel zu spüren ist: M E 9 *Markús á Skógi hét maðr upplenzkr, frændi Sigurðar jarls. Markús fósttraði son Sigurðar konungs. Sá hét Sigurðr. Síðan tóku Upplendingar Sigurð til konungs með ráði Sigurðar jarls ok annarra höfðingja, þeira er fylgt höfðu Hákonu konungi, ok höfðu þeir þá enn styrk mikinn liðs. Fór flokkurinn optliga í tvenningu. Var konungr ok Markús minnr á viðborða, en Sigurðr jarl ok aðrir höfðingjar með sínar sveitir meirr við háskann. Fóru þeir með flokkinn mest um Upplönd, en stundum ofan í Víkina.* Die drei Glieder dieser Periode stellen die verschiedenen Aspekte dar, die sich aus dem vorhergehenden *ok höfðu þeir þá enn styrk mikinn liðs* ergeben. Man könnte von einem zeitlichen Nebeneinander sprechen. Dennoch wird die Sukzession deutlich spürbar. Schritt um Schritt bewegt sich der Gedankengang des Erzählers vorwärts, gleichsam eine Frage nach der andern beantwortend. Einer ähnlichen Tendenz folgt das Beispiel in Ól H 202 *En er Óláfr konungr fór austan um Kjöl ok sótti þá vestr af fjallinu, svá at land lægði þaðan vestr at sjá, ok sá þá þannug landit. Mart lið fór fyrr en konungr ok mart síðar. Reid hann þar, er rúmt var um hann. Var hann hljóðr, mælti ekki við menn. Reid hann svá langa hríd dags, at hann sásk litt um. Þá reid byskup at honum ok mælti, spurði, hvat hann hugsaði, er hann var svá hljóðr* — Der eigentliche Inhalt dieser Periode ist nicht so sehr die Ortsveränderung, sondern die Gemütsbewegung des Königs beim Wiedersehen seines Landes. Die Beschreibung dieser Gemütsbewegung gewinnt ihre feste Konturen in der Art und Weise der Fortbewegung. Die einzelnen Glieder der Periode stehen zueinander in enger Korrespondenz, jedes weist über sich hinaus, keines ist ohne die andern denkbar, drei verschiedene Aspekte einer Sache fügen sich harmonisch zu einem Gesamteindruck. Das erste und das dritte Glied werden mit *Reid hann* eingeleitet, kontrastierend dazu schliesst sich der folgende Satz mit dem finiten Verb an zweiter Stelle an: *Þá reid byskup at honum ok...* Die

beiden letztgenannten Beispiele sind Grenzfälle, die Ortsveränderung ist hier nur Mittel zum Zweck. Wenn diese Beispiele trotzdem in diesen Abschnitt aufgenommen sind, dann sollen sie vor allen Dingen zeigen, wie ein geschickter Erzähler Begleitumstände einer Ortsveränderung mit Hilfe der Sukzessionsemphase zu einem einheitlichen Bild fügt, das mit der Ortsveränderung an sich nicht mehr viel zu tun hat.

Verselbständigen sich hier, wenn man so will, die Begleitumstände der Ortsveränderung, so üben sie in den folgenden Beispielen einen fördernden oder hemmenden Einfluss auf die Ortsveränderung selbst aus. Die Verknüpfung der Begleitumstände mit der Ortsveränderung ergibt sich ganz natürlich, jede Seereise ist abhängig von Wind und Wetter: Ól H 175 *Tímásmessu fyrir jól þegar í dagan tók konungr út ór höfninni. Var þá allgóðr byrr ok heldr hvass. Sigldi hann þá norðr fyrir Jadar. Var veðr vátt ok mjörkvaflaug nokkur. Eg 57 Eptir þat gekk Egill á skip; tóku þeir til segls ok sigldu á haf út: tók þá byrrinn at vaxa, ok gerði veðr hvasst ok hagstætt; gekk þá skipit mikit. Ld 21 Þeim byrjafi illa um sumarit; hafja þeir þokur miklar, en vinda litla ok óhagstæða, þá sem váru; rak þá víða um hafit; váru þeir flestir innan borðs, at á kom hafvilla.*

Schwierigkeiten können sich auch aus der Beschaffenheit der Fortbewegungsmittel ergeben, in Ól H 133 reisst das Ziehtau: *Þeir Þórir sá þat, þá reka þeir tjöld af sér ok búask sem ákafligast. En er þeir drógu seglit, þá gekk í sundr stagit. Fór seglit ofan þverskipa. Varð þeim Þóri þat dvöl mikil, áðr þeir kvæmi upp öðru sinni seglinu. Váru þeir Gunnsteinn þá langt komnir, er skriðr var at skipi Þóris. Gerðu þeir Þórir bæði, sigldu ok røru undir. In Nj 53 brennen die Pferde durch: *Þat var um várit, at Otkell mælti, at þeir myndi ríða austr í Dal at heimboði, ok létu allir vel yfir því. Skammkell var í fjr með Otkalli ok bræðr hans tveir, Audólfr ok þrír menn aðrir. Otkell reid inum bleikálotta hesti, en annarr rann hjá lauss. Stefna þeir austr til Markarfljóts; hleypir hann fyrir Otkell. Ærask nú báðir hestarnir ok hlaupa af leidinni upp til Fljótshlídar; ferr Otkell nú meira en hann vildi.**

Häufig wiederkehrende Situationen bei Ortsveränderungen sind Aufbruch, Empfang und Heimfahrt, hier wird die Sukzessionsemphase oft wirksam. Mit dem Aufbruch können verschiedene Begleitumstände verknüpft werden, die in vielen Fällen mit gesellschaftlichen Vorstellungen in Einklang stehen: Ól H 135 *Sigurðr hljóp upp ok hét á þá Gaut ok Þórd, kvask eigi þola frýju Þrándar. Ganga þeir út ok þar til, er húskarlar váru, ganga þeir til ok setja fram byrðinginn. létu þeir þá flytja til farm ok hlóðu skipit. Skorti þar eigi heima farm til, svá reidi allr með skipi.*

Bjoggu þeir þat á fám dogum. Váru þeir ok menn tíu eða tólf á skipi. Tóku þeir Þórálfr út eitt veðr allir, vissusk til jafnan í hafinu. Eyr 34 Nú fór sendimaðrinn ok sagði Arnkatli; bjó hann nú ferð sína, ok váru þeir tólf saman; hófðu þeir með sér eyki ok graftól; fóru þeir fyrst til Úlfarsfells ok fundu þar Þórodd Þorbrandsson, ok váru þeir þrír saman. Ld 73 Ok er Bolli hafði fengit orlof af konungi, þá býsk hann til ferðar ok gekk á kugg einn, er ætladi suðr til Danmerkr; hann hafði ok mikit fé með sér; fóru ok nokkurir menn með honum af hans forunautum. Skildusk þeir Óláfr konungr með mikilli vináttu; veitti konungr Bolla góðar gjafar at skilnaði.

Das Konventionelle kommt sehr oft beim Empfang zum Durchbruch, hier kann sich die isländische Gastfreundschaft voll entfalten: Ld 44 *Þeir Kjartan ok Kálfr sigla nú í haf. Þeim byrjædi vel ok váru litla hrið úti; tóku Hvítá í Borgarfirði. Þessi tíðendi spyryask víða, útkváma Kjartans. Þetta fréttir Óláfr, faðir hans, ok aðrir frændr hans ok verða fegnir mjök; ríðr Óláfr þegar vestan ór Dølum ok suðr til Borgarfjarðar; verðr þar mikill fagnafundur með þeim feðgum; býðr Óláfr Kjartani til sín við svá marga menn, sem hann vildi. Ld 68 Snorri goði sótti þessa veizlu með Þorkatli, ok hófðu þeir nær sex tigu manna, ok var þat lið mjök valit, því at flestir allir menn váru í litklæðum. Guðrún hafði nær hundrad fyrirboðsmanna. Þeir bræðr, Bolli ok Þorleikr, gengu í mót þeim Snorra, ok með þeim fyrirboðsmenn; er Snorra allvel fagnat ok hans foruneyti. Er nú tekit við hestum þeira ok klæðum; var þeim fylgt í stofu; ski puðu þeir Þorkell ok Snorri bekk annan, þann er æðri var, en boðsmenn Guðrúnar inn óæðra bekk.*

Eine ähnliche, auch häufig vorkommende Situation ist die Heimfahrt nach einer handlungsreichen Episode. Gemeinsam ist diesen Beispielen der abschliessende Charakter des letzten Satzes der Periode: Ld 46 *Eptir þetta skilja þau heldr þungliga. Ríða þeir heim Hjarðhyllingar. Takask nú af heimbodin; var þó kyrrt at kalla. Eyr 35 Ok er þrælarnir sá fall Hauks, tóku þeir á rás ok hljópu heim á leið, ok elti Arnkell þá allt um Øxnabrekkur; hvarf þá Arnkell aþtr ok rak heim með sér vīdarhestana; tók af þeim víðinn, en lét lausa hestana ok festi reipin upp á þá; var þeim síðan vísat út með fjalli; ganga þá hestarnir, till þess er þeir kómu heim till Helgafells. Spurðusk nú þessi tíðendi; stóð allt kyrrt þessi misseri. Nj 158 Flosi fór þadan suðr um sjá ok hóf þá upp gongu sína ok gekk suðr ok létti eigi, fyrr en hann kom til Rómaborgar. Þar fekk hann svá mikla sæmð, at hann tók lausn af þáfanum sjálfum ok gaf þar til mikit fé. Hann fór aþtr ina eystri leið ok dvalðisk víða í borgum ok gekk fyrir ríka menn ok þá af þeim sæmðir. Hann var í Nóregi um vetriinn eptir*

ok þá skip af Eiríki jarli til útferðar, ok hann fekk honum mjöl mikít, ok margir aðrir gerðu sœmiliga til hans. Sigldi hann síðan út til Íslands ok kom í Hornafjörð; fór hann þá heim til Svínafells. Hafði hann þá af hendi innt alla sætt sína bæði í utanferðum ok féggjöldum. Eg 66 Egill bjó skip sitt um sumarit ok fór, þegar hann var búinn; hann helt til Íslands; honum fórsk vel; helt hann til Borgarfjarðar ok kom skipinu skammt frá bæ sínum; lét hann flytja heim varning sinn, en setti upp skipit. Var Egill vetr þann at búi sínu. Eg 56 Ok er Egill var búinn ok byr gaf, þá siglir hann í haf, ok greiddisk hans ferð vel; kemr hann um haustit til Íslands ok helt til Borgarfjarðar; hann hafði þá verit utan tólf vetr. Gerðisk þá Skalla-Grímr maðr gamall; varð hann þá feginn, er Egill kom heim; fór Egill til Borgar at vistum ok með honum Þorfinnr strangi ok þeir mjök margir saman; váru þeir með Skalla-Grími um vetrinn.

Der Ablauf der meisten Perioden bewegt sich mehr oder weniger in Einklang mit gesellschaftlichen Vorstellungen, ohne sie hätten sich kaum wiederkehrende Situationen herausgeschält, die das Auftauchen von Perioden besonders begünstigen. In einigen Fällen tritt das *gesellschaftliche* als das die Sukzessionsemphase begünstigende Moment noch klarer hervor, so bei Heiraten und Bestattungen. Diese Fälle sollen hier im vierten Teil dieses Kapitels vorgeführt werden. Auch bei Heiraten kann die Sukzessionsemphase zu verschiedenen Zeitpunkten im Handlungsablauf hervortreten, so schon bei der Heiratsabsprache wie in den beiden folgenden Beispielen: Ld 23 *Síðan taka þau tal milli sín ok tala þann dag allan; ekki heyra aðrir menn til tals þeira. Ok áðr þau sliti talinu, er til heimtr Egill ok Hǫskuldr, teksk þá af nýju ræða um bónorðsmálit Óláfs; víkr Þorgerðr þá til ráða fœður síns. Var þá þetta mál auðsótt, ok fóru þá þegar festar fram. Var þeim þá unnt af metorða Laxdælum, því at þeim skyldi færa heim konuna; var ákvedin brullaupsstefna á Hǫskuldsstöðum at sjau vikum sumars. Nj 33 Hrótr segir Gunnari allt um skaplyndi Hallgerðar ófregit, ok þótti Gunnari þat fyrst ærit mart, er áfátt var, en þar kom um síðir, at saman fell kaupmáli þeira. Var þá sent eptir Hallgerði, ok var þá um talat svá, at hon var við. Létu þeir nú enn sem fyrr, at hon festi sik sjálf. Skyldi þetta boð vera at Hlíðarenda ok skyldi fara fyrst leyniliga, en þó kom þar, er allir vissu.* Der in der Njála von der Laxdæla saga abweichende Sachverhalt *at hon festi sik sjálf* ist bei näherem Zusehen nicht ungewöhnlich, „denn die Witwe hatte nach altnordischem Recht mit über ihre Wiederverheiratung zu bestimmen¹.“ Ausserdem wird

¹ s. W. Krause, Die Frau in der Sprache der altisländischen Familiengeschichten, Göttingen 1926, S. 162. Vgl. auch Íslenzk fornrit XII, S. 45, Anm. 1.

durch den Zusatz *sem fyrr* auf die zweite Verlobung der Hallgerðr (Nj 13) verwiesen, so dass sich dieser Vorgang als etwas Bekanntes folgerichtig in den Handlungsablauf fügt. Andere Beispiele lassen die Perioden zu einem späteren Zeitpunkt beginnen, sie bilden die Überleitung zwischen Absprache und Hochzeit: Ld 68 „*Opt sýnir þú þat, Guðrún,*“ *segir Snorri,* „*at þú ert inn mesti kvenskorungr.*“ *Verðr nú þat af ráðit, at brullaup skal vera at Helgafelli at sex vikum sumars. Fara þeir Snorri ok Þorkell við þetta á brott; fór Snorri heim, en Þorkell til skips; er hann ýmisst um sumarit í Tungu eða við skip. Líðr til bóðsins.* Ld 70 *Við þetta ríða þeir Þorkell ok Bolli heim til Helgafells, ok er nú Bolli heima, þar til er at brullaupsstefnu kemr. Búask þeir nú heiman Þorkell ok Bolli, ok þeir menn með þeim, er til þess váru ætladir; var þar fjölmenni mikit ok it sköruligsta líð. Ríða nú leið sína ok koma í Tungu; eru þar allgóðar viðtökur; var þar mikit fjölmenni ok veizla in virðuligsta.* Die nächste Periode hat die Folgen der Verheiratung zum Thema: Ld 7 *Ok er at þessum málum var setit, átti Þorgerðr svör at veita, er hon var ekkja; ok með frænda sinna ráði veiksk hon eigi undan þessum ráðahag, ok giptisk Þorgerðr Herjólfri ok ferr heim til bús með honum; taka sk með þeim góðar ástir. Sýnir Þorgerðr þat brátt af sér, at hon er inn mesti skörungr; þykkir ok ráðahagr Herjólfis nú miklu betri en áðr ok virðuligri, er hann hefir fengið slíkrar konu, sem Þorgerðr var.* Der Erzähler kann auch die Berichterstattung von Details aussparen, der Ablauf der Verheiratung wird in grossen Zügen wiedergegeben: Eg 77 *Egill unni Þórdísi engum mun minna en sínum börnum; hon var in frídasta kona; en fyrir því at Egill vissi, at Grímr var maðr gofugr ok sá ráðakostr var góðr, þá var þat at ráði gort. Var Þórdís gipt Grími; leysti Egill þá af hendi fofðurarf hennar; fór hon til bús með Grími, ok bjuggu þau lengi at Mosfelli.* Yngl 28 *Brátt fannsk þat, at hon var vitr ok vel orðum farin ok allra hluta vel kunnandi. Fannsk monnum mikit um hana ok þó konungi mest. Kom þá svá, at Adils gerði brullaup til hennar. Var þá Yrsa dróttning in Svíþjóð, ok þótti hon in mesti skörungr.*

Bei den Bestattungen kann die Sukzessionsemphase erst dann wirksam werden, wenn gewisse Schwierigkeiten überwunden sind, die mit der besonderen Persönlichkeit des Toten in Zusammenhang stehen: Eg 58 *þá bað Egill taka graftól ok brjóta vegginn fyrir sunnan. Ok er þat var gort, þá tók Egill undir höfðahlut Skalla-Grími, en aðrir tóku fótahlutinn; báru þeir hann um þvert húsit ok svá út in gegnum vegginn, þar er áðr var brotinn. Báru þeir hann þá in hriðinni ofan in Naustanes; var þar tjaldat yfir um nóttina;* Eyr 34 *En er þeir kómu inn á hálsbrúnina, þá ærðusk yxninir ok urðu þegar lausir ok hljópu þegar af hálsinum fram ok stefndu út með hliðinni fyrir ofan garð at Úlfarsfelli ok þar út til sævar ok váru*

pá sprungnir bádir; en Þórólfr var pá svá þungr, at þeir fengu hvergi komit honum talsvert; færðu þeir hann pá á einn litinn höfða, er þar var hjá þeim, ok jörðuðu hann þar, ok heitir þar síðan Bægifótshöfði. Lét Arnkell síðan leggja garð um þveran höfðann fyrir ofan dysina svá hávan, at eigi komsk yfir nema fugl fljúgandi, ok sér enn þess merki; lá Þórólfr þar kyrr alla stund, meðan Arnkell lifði. Har H 25 Ok þegar er hon var hræð ór rekkjunni, pá slær ýldu ok óþefani ok hvers kyns illum fnyk af líkamanum. Var pá hvatat at báli, ok var hon brennd. Blánaði áðr allr líkaminn, ok ullu ór ormar ok edlur, froskar ok þoddur ok alls kyns illyrmi. Seig hon svá í þsku, en konungrinn steig til vizku ok hugði af heimsku, stýrði síðan ríki sínu ok styrkðisk, gladdisk hann af þegnum sínum ok þegnar af honum, en ríkit af hváru veggja. Ól H 244 Síðan lét byskup taka eld í glóðarkeri ok blezadi ok lagði á reykelsi. Síðan lagði hann í eldinn hár Óláfs konungs, ok pá er brunnit var reykelsit allt, pá tók byskup upp hárit ór eldinum, ok var pá hárit óbrunnit. Lét byskup þat sjá konung ok aðra höfðingja. Þá bað Álfífa leggja hárit í óvígðan eld. Þá svarar Einarr þambarskelfir, bað hana þegja ok valdi henni mörq hørð orð. Var þat pá byskups atkvæði ok konungs samþykki ok dómr alls herjar, at Óláfr konungr væri sannheilagr. Var pá líkami konungs borinn inn í Clemenskirku ok veittr umbúnadr yfir háaltári. Var kistan sveipð pelli ok tjaldat allt gudvefjum. Urðu pá þegar margs konar jartegnir at helgum dómi Óláfs konungs¹. In den vier vorgeführten Fällen verlangt die Konvention, dass jeder Tote seine ihm entsprechende Bestattung findet, die sich andererseits mit den jeweils herrschenden religiösen Anschauungen der Zeit deckt. Gerade in der verschiedenartigen Behandlung der Toten zeigt sich also die Macht der Konvention.

Wiederkehrende Situationen, Ablauf der Handlung im Rahmen gesellschaftlicher Vorstellungen sind, wie die Beispiele gezeigt haben, die Faktoren, die das Auftreten von Perioden besonders begünstigen. An diesen Stellen wird die Sukzessionsemphase des Erzählers besonders glaubhaft. Wiederkehrende Situationen und gesellschaftliche Vorstellungen sind dabei sozusagen die Wegweiser, die das Ablaufen der Handlung im Sinne der einmal eingeschlagenen Handlungsrichtung erleichtern helfen. Das *Ablaufen der Handlung im Sinne der einmal eingeschlagenen Handlungsrichtung* ist ein Element, das sich durch alle Perioden zieht. Jedes Überraschungsmoment fehlt. Die Handlung ist an einen Punkt gekommen, von dem es kein Zurück mehr gibt. Folgerichtig kann dann die Periode einsetzen, der weitere Ablauf bekommt dadurch einen Ak-

¹ Vgl. die ähnlichen Beispiele oben S. 108 f.

zent der Notwendigkeit. Man könnte die Periode mit der Auflösung eines Knotens vergleichen, der im Vorhergehenden geknüpft ist und an einem bestimmten Punkt so gross geworden ist, dass er wieder aufgeknüpft werden muss.

Unter diesem Aspekt der einmal eingeschlagenen Handlungsrichtung sollen die letzten Beispiele betrachtet werden. Im Extremfall kann die einzuschlagende Handlungsrichtung von den handelnden Personen vorher *expressis verbis* bestimmt werden, die Periode bringt nur noch die Ausführung: M B 24 *Dá mælti konungr*: „*Fylkjum nú líði váru ok verum við búnir, ef þetta eru svik.*“ *Var þá fylkt. Gekk konungr ok Eyvindr fyrir fylkingunni. Hafði Magnús konungr hjálm á höfði ok rauðan skjöld ok lagt á með gulli léó, gyrdur sverði, því er Leggbitr var kallat, tannhjaltat ok gulli vafidr meðalkaflinn, it beztu vápn.* Im folgenden Beispiel bringen zwei Perioden die Ausführung des königlichen Befehls. Sie werden unterbrochen durch den Empfang und die Werbung des Eyvindr: Eg 22 „*Nú skulu þit vita,*“ *segir konungr*, „*um örendi þat, er þit hófuð við mik ok beidduzk heimferðar. Hafi þit verit hér um hrið með mér ok verit vel síðadir; hafi þit vel jafnan dugat; hefir mér til ykkar allir hlutir vel hugnat. Nú vil ek, Eyvindr, at þú farir norðr á Hálogaland; vil ek gipta þér Sigríði á Sandnesi, konu þá, er Þórólfr hafði átt; vil ek gefa þér fé þat allt, er Þórólfr átti; skaltu þar hafa með vináttu mína, ef þú kannt til at gæta. En Olvir skal mér fylgja; vil ek hann eigi lausan láta fyrir sakir íprótta hans.*“ *Þeir bræðr þokkuðu konungi þann sóma, er hann veitti þeim, sögðu, at þeir vildu þat fúslega þekkjask. Þjósk Eyvindr þá til ferðar, þekk sér gott skip, þat er honum hæfði; þekk konungr honum jarategnir sínar til ráðs þessa. Greiddisk ferð Eyvindar vel ok kom fram norðr í Álóst á Sandnesi; Sigríður tók vel við þeim. Síðan bar Eyvindr fram jarategnir konungs ok örendi sín fyrir Sigríði ok hóf bönord sitt við hana, sagði, at þat var konungs orðsending, at Eyvindr nái ráði þessu. En Sigríður sá þann einn sinn kost, svá sem þá var komit, at láta konung fyrir ráða. Fór þat ráð fram, at Eyvindr þekk Sigríðar; tók hann þá við búi á Sandnesi ok við fé því öllu, er Þórólfr hafði átt; var Eyvindr gófugr maðr. Váru börn þeira Fiðr skjálgi, faðir Eyvindar skáldaspillis, ok Geirlaug, er átti Sighvatr rauði.* In Eg 40 wird der Plan nur angedeutet, dessen Ausführung gleich danach erfolgt: „*Vera má,*“ *sagði Egill*, „*at þá fari hvárgi okkarr.*“ *Um nóttina eptir gerði á æðiveðr, útsynning; en um nóttina, er myrkt var ok flód var sjóvar, þá kom Egill þar ok gekk fyrir útan tjöldin; hjó hann í sundr festar þær, er á útborda váru. Gekk hann þegar sem skjótast upp um bryggjuna, skaut út þegar bryggjunni ok hjó þær festar, er á land upp váru. Rak þá út skipit á fjördinn.*

Die Handlungsrichtung lässt sich in den meisten Fällen eindeutig erkennen, auch ohne dass sie von den handelnden Personen vorher umschrieben werden müsste. Die letzten drei Beispiele sollen noch einmal zeigen, wie die eingeschlagene Handlungsrichtung an einen Punkt gekommen ist, an dem sie einfach nicht mehr aufgehalten werden kann: Ld 13 *Þat var til tíðenda einn morgun, er Höskuldr var genginn út at sjá um bæ sinn; veðr var gott; skein sól ok var lítt á lopt komin; hann heyrði mannamál; hann gekk þangat til, sem lækr fell fyrir túnbrekkunni; sá hann þar tvá menn ok kenndi; var þar Óláfr, sonr hans, ok móðir hans; fær hann þá skilit, at hon var eigi mállaus, því at hon talaði þá mart við sveininn.* Ähnlich ist das folgende Beispiel aus der Egils saga, die eingeschlagene Handlungsrichtung wird hier formal sehr schön erkennbar. Das vierte und letzte Glied der Periode schlägt den Bogen zu dem der Periode unmittelbar vorausgehenden Satz, der fast wortwörtlich wieder aufgenommen wird: Eg 46 *þá heyrðu þeir manna mál undir fœtr sér niðr; leitufusk þeir þá um ok fundu hurð í gólfinu. Luku þeir þar upp; var þar undir grof djúp; heyrðu þeir þangat manna mál.* In Nj 130 gibt die Periode gleichzeitig die Schnelligkeit wieder, in der Skarphedinn seiner Bewegungsfreiheit beraubt wird: *Skarphedinn gekk til enda hússins; þá varð brestr mikill; reid þá ofan öll þekjan. Varð hann þá í millum þess ok gafladsins; mátti hann þaðan hvergi hræask.* Eine Gehörswahrnehmung (*þá varð brestr mikill;*) ist hier das die Periode auslösende Moment, hier ist genau der Punkt erreicht, an dem der einmal geschürzte Knoten nach seiner notwendigen Auflösung verlangt. Das weitere Geschehen ist dann auch in seiner grausamen Logik nicht mehr aufzuhalten: *reid þá ofan öll þekjan. Varð hann þá í millum þess ok gafladsins; mátti hann þaðan hvergi hræask.*

V. Sukzessionsemphase und Erzählhaltung

Wie das vorige Kapitel gezeigt hat, hat die Spitzenstellung des finiten Verbs ihre volle Ausformung zu einem charakteristischen Stilmittel erst durch die Aneinanderreihung mehrerer Sätze in einer Periode erfahren. Diese Perioden lässt der Erzähler gern an Stellen auftreten, an denen die eingeschlagene Handlungsrichtung an einen Punkt gekommen ist, von dem es kein Zurück mehr gibt¹. Das Ablaufen der Handlung im Sinne

¹ s. oben S. 128 ff.

der eingeschlagenen Handlungsrichtung macht sich in den Perioden vor allem in einem schnelleren Erzähltempo bemerkbar¹, erklärlich aus der verkürzten Struktur der aneinandergereihten Sätze mit Spitzenstellung des finiten Verbs². Der Erzähler kann aber nur schneller erzählen, wenn der Hörer bereit ist, diesem schnelleren Erzähltempo zu folgen³. Einem schnelleren Erzähltempo kann der Hörer aber nur folgen, wenn die Handlung seinen Erwartungen entsprechend abläuft⁴. Der vom Erzähler als logisch notwendig dargestellte Handlungsablauf hat psychologisch seine Entsprechung in den Erwartungen des Hörers. Der Erzähler, der häufig von der Sukzessionsemphase Gebrauch macht, trägt der Aufnahmebereitschaft seiner Hörer besonders Rechnung. Dieses Eingehen auf die Aufnahmebereitschaft des Hörers wird erleichtert durch die gesellschaftlichen Voraussetzungen. In einer Gesellschaftsform mit einer festen Rangordnung der Werte besteht von vornherein ein stillschweigendes Übereinkommen zwischen Erzähler und Hörer über das zu erwartende Verhalten einer handelnden Person in einer bestimmten Situation. Dieses stillschweigende Übereinkommen wird dazu beigetragen haben, dass sich die Sukzessionsemphase als Stilmittel herausbilden konnte. Schliesslich wird es dahin gekommen sein, dass Erzähler wie Hörer, mit diesem Stilmittel einmal vertraut geworden, es als kennzeichnend für den Sagastil angesehen haben werden.

Der Gebrauch der Sukzessionsemphase ist in den einzelnen Sagas verschieden⁵. Wenn an dieser Stelle Zahlen über ihre Verbreitung genannt werden, dann sollen keine weiterreichenden Schlüsse daraus gezogen werden. Die Zahlen sollen nur zeigen, dass es sich bei der Sukzessionsemphase um ein Stilmittel handelt, von dem eben mehr oder auch weniger Gebrauch gemacht werden konnte. Die Perioden verteilen sich auf die von mir untersuchten Sagas folgendermassen (in Klammern Zahlen über die Verbreitung der zweigliedrigen Verknüpfungen):

Dropl	—	(1)
Vápn	—	(1)

¹ s. oben S. 122, vgl. auch A. Heusler, *op. cit.*, S. 173.

² s. oben S. 92 f. und S. 122.

³ Über das Verhältnis vom Erzähler zum Leser, bzw. Hörer vgl. den Aufsatz von W. Kayser, *Wer erzählt den Roman?* in *Die Vortragsreise*, Bern 1958, S. 90: „Denn Leser und Erzähler, beide der poetischen Welt zugehörig, stehen in einer unlöslichen Korrelation.“

⁴ Vgl. oben S. 107.

⁵ Über die Verbreitung der Spitzenstellung des finiten Verbs überhaupt findet sich statistisches Material bei P. Hallberg, *Arkiv* 80, 1965, S. 160, S. 167 und S. 175.

Kr S	—	(1)
Gísl	—	(5)
Rd	—	(7)
Ln	1	(3)
Eir	1	(8)
Glúm	2	(6)
Hrafn	2	(9)
Fbr	8	(15)
Eyr	12	(42)
Háv	18	(28)
Ld	26	(55)
Nj	33	(74)
Eg	43	(105)
Hkr I—III	121	(331)

Folgende Tendenzen lassen sich aus dieser Tabelle ablesen: In der chronikhafte Literatur und in den kleineren Sagas wird von den Perioden überhaupt nicht oder nur ganz selten Gebrauch gemacht. Eine auffällige Ausnahme macht allerdings die Hávardar saga Ísfirdings mit ihren 18 Perioden auf knapp 70 Seiten. In den grösseren und grossen Sagas sind Perioden häufiger, wobei die Egils saga und die Heimskringla noch eine gewisse Sonderstellung einnehmen.

Der Erzähler, der von der Sukzessionsemphase ausgiebig Gebrauch macht, hebt seinen Stoff aus der Ebene der reinen Wiedergabe. Er geht einen Schritt weiter, weil es ihm darauf ankommt, die Sinnfälligkeit im Handlungsablauf kenntlich zu machen. Er sieht seinen Stoff nicht nur im Nacheinander, sondern auch in seinem Ineinander, in seiner sukzessiven Verkettung. Diese grössere Stoffbeherrschung hat ihre Entsprechung in einem innigeren Verhältnis des Erzählers zu seinem Hörer. Je stärker der Erzähler das Sukzessive im Handlungsablauf hervortreten lässt, desto mehr identifiziert er sich mit den Erwartungen des Hörers. Sukzessionsemphase, Stoffbeherrschung und grössere Einstellung des Erzählers auf seinen Hörer lassen sich nicht voneinander trennen. So wird uns die Sukzessionsemphase in ihrem häufigen Gebrauch zu einem Indiz einer ausgebildeten Erzählkunst.

VI. Spitzenstellung des finiten Verbs und Sukzessionsemphase in den altschwedischen Landschaftsgesetzen (Anhang)

Die Spitzenstellung des finiten Verbs in nordischen Rechtstexten, namentlich in den altschwedischen Landschaftsgesetzen, ist zuletzt gründlich von Stähle¹ untersucht worden. Wenn ich an dieser Stelle noch einmal darauf eingehe, dann vor allem deswegen, um durch eine Konfrontation mit den in unserer Untersuchung gewonnenen Einsichten gewisse Aspekte noch schärfer herauszuarbeiten.

Die Spitzenstellung des finiten Verbs findet sich besonders häufig in der Form der sogenannten konjunktionslosen Bedingungssätze, etwa nach folgendem Muster aus Äldre Västgötalagen (Mb 5:7): *Dræpær mæper præl mans, böte firi markum præm*². Allgemein wird in der Literatur die Auffassung vertreten, diese Art Sätze seien aus Fragesätzen entstanden³. Bjerre⁴ hält es für denkbar, dass in einem Monolog des Gesetzessprechers eine Frage sich zu dem Vordersatz eines Bedingungsgefüges entwickelt habe. Voraussetzung ist also, dass die Antwort positiv ausfällt. Die Vorstufe des konjunktionslosen Bedingungssatzes wäre dann eine rhetorische Frage. Diese Hypothese scheint mir wenig glaubwürdig. Bei dem Vordersatz handelt es sich um ein Faktum, das als solches nicht in Frage gestellt wird, sondern nur in Beziehung zu dem Nachsatz gesetzt wird. Der Sprung vom Fragesatz zum konjunktionslosen Bedingungssatz ist zu gross, als dass man den Ursprung des konjunktionslosen Bedingungsatzes im Fragesatz suchen müsste⁵. Eher wird man mit Stähle die Möglichkeit erwägen, „att satstypen från början väsentligen är identisk med den narrativa satsen med omvänt ordföljd⁶.“ Man wird von einem konkreten Handlungsverlauf ausgehen dürfen, der ursprünglich impulsive Sprecher hatte die Möglichkeit, den ihm wichtigsten Begriff, in vielen

¹ C. I. Stähle, *Syntaktiska och stilistiska studier i fornnordiskt lagspråk*, Lund 1958, S. 74 ff. Vgl. ferner vom gleichen Verf. den Artikel *Lagspråk* in *Kulturhistorisk leksikon för nordisk middelalder från vikingetid till reformationstid*, Bind X, København 1965, Sp. 167 ff.

² Hier zitiert nach der Ausgabe von E. Wessén, Stockholm 1954, S. 9.

³ Literaturangaben bei H. de Boor, *Studien zur altschwedischen Syntax in den ältesten Gesetztexten und Urkunden*, Breslau 1922, S. 97 f. und bei B. Bjerre, *Nordiska konjunktionsbildningar med temporal innebörd*, I., Lund 1935, S. 41 ff.

⁴ Op. cit., S. 49.

⁵ Ähnlich wie hier D. Wunder, *Der Nebensatz bei Otfried*, Heidelberg 1965, S. 142.

⁶ Op. cit., S. 110 f.

Fällen das finite Verb, an die Satzspitze zu stellen¹. Da das Narrative im Sinne Stähles einen impulsiven Sprecher nicht ausschliesst, ist es nur folgerichtig, wenn Stähle auch den Vorschlag de Boors zurückweist, die Spitzenstellung des finiten Verbs als ursprüngliche Fortsetzungsstellung zu deuten².

Den Übergang vom konkreten Handlungsverlauf zum konjunktionlosen Bedingungsgefüge oder „konstruktionstypens dubbeltydighet“, wie Stähle es nennt³, kann man noch in vielen Beispielen spüren⁴. Dass sich schliesslich das konjunktionlose Bedingungsgefüge als stereotypes Muster in ostnordischer Rechtssprache durchgesetzt hat, wird man sich folgendermassen vorstellen: Die Abhängigkeit des Vordersatzes vom Nachsatz wird dem Sprecher immer mehr ins Bewusstsein getreten sein, erklärlich aus einer wachsenden Distanz zum Stoff, aus einem immer grösser werdenden Abstraktionsvermögen. Auf einer neuen Ebene wird man dann auch den Begriff Fortsetzungsstellung, wenigstens im Hinblick auf den Sprecher, wieder fruchtbar machen können. Allerdings ergibt sich die Fortsetzung nicht aus dem Vorhergehenden wie im Nacheinander des Sagastils, sondern aus dem Nachfolgenden, das im Bewusstsein des Sprechenden die Funktion des Vorhergehenden eingenommen hat. Der Vordersatz ist ohne den Nachsatz nicht denkbar. Das Nachfolgende wird den juristisch geschulten Sprecher so sehr bedrängt haben, dass sich das finite Verb an der Spitze des Vordersatzes geradezu angeboten hat, in seiner doppelten Funktion als Verknüpfungsglied (sozusagen als Ersatzkonjunktion) wie auch als satzbildendes Element in Erscheinung zu treten⁵. Damit kommt die Spitzenstellung des finiten Verbs der Tendenz nach Konzentration, die ein Rechtstext nun einmal fordert, auf besondere Weise entgegen⁶. Die Spitzenstellung des finiten Verbs ist hier innig mit juristischer Denkweise verknüpft, sie hat in den konjunktionlosen Bedingungsätzen ihre gattungsbedingte Ausformung erfahren.

Auch eine Art Sukzessionsemphase wird vereinzelt greifbar. Eine kleine Geschichte bildet die Voraussetzung, das finite Verb tritt in mehreren

¹ Vgl. C. I. Stähle, op. cit., S. 86.

² Vgl. H. de Boor, op. cit., S. 106, und C. I. Stähle, op. cit., S. 86 und S. 110.

³ Op. cit., S. 85.

⁴ Vgl. die umfangreichen Beispielsammlungen bei C. I. Stähle, op. cit., S. 82 ff.

⁵ Vgl. oben S. 92 f.

⁶ Kennzeichnend für den konzentrierten Stil der altschwedischen Rechtssprache sind auch häufige Ellipsen. Vgl. B. Pettersson, SNF XLIX, 1959, S. 11—85, besonders S. 85.

Sätzen hintereinander an die Spitze. Ein Beispiel aus Upplandslagen (M 12:4) soll das an dieser Stelle belegen: *Giptir bonde son sin. til kiöpstapær. farr fapir hans mæp sækki ok supi. gangæ bapir a torgh kiöpæ sinnær letæ. wærpæ þær wæghnir. ok slæghnir. hawæ bapir en wighwal swa nær garpi. at takæ ma mæp (ask ok ændæ) ok oxæ skapti. þær ær hwar þera gildær at hundræpum ok (fiurum tiughum)*¹. Beispiele, in denen die Sukzessionsemphase so rein durchgeführt ist, sind indessen selten. Wie aus den bei Stähle zitierten Beispielen², die alle aus Dalalagen und aus Upplandslagen stammen, deutlich hervorgeht, werden in der Voraussetzung nicht nur finite Verben, sondern auch andere Satzteile an die Spitze gestellt. Hier werden noch Elemente mündlichen, mehr impulsiven Erzählens spürbar. Da auch von der Alliteration durchgehend Gebrauch gemacht wird, muss man annehmen, dass auch rhythmische Gründe bei der Wortfolge eine Rolle gespielt haben³. Die Sukzessionsemphase hat sich jedenfalls als Stilmittel in den altschwedischen Gesetzen nicht durchsetzen können. Das hat wohl seinen Grund auch darin, dass die Tendenz von konkreten Rechtsfällen zu mehr allgemein gültigen Rechtsnormen, zur Abstraktion ging. Damit musste die Spitzenstellung des finiten Verbs ihre narrative Funktion einbüßen und wurde schliesslich das Charakteristikum des konjunktionlosen Bedingungssatzes. Je mehr der konjunktionale Charakter des finiten Verbs in den Vordergrund kam, desto weniger bestand die Chance, es für die Sukzessionsemphase fruchtbar zu machen. Voraussetzung für die Sukzessionsemphase ist nun einmal, dass das finite Verb auch in seiner Funktion als das handlungstragende Element des Satzes wirksam werden kann. Dieses eigentlich narrative Element des finiten Verbs, nämlich Handlung wiederzugeben, hat in den Isländersagas in der Sukzessionsemphase seine charakteristische Ausformung als Stilmittel erhalten, wenn auch an die Stelle eines wohl ursprünglich impulsiven Sprechers der distanzierte Erzähler getreten ist. Dieses narrative Element des finiten Verbs ist auch noch in den ältesten Teilen der altschwedischen Gesetze zu spüren, ohne dass es in der Sukzessionsemphase seine Ausformung zum Stilmittel gefunden hätte, ohne dass an die Stelle des impulsiven Sprechers der distanzierte Erzähler getreten zu sein scheint.

¹ Hier zitiert nach der Ausgabe von C. J. Schlyter, *Samling af Sweriges Gamla Lagar III*, S. 143.

² *Op. cit.*, S. 79 f.

³ Vgl. C. I. Stähle, *op. cit.*, S. 81.

Literaturverzeichnis

A. Quellen:

- Egils saga Skalla-Grimssonar, Sigurður Nordal gaf út, Íslenzk fornrit II, Reykjavík 1933.
- Eyrbyggja saga, Eiríks saga rauða, in Eyrbyggja saga, Einar Ól. Sveinsson og Matthías Þórðarson gáfu út, Íslenzk fornrit IV, Reykjavík 1935.
- Laxdæla saga, Einar Ól. Sveinsson gaf út, Íslenzk fornrit V, Reykjavík 1934.
- Gísla saga Súrssonar, Fóstbræðra saga, Hávarðar saga Ísfirðings, in Vestfirðinga sögur, Björn K. Þórólfsson og Guðni Jónsson gáfu út, Íslenzk fornrit VI, Reykjavík 1943.
- Víga-Glúms saga, in Eyfirðinga sögur, Jónas Kristjánsson gaf út, Íslenzk fornrit IX, Reykjavík 1956.
- Reykðæla saga ok Víga-Skútu, in Ljósvetninga saga, Björn Sigfússon gaf út, Íslenzk fornrit X, Reykjavík 1940.
- Vápnfirðinga saga, Hrafnkels saga Freygoða, Droplaugarsona saga, in Austfirðinga sögur, Jón Jóhannesson gaf út, Íslenzk fornrit XI, Reykjavík 1950.
- Brennu-Njáls saga, Einar Ól. Sveinsson gaf út, Íslenzk fornrit XII, Reykjavík 1954.
- Snorri Sturluson, Heimskringla I.—III., Bjarni Aðalbjarnarson gaf út, Íslenzk fornrit XXVI—XXVIII, Reykjavík 1941, 1945, 1951.
- Kristnisaga, in Altnordische Saga-Bibliothek, Heft 11, herausgegeben von B. Kahle, Halle a.d.S. 1905.
- Landnámabók Íslands, udgiven efter de gamle Håndskrifter af det kongelige nordiske Oldskriftselskab til Minde om dets hundrede År 1825—1925, København 1925.
- Uplands-Lagen, utgifven af C. J. Schlyter, Samling af Sweriges Gamla Lagar III, Stockholm 1834.
- Äldre Västgötalagen, Utgiven av Elias Wessén, Nordisk filologi, A. Texter 9., Stockholm København Oslo 1954.
- (Ausserdem wurden folgende Ausgaben in der Arbeit angeführt:
- Flateyjarbók, En Samling af norske Konge-Sagaer med indskudte mindre Fortællinger om Begivenheder i og udenfor Norge samt Annaler, udgiven efter offentlig Foranstaltning, I. Bind, Christiania 1860.
- Fóstbræðra saga, udgivet for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur ved Björn K. Þórólfsson, XLIX, København 1925—27.
- Laxdæla saga, udgiven for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur ved Kr. Kålund, XIX, København 1889—91.
- Njála, udgivet efter gamle Håndskrifter af det kongelige nordiske Oldskriftselskab, I. Bind, København 1875.
- Zwei Isländergeschichten, die Hónsna-Þóres und die Bandamanna saga, mit Einleitung und Glossar herausgegeben von Andreas Heusler, Zweite verbesserte Auflage, Berlin 1913.
- Übersetzungen:
- Die Gesichte vom Skalden Egil, Übertragen von Felix Niedner, Sammlung Thule III, Herausgegeben von Felix Niedner, Fünftes bis neuntes Tausend, Jena 1923.
- Snorris Königsbuch (Heimskringla), 2. Bd., Übertragen von Felix Niedner, Sammlung Thule XV, Herausgegeben von Felix Niedner, Jena 1922).

B. Erwähnte Literatur:

- Otto Behaghel, Deutsche Syntax, Bd. IV, Wortstellung. Periodenbau, Germanische Bibliothek, Heidelberg 1932.
- Birger Bjerre, Nordiska konjunktionsbildningar med temporal innebörd, I. (Lunds Universitets Årsskrift. N.F. Avd. 1. Bd 31. Nr. 3.), Lund 1935.
- Helmut de Boor, Studien zur altschwedischen Syntax in den ältesten Gesetztexten und Urkunden, Germanistische Abhandlungen, 55. Heft, Breslau 1922.
- Berthold Delbrück, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, Dritter Theil (Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, V. Bd.), Strassburg 1900.
- Paul Diderichsen, Sætningsbygningen i Skaanske Lov, København 1941. (auch in Acta Philologica Scandinavica XV, 1941—42, S. 1—252).
- Paul Diderichsen, Rezension Jean Fourquet, L'ordre des éléments de la phrase en germanique ancien, Acta linguistica III, 1942—43, S. 57—61.
- Paul Diderichsen, Elementær Dansk Grammatik, 3. Udgave, København 1962.
- Erich Drach, Grundgedanken zur deutschen Satzlehre, 4., unveränderte Auflage, Darmstadt 1963.
- Hjalmar Falk og Alf Torp, Dansk-Norskens Syntax i historisk Fremstilling, Kristiania 1900.
- Jean Fourquet, L'ordre des éléments de la phrase en germanique ancien, (Publications de la Faculté des lettres de l'Université de Strasbourg, Fasc. 86), Paris 1938.
- Peter Hallberg, Om språkliga författarkriterier i isländska sagatexter, Arkiv för nordisk filologi 80, 1965, S. 157—86.
- Andreas Heusler, Altisländisches Elementarbuch, Germanische Bibliothek, 3. Auflage, Heidelberg 1932. (1. Auflage 1913, 2. Auflage 1921).
- Wilhelm von Humboldt, Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts (1830—1835), in Schriften zur Sprachphilosophie, Darmstadt 1963, S. 368—756.
- Wolfgang Kayser, Das sprachliche Kunstwerk, 4. Auflage, Bern 1956.
- Wolfgang Kayser, Wer erzählt den Roman? in Die Vortragsreise, Bern 1958, S. 82—101.
- Wolfgang Krause, Die Frau in der Sprache der altisländischen Familiengeschichten, Ergänzungshefte zur Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, Nr. 4, Göttingen 1926.
- Eugen Lerch, Typen der Wortstellung, in Idealistische Neuphilologie, Festschrift für Karl Vossler, Heidelberg 1922, S. 85—106. (auch in Eugen Lerch, Hauptprobleme der französischen Sprache, Allgemeineres, Braunschweig/Berlin/Hamburg 1930, S. 59—90).
- Kristian Mikkelsen, Dansk Ordføjningslære med sproghistoriske Tillæg, København 1911.
- Gustav Neckel, Rezension Andreas Heusler, Altisländisches Elementarbuch, 2. Auflage, Indogermanische Forschungen, Anzeiger 38. und 39. Bd., 1920, S. 57—78. (auch in Gustav Neckel, Vom Germanentum, Leipzig 1944, S. 545—72).
- Gustav Neckel, Germanische Syntax, Acta Philologica Scandinavica I, 1926, S. 1—23. (auch in Gustav Neckel, Vom Germanentum, Leipzig 1944, S. 475—96).
- Marius Nygaard, Norrøn Syntax, Kristiania 1905.
- Hermann Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, 5. Auflage, Halle a. S. 1920.

- Björn Pettersson, *Stilstudier i de svenska landskapslagarna*, Studier i nordisk filologi 49, 1959.
- Elise Richter, *Grundlinien der Wortstellungslehre*, Zeitschrift für romanische Philologie XL, 1920, S. 7—61.
- Manfred Sandmann, *Substantiv, Adjektiv-Adverb und Verb als sprachliche Formen. Bemerkungen zur Theorie der Wortarten*. Indogermanische Forschungen 57, 1940, S. 81—112.
- Karl Schneider, *Die Stellungstypen des finiten Verbs im urgermanischen Haupt- und Nebensatz*, Germanische Bibliothek, Heidelberg 1938.
- Bruno Snell, *Der Aufbau der Sprache*, Hamburg 1952.
- Carl Ivar Ståhle, *Syntaktiska och stilistiska studier i fornnordiskt lagspråk*, (Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series 2), Lund 1958.
- Carl Ivar Ståhle, *Lagspråk*, in *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*, Bind X, København 1965, Sp. 167—77.
- Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Préface de Jean Fourquet, Paris 1959.
- Stephan Ullmann, *Psychologie et stylistique*, Journal de psychologie normale et pathologique XLVI, 1953, S. 133—56.
- Walther von Wartburg, *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft*, Zweite, unter Mitwirkung von Stephan Ullmann verbesserte und erweiterte Auflage, Tübingen 1962.
- Henri Weil, *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, Questions de grammaire générale, deuxième édition, Paris 1869. (1. Auflage 1844).
- Dieter Wunder, *Der Nebensatz bei Otfrid*, Untersuchungen zur Syntax des deutschen Nebensatzes, Germanische Bibliothek, Heidelberg 1965.

Bibliographischer Anhang

(Weitere Literatur zur isländischen Verbstellung)

- Harry Andersen, *Oldnordisk Grammatik*, 3. reviderede udgave, København 1954, S. 103, 113 ff.
- Eduard Bernstein, *The order of words in Old Norse prose with occasional references to the other Germanic dialects*, Phil. Diss., New York 1897.
- Wilhelm Braune, *Zur Lehre von der deutschen Wortstellung*, in *Forschungen zur deutschen Philologie*, Festgabe für Rudolf Hildebrand zum 13. März 1894, Leipzig 1894, S. 34—51, bes. S. 39 ff.
- Berthold Delbrück, *Germanische Syntax*, II. Zur Stellung des Verbums. Des XXVIII. Bandes der Abhandlungen der philol.-hist. Klasse der kgl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften No VII, Leipzig 1911.
- Berthold Delbrück, *Beiträge zur germanischen syntax*, II. Zur stellung des verbums im gotischen und altisländischen, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB) 36, 1910, S. 359—62.
- Stéfan Einarsson, *Icelandic, Grammar Texts Glossary*, Baltimore 1949 (Third Printing 1956), S. 172 ff.

- Hjalmar Falk, *Grammatikkens historiske grunnlinjer*, Kristiania 1923, S. 86 ff.
- Robert Aspin Freeman, *The syntax of Old Icelandic*, Leeds 1937, S. 8 ff.
- Ferdinand Holthausen, *Altisländisches Elementarbuch*, Weimar 1895, S. 177 ff.
- Ragnvald Iversen, *Norrøn grammatikk, Femte reviderte og økte utgave*, Oslo 1955, S. 203 ff.
- Bernhard Kahle, *Altisländisches Elementarbuch*, Germanische Bibliothek, Heidelberg 1896, S. 142 f.
- Carl Larsson, *Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska fornspråken*, I., Mit einem Resumé in deutscher Sprache, Akademisk avhandling, Uppsala 1931.
- Johs. Lollegaard, *Syntaktiske Studier over det ældste danske Skriftsprog (før ca. 1300)*, Nykøbing 1920, S. 7 ff.
- Eugen Mogk, *Die Inversion von Subjekt und Prädikat in den nordischen Sprachen*, Indogermanische Forschungen 4, 1894, S. 388—95.
- Hanskurt Mueller, *Studien zur altgermanischen Wortstellung*, Phil. Diss., Berlin 1930, S. 48.
- Gustav Neckel, *Rezension Marius Nygaard, Norrøn Syntax*, Zeitschrift für deutsche Philologie 40, 1908, S. 472—78, bes. S. 476.
- Marius Nygaard, *Verbets stilling i sætningen i det norrøne sprog*, Arkiv för nordisk filologi 16, 1900, S. 209—41.
- Jakob Jóh. Smári, *Íslensk setningafræði*, Reykjavík 1920, S. 247 ff.
- Maarten Cornelis van den Toorn, *Zur Verfasserfrage der Egilssaga Skallagrímssonar*, Münstersche Forschungen 11, Köln/Graz 1959, S. 9 ff.
- Elias Wessén, *Svensk språkhistoria*, III. Grundlinjer till en historisk syntax, Andra upplagan, Stockholm Göteborg Uppsala 1965, S. 215 ff.

MICHAEL BARNES

Notes on the Passive in Old Icelandic and Old Norwegian¹

A Review Article

Information about what is termed passive by text books and grammars of Old Icelandic/Norwegian is both sparse and contradictory. A few examples will suffice to make this clear.

Falk and Torp² devote their §§ 98—106 to “the passive”. They include, among others, the following sentences as examples of passive constructions:³ (i) *um vár eru akrar sánir*; (ii) *svá er sagt*; (iii) *maðr er veginn*; (iv) *hann var kallaðr Buna*; (v) *alt var búið*; (vi) *verða ekki fundnir*; (vii) *ef hann verðr tekinn*; (viii) *hann varð drepinn*; (ix) *þessi tíðendi spyrjast brátt*; (x) *hér dómask opt góðir af illum*; (xi) *ákaflegr lúðrablástr heyrðist*. It is not easy to see how the authors recognise the passive since they do not tell us, and it is discussed in almost complete isolation from all other aspects of Old Icelandic/Norwegian syntax, including the active. Their choice of examples and their remarks, however, seem to suggest that they base their conclusions about what is passive on semantic criteria with certain formal limitations. Under the heading “Passive” we find *vera/verða* + *Part* constructions and *-sk* forms. It is made clear that none of these three methods of expressing the passive has unrestricted use in

¹ It is of course difficult to define the limits of “Old” Icelandic and Norwegian. There is also the problem of young MSS which are copies of much older works. All the works and almost all the MSS cited in this article pre-date 1500.

² H. Falk and A. Torp: *Dansk-Norskens Syntax* (1900).

³ Unfortunately no references are given, so it is not certain from which works these examples are taken. Normally in this article examples cited by the grammatical works under discussion are given without references since these may be found in the works themselves. The important point is whether or not a given work contains a given example and what use is made of it.

Old Icelandic/Norwegian. The *-sk* forms are said to be the most restricted, indeed in "popular style" only five (*spyrjask*, *upp fæðask*, *byggjask*, *fásk*, *finnask*) are considered "pure passives" (p. 170). The verbs *vera* and *verða* do not, according to the authors, have unrestricted use either, nor is their function in passive verbal phrases always identical. Where *vera* and *verða* are not commutable, the criteria determining which will be used are apparently for the most part aspectual (pp. 165—167).

Andreas Heusler¹ discusses the passive almost in passing under the general headings of "The Past Participle" and "The Reflexive Form" (pp. 136—138). The same criticism can be levelled against Heusler as against Falk and Torp, namely that he nowhere states the criteria by which he distinguishes passivity. In § 434 we read: "the past participle used in conjunction with *vera* 'to be' is the usual way of expressing the passive"; § 435 informs us that the *verða* + *Part* construction "seldom has a purely passive sense in popular prose"; (xii) *eige mon eyen sótt verða* means "die Insel wird nicht erstürmt werden können", and (xiii) *varþ heldr síþ genget til hámessu* "man kam ziemlich spät dazu, zur Messe zu gehen".² (xiv) *Honom varþ litet upp* and (xv) *varþ þeim ok mart talat* are described (p. 137) as "similar cases", similar apparently to (xiii), and thus "not purely passive" either.

Heusler's description of the *verða* + *Part* construction is thus somewhat different from that of Falk and Torp, but we are in no position to judge the adequacy of his description any more than theirs.

The works of Ragnvald Iversen,³ Marius Nygaard,⁴ and Elias Wessén⁵ scarcely tell us anything more about the passive. Iversen states (p. 196): "Old Norse expresses the passive concept in four different ways: 1) by *vera* + *Part* 2) by *verða* + *Part* 3) by the reflexive form 4) by impersonal active expressions". Here at least seems to be the realisation that passive form is something distinct from passive meaning.⁶ "The passive concept" is however a vague term which is liable to be interpreted in many different

¹ A. Heusler: *Altisländisches Elementarbuch* (1950).

² Where it has been thought appropriate to include translations, found in grammatical works, of Old Icelandic/Norwegian sentences, no re-translation into English has been attempted, since this might obscure the point the translator was trying to make. Where I have translated long passages from such works into English, the original is included in the notes.

³ R. Iversen: *Norron Grammatikk* (1955).

⁴ M. Nygaard: *Norron Syntax* (1905).

⁵ E. Wessén: *Isländsk Grammatik* (1958).

⁶ This division of the passive into four formal categories seems, however, to originate from Nygaard, cf. below.

ways. It can therefore play little part in the formulation of precise statements about language in general and Old Icelandic/Norwegian in particular. Furthermore the author does not tell us what he himself understands by "passive concept", though we may perhaps infer it from the examples he gives.

Since Iversen's chapter on syntax is in many respects a shortened version of Nygaard's work, it is not surprising to find that also in the latter the passive is divided into four categories (pp. 174—175). Nygaard however speaks not of a "passive concept", but of a "passive situation" (or "relationship"¹). This "passive situation" can apparently be expressed by a large number of differing constructions if we may infer anything from the heterogeneous collection of examples provided and of which I include a representative selection:² (xvi) *lesit er á bókum*; (xvii) *sá sveinn var nefndr Ólafr*; (xviii) *fáðæmi verða í flestum stöðum goldin grimmliga*; (xix) *varð engi uppreist í móti konungi gor í þat sinn í Þrándheimi*; (xx) *þeim varð síð aptr farit*; (xxi) *honum varð litit upp til hlíðarinnar* (probably the same sentence as (xiv)); (xxii) *svá segir í Tryggva flokki*; (xxiii) *Þorgeir ok hans féлага velkir í hafi lengi*; (xxiv) *Þormóðr kvað hátt mjök, svá at heyrði um allan herinn*; (xxv) *er hann heygðr á Sæheimi*; (xxvi) *er tölud váru ørendi konungs ok því var lokit, þá stóð upp Björn stallari*; (xxvii) *svá hefir hon jafnan verit síðan kallað*; (xxviii) *er hon hafði barin verit tólþ sinnum*; (xxix) *undarlega hluti hefir borit fyrir mik um hrið*; (xxx) *engi hermaðr hefir slíkr fæzt á Norðrlöndum sem þú*; (xxxi) *á hans dögum byggðist Ísland*; (xxxii) *hverr maðr gezk með synd*; (xxxiii) *nafn hans skal kallask Jesus*; (xxxiv) *ef ekki væri við skipazt hans orð*.

Wessén has little to say about the passive. He simply tells us (p. 119) that the "passive construction can be expressed by the auxiliary *vera* (later also *verða*) together with the past participle of the main verb. This of course applies only to transitive verbs." That this is inexact is amply demonstrated by the many sentences of the type (Gísl. 19, 9—10) (xxxv) *Nu er geingit inn nöckut fyrir lysing hliodliga*, (xiii) and (xx). It might possibly be argued that these are not passive constructions,³ but that they are *vera/verða* + *Part* constructions cannot be denied, and that is all Wessén appears to be describing since this is his only criterion of

¹ The Norwegian word used is *forhold*. I am not quite sure which is the correct interpretation.

² These examples are to be found, together with references, on pp. 172—173 and 175—178.

³ Wessén seems, however, to be the only author who suggests this, but cf. Halbe's discussion and definition of the passive. pp. 143 and 144 below.

“passive construction”. In the course of his discussion of *-sk* forms Wessén mentions that these could sometimes approach or even take on passive meaning, but notes, as do most scholars who discuss this question, that this usage is only found in “a very few cases”. The verbs concerned appear to differ from grammar to grammar.¹ Wessén mentions *eyðask*; *byggjask*; *fásk*; *hristask*; *virðask*, and emphasises that these verbs are never used with an agent. This statement is at least questionable, cf. (Isl. 24, 14) (xxxvi) *Oc sagði at þat mundi at því osætti verða ... es landþeyddisc af*.

Adolf Noreen's² Old Icelandic/Norwegian grammar ignores the subject of the passive altogether, while Georg Lund³ discusses only *-sk* forms. This is apparently because he is only interested in describing “passive forms” and “form” is for him synonymous with “word form”. *Vera/verða* + *Part* constructions are thus excluded.

More recently the passive as it appears in “classical Old Icelandic prose” has been thoroughly discussed in a German doctoral thesis.⁴ The thesis devotes a large amount of space to a theoretical discussion of the passive voice not only in Old Icelandic, but also in other Indo-European languages. The author is clearly interested in deciding what may be regarded as passive in Old Icelandic and what may not, and in classifying more precisely the various types of expression which hitherto have mostly gone under this heading. For this reason and since this thesis is, to my knowledge, the only detailed study of the passive in Old Icelandic ever to appear, I feel it is worth subjecting it to a critical examination.

Halbe prefaces his discussion with a review of various “theories” about the passive which prove in fact to be definitions. The one he adopts is that suggested by Gösta Holm⁵ which states that the passive represents a changed relationship between agent and verbal action. Halbe gives his reasons (p. 14): “The definition of the passive given by Gösta Holm seems to me to include all the specific elements of the fully developed Indo-Germanic passive construction and to indicate the essential criterion. For Holm's definition means that all the elements of the active expression

¹ Cf. Falk and Torp p. 170; Heusler pp. 155—156; Iversen p. 195; Nygaard p. 172.

² A. Noreen: *Altisländische und Altnorwegische Grammatik*, Halle 1903.

³ G. Lund: *Oldnordisk Ordfoyningslære* (1862).

⁴ H.-G. Halbe: *Das Passiv in der klassischen Altisländischen Prosa*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der philosophischen Fakultät der Georg-August-Universität zu Göttingen (1963).

⁵ G. Holm: *Om s-passivum i svenskan* (1952).

are also part of the passive expression, though the relationship between them is different". Later (p. 18) the author outlines the "terminological consequences" of adopting this definition: "The term passive, as is clear from the above, ought only to be applied to those syntactic structures in which an agent in some form or other is theoretically and formally possible.... Only in the case of those passive-type constructions in which, for semantic or formal reasons, no agent is possible will we speak of 'so-called passives' or 'passive-like expressions'. If the passive-like construction is derived from some originally different category, it is best to assign it to this original category and to term, for example, *la maison se construit* reflexive."¹

I have quoted at some length here since the definition of the passive adopted by Halbe and the interpretation he places upon it are of prime importance for his whole thesis and strongly influence both his method and his conclusions.

The criterion by which Halbe recognises a passive in Old Icelandic is the changed relationship between verbal action ("the semantic content of a transitive verb with or without object, or of an intransitive verb with or without complement", p. 14) and agent. The passive is regarded as a variant of the normal active voice which makes it possible to focus attention on the action itself while the agent occupies a less prominent position.

I feel that there are a number of fundamental objections to Halbe's thesis which, taken individually or as a whole, severely limit its usefulness. These I shall now attempt to outline.

1. Corpus.

It is an obvious fact that we are corpus deficient for medieval language studies. Clearly therefore when attempting to describe some feature of a

¹ "Diese Passivdefinition Gösta Holms scheint mir alle spezifischen Elemente der ausgebildeten indogermanischen Passivkonstruktionen zu umfassen und das konstituierende Kriterium zu kennzeichnen. Holms Begriffsbestimmung bedeutet ja, dass alle Bestandteile des aktiven Ausdruckes auch dem Passivausdruck eigen sind, jedoch in anderer Relation." "Der Terminus 'Passiv' sollte, wie aus obigem hervorgeht, nur auf solche syntaktischen Gebilde angewendet werden, bei denen ein Agens in irgendeiner Form denkbar und auch formal realisierbar ist ... Nur bei solchen passivartigen Bildungen, bei denen ein Agens aus formalen oder semasiologischen Gründen grundsätzlich nicht realisiert werden kann, sei von "sog. Passiv" oder "passivähnlichem Ausdruck" gesprochen. Stammt die passivähnliche Bildungsweise aus einer ursprünglich anderen Kategorie, so weist man den Passiversatz am besten dieser Ursprungskategorie zu, so etwa 'la maison se construit' dem Reflexivum."

medieval language, we ought to make the maximum possible use of the existing material. That Halbe fails to do this is clear from the title of his thesis. By restricting his examples to those found in "classical Old Icelandic prose" he has deliberately chosen to ignore the major part of his possible corpus, namely unclassical Old Icelandic prose, Old Icelandic verse and Old Norwegian prose and verse both classical and unclassical. His reasons for doing this are never clearly stated, nor the criteria by which he recognises "classical Old Icelandic prose". The only mention made of his choice of corpus is found among the preliminary remarks (p. 1): "Since my purpose was to discover the typical use of the passive in the particular form of the language under investigation, I have limited myself when excerpting examples to the great products of Old Icelandic prose".¹

The omission of a large body of material and one which contains passive constructions not found in the works from which examples were excerpted inevitably means that we get a distorted view of the passive in Old Icelandic. Thus, for example, clearly passive *-sk* constructions² such as are found in (Stj. 1,21) (xxxvii) *svá segist í psalterinu*; (ONH. 64,7) (xxxviii) *ec scylda skiraz af þér*; (Forn. 26,31—32) (xxxix) *hefir drepiz niðr mart lið mitt*, and (x), (xxxii) and (xxxiii)³ do not form any part of Halbe's discussion, though he does mention the fact (pp. 92—93) that in his corpus an *-sk* form might extremely rarely be used passively.⁴ To object that the author is justified in rejecting much "unclassical" material since it shows strong traces of foreign (particularly Latin) influence cannot be considered a reasonable argument. Most or all languages are subject to foreign influence and this is a manifestation of language which can be as little ignored as any other. We may like to point out which constructions or structures we believe to be subject to

¹ "Da es mir darauf ankam, den für die untersuchte Sprachschicht typischen Gebrauch des Passivs zu ermitteln, habe ich mich bei der Sammlung der Beispiele auf die grossen Prosazeugnisse des klassischen Altisländischen beschränkt."

² Passive at least in the sense that they stand in the same structural relationship to active sentences as *vera/verða + Part* constructions, cf. pp. 152—164 below.

³ Halbe's note on p. 92: "Aus christlicher Dichtung des 14. Jahrhunderts (Mey 41) ist auch zum ersten Mal ein mit 'af' angeschlossener Agens bei einem *sk*-Passiv festzustellen (nach F. Jónsson, Lex. poet.)", though it doubtless refers only to Icelandic, is thus somewhat misleading.

⁴ It is interesting to note that one such example is taken from one of the Miracles of St. Ólafr, (Heimskr. III 321,10—15). We might well ask, however, whether this can be classed as "classical Old Icelandic prose".

or due to foreign influence, but we cannot ignore such material as though it were irrelevant.

It may of course be argued that criticism of Halbe's corpus misses the point since his aim was simply to investigate the passive in a given, albeit not clearly definable, type of literature, and this is what he has done. The fact remains however that his arbitrary and severe limitation of the possible corpus places a corresponding limitation on the value of the thesis since it renders it linguistically less informative, and it is, after all, a linguistic phenomenon that is being investigated, and not a stylistic one.

2. General Approach, Definition and Conclusions.

It is in his general approach to his subject that Halbe is perhaps most open to criticism. He fails entirely to keep separate semantic and formal criteria and the result is confusing. His definition of the passive, the changed relationship between verbal action and agent, clearly refers to meaning, but having set up this criterion for a notional passive the author goes on to suggest that it is represented formally by one single structure, the *vera* + *Part* construction. This he does on the basis of two doubtful criteria, namely the *theoretical* and *formal* (my italics) possibility of the expression of the agent.

Since clearly we cannot substantiate the theoretical possibility of anything, the first criterion is of no interest. The second is also open to serious objections. For a criterion to be of any value we must surely be able to recognise its presence or absence in every item which we are using it to test. We may of course argue in this specific case (which Halbe does not) that if (x1) *Pangbrandr var sendr af konungi*¹ is a grammatical sentence then, subject to any restrictions we may wish to make, *NP*₁ + *var* + *Part* + *af* + *NP*₂ is also a grammatical sentence.² Thus, where we find a sentence *NP*₁ + *var* + *Part* we know that, subject to our restrictions, *af* + *NP*₂ is formally possible, and our criterion therefore stands. Such an argument would however overlook the limitations of the corpus and the resulting lack of *positive* evidence for so many things.

¹ This sentence is to be found in Njál. 100,20—21, in the form *Pangbrandr var sendr út hingat af Óláfi konungi Tryggvasyni*. Halbe includes it as an example of an agentful passive (p. 66). It has been shortened here for the sake of simplicity and generality and those elements excluded which do not concern the discussion.

² *NP* = noun phrase; *Part* = participle. For a good explanation of such symbols, their significance and their use cf. E. Bach: *An Introduction to Transformational Grammars* (1964). On the use of the term "grammatical" see p. 153, note 3, below.

Halbe informs us (p. 12) that in only 1% of all passive constructions¹ is the agent expressed. There are therefore likely to be many passive structures where lack of positive information will not allow us to use the above proof, but only to talk of what is possible or likely. Thus one could, I think,² show that the sentence (xli) (*ok svá var dátt með þeim at engum þótti ráð ráðit nema þeir réði allir*³) is structurally normal, whereas a sentence such as (xlii) **(ok svá var dátt með þeim at) engum þótti ráð ráðit af þeim nema þeir réði allir* would appear to be abnormal, in all likelihood a non-sentence, at least within the limits of the corpus.

Having once accepted that we are corpus deficient it would of course be possible to set up grammatical rules on the basis of what we do know, but we would have constantly to remember that they were corpus-based rules and not necessarily rules about the formation of sentences in Old Icelandic. Thus, for example, assuming that (xli) is a normal sentence and that (Heimskr. III 391,18) (xliii) *þótti honum hon vel hafa gort* is also a normal sentence, but that (xlii) and (xliv) **þótti honum vel hafa verit gort af henni* are non-sentences, or at least very abnormal, we might make the following observations about the structural relationship between sentences (xli) and (xliii): 1) Because of the frequent omission of auxiliaries in Old Icelandic it is impossible to decide whether *engum þótti ráð ráðit* is a "statal passive" or not; that is, we might rewrite it (xlia) *†engum þótti ráð hafa verit ráðit*, or (xlib) *†engum þótti ráð vera ráðit*. 2) If we assume we are dealing with a "statal passive" there is no one for one transformational relationship⁴ between sentences (xli) and (xliii). 3) If we assume that *engum þótti ráð ráðit* is to be rewritten *†engum þótti ráð hafa verit ráðit* there is still no one for one transformational relationship between this sentence and sentence (xliii) since our corpus does not show us that (xliia) **engum þótti ráð hafa verit ráðit af þeim* is a normal sentence. 4) relying on the corpus we are perhaps more justified in postulating the following serial-transformational relationship:

¹ Unfortunately the author does not tell us exactly what he means by "passive constructions". We may perhaps assume that he is anticipating his conclusions and is referring only to *vera + Part* constructions, cf. also p. 151 below.

² It is obviously unsatisfactory only to "think" one could demonstrate a point. The whole of this article is, however, based on assumptions and this should constantly be borne in mind. Only many years work and a vast corpus would enable one to make reasonably definitive statements.

³ Halbe p. 53. The sentence is taken from *Njál.* 97,140—142.

⁴ Cf. p. 155 below and note 1 there.

†*engum þótti ráð (vera) ráðit*
 †*engum þótti ráð hafa verit ráðit*
 †*ráð hafði verit ráðit*
 †*ráð hafði verit ráðit af þeim*
 †*þeir höfðu ráð ráðit*
 †*engum þótti þeir ráð hafa ráðit.*¹

5) if this is correct, an active-passive transformational rule to cover sentences (xli) and (xliii) would appear as follows at a low level of abstraction: $NP_1 + Dat + þótti + NP_2 + Nom \pm NP_3 \pm C \pm Adverbial + hafa + Part \rightarrow NP_1 + Dat + þótti \pm NP_3 \pm C \pm Adverbial + hafa + verit + Part.$ ² This rule would be subject to certain modifications. For example, $+ NP_3$ demands $+ C$, $- NP_3$ demands $- C$. NP_3 may not be substituted for *Adverbial* nor *Adverbial* for NP_3 when transforming.

Whether we wish to describe the production of sentence (xli) in terms of serial relationship or unsystemic transform is of course immaterial to the point under discussion. We have to represent the structural relationship between sentences (xli) and (xliii) in one way or the other since we do not appear to have evidence of any more direct relationship. This may have existed, but our corpus does not seem to suggest that it was so. Halbe's second criterion is therefore of little value if we wish to regard sentence (xli) as passive, as he himself does. Nevertheless this criterion is one of his chief reasons for stating that *verða + Part* constructions are "so-called passives" and that "no Old Icelandic *-sk* formation has completely passive character". Since, however, doubt has been cast on the adequacy of the author's definition as a criterion for isolating passives from non-passives, we would hardly be justified in accepting it as a basis or a reason for making statements about the passivity of *verða + Part* constructions or *-sk* forms. But apart from this, we may well wonder what value there is in making such statements at all, unless they are based on clearly demonstrable structural criteria which make it necessary to classify *verða + Part* and *-sk* differently from *vera + Part*. Even if this were the case we should be justified in questioning the adequacy of the terminology. If we can isolate a structure as "not passive" on the

¹ For a discussion of serial voice relations cf. J. Svartvik: *On Voice in the English Verb* (1966) pp. 159—166.

² *Nom* = appropriate nominative morpheme; *Dat* = appropriate dative morpheme; *C* = accusative, genitive or dative morpheme depending on the verb used in the clause. This transformational rule takes no account of word-order variations which would first need to be adequately described.

basis of empirical criteria there is no reason to term it "so-called passive" or describe it as "not having entirely passive character". It is likely, however, that in a structural analysis it would not be possible to operate with such rigid terms, but instead we should have to speak of "more passive" or "less passive". It also seems right to query the possibility of giving a workable definition of the passive at all, unless it be the sum of the formal criteria by which we recognise it in the language we are dealing with.¹

A most important point which Halbe overlooks is the bearing of his definition on sentences of the type: (xlv) *altárisklæðit, þat er gort var ór mottlinum*.² We are told (pp. 22—23) that "the old Icelandic periphrastic passive can make no formal distinction between action and state". This in itself is not very important since the language possesses other formal means by which such a distinction can often be made and which are describable, cf. (Heimskr. I 347,11) (xlvi) *en síðan var í þeim sama stað kirkja ggr*, and (OSH. 279,3—4) (xlvii) *En er tíðvm var locit í moti degi. þa for hann til þings*. However one of the formal means by which action may be signalled is surely *af + NP*. Thus, if for *ór mottlinum* we substitute *af presti* we obtain a passive sentence which can be shown to have a one for one transformational relationship to a corresponding active sentence: (xlviii) *altárisklæðit, þat er prestr gerði*, whereas sentence (xlv) has no such one for one transformational relationship to an active sentence and would not normally admit, either "theoretically" or "formally", the expression of the agent, since this is a formal criterion of a structurally different class. To be consistent Halbe ought therefore to have called all statal passives "so-called passives" since we are no more likely to find *af + NP* with a demonstrably statal passive than with a *verða + Part* construction.

3. Procedure.

Since Halbe makes his starting point a rigid definition, his work is concerned not so much with evaluating and describing his material in an attempt to classify it as with justifying the definition. We have seen how this definition compels him to look for expression of the agent and, in spite of the relatively small number of examples with which he is opera-

¹ Cf. Svartvik p. 4 and note 13 there. Halbe, as will have been seen, seeks to define the passive not in relation to the formal system employed by Old Icelandic, but in relation to all indo-European languages.

² This may well also apply to sentences of the type (xli), cf. pp. 147—148 above.

ting, to reject as passives those constructions or forms which appear to him to be non-agentive. In order to underline the correctness of such conclusions he appends appropriate German translations to all the Old Icelandic examples quoted. We can illustrate this procedure by examining the treatment given to a number of *vera/verða* + *Part* constructions, e.g. (p. 29): (xlix) *nú er tekinn feldr ok breiddr undir fætr þeim*, “nun wird eine Decke genommen und ihnen unter die Füße gebreitet”; (1) *ekki líkar oss fyrr en þeir bræðr eru allir drepnir Njálssynir*, “wir sind nicht eher zufrieden, bis diese Brüder alle, die Njalssöhne, erschlagen [worden] sind”; (p. 42): (li) *ok þeir vǫru menn danskir, hófðu þar orðit herteknir í fyrra sumar*, “und sie waren Dänen, waren im vorigen Sommer in Gefangenschaft geraten”; (lii) *ok munu Njálssynir af þeim sökum drepnir verða*, “und den Njalssöhnen wird diese Angelegenheit zum Tode gereichen”. Where simple translation is not sufficient to “prove” the author’s point, a long explanation is resorted to (p. 61): “For it is simply not possible to conceive of the semantic content of the passive absolute intransitives without the idea of an agent, indeed it is in their new relation to a possible agent that they acquire their meaning. For example in the sentence: *nú er gengit inn nokkut fyrir lýsing hljóðliga ok þangat at sem Vésteinn hvílir*,¹ “nun wird etwas vor dem Hellwerden leise hineingegangen und dorthin, wo V. ruht”, it is precisely because no mention is made of the agent that our gaze is fixed enquiringly on the unknown person who enters the room with the intention of committing a murder, and whose identity remains in doubt for some time in the story”.²

It might be thought that the fact that *vera* and *verða* can occur in otherwise identical sentences and that the two verbs frequently appear as manuscript variants would cause Halbe to reexamine the correctness of his classification. It does not. He continues his translating (p. 41): (liii) *þú munt verða/vera gefin í annat sinn*, “du wirst ein zweites Mal verheiratet werden”; (p. 42): (liv) *en ef þú ferr eigi útan ok rýfr sætt þína, þá munt þú drepinn verða/vera hér á landi*, “aber wenn du nicht ausser Landes fährst, sondern den Vergleich brichst, dann wirst du hier im Lande getötet werden (dann wird dich hier im Lande der Tod ereilen)”,

¹ Sentence (xxxv) above.

² “Denn die passivischen absoluten Intransitiva sind in ihrem Bedeutungsinhalt ohne die Vorstellung eines Agens gar nicht denkbar, gewinnen gerade durch die neue Relation eines vorstellbaren Agens ihren Sinn. Etwa in dem Beispiel ... wird gerade durch Verschweigen des Agens der Blick fragend auf den Unbekannten gelenkt, der da hineingeht, mit dem Ziel, einen Mord zu verüben, und über dessen Identität in der Erzählung noch lange Unklarheit bestehen wird.”

and merely remarks (p. 40) that scribes much have ignored the "occurrence aspect"¹ of *verða* when substituting *vera*, or alternatively have decided that this "occurrence aspect" was desirable when replacing *vera* by *verða*. The validity of such an assertion cannot of course be demonstrated since we have no native speaker of Old Icelandic. We must rely on formal criteria, and these indicate definite commutability. Of far greater interest is the suggestion by Halbe (pp. 40—41) that *verða* has a higher frequency than usual when used with the past participles of certain lexical verbs. This is, however, a topic which he fails to pursue beyond remarking that the verbs concerned² have almost intransitive meaning and signify a general occurrence.

4. Information.

This is chiefly a practical criticism and concerns the poor presentation of the limited material with which the author operates. He tells us (p. 1) that from his complete body of material he is going to provide us with a selection of examples which will illustrate what is typical of the construction or phenomenon under discussion. The use of examples for illustrative purposes is of course necessary, but these examples, though copious, are really all the author tells us about his material. There is one exception to this. We find a piece of statistical information (p. 39) which, were it not marred by a certain lack of clarity, would doubtless be most revealing. We learn that the agent is actually expressed in less than 1% of the total number of passive expressions in Old Icelandic (presumably the total number of passive—but not "so-called passive"—expressions in the "classical Old Icelandic prose" from which Halbe excerpted his examples), whereas the "*verða* cases" amount to less than 0.5% of all periphrastic expressions (periphrastic passive expressions?). If Halbe had provided us with clear statistical information about all the constructions he discusses, we should have been in a much better position to judge the value of his arguments and conclusions. Without such information we learn little and have no basis on which to study the constructions or any aspect of them ourselves.

If it is felt, as I believe it must be, that all the treatments of the

¹ "Geschehnis-Aspekt". This unusual term probably has its origin in Halbe's belief that *verða*+*Part* signifies a happening, while *vera*+*Part* denotes a deliberate action.

² There seems to be some misunderstanding here. The verbs concerned, *bera*, *gefa*, *taka*, etc., are certainly transitive. What Halbe is referring to are the verbal phrases *verða ofrlíði borinn*, *verða gefin*, *verða handtekinn*, etc.

passive so far mentioned are unsatisfactory, we are entitled to ask what can be put in their place. The answer to this question will of necessity be closely bound up with the aims of any linguistic description. If all we wish for is an almost completely unsystematised description of part of the available material, we need of course go no further than Nygaard; if we want a convenient rule of thumb, Wessén clearly provides the answer; if our aim is to classify structures on the basis of semantic intuition, so that we may have the satisfaction of knowing that a given structure is passive while another is only "so-called passive", we must obviously turn to Halbe. Such cannot however be the aims of a proper and useful linguistic description. The description of a feature of syntax ought surely to attempt to account for each and every example of the feature, and in doing so provide rules which ideally should make possible the production of an infinite number of new examples. In the following an attempt will be made to outline a method which, it is hoped, may go some way towards achieving this aim.

Our first question must be: how do we recognise the feature we wish to describe? In the case of the passive in Old Icelandic/Norwegian there appears to be no entirely satisfactory answer. We may say that the sum of the formal criteria by which we recognise the passive will be our definition of it,¹ but this does not of course tell us how we are to set about choosing these criteria. There appear to be two lines of approach to this problem, by no means mutually exclusive, both leading to the same conclusion.

1. Although Old Icelandic and Old Norwegian are dead languages we find some agreement among people who know these languages as to what is passive and what is not. Their reasons need not concern us here. Thus while passives would be recognised in sentences such as (Trój. 58,1—2) (lv) *þar var þa sleginn ríkr danzleíkr*; (Trój. 63,4) (lvi) *solar god...er Apollo var kallat*; (Lax. 89,23—24) (lvii) *eru þér nú sagðir draumarnir allir*, no one has suggested nor, it is safe to predict, will suggest that the following sentences contain passives: (Sver. 29,11—12) (lviii) *lið alt svaraði*; (Sver. 29,18—19) (lix) *konungr sagði þa raða myndu*; (Sver. 34,35) (lx) *hann toc þar .x. scíp*. This general agreement does not extend to sentences such as (Heimskr. III 370,19—20) (lxi) *ok urðu þessar skírslur aldriði af höndum greiddar*; (xxi); (Heimskr. III 231,14) (lxii) *fannzk þar barns lík*; (Heimskr. I 122,14) (lxiii) *tíðendi þau spurðusk sunnan ór landi*; Heimskr. III 264,1) (lxiv) *fórsk þeim seint um fen*, and the terms in which they are

¹ Cf. pp. 148—149 above and note 1 on p. 149.

described accordingly vary widely from "not passive" to "passive like" or simply "passive". Of course the fact that anyone feels it necessary to describe a sentence or structure as "not passive" generally implies that someone else has suggested that this is just what it is, or alternatively that the person concerned has toyed with this idea himself. Thus while no one has ever suggested that (lviii), (lix) and (lx) contain passive verbal phrases, neither has it been stated that they do not.

This "scholarly intuition" (for that is what appears to underlie most statements about the passive in Old Icelandic/Norwegian) may be represented crudely in diagrammatic form.

Diagram 1

Passive	Disagreement	Not passive by implication
<i>vera + Part ± af</i>	<i>verða ± Dat + Part</i>	<i>all other syntactic</i>
<i>(-sk + af?)</i>	<i>-sk ± Dat</i>	<i>structures</i>
	<i>"impersonal" phrases</i>	

Just as we assume that significant structural features underlie the intuition of a native speaker, so we may perhaps also expect to find such features underlying this "scholarly intuition". These features, if and when found, may prove to be the criteria we are looking for.

2. If we do not wish to rely on earlier scholarship, we can turn to general linguistic theory. The syntactic structures called, by most linguists, "passive" are there described most successfully in terms of active-passive transformations.¹ The basic rule governing these transformations (in English) was stated by Chomsky:²

"If S_1 is a grammatical³ sentence of the form

¹ Cf. R. Robins: *General Linguistics An Introductory Survey* (1964), pp. 242—244; Svartvik p. 1; Bach p. 63; N. Chomsky: *Syntactic Structures* (1957), especially pp. 42—43.

² Chomsky p. 43.

³ "Grammatical" is a term difficult to define, and in any case there would appear to be degrees of grammaticalness leading from "grammatical" to "non-grammatical". The position adopted in this article is that "grammatical sentence" = "the properties of observed sentence", though we are on very dangerous ground here since we have no native speakers against which to test sentences either observed or rule-

$$NP_1 - Aux - V - NP_2$$

then the corresponding string of the form

$$NP_2 - Aux + be + en - V - by + NP_1$$

is also a grammatical sentence.”

In spite of corpus limitations it can be shown that this rule may also be applied to Old Icelandic/Norwegian. Consider the sentences: (Gísl. N 125,28—29) (lxv) *Eyjólfr sendi hann inn í Geirþjófsfjörð*, and (xl) *Fangbrandr var sendr út hingat af Óláfi konungi Tryggvasyni*. This pair and numerous others enable us to state with some degree of certainty that if (lxv) is a grammatical sentence then (lxvi) †*hann var sendr inn í Geirþjófsfjörð af Eyjólfi*¹ is also a grammatical sentence, or expressed in general terms and excluding those elements that do not concern us here, if

$$NP_1 - Aux - V - NP_2$$

is a grammatical sentence, then

$$NP_2 - Aux + vera + t - V - af + NP_1^2$$

is also a grammatical sentence.

There are clearly numerous modifications that would have to be made to this rule before it would produce only grammatical sentences, but these need not concern us for the present.

In formulating a rule of this nature actives are taken to be basic and given, and passives are seen as derived from these.³ There are many indications that, at least in English, this is not the most suitable way of regarding all passives,⁴ but there seem nevertheless to be grounds for

based. For a full discussion of some of the problems involved cf. Chomsky pp. 13—17, 49—84, also A. Koutsoudas: *Writing Transformational Grammars* (1966), pp. 1—4; H. Gleason: *An Introduction to Descriptive Linguistics* (1961), pp. 196—202 and 218—220; Bach pp. 182—185; N. Chomsky: *Aspects of the Theory of Syntax* (1965), especially pp. 148—153.

¹ Cf. the reading of AM 556a 4to, *hann er sendr í Geirþjófsfiord*, (p. 39,13 in Finnur Jónsson's edition 1929).

² The symbol *t*=past participial form of verb. *Aux*=auxiliary features (tense, ending, etc.).

³ This approach has, of course, no fundamental linguistic significance. There is no reason why we should not derive actives from passives, but it appears that this would lead to a more complex grammar, cf. Chomsky 1957 pp. 79—80.

⁴ Cf. Svartvik pp. 159—166.

making transformational potential the starting point in any description of the passive.

The clear structural relationship that exists between sentences (lxv) and (xl) may be expressed in terms of the structural change:

$$X_1 - X_2 - X_3 - X_4 \rightarrow X_4 - X_2 + vera + t - X_3 - af + X_1$$

which will here be written $X \rightarrow Y$ for short. It will be useful to regard this as a central relationship and the structures involved as linked together by a one for one transformation, each element in X corresponding to some predictable element(s) in Y (and vice-versa).¹ The further we move away from this relationship, the more the structural change necessary to accomplish a transformation will deviate from the above model. Similar, though less formalised thinking would appear to underlie the "scholarly intuition" mentioned earlier. With the exception of *vera + Part - af* (and perhaps *-sk + af* the further we proceed away from the area in diagram 1 marked "passive", the further we move away from passives which have the one for one transformational relationship to actives described above.

There are many reasons for preferring the approach outlined here to that adopted by Halbe and others. First, and most important, it goes at least some way towards fulfilling the requirements of a grammatical theory, namely that it be formal, explicit and as complete and simple as possible.² Second, there is no "area of disagreement". We are no longer engaged in a useless attempt to classify items as "passive", "so-called passive" or "passive like", but are concerned solely with describing the structures and structural relationships of certain types of verbal phrase. Whether we call these "passive" or "gonk" is of no consequence whatsoever.³

It is not suggested that there are now no longer any problems in describing the passive⁴ in Old Icelandic/Norwegian. On the contrary there

¹ Cf. Svartvik pp. 132, 134 and 156.

² Cf. Bach pp. 10—11.

³ Cf. Bach p. 29: "We shall follow here the point of view that it is futile to search for a definition of items outside the theoretical structure of the grammar, that the grammar itself offers an extended definition of the items postulated, and that the ultimate justification of the items set up and defined by the grammar is nothing but the adequacy and simplicity of the total theory."

⁴ The term "passive" will continue to be used in this article since it is the traditional term covering many of the structures under discussion. Provided we understand that it refers only to the syntactic features of certain types of verbal phrase, there seems little harm and some practical value in retaining it.

appear to be a large number, many of which have hitherto been overlooked, or at best been given only superficial treatment. It would be foolish, however, in an article of this size to attempt to find a solution to all or indeed any of these problems. They will simply be outlined towards the end of this discussion.

Having decided that transformational potential is the criterion by which the syntactic feature we wish to describe is recognised, we ought ideally to proceed no farther before a large body of material has been collected against which the validity of our theories and descriptions could be tested in the absence of native speakers. It is not my purpose here, however, to embark on a detailed study of voice relationships in the Old Icelandic/Norwegian verbal system, but merely to question old methods and suggest new ones which I *believe* may prove fruitful. In adopting this approach I fail of course to fulfil at least two of the requirements of a grammatical theory. My theory will be neither explicit nor complete, but it is my hope that it will lay the foundations on which such a theory might be built.

We now turn to another question: how best to describe the syntactic structures which form or are closely akin to the central relationship expressed by the structural change $X \rightarrow Y$. It will probably be clearest to begin with the step by step derivation of a simple active sentence incorporating a transitive verb, followed by an active-passive transformation.

Given: S

1. $S \rightarrow NP + VP$
2. $VP \rightarrow V + NP_2$
3. $NP \rightarrow konungr$
4. $V \rightarrow sendi$
5. $NP_2 \rightarrow Þangbrand$

giving (lxvii) *konungr sendi Þangbrand*.

Optional transform:

$$NP_1 + V + NP_2 \rightarrow NP_2 + var + V + t + af + NP_1$$

which gives us (xl). Much is here taken for granted which would have to be stated in any complete grammar before such derivations as (lxvii) and (xl) could be made. There is, for example, the relationship in the active sentence of the morphemes r and \emptyset and the significance of this for the

passive output; there is the form of the verb, *sendi*, and the significance this has for the rewriting of *t*, to mention but two important matters. However, since we are not writing a complete grammar of Old Icelandic/Norwegian and these are factors which have little direct bearing on the subject under discussion, nothing further will be said about them.

In an active-passive transformation in Old Icelandic/Norwegian the structure of the passive output sentence may vary considerably. The form it takes will depend to a greater or lesser degree on the lexical items involved, though in many cases other restrictions seem to apply as well. Let us for the moment, however, consider all the possible variations, taking into account only the transitive/intransitive restrictions mentioned below. For this purpose we will use sentences (i-xxxv) (xl) and (lxiv) together with (Egil. 147,13) (lxviii) *var þeim fylgt inn í stofu*; (ONH 21, 16—17) (lxix) *værðr grandat saclausum*; (Orkn. 21,28—29) (lxx) *at jarls yrði hefnt*; (Eir. 214,9—10) (lxxi) *var því máli vel svarat, bæði af henni ok af fǫður hennar*; (Orkn. 25,13) (lxxii) *þá er barizk var um hrið*. These will, for the present, be considered typical.¹

It is possible, on the basis of the verbal phrase, to divide the above sentences into four groups which will be seen, except in the case of (xxxiv) and (lxxii), to correspond to Nygaard's and Iversen's four categories (cf. pp. 141—142 above): 1. those containing some part of the verb *vera*, (i-v) (xvi—xvii) (xxv—xxviii) (xxxiv—xxxv) (xl) (lxviii) (lxxi—lxxii); 2. those containing some part of the verb *verða*, (vi—viii) (xii—xv) (xviii—xxi) (lxix—lxx); 3. those containing an *-sk* form, (ix—xi) (xxx—xxxiv) (lxiv) (lxxii); 4. those containing none of these elements, (xxii—xxiv) (xxix). This fourth category can for the moment be dismissed from our discussion since the structural relationship that exists between these and, for example, sentence (lxvii) is quite different from that which exists between the remaining three categories and this sentence. It is also possible to distinguish between three main classes of verbs: those with an object in the accusative, those with an object in the genitive or dative and those with no object.² The first class will be referred to as transitive,

¹ Any *definite statement* about the typicality of a given sentence would of course have to be based on a large amount of statistical information. Furthermore, we should have to decide whether it was typical in respect of one or several features. Typical ought here perhaps to be understood as "usual", "occurring frequently" of the passive verbal phrase.

² It would appear to be correct to make the distinction on the basis of verbs "with" or "without" an object rather than verbs "which can take" an object. This may however prove to be a false assumption.

the second as intransitive 1 and the third as intransitive 2. No attempt will be made here to give a full description of these categories.

As will be seen *af* + NP_1 is optional in the case of transitive and intransitive 1 types. Where this is omitted we clearly move away from our central relationship, since a one for one transformation is no longer possible, i.e. *hann varð drepinn* (viii above) → (lxxiii) †[*konungr*] *drap hann*; *var þeim fylgt inn í stofu* (lxviii above) → (lxxiv) †[*menn*] *fylgðu þeim inn í stofu*. In the case of transitive and intransitive 2 types there is an optional agental dative.¹ Where this is chosen we have moved even further away from the central relationship since the following structural change separates such sentences from the passive outputs of the type (lxvi):

1. *Part* + *af* → *Part* + *Dat*
2. *Part* + *Dat* → *Dat* + *Part*²

The information to be gained about the passive verbal phrases contained in sentences (i—xxxv) (xl) (lxiv) (lxviii—lxxii) may be presented more compactly and systematically as a set of rules, i.e.

Given: *Passive VP*

$$1. \text{ Passive VP} \rightarrow \begin{Bmatrix} Q & \begin{Bmatrix} X \\ Y \end{Bmatrix} & A \\ T + Z + A \\ T + Y + B \\ I_2 & \begin{Bmatrix} Y \\ Z \end{Bmatrix} & B \end{Bmatrix}$$

$$2. Y + A \rightarrow Y$$

$$3. Q \rightarrow \begin{Bmatrix} T \\ I_1 \\ I_2 \end{Bmatrix}$$

$$4. T \rightarrow \text{Transitive Verb}$$

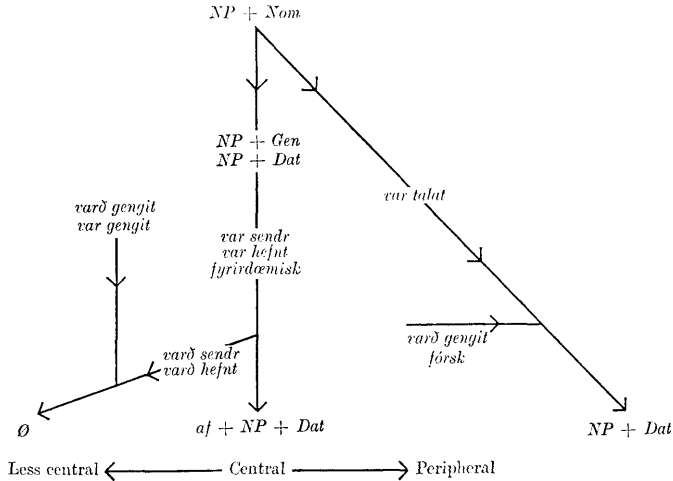
$$5. I_1 \rightarrow \text{Intransitive Verb 1}$$

$$6. I_2 \rightarrow \text{Intransitive Verb 2}$$

¹ It may perhaps be felt that "agental" is not a suitable term for this dative. Argument about whether the dative represents the "doer" or the "agent" is, however, irrelevant. "Agental" is used here to describe a syntactic category which assuredly exists. We have to call it something; "agental" is as good as anything else.

² Rule 2, *Part* + *Dat* → *Dat* + *Part*, is included since word order in this case appears never to vary.

Diagram 3

Instead of “central”, “less central”, “peripheral” we could substitute such terms as “more passive”, “less passive”, “least passive” (cf. p. 149 above), but this would of course make no difference whatever to the relationships depicted.

The passive verbal phrases in diagrams 2 and 3 may be seen as forming a structural group. For the sake of brevity this group will be referred to in the following as *P*.

We now turn to certain residual problems.

There are a number of types of verbal phrase in Old Icelandic/Norwegian which have not been mentioned, but which nevertheless have formal affinities with *P*. It is relatively easy to distinguish at least one such type as belonging to *P* and certain others as not belonging to it.

Sentences of the kind (OSH. 63,6—7) (lxxv) *sumir hauðv tynz fire grioti oc scotum*; (Vatns. 30,19) (lxxvi) *en þó mun aldri týnask okkart vinfengi*, appear to be structurally related to actives such as (KS. 110,3) (lxxvii) *hann týndi því allu er hvarki var fagrt ne fe mætt*; (SH. 104,10) (lxxviii) *fyr þá týner maþr eilífo lífe*, in spite of the unusual structural change, not otherwise found in active-passive transformations: $NP_2 + Dat \rightarrow NP_2 + Nom$.¹ In the case of (SNE. 51,21) (lxxix) *engi knot fekk*

¹ The unusualness of the structural change is the reason why it is not included in the rules for the derivation of passive verbal phrases. It would make these unnecessarily complicated and is, therefore, best stated as an exception.

hann leyst, (Heimskr. II 205,29—30) (lxxx) *öllum fellusk hendr til hefndarinnar*, on the other hand, there are no possible active input sentences. The active equivalent of (lxxix) cannot possibly be (lxxx) *hann leysti engi knút* since *hann* and *engi knút* have the same forms in both sentences, and in any case there are no accusative morphemes in any of our passive verbal phrases. As regards (lxxx) the only thinkable active input would appear to be a non-sentence: (lxxxii) **allir fellu hendr*.¹

The relationship of other forms and constructions to *P* is unfortunately not so readily seen. By way of example let us consider the following pairs of sentences: (Heimskr. I 276,5—6) (lxxxiii) *Þá gekk han þegar á land ok bjósk til orrostu*; (Eirsp. 533,6) (lxxxiv) *vm kuellðit er matr bjóz*; (Heimskr. II 504,11) (lxxxv) *en myrkrit helzk frá miðmunda til nóns*; (Njal. 80,12) (lxxxvi) *ok hjelz sú sætt með þeim síðan*; (Heimskr. II 178,3) (lxxxvii) *fannzk konungi mart um þetta*; (OSH. 247,1) (lxxxviii) *konungi fannz undandrattr i svorom jarls*; (SH. 49,28) (lxxxix) *sa er a þessom dege gerpesc maþr*; (SH. 47,13—14) (xc) *J riki augustus gerpesc landskiðlfte mikill*. Differences in subject clearly determine the structural relationships of the verbal phrases contained in these sentences. The first pair illustrates this very aptly. Given a sentence $NP_1 + bjó + skipit$ we may rewrite NP_1 *hann* but not *matr*. Structurally however there would appear to be no difference between (xci) †*hann bjó skipit* and (xcii) **matr bjó skipit*.² Certainly the differences cannot be represented by abstract symbols of the kind we have been using here to depict structural relationships. However, the fact that *hann bjó + NP₂* is a sentence and **matr bjó + NP₂* a non-sentence has an all-important bearing on the relationship of (lxxxiii) and (lxxxiv) to *P*. Sentence (lxxxiv) belongs to *P* since it can be considered the passive output of (xciii) †[*maðr*] *bjó mat*. Sentence (lxxxiii), on the other hand, cannot be considered the passive output of (xciv) **[maðr] bjó hann* since it is doubtful if this latter is anywhere to be found, at least not where *hann* could be replaced by *konung*, *Þorgrím*, etc. There is, however, a structural relationship between

¹ Clearly there are large numbers of *-sk* forms in Old Icelandic/Norwegian which cannot belong to *P*. It is, however, through transformational potential that we can most clearly demonstrate this, though other formal means may often exist as well, cf., for example, the relatively common *var barizk* which is syntactically commutable with *var farit*, *var gengit*, etc.

² (xcii) is regarded as a non-sentence, but there are, of course, many sentences to be found in Scaldic verse which in any other context might merit the same description cf. Egill Skallagrímsson's *Hofudlausn*: *þaut mækis á, Frák at fellu fyr fetils svelli Óðins eiki i járnleiki*.

hann bjósk and (xcv) †*hann bjó sik* not shared by *matr bjósk*. Nevertheless, at the level we have been discussing structure *hann bjósk* and *matr bjósk* are identical and may be represented $NP_1 + V + past + sk$. Similar difficulties will be encountered in any description of the other pairs. In the case of (lxxxix) and (xc) there is the added difficulty of describing in formal terms the difference in relation to *P* not only of *sa...gerþesc* and *gerþesc landskiálfte*, but also of *gerþesc landskiálfte* and $NP_1 \begin{Bmatrix} var \\ varð \end{Bmatrix}$ *gert*.

Another type of problem is that presented by the virtual inoperability without extensive and detailed modification of our rules for the derivation of passive verbal phrases. The difficulty lies in finding and, if necessary, formalising those features in the language which govern the choice of verbal phrase from among those found in *P*. Given the active sentences: (xcvi) †*hann barði þá*; (xcvii) †*berserkir gerðu þetta*; (xcviii) †*konungr leysti bónda*; (xcix) †*ísa leysti*, there is nothing in our rules to tell us that the passive outputs may be (c) †*þeir voru barðir af honum*; (ci) †*þetta var gert af berserkjum*; (cii) †*bóndi var leyst af konungi*; (ciii) †*ísar leystusk*,¹ and may not be (civ) **þeir þorðusk af honum*; (cv) **þetta gerðisk af berserkjum*; (cvi) **bóndi leystisk af konungi*;² (cvii) **ísar voru leystir*. How are we to know, unless it is specifically stated, that we may not derive a passive (cviii) **Þór leizt á hornit* from (SNE. 56,3) (cix) *Þór litr ahornit*, particularly given the existence of many sentences of the type (cx) †*honum leizt vel á þetta* and the common addition of an adverbial to sentences such as (cix). By what criterion can we tell that the passive transform of *sendi* is *var/varð sendr*, but not *sendisk*, of $NP + Nom + Plur + dvǫldusk$, $NP + Dat + Plur + dvalðisk$, but not $NP + Dat + Plur + varð + dvalit$? May we choose quite freely between *var/varð gengit* and *varð + NP + Dat + gengit* when transforming the active $NP + Nom + gekk$ into a passive?

Finally there is the question which must confront all linguists making a study of structural relationships such as those discussed here: to what

¹ In *ísa leysti* → *ísar leystusk* we have, of course, a one for one transformation, but of a different kind from the one described on p. 11, and from others such as †*þeir tǫluðu mart* → *varð þeim mart talat*. Somewhere in our rules we should have to take account of the fact that subjectless actives are non-agentive when transformed into passives, since we do not seem to find sentences of the type **ísar leystusk af guði*.

² Whereas (civ-cvi) are non-sentences, †*þeir þorðusk*, †*þetta gerðisk* and *bóndi leystisk* all occur, the former two very frequently, cf. p. 164, note 1.

extent are the relationships real and reflected by actual usage? Are the transformational outputs (in our case either passive or active), even when every rule and modification has been scrupulously observed, real sentences, not just in the sense of not being non-sentences, but actually used by native speakers? Can (lxxvi) really be considered the passive output of (cxi) *†en þó mun[um vit] aldri týna okkru vinfengi*, or (lviii) capable of transformation to (cxii) *†var svarat af öllu liði*? If (lxxvi) cannot be considered the passive output of (cxi), to what extent does this alter the relationship to *P* of the passive verbal phrase contained in it? Indeed what is the status of the many sentences of the type exemplified by (xlv) and perhaps also (xli) to which there exist no direct active equivalents?

Before proper answers could be given to any of these questions, an exhaustive study would have to be made of Old Icelandic verbal phrases and their operation in clauses.¹ This having been done it should be possible to summarize at least some of the results in a distinctive feature matrix which would serve to modify our rule for the derivation of passive verbal phrases. In this matrix the columns would stand for the passive verbal phrase formations and the rows for particular features which may or may not be combined with the various formations. The nature of these features would of course be determined entirely by the results of the study, and it would be futile here to hazard guesses at what these might be. It does seem likely however that semantic considerations such as "statal passive", "chance happening", or "count noun", "abstract noun" would enter into any attempt to establish at least some of the distinctive features we are looking for.

We should not be wise to dismiss such semantic considerations as irrelevant, but neither should we fall into the trap of making wild and unverifiable assertions on the basis of semantic intuition. We ought instead to attempt to analyse all relevant features syntactically, expressing semantic considerations as far as possible in terms of syntax. In this way we may be able to discover and describe systematically the formal features that underlie our intuition. In a description of this kind the emphasis in such expressions as "count noun", "abstract noun"

¹ The solution to some of these problems seems fairly clear. For example, where we have a subjectless active, any passive transformation will include an *-sk* form and exclude *vera* or *verða*. This might, therefore, be included as a modification of the rules for the derivation of passive sentences. However it would be unwise to propose such modifications, obvious though they may appear, until sufficient material has been studied.

would no longer be on the semantic absolutes which almost certainly underlie "count", "abstract", but on the lexical sub-categories which these expressions would represent.¹

Since this article has not been based on a detailed study of the Old Icelandic/Norwegian corpus there is clearly much in it that is incomplete or unsatisfactory in other ways. Doubtless, too, certain points have been made that are incorrect. It will, however, have been realised that the article was not intended as a detailed study but simply as a criticism of existing studies and as a plea for a reexamination of the passive in Old Icelandic/Norwegian on more systematic and scientific lines. It is to be hoped that any unsatisfactory or incorrect statements that have been made will encourage others to suggest changes and improvements, or even entirely new lines of approach if these can be shown to be better, that is, simpler, and more formal, explicit and complete.

It is of course realised that reexamination of one syntactical feature, albeit an important one, is nothing but a drop in the ocean. What is needed, and what must sooner or later be undertaken, is a completely fresh description of the whole of Old Icelandic/Norwegian syntax. We may argue about how it is to be attempted. What cannot be denied is the inadequacy of existing descriptions.

Abbreviations and Editions

- Egil.: *Egils Saga Skallagrímssonar. Samfund til Udgivelse af Gammel Nordisk Litteratur* 17, ed. F. Jónsson, København 1886—88.
- Eir.: *Eiríks Saga Rauða. Íslensk Fornrit* IV, ed. E. Sveinsson and M. Þórðarson, Reykjavík 1935.
- Eirsp.: *Eirspennill*, ed. F. Jónsson, Kristiania 1916.
- Forn.: *Fornsögur Suðurlanda*, ed. G. Cederschiöld, Lund 1884.
- Gisl.: *Gísla Saga Súrssonar*, ed. F. Jónsson, København 1929.
- Gisl. N.: *Gísla Saga Súrssonar. Det Nordiske Literatur-Samfund* 8, ed. K. Gislason, Kjøbenhavn 1849.
- Heimskr.: *Heimskringla, Samfund* 23, ed. F. Jónsson, København 1893—1900.
- Ísl.: *Íslendingabók. Nordisk Filologi* A5, ed. A. Holtsmark, Oslo.
- KS.: *Konungs Skuggsjá*, ed. L. Holm-Olsen, Oslo 1945.
- Lax.: *Laxdæla Saga. Íslensk Fornrit* V, ed. E. Sveinsson, Reykjavík 1934.
- Njál.: *Njáls Saga. Íslendingar Sögur* III—IV, *Njála* I—II (Det Kongelige Nordiske Oldskrifts-Selskab), ed. K. Gislason and E. Jónsson, København 1875—79.
- ONH.: *Old Norwegian Homily Book. Gamal Norsk Homiliebook*, ed. G. Indrebø, Oslo 1931.

¹ Cf. Chomsky 1965, especially pp. 75—83.

Orkn.: *Orkneyinga Saga. Íslenzk Fornrit XXXIV*, ed. F. Guðmundsson, Reykjavík 1965.

OSH.: *Ólafs Saga Helga. Den Store Saga om Olav den Hellige*, ed. O. Johnsen and J. Helgason, Oslo 1941.

SH.: *The Stockholm Homily Book. Homíliu-Bók*, ed. T. Wisén, Lund 1872.

SNE.: *Snorra Edda. Edda Snorra Sturlusonar*, ed. F. Jónsson, København 1931.

Stj.: *Stjórn*, ed. C. Unger, Christiania 1862.

Sver.: *Sverris Saga. Sverris Saga etter Cod. AM 327, 4to*, ed. G. Indrebø, Kristiania 1920.

Trój.: *Trójumanna Saga*, ed. J. Louis-Jensen, Copenhagen 1963.

Vatns.: *Vatnsdæla Saga. Íslenzk Fornrit VIII*, ed. E. Sveinsson, Reykjavík 1939.

It should be noted that in this article † = grammatical, though not observed sentence; * = non-sentence.

Index of sentences

<i>Sentence</i>	<i>Page</i>	<i>Sentence</i>	<i>Page</i>
i-ix	140, 157, 158	xlv	149, 163
x	140, 145, 157, 158	xlvi-xlviii	149
xi	140, 157, 158	xlix-liv	150
xii	141, 157, 158	lv-lvii	152
xiii, xiv	141, 142, 157, 158	lviii	152, 153, 163
xv	141, 157, 158	lix-lx	152, 153
xvi-xx	142, 157, 158	lxi-lxiii	152
xxi	142, 152, 157, 158	lxiv	152, 157, 158
xxii-xxx	142, 157, 158,	lxv	154, 155
xxxii-xxxiii	142, 145, 157, 158	lxvi	154, 158
xxxiv	142, 157, 158	lxvii	156, 157
xxxv	142, 150, 157, 158	lxviii-lxxii	157, 158
xxxvi	143	lxxiii, lxxiv	158
xxxvii-xxxix	145	lxxv	160
xl	146, 154, 155, 156, 157, 158	lxxvi	160, 163
xli	147, 148, 163	lxxvii-lxxviii	160
xliia	147, 148	lxxix	160, 161
xlib	147	lxxx-lxxxviii	161
xlii, xliia	147	lxxxix, xc	161, 162
xliii	147, 148	xcii-xciv	161
xliv	147	xcv-cx	162
		cxii, cxiii	163

EVERT SALBERGER

Runsv. *siþ* × *burin*

U 326, en runsten vid Husby i Markims sn, Uppland,¹ bär en i stort sett väl bevarad inskrift. Med några få runor i början och slutet supplerade efter Bautil (nr 1128) läses den av Elias Wessén i runverket:

[*hulm*]kir × auk × sikruþr × þair × ristu × stina × þisa × eftir
× suin × sun × sin × siþ × bu[rin]

och tydes där: »Holmgård och Sigröd de reste dessa stenar efter Sven, sin son, sent född».²

Några tydningsproblem erbjuder inskriften inte. Men ett par saker är värda att anteckna som oväntade: att namnet på modern: [*hulm*]kir 'Holmgård' är placerat framför namnet på fadern: *sikruþr* 'Sigröd', och att dessa två namn sammanfattas med det maskulina pron. *þair* i stället för med det neutrala *pau*. Anledningen till den ovanliga ordningsföljden mellan namnen på föräldrarna framgår inte, men valet av pron. *þair* förklaras av att detta står omedelbart efter ett mansnamn.

Enligt Wessén är ordet *siðburinn* — inskriftens sista ord — icke f. ö. känt från fsv. eller isl.; förleden är *sið-* i isl. *sið* 'sent', *siðkveld* 'sena kvällen', fsv. *siðquælder*, isl. *siðbúinn* 'sent färdig'. — Det går emellertid, som här nedan skall visas, att på olika vägar närma sig och nå fram till detta ord.

I den åldriga fornsvenska Pentateukparafrasen möter i Genesis, kap. XXX, ordet *senborin* 'senfödd', en ekvivalent till runsv. *siþ* × *bu*-*[rin]*. Stället lyder enligt A-handskriften (Cod. Thott. 4, 4:o): *Oc thz ena som senborith war | thz war enlita Thy at tha wyrdhe han ekki at*

¹ U = Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson, I—IV, (Sveriges runinskrifter, VI—IX), Sthlm 1940—1958.

² Upplands runinskrifter, II:1 (1943), s. 53.

*nytia listina | oc kom swa alt thz bætzsta fæith oc flæsta til iacos lut¹ och enligt B-handskriften (Cod. Holm. A 1, fol.): oc thz ena som sent burit wart | thz wart enlita thy at han wandade ekki at nytia listena. oc kom swa alt th feta oc bæsta j iacobs vald oc loth.² Ordet återfinns i I. Aasen, Norsk Ordbog (1873), som upptager *seinboren*, adj. 'sildefødt, tilkommen seent paa Aaret (nærmest om Kalve)', jfr *seinfolad* el. *seinfyljad* (om föl).*

Motsvarande textställe (1 Mos. 30:42) i Gustav Vasas bibel (1541) har ordet *sidfödling*, m. 'djur som är födt sent på året': *the sijdhfödhlingar 'de senfödda bland hjorden' i motsats till tijdhfödhlingar.*³ Texten lyder: *Så wordo tå the sijdhfödhlingar Labans | och the tijdhfödhlingar Jacobs;*⁴ jfr i Kristian III:s bibel (1550): *Saa bleffue de silde fødde Labans | oc de tidelige fødde Jacobs.*⁵ Ordet kvarstår i svenska bibeltryck ännu under 1800-talet, t. ex. ett från Örebro (1858): *Så wordo då de sidfödlingar Labans, och de tidfödlingar Jacobs.* Också utanför bibeln möter detta ord: *alle förstfödde j gambla Testamentet måste ifrå then gemeena hopen och sijdhfödlingarna affsyndras.* P. L. Gothus I Utl. E 4 a (1609).⁶ — I skånska dialekter (Onsjö, Gärds) finns ordet *si(d)-föing*, m. 'djur som är födt sent på året', t. ex. »Fölet ä en sijföing», jfr *silte-föing*, m. 'id.' (Oxie, Skytts, Ingelstad).⁷

I Stiórn, det parafraiserande fornnorska bibelarbetet, möter i samma Genesis-kapitel adj. *siðbærr* 'som bærer, føder silde paa Aaret' och adj. *snemmbærr* 'som føder tidlig paa Aaret'. Ifrågavarande textställe lyder i Fritznors normalisering: *Jacob hafði þessa klókskapar list við þann einn fénadinn, sem fyrst gékk ok snemmbærastr var, en við engan hinn, sem seinast gékk ok siðbærri var* Stj 178¹⁹. Även följande mening (anförd direkt efter Ungers text) har ordet i B-handskriften: *Þiat flester fénadr med iofnu kyni er sá minni nátturu sem sidarr berr (siðbærr er, B).* Strax efter kommer texten ytterst nära ett fvn. **siðborinn: enn þat eina*

¹ Svenska medeltidens bibel-arbeten . . . utg. af G. E. Klemming, I, Sthlm 1848—55, s. 223²⁵ (SFSS, 9:1).

² Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1 utg. av O. Thorell, Uppsala 1959, s. 172¹⁸ (SFSS, 60).

³ F. A. Dahlgren, Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt etc., Lund 1914—16, s. 714.

⁴ Biblia / Thet är / All then Helgha Scriff / på Swensko / Tryckt j Vpsala 1541, s. XIX.

⁵ Biblia / Det er den gantske Hellige Scriff / vdsæt paa Danske / Prentit i Københaffn M. D. L., s. XIII.

⁶ Citeras efter F. A. Dahlgren, Glossarium etc., s. 714.

⁷ J. E. Rietz, Svenskt dialektlexikon, Lund 1962, sp. 562 b; jfr redan P. Möller, Ordbok öfver halländska landskapsmålet, Lund 1858, s. 161.

Labans sem sidarst uar borit ok dǎligaz uar. — Adj. *seinbærr*, ekvivalent till *siðbærr*, jfr adj. *seinbúinn* 'silde færdig' och *siðbúinn* 'id.', möter ett par meningar tidigare i B-handskriften: *Vard þetta allt meðr hans klokskap ok tilstilli frammgengt at sua bar huarrrtueggi saudrinn. sa sem fyrst gekk ok snemmbæraztr (seinbæraztr, B) uar, allan sinn burd fleckuttan ok mishitan.*¹

Adj. *siðbærr* lever i isländskan. Björn Haldorsen, *Lexicon islandico-latino-danicum* (1814) anför uttr. *siðbærar kýr* om 'Kjør, som kalve langt ud paa Vinteren', Erik Jonsson, *Oldnordisk Ordbog* (1863) upptager *siðbærr*, adj. '(om en Ko), som kalver langt ud paa Vinteren; (om Faar), som læmmer sildig paa Foraaret', Sigfús Blöndal, *Islandsk-dansk Ordbog* (1920—24) har *siðbær*, adj. '(om Køer) som kælver sent; (om Faar) som læmmer sent; (om Planter) som bærer sent Frugt', ex. *Sie fræið ei gott, verðr þat sem af því sprettr lakt eitt og sið-bært* EÓl Lach. 17² och G. Leijström — J. Magnússon — S. B. F. Jansson, *Isländsk-svensk ordbok* (1955): *siðbær* 'som föder sent på året'. — Subst. *siðbæra* (-u, -ur), f. 'en Ko, som kælver langt ud paa Vinteren; et Faar, som læmmer sildig om Foraaret' (Blöndal) återkommer i *Isländsk-svensk ordbok*. Blöndal har dessutom subst. *siðburi*, m. 'Sildefödning, Posthumus'.

Adj. *seinbærr* förtecknas inte i de norröna ordböckerna, men både Hægstad-Torp, *Gamalnorsk ordbok* (1909) och Leiv Heggstad, *Gamalnorsk ordbok* (1930) använder det som synonym till fvn. *siðbærr* 'seinbær, som kalvar (lambar) seint på året'. Hans Ross, *Norsk Ordbog* (1895) har: *seinbær*, adj. '(om Ko) som kalver seent paa Aaret', äv. *seinbærd* (Voss), liksom *Norsk-dansk ordbog* (1955): *seinbær*, adj. '(om ko) som kælver sent på året'. — Ordet lever också i en nordsvensk dialekt. Rietz anför *sen-bär*, adj. 'som kalfvar sent, som ej kalfvar förrän på våren eller vid midsommar (om ko)' från Västerbotten, jfr motsatsen *brå-bär* och *år-bär* 'som bär (föder) tidigt om hösten eller vintern före jul' likaså från Västerbotten. J. V. Lindgren, *Ordbok över Burträskmålet* (1940) har orden: **brådbär (bråbér)*, 'som kalvar tidigt på vintern', jfr sms. **brådbärko (bråberkó)*, och **senbär*, adj. 'som kalvar sent på vintern', jfr sms. **senbärko*.

Isländskan har den eftersökta ekvivalenten till fsv. *senborin*, no. *seinboren*, d. v. s. *siðborinn*, identiskt med runsv. *siþ* × *bu[rin]* 'sent född'. Ordet förekommer i Genesis, kap. XXX (vers 42), liksom fsv. *senborin* i Pentateukparafrasen och fvn. *siðbærr* och *seinbærr* (mots.

¹ Stjorn. Gammelnorsk bibelhistorie udg. af C. R. Unger, Chria 1862, s. 178.

² EÓl Lach = Eggert Ólafsson, *Stutt ágríp úr Lachanologia*, Kbhvn 1774.

snemmbærr), jfr uttr. *sidarst uar borit*, i Stiórn. Det tidigaste belägget möter i det äldsta bibeltrycket på isländska, nämligen *Biblíá Það Er / Öll Heilög Ritning / vtlögd a Norrænu . . . Prentad a Holum / Af Jone Jons Syne* (1584),¹ och lyder med kontext: *So vard Labans þad sem sijðborid var | enn Jacobs þad sem snemmborid var*. I *Biblíá . . . prentad ad nyu a Holum* (1644) lyder stället: *So vard Labans þad sem sijðbored var | Enn Jacobs þad snemmborna*. Samma lydelse: *So vard Labans þad sem síðbored var, enn Jacobs þad snemmborna* har ett senare tryck: *Biblíá, þad er Aull Heilaug Ritning útlaugd á Islendsku og prentud Epter þeirri Kaupmannahaufnsku Útgafú MDCCXLVII*, Kaupmannahaufn (1813). Smärre ändringar möter i *Biblíá, þad er Heilög Ritning, I 5ta sinni útgeftin, á ný yfírskodud og leidrætt . . .*, tryckt i Videyar Klaustri (1841): *svo vard þad síðborna Labans, en hid snemmborna Jakobs*.

Ordet *síðborinn* 'sentfödd' har alltså funnits i den isländska bibeln från år 1584 till 1841 i något olika former och skrivningar: *sijðborid* (1584), *sijðbored* (1644), *síðbored* (1747/1813), (*þad*) *síðborna* (1841).² Numera har dock stället i 1 Mos. 30:42 en annan lydelse; i *Biblíá þad er heilög ritning. Ný þýðing úr frummálunum* (Reykjavík 1908): *Þannig fékk Laban rýra féð, en Jacob hið væna*, jfr i vår svenska bibelöversättning (1917): *Härigenom tillföllö de svaga Laban och de kraftiga Jakob*.

Adj. *síðborinn* finns liksom adj. *síðbær* alltjämt i isländskan. Björn Haldorsen, *Lexikon islandico-latino-danicum* (1814) upptager *síðborinn* 'sildig födt' med ex. *síðborid lamb* 'et Lamm, som er födt sildig, en Sildfödning', Erik Jonsson, *Oldnordisk Ordbog* (1863) har: *síðborinn* 'silde födt', *I*,³ Sigfús Blöndal, *Islandsk-dansk Ordbog* (1920—24): *síðborinn*, adj. 'silde födt', ex. s. *kálfur*, *síðborid lamb*, jfr *síðborningur* (-s, -ar), m. 'Sildfödning' och G. Leijström — J. Magnússon — S. B. F. Jansson, *Isländsk-svensk ordbok* (1955): *síðborinn* 'sent född', jfr *síðborningur* -s, -ar 'ngn som är sent född (kalv 1. lamm)'. — Elias Wesséns påstående, att ordet *síðburinn* inte finns i isländskan, är således oriktigt.

¹ Efter biskop Guðbrandur Þorláksson på Holar (1562—1627), initiativtagare till bibelöversättningen, kallad »Guðbrandsbiblíá». Härom bl. a. O. Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblíá*, (*Bibliotheca arnamagnæana*, vol. XVII), Havniæ 1956, s. 9 ff och där cit. litt.

E. Wessén, *De nordiska språken*, exv. 1 uppl. (1941), s. 36 och 4 uppl. (1954), s. 42 f. talar oriktigt om Guðmundur (sic) Thorlakssons översättning av bibeln.

² J. Thorkelsson, *Supplement til islandske Ordbøger*, *Anden Samling*, Kbhvn 1895, art. *síðborinn*, p. 'silde födt' har: *svo vard Labans þat síðborit var* (1. Mós. 30, 42).

³ *I* = Islandsk o: optaget af det islandske Sprog (a. a., s. XLVII, jfr Fortale, s. XXXVII).

Ordet finns också i ett av de forngermanska språken utanför Norden, nämligen i anglosaxiskan, vilket likaledes har undgått Wessén. De anglosaxiska ordböckerna (Bosworth-Toller, Sweet, Clark Hall) upptager *sīðboren* ptc. 'late-born'. Via exv. Bosworth-Toller, An Anglo-Saxon Dictionary (1882—98) finner man vägen till två belägg. Det ena belägget möter i *Anglo-saxon glossary of the tenth century* (Ms. Harl. 3376), där det latinska uttrycket *de post fetantes* återges med ags. *æfter þon tudderfostre, uel of þam sibborenum*.¹ Det andra och vida äldre belägget: *of ðæm sīðborenum* finns i Vespasian Psalter, där Ps. 77,70 i anglosaxisk och latinsk text lyder:

<i>I geceas</i>	<i>ðeow</i>		<i>his</i>	<i>I</i>	<i>ahof</i>	<i>hine</i>
Et elegit	David servum		suum	et	sustulit	eum
<i>of eowdum</i>	<i>scepa</i>	<i>of</i>	<i>ðæm sīðborenum</i>	<i>onfeng</i>	<i>hine</i>	
de gregibus	ovium	de	postfætantes	accepit	eum.	²

Conrad Grimm försåg *sīðboren* 'postfætans' med ett (sic),³ och för några år sedan hävdade Helmut Gneuss, att Ps. 77, 70 har missuppfattats.⁴ Version A (Vespasian-Psalter) för *post* till *fetantes*, »versteht 'die später geborenen, nachgeborenen Tiere' — oriktigt enligt Gneuss — und bildet das Kompositum *sīðboren* — immerhin eine Lehnübertragung».⁵ Men även om ett textfel av något slag torde föreligga i Ps. 77, 70 och ett samband mellan version A (Vespasian-Psalter) eller version B (Junius-Psalter) och Ms. Harl. 3376 väl får antagas, är det fördenskull inte utan vidare berättigat att som Gneuss tala om »die eigentlich gar nicht lebensberechtigigte Lehnübertragung *sīðboren*».⁵ Förmodligen hade Gneuss yttrat sig något

¹ Anglo-saxon and Old English Vocabularies by Th. Wright, Sec. ed. by Rich. Paul Wülcker, I—II, London 1884; I, sp. 219, 18, jfr II, s. 369.

² The Oldest English Texts edited . . . by Henry Sweet, London 1885, s. 301. — Sweet anmärker i en not till *postfætantes*: »last e on er».

³ C. Grimm, Glossar zum Vespasian-Psalter und den Hymnen, (Anglistische Forschungen, hrsg. J. Hoops, Heft 18), Heidelberg 1906.

⁴ H. Gneuss, Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altenglischen, Berlin . . . 1955, s. 135. — J. R. Clark Hall, Anglo-saxon dictionary, Fourth edition, with a supplement by Herbert D. Meritt, Cambridge 1962, påpekar i Supplement ang. *sīðboren*: »the word misinterprets *depost fetantes*» och hänvisar till Gneuss (art. 200).

⁵ H. Gneuss, a. a., s. 135 restituerar den latinska texten: *et depost fetantes accepit eum* och uppfattar den: 'und holte ihn (David) von den Milch gebenden Tieren fort'. — Version B (Junius-Psalter) och C (Cambridger Psalter) följer A (Vespasian-Psalter). Version D (Regius-Psalter), som förväxlar lat. *fetare* med *foetere* har: *æfter ðam stincendum* liksom E F G H J. Version I (Lambeth-Psalter) har: *fram eanigendum* 'den Lämmer gebärenden Tieren'.

annorlunda om ags. *siðboren* 'late-born', om han känt till de identiska nordiska orden runsv. *siþ* × *bu[rin]* 'sent född', isl. *siðborinn* 'id.' och ekvivalenten fsv. *senborin* 'id.'. Oavsett om textförvanskningen hänför sig till de anglosaxiska eller de latinska orden, består ett ags. *siðboren* 'late-born', till form och betydelse identiskt med de nordiska orden. — När Elias Wessén — år 1943 — behandlade runsv. *siþ* × *bu[rin]* på U 326, hade ännu ingen sökt undergräva de anglosaxiska beläggen.

Runsv. *siþ* × *bu[rin]* på U 326 står alltså inte isolerat. Det har stöd av isl. *siðborinn*, ags. *siðboren*, jfr uttr. fvn. *sidarst uar borit*, ekvivalenten fsv. *senborin*, no. *seinboren*, jfr också fvn. *siðbærr*, isl. *siðbær*, *siðbæra*, *siðburi*, *siðborningur*, och ekvivalenten fvn. *seinbærr*, no. *seinbær*, sv. dial. *senbär*.

Ordet *siþ* × *bu[rin]* börjar liksom de närmast föregående orden: *suin* × *sun* × *sin* × på *s*, och Sophus Bugge diskuterade på sin tid allitterationerna från versifikatorisk synpunkt. Han formulerade sin uppfattning: »Det er ikke sandsynligt, at

eftir Svæin sun
sinn siðborinn D 2

hvilke Ord staa i syntaktisk Sammenhang med de foregaaende, danner et Par Verslinjer. Thi sikre Kjendemærker paa Vers, enten i Udtryk eller i Ordstilling, mangle her. Og den første Linjes Bygning synes at tale imod her at antage Vers.»¹

I och för sig är man benägen att instämna med Bugge. Skall man emellertid se versifikatoriskt på inskriftens allitterationer, är det bättre att utnyttja den naturliga syntaktiska gränsen efter *suin* och enbart betrakta appositionen: *sun* × *sin* × *siþ* × *bu[rin]* än att som Bugge på försök börja versifieringen med uttr. *eftir* × *suin* × och lägga in en cesur mellan de samhöriga orden *sun* och *sin*.

Uttr. *sun* × *sin* × *siþ* × *bu[rin]* erinrar starkt om uttr. *fur* : *salu* : *sina* : *sin* : *bruku* el. *fur* : *salu* : *sina* : *sin* : *brukuin* på Kirk Michael nr 74, ett av runkorsen på ön Man. Om detta har Carl Marstrander yttrat, att det inte skulle förvåna, om det »er hentet ut av en eller annen metrisk religiøs komposisjon».² Och Magnus Olsen: »This reading of the runes does not exclude the further possibility that the prose of the inscription — as happens so frequently in Swedish runic inscriptions — may slip into verse:

¹ E. Brate och S. Bugge, *Runverser*, (Antiquarisk tidskrift för Sverige, X:1), Sthlm 1891, s. 113.

² C. J. S. Marstrander, *Joruns innskrift på Alstadstenen*, NTS XIV (1947), s. 282.

<i>fyr sálu sín'</i>	»for his soul
<i>(in)a syndborgnu</i>	from sin set free». ¹

Orden: **sun** × **sin** × **siþ** × **bu[rin]** på U 326 kan givetvis läsas som ett vanligt prosaiskt uttryck med endast två naturliga starktryck och alliterationer:

sún × *sín* × *síþ* × *bú[rin]*

Men på en minnessten kan ett dylikt uttryck också uppfattas som stiliserat. Poss. pron. **sin** kan erhålla starktryck och framträda som alliteration. Ordet **siþ** × **bu[rin]** kan och bör kanske i första hand vara expressivt, jfr redan Wessén: »Ordet är ett uttryck för föräldrarnas saknad. Sonen var sent född och har förmodligen dött ung». ² I så fall är det ganska naturligt, om det genom accentstilisering får två starktryck: **siþ** × **bú[rin]**. Hela uttrycket kan då uppfattas:

sún × *sín* × *síþ* × *bú[rin]*

och om man lägger in en cesur:

sún × *sín* × *síþ* × *bú[rin]*

som ett litet verspar med stavelsevolymen: 2—3, med två rimstavar i *a*-versen och huvudstav på antepenultima.

Skiljetecknet i runord som t. ex. **austr** · **uih-** (dat.) U 366, **fur** + **kifi** (pres. konj.) och **hrþ** × **slagin** (perf. ptc.) U 323 avser väl endast att markera gränsen mellan de två ordelementen, men i **siþ** × **bu[rin]** kan det utmärka en verklig ordgräns. Det torde inte finnas något hinder mot att uppfatta det som två ord: adv. **siþ** 'sent', fvn. *síð*, fsv. *sidh* och perf. ptc. **bu[rin]** 'född', fvn. *borinn*, fsv. *borin*, *burin*. I så fall behövs det ingen accentstilisering av en sms. **siþ** × **bu[rin]**, som i stället förvandlas till två ord med naturliga starktryck.

Simplex eller compositum, vers eller prosa — versifikatoriska element har inskriften. Rimorden, huvudorden: **sun** och **siþ**, är desamma som i en känd versrad i Hávamál:

Sonr er betri, þótt sé síð of alinn

Det norröna uttr. *síð of alinn* är en vacker parallell till det runsvenska **siþ** × **bu[rin]**. Men inte bara ingressen utan hela denna strof — Hávamál 72 — är av stort intresse för den uppländska runinskriften.

¹ M. Olsen, Runic Inscriptions in Great Britain, Ireland and The Isle of Man, i: Viking Antiquities in Great Britain and Ireland, VI (1954), s. 213.

² Upplands runinskrifter, II:1, s. 53.

Sonr er betri, þótt sé síð of alinn
 ept genginn guma:
 sialdan bautarsteinar standa brauto nær,
 nema reisi niðr at nið.¹

Grundtanken är densamma, men situationen är olika i eddastrofen och på runstenen. Föräldrarna: [hulm]kir 'Holmgård' och sikruþr 'Sigröd' har förlorat sin son *suin* 'Sven' och rest en sten till hans minne. Det borde varit omvänt, men ödet har velat annorlunda. — Andra helmingen av eddastrofen har f. ö. en nära parallell i en annan — versifierad — uppländsk runinskrift, nämligen U 838, en runsten vid Ryda kungsgård, Nysätra sn:

hir mac i stanta i stain i ner i brautu i

Det finns också ett annat alster i den norröna poesien, som kommer verkligheten bakom den uppländska runinskriften mycket nära: Egill Skallagrímssons odödliga dikt Sonatorrek.

¹ Citeras enligt ed. Neckel³ (1936).

PIERRE NAERT

Runnordiskans *riti*

Ett tillägg

I min uppsats om ovanstående runord i ANF LXXXI, s. 109—114, borde jag inte ha varit så pessimistisk angående möjligheten att förse ordet med en etymologi. Det finns en av åtminstone semantiskt sett absolut optimal karaktär. Jag avskriver artikeln i Pokornys etymologiska ordbok, s. 864 överst: ”*reĥph-* ’schädigen’.—Ai. *rākṣas-* n. ’Qual, Quälgeist, Unhold’, av. *rašah-* ’Schädigung, Schaden, bes. der im andern Leben’, *rašayeiti* ’schädigt’; gr. *ἐρέχθω* ’zerre und beutle hin her’ (der Sturm das Schiff); *Ἐρεχθεύς* ’der Erdeschütterer’.—WP. II 362; dazu *ῥῥῥῥος* ’Bär’ als ’Schädiger’”. Observera ”Unhold” som översättning av find. *rākṣas-*. Den uppmärksamme läsaren torde minnas att det är just det ord jag, i brist på lika lämpligt svenskt ord, i första hand använt för att återge den av mig rekonstruerade betydelsen hos *riti*! Det enda som inte klaffar av sig självt är nordiskt (**ht* >) *tt* mot ie. **ĥph*. Vi saknar parallella exempel för att avgöra om den sällsynta ie. förbindelsen hade fått denna behandling. Allt det övriga stämmer emellertid så väl—jfr för det ljudhistoriska lat. *rēctus* (med sekundärt långt *e*): fvn. *réttr*—att jag anser att man kan godtaga sammanställningen som ett bevis för att ie. **ĥph*—vilket ljud symbolen *ph* nu kan täcka—blivit *ht* (>*tt*) i germ. (nord).

HARRY ANDERSEN

Runica

Pierre Naert har i dette tidsskrift skrevet to små runologiske bidrag »Runnordiskans *riti*« og »Hällestad 1: *stupan runum*« (bind 81 (1966) p. 109—114 og p. 115—116). Da disse bidrag desværre må karakteriseres som mangelfulde, og da jeg selv i sin tid har givet et forslag til tolkning af **riti*, er det nødvendigt at jeg knytter nogle supplerende og kritiske bemærkninger til dem. Pierre Naerts ejendommelige og ret summariske behandling af de runedanske former bør ikke stå uimodsagt.

I. Runenordisk **riti*.

Pierre Naert giver en oversigt over en række af de tolkningsforslag man har givet af ordet *rita* (Glavendrup- og Tryggevældestenene) og *rata* (Glemminge- og Saleby-stenene); men han nævner ikke at jeg har fremsat et tolkningsforslag i 1953 i »Runestenenes forbandelsesformularer. Et tolkningsbidrag« (i »Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning« nr. 221). Selv om jeg skulle have uret i min tolkning — jeg foreslår at læse *rita* som *rinda*, en maskulin *an*-stamme, af **hrindi*, til verbet *hrinda*; det oversættes ved: en person som skal udstødes af det ordnede samfund, en »paria« etc., en oversættelse som giver god mening — så har mit bidrag

Der er brugt følgende forkortelser: ANF = Arkiv för nordisk filologi, DR = Danmarks runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen (1941—42), GG = Johs. Brøndum Nielsen »Gammeldansk Grammatik«; der henvises til I (1928, 2 udg. 1950), II (1932, optrykt 1957), III (1935) og V (1965).

Følgende indskrifter omtales i mine bidrag (tallene henviser til DR): 98 Bjarregrav 1, 192 Flemløse 1, 130 Giver, 209 Glavendrup, 338 Glemminge, 295 Hällestad 1, 296 Hällestad 2, 379 Ny Larsker 1, 40 Randbøl, 155 Sjørind, 279 Sjørup, 81 Skern 2, 217 Sædinge, 83 Sønder Vinge 2, 212 Tillitse, 230 Tryggevælde, 110 Virring, 371 Åker 2, 131 Års.

dog den værdi, at det gennemgår en lang række af de tolkninger som har været fremsat til 1953. Jeg har tidligere været inde på dette meget vanskelige ord i en afhandling »Runedansk *rita* og *rata*« (ANF 56 (1942) p. 251 ff. med tillægsbemærkninger i 57 (1944) p. 106 ff.).

Pierre Naert omtaler ikke Elisabeth Svärdströms behandling af den svenske Saleby-sten i »Västergötlands runinskrifter« 3. h. (1956), nr. 67 (p. 108 ff.) i det store værk »Sveriges runinskrifter« V. Jeg skal komme tilbage til Elisabeth Svärdström som kritiserer min opfattelse meget hårdt — måske for hårdt.

DR oversætter forbandelsesformularen på Glavendrup-stenen: Til en 'ræte' vorde den, som **ailti** denne sten eller slæber den bort herfra til minde om en anden. Dette er ulogisk, da det i en anmærkning hedder at etymologien af såvel *rita* som **ailti** er usikker (anm. 6 sp. 253). Jf. tilsvarende oversættelserne af Tryggvælde- og Glemminge-stenene. DR's glossar opfører en form ?*ræti*. Da ingen ved hvad en 'ræte' er foreslår jeg at man i stedet for taler om en **riti*.¹ Bag DR's 'ræte' ligger åbenbart Lis Jacobsens forslag **hræti* < **ræti* (til *hræ*, lig, død mand og et diminutiv-suffiks *-ti*). Dette forslag har jeg i mit bidrag vist ikke kan være rigtigt af runografiske grunde: på Glavendrup-stenens tid havde i-runen ikke lyd værdien *æ* — som den fik i senere tid — men *ě*. Vi har former som *is*, *ipa* og *hiþan* med *i* = *e* og *uar*, *uarþi* med *a* = *æ* (af *e*, jfr. vestnord. *verr* og *verða*).²

Pierre Naert skriver at det af hans mønstring fremgår at det kun er oversættelsen 'argr karlmaðr', som af alle de forslag der er blevet fremsat, har chancen for at træffe det rette (p. 111). Forfatteren af dette indlæg må protestere mod anvendelsen af ordet alle — eftersom hans tolkningsforslag ikke er berørt. Pierre Naert skriver: »Jag nämner här endast dem som ännu har aktualitet eller utgör en lämplig utgångspunkt för en ny diskussion« (p. 109). Hvis Pierre Naert har kendt mit bidrag er det altså forbigået i tavshed og vist ud i mørket. De uforberedte læsere af hans tolkninger vil ikke have helt let ved at finde frem til mit bidrag. En videnskabsmand bør ikke arbejde som Pierre Naert har gjort. Så overfladisk bør man ikke være.

Den oversættelse som Pierre Naert her giver af ordet **riti* stammer fra Ivar Lindquist, som i sin betydningsfulde disputats »Galdrar« (1923) har behandlet forbandelsesformlerne i runenordisk (p. 173 ff.). Pierre

¹ Peter Skautrup har i »Det danske sprogs historie« I (1944) »ræde« (p. 147) uden forklaring.

² Se forfatteren i ANF 54 (1939) p. 51 f., 56 (1942) p. 252 f. og 57 (1944) p. 126.

Naert tager sit udgangspunkt i Saleby-stenen: **uarþa at rata auk at arkRi kunu**. Ivar Lindquist gengiver den skånske Glemminge-stens **uirþi at rata** med det vestnord. 'Verði at ǫrgum karlmanni hverr's of brióti'. Ivar Lindquists opfattelse fører til at ordet ***riti** (;***rati**) og udtrykket *argR mannR* (vestnord. *argr maðr*) er så godt som identiske. Saleby-stenen skulle således have et tautologisk udtryk eller et udtryk hvor forbindelsen **arkRi kunu** skulle forklare ordet **rata**, eventuelt forstærke det i dets betydning.

Pierre Naert sammenstiller ***riti** med finsk *rietta* <**retta* 'elaking, niding' etc. etc. Han foreslår en oversættelse 'förhamnat odjur' og skriver: »Förbanningsmomentet ligger visserligen implicerat i *verða at*, men det torde dock för tydlighetens skull vara bäst att ha det med« (p. 114). Han regner med følgende sandsynlige semantiske faktorer: »vederstygglighet, förbanning (troligen till djur), resultat av sejd«. Paralleller til en *an*-stamme, som er en personbetegnelse med geminat, er ord som *jätte*, *locke* og *skratte*.

Pierre Naert slutter sin afhandling med disse patetiske ord: »Att detta **rēttæ*ⁿ inte kunnat spåras i de nynordiska språken behöver inte förvåna: det hör till de ord som lättast drabbas och ersatts av andra; det skall ibland finska isskåp till för att rädda dem till vår tid« (p. 114). Jeg mener at det må betragtes som ganske usandsynligt at det runenordiske ***riti** (***rati**) skulle have noget som helst at gøre med et finskt ord *rietta* — selv om man kan få en smuk oversættelse frem ved at vælge en af de betydninger der passer bedst. Pierre Naert drøfter ikke hvordan dette ord er havnet i Västergötland, Skåne, Sjælland, Fyn og Nørrejylland. Formen med **a** ***rati** diskuteres overhovedet ikke. Pierre Naert regner måske med at den ikke er svær at forklare i forhold til ***riti**.

Pierre Naert kommer, naturligt nok, også ind på den jyske Skern-sten 2 som har: **sipi sa maþr is þusi kubl ub biruti**. Han parallelliserer, ligesom Ivar Lindquist, **sipi** og ***riti**. Han går ikke nærmere ind på spørgsmålet om **sipi** gengiver *sidi*, *sīði* eller *seiði*. Han betragter *sidi* med kort *i* som den sandsynligste form. Da han ikke omtalt mit bidrag til tolkning af ***riti** har han selvfølgelig heller ikke omtalt min ekskurs »Skernstenens forbandelsesformular« (p. 21 ff.). Jeg regner der med at læsningen *sīði* med langt *i* er det sandsynligste. Det må skyldes en lapsus når Pierre Naert nævner muligheden af at **sipi** skulle gengive *seiði* (den vestnord. stavemåde). Da Skern-stenen 2 har monoftongering (**risþi stin**, **þusi**) kan **sipi** læses *sēði* < **saiði* (jf. vestnord. **siði*, **sīði* og **seiði*: *seið*, *seiðr*, *seið-* og verbet *seiða*).

Elisabeth Svärdström har, som jeg har nævnt det, kritiseret min

opfattelse af *rita/rata* meget skarpt. Såvel ud fra betydningen som fra et orddannelses-synspunkt karakteriseres min opfattelse som meget usandsynlig. Hun fæster sig ved at der ristes *rata* og ikke *raṭa* med nasalt *a* og det totale fravær af *h* i forlyd (p. 115 f.). Jeg vil gå med til at det svageste punkt i min opfattelse er selve orddannelsen; det har jeg selv fremhævet. Elisabeth Svärdströms andre argumenter kan jeg ikke tillægge den betydning som hun selv gør. Hun læser Saleby-stenens *rata* med *æ* og nævner mulighederne *ræti*, *rætti* og *ræti* og afstår fra enhver form for etymologisering af ordet. Hun oversætter ved 'ræte' (p. 109), jf. DR's oversættelse.

Glemminge-stenens *rata*, der er identisk med Saleby-stenens form, kan ikke med nogen som helst sandsynlighed læses med *æ* < *ē* ved lydåbning. Det synes at betyde at Saleby-stenens form ikke kan læses således som Elisabeth Svärdström gør.

Glavendrup- og Tryggevælde-stenene har *rita*: *uarþi*, Glemminge-stenen har *uirþi*: *rata*, Saleby-stenen har *uarþi*: *rata*. Sønder Vinge 2 har *r[a](t)i* som intet siger i denne sammenhæng. Det ser paradoksalt ud. 209 Glavendrup og 230 Tryggevælde hører til før-Jelling-tiden. 338 Glemminge og 83 Sønder Vinge 2 hører til efter-Jelling-tiden.

På Glavendrup og Tryggevælde betyder *uarþi* *wærði*; *a*-runen betyder *æ* < *ē* ved lydåbning. På Glemminge betyder *uirþi* det samme, idet *i* her har lydverdien *æ* i den senere tid. Saleby synes at harmonere med Glavendrup og Tryggevælde — med mindre man vil regne med en overgang af *æ* til *a* ved en videre lydudvikling (eller ved analogisk tilslutning til præteritum singularis). Vi vil se lidt nærmere på Glemminge's ortografi. Vi har *i* i følgende ord: *suin*, *stin*, *iftiR*, *hin*, *sin* og *uirþi*. I *iftiR* betyder *i*-runen *æ*, jf. *aftiR* på 192 Flemløse 1, der må betyde *æftiR*. I *æftiR* har vi *i*-omlyd af *a*, i *uirþi* har vi lydåbning af *e* til *æ* (jf. GG § 161 og DR sp. 345). Vi har her fonem-sammenfald eller i hver fald samme rune anvendt i forskellige typer. En parallel til ristemåden *uirþi* har vi i *uir* på 155 Sjørind (fra efter-Jelling-tiden), som også har det almindeligt forekommende ord *iftiR*. Overfor *uir* står den ældre ristemåde *uar* (Glavendrup, Tryggevælde og 98 Bjarregrav 1 fra efter-Jelling-tiden).¹

Glemminge har *a*-runen i følgende ord: *sati*, *þasi* (*stin þasi* for det ventede *þansi*),² *skarba*, *harþa*, *at*, *rata*, *huas* (her langt *a*: *hwā* + *es*).

¹ 217 Sædinge har *uiar*, jf. indskriftens *ian* (og *baistr*).

² Se DR's glossar sp. 707 f.: *þasi*, *þaisi* og *þisi*. Disse former er begrænset til efter-Jelling-tiden. I DR's formlære (under *sasi* sp. 760 f.) anføres Wimmers opfattelse af *þasi* for *þansi* (DRM I, 1 p. LXX); han regner med en lettelse af lydstoffet. Der hen-

Det må være berettiget i en indskrift af Glemminge-stenens længde (her er 19 eller 20 ord) at blive indenfor indskriftens runografi. Det betyder at alt taler for at **rata** skal læses med *a* og ikke med *æ*. Indskriften har **buta** = *bōnda* og **rata**. Det taler ikke imod at læse formen som *randa* med *nd* (eller *nt*). Dette går imod Elisabeth Svärdström — som vist nok har været lidt for hastig med at afvise mulighederne med *nd* (eller *nt*) — der har været fremsat tidligere, blot med en anden betydning. Saleby-stenen har **at**, **arkRi**, **saR**: **rata**.

Efter dette skulle man formode at **rata** er en yngre form af **rita**, og så må den læses med *æ* (<*ē*). Det stemmer ikke godt med det jeg har fremdraget her. En anden mulighed er at **rata** er en sideform til **rita**; det skulle betyde at vi har dobbeltformer der er lige gamle. Jeg regnede i mit tolknings-forsøg med at **rata** havde analogisk *a* fra præteritum af verbet *rinda* (< **hrinda*). Dette forslag må sikkert betragtes som en nødløsning. Et lydforhold *i/e* — *a* fører os til 3. aflydsklasse (vestnord. *hrinda hratt* < **hrant* < **hrand*).

Professor Niels Åge Nielsen, Odense universitet, har meddelt mig at han vil fremkomme med et nyt tolknings-forslag af de to former **rita** og **rata**, som det er overmåde vanskeligt af få klaret lydhistorisk og betydningsmæssigt. De teoretiske muligheder som man skal operere med kan begrænses forholdsvis let. Jeg må fastholde overfor Elisabeth Svärdström, at der intet som helst er til hinder for at de to former har haft *h* i forlyd. Nu venter man spændt på den nye tolkning. Pierre Naerts tolkning mener jeg helt må afskrives. Den er, om muligt, endnu længere ude end min egen.

vises også til A. Noreen »Altschwedische Grammatik« (1904) § 509 anm. 9 om mangel af **n**-rune i tilsvarende svenske former. Jf. også Axel Kock ANF 38 (1922) p. 13. Det hedder i DR: »Snarest foreligger dog formen *pæssi* ved analogi fra andre kasus, jf. nom m. sg. *pæssi* v. s. a. *sasi*« (anm. 2 sp. 760 f.). Johs. Brøndum-Nielsen skriver i GG V under *sāsi*: »Til Formerne paa *-si* hører antagelig ogsaa (med *s* for *ns* ved Udeladelse af *n* foran *s*, jf. *t* for *nd*, *nt*, § 20. 12; se Wessén Södermanlands Runinskr. LXIX Anm. 18)« (p. 187). Det hedder om formerne *pasi*, *paisi* og *pisi* at de også kan læses *pæssi*; det tilføjes at denne form ellers er ukendt i akkusativ singularis maskulinum. En nominativ singularis maskulinum *pesi* findes en gang i runedansk. Ny Larsker I (som er før middelalderlig) har: **sten pesi stai eftir**. Forholdet er ikke så let at bedømme. Det kan i hvert fald fastslås at formerne **pasi**, **paisi** og **pisi** er yngre end **pāsi**, **pāsi**. Da runedansk ellers ikke har eksempler på at *s* står for **ns** (se DR under *s*-runen sp. 971 ff.) taler alt for at vi har at gøre med en analogisk form. Johs. Brøndum-Nielsen henviser ikke til DR. Vi har også en *n*-løs form i *sāsi*. Om forholdet *s*:*ss* i dette pronomen, som har været fejlbedømt, se nærmere Karl Martin Nielsen »Grammatiske bidrag. 2. Runeda. *pasi*, *paisi*, *pisi*, *pesi*« (»Acta Philologica Scandinavica« 25 (1964) p. 109 ff.).

II. Hällestad I: *stupan*.

Pierre Naert citerer anden halvdel af strofen på Hällestad-stenen 1: *satu trikaR iftiR sin bruþr stin ą biarki stupan runum*. Om de to ord *stupan runum* skriver han: »Dessa två ord utgör enligt min mening ett större krux än man hittills varit medveten om« (p. 115). Den gængse opfattelse er at *stupan* skal læses *stōðan*, akkusativ maskulinum singularis af verbaladjektivet **stōðR* = norsk *stø* 'som står sikkert', vestnord. *-stæðr*, som vi bl. a. har i *fjarstæðr* 'som står langt borte' (til verbet *standa stóð stóðu staðinn*). Inden jeg går over til Pierre Naerts forslag til en ny tolkning skal jeg give en kronologisk gennemgang af de oversættelser som foreligger.

Wimmer oversatte i »De danske Runemindesmærker« I, 2 (1895) nr. 6: Helte satte efter deres broder sten(en) støt (o: som står fast) med runer på højen. Glossaret har *stōðr* »stødt« o: som står fast, som vil blive stående. Ordet *stupan* læses *stōðan* af adjektivet *stōðr* = oldnordisk *stæðr* 'som står, som skal eller vil blive stående'.¹ Wimmer sammenligner med Flemløsestenen 1: *Aft ruulf stątR stAin sAsi*, Hällestad-stenen 2: *nu skal stąta stin ą biarki*, Årsstenen: *stin kuąpsk hirsí stąnta laki saR ual tuka uarþa nafni*. DR oversætter (131): Stenen forkynder, at den længe vil stå her; den skal nævne Valtokes varde. Wimmer opfattede med Bugge ordet *uarþa* som verbet *wærða* (se DR sp. 169 anm. 4). Wimmer fremhæver at *stin ą biarki stupan* er nøje forbundet med *runum*, »stenen, som skal stå på bjærgtet med sine runer« o: runestenen på højen. Han skriver: »Hensynsformen *runum* uden styrende forholdsord (*maþ* eller *miþ* »med«) vilde næppe kunne bruges i prosa, men forklares her af versformen« (p. 85 f.). Efter Wimmer røber versformen sig tydeligt både i rimet, ordstillingen og brugen af hensynsformen *rúnum* (p. 86).

Johs. Brøndum-Nielsen oversætter i bindet om runerne i »Nordisk Kultur« VI (1933): Sten paa Højen støt (staaende fast) ved Runer (p. 133). Vi noterer os her at oversættelsen har ved, og ikke med. I GG III anføres dativ pluralis *runum* (med) Runer (§ 446,7 = p. 73).

DR oversætter: 'Dreng' satte efter deres 'broder' stenen på højen 'støt' (d. v. s. som står fast) ved (el. med) runer. I anm. 5 til indskriften hedder det: »At stenen »står fast ved runer« må snarest forstås: at runerne ved deres magi beskytter stenen mod gravrøvere.« Stedet kan dog også (med DRM) tolkes »som står fast med runer« (sp. 350). Hällestad-stenen 2 har, som lige anført, *nu skal stąta stin ą biarki*. Her har vi *stå* og *sten*

¹ Jf. håndudgaven ved Lis Jacobsen (1914) nr. 109.

knyttet sammen ved stavrim, sml. Hällestad-stenen 1 med **stin** og **stupan**. Pierre Naert nævner ikke Hällestad 2. Glossaret i DR har **støpr** (jf. *standa* bet. 2), som står fast, som vil blive stående, i formler, om mindesmærket, indskriften: blive stående, bestå. Den bornholmske indskrift Ny Larsker 1 (der er før-middelalderlig) har: **sten pesi stai eftir**: denne sten skal blive stående til minde (eller blive stående). I DR's glossar anføres under **æftiR**, efter, til minde Ny Larsker 1.

Anders Bæksted oversætter i »Runerne« (1943): sten på bjerget (højen), støt, med runer (p. 72). Brugen af *støt* kommenteres ikke. Peter Skautrup har i »Det danske sprogs historie« I (1944): sten på bjerget/støt med runer (p. 149). Ordet *støt* kommenteres ikke.

»Ordbog over det danske sprog« har i XXII (1944), 880 *støt*, svarende til run. *stōðr*, som står fast (i jorden), bliver stående, oldnord. *-stæðr* i *fjar-*, *hag-*, *hug-*, *minnisstæðr* m. fl. beslægtet med oldnord. *stæða* få til at stå fast, stadfæste, gotisk *anastōþjan*.¹

Pierre Naert vil læse **stupan** som *studdan*, præteritum participium til *styðja*. Verbet vil han her give en speciel betydning: strø. Han oversætter: »Till minne av sin kamrat/ satte krigare upp/ stenen på berget,/ beströdd med runor«. Han er klar over at en form *studdan* skulle være ristet **stutan** med **t** = *dd*. Han anfører med rette Tryggevælde-stenens **futiR** = **fōddiR**. Her træffer vi vistnok det første eksempel på overgangen *ðð* > *dd*, der er betinget af synkopen (< **fōðidēR*).

Vanskeligheden med *p*, der skal læses *dd*, søger Pierre Naert at klare på en meget ejendommelig måde. Han anfører præteritum **rispi**, der skulle kunne læses *rēsdi* med *d*. Pierre Naert har åbenbart misopfattet hvad der står i DR. Hällestad-stenen 2 har **ristpi** (sml. den norske Granevoll-sten som har **risptu**). DR skriver at af stavemåden **tp** = *d* følger at skrive-måden **raispi rispi** etc. i flere tillælde angiver udtalen *resdi* (sp. 976). Da præteritum af verbet *rejse* hører til en special-type (*sð* > *sd*: vestnord. *sp* > *st*, se GG § 297, 4 med anm. 2)² kunne Pierre Naert ikke havde valgt et uheldigere eksempel til sin tolkning. Man mærker tydeligt på hans fremstilling at han slet ikke har været glad for at ty til formen **rispi**. De bornholmske indskrifter har **raistu**, **ristu**, **restu** med **t** = *d*; 371 Åker 2 (tidligere Møllegård) har **resdu** med stungen *t*-rune.³ DR mener ganske

¹ Sml. Hjalmar Falk og Alf Torp »Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch«² (1960) under *stō*. Her anføres vestnord. *fjar-*, *gagn-*, *hag-*, *hug-*, og *minnisstæðr*.

² Se også DR's glossar under **resa** (sp. 698 anm. 1) og under *s*-runen (sp. 973).

³ Allerede i 1932 læste Marius Kristensen **resdu** for Wimmers **restu** (mundtlig meddelelse til Johs. Brøndum-Nielsen, se GG II p. 128).

simpelt at man kan have ristet **risþi** traditionelt langt op i tiden, og at denne form kan repræsentere en udtaleform med *d*. Med det er jo ikke det samme som at **þ**-runen betyder *d*! I den yngste runeperiode kan **þ** stå for *d* (se DR under **þ** sp. 977).

Til ristemåden **stupa**n svarer f. eks. **tupa**n = *dōðan* (110 Virringstenen fra Jelling-tiden) og **kuþa**n = *gōðan* (130 Giver-stenen fra efter-Jelling-tiden).

Mærkeligt nok nævner Pierre Naert ikke at Ivar Lindquist i sin vigtige afhandling »Poesien i inskrifterna på Hällestad-stenarna« fra 1958¹ også vil føre **stupa**n til verbet *styðja*. Han vil læse **stupa**n som *stuððan* med *ðð*'stödd, stärkt med runor', Ivar Lindquist skriver at den instrumentale dativ ved tilknytningen til en passiv participium får en mere tiltalende funktion »än den oformliga sammanförningen med ett adj.«. Videre skriver Ivar Lindquist: »Man iakttaget nu, att det genom synkoperingen (-ðið-) uppkomna *ðð*, betecknat *þ*, ännu icke har blivit till det *dd* vi känner från de litterära fornspråken; fäster man sig vid kortstavigheten (*stuð-*), strider antagandet inte mot Tryggevælde-stenens **futiR** = *fōðdiR*« (p. 10). Dette kan ikke være rigtigt. Formen **stupa**n kan ikke læses med *ðð*. Det afgørende er ikke kortstavetheden, men synkopen. En form **stuðidan* vil — svarende till **fōðidan* — få *ðð* > *dd* ved synkopen. At den yngre indskrift skulle have *ðð*, mens den ældre har *dd*, vil det vist ikke være muligt at finde nogle lydhistoriske paralleller til.

De teoretiske muligheder for læsningen af **stupa**n er ti, idet **u**-runen kan stå for *ũ*, *ŕ*, *ŷ*, *ð*, og *ð̄*; men disse muligheder begrænses til *en*, som Wimmer selvfølgelig var klar over.

Valget af adjektivet **stōðR* skyldes at digteren af det dødskvad — som vi har en strofe af på Hällestad-stenen 1 (og en rest af på den nærbeslægtede Sjørup-stenen (jf. Ivar Lindquists afhandling med dens interessante litteraturhistoriske perspektiv) — måtte finde frem til et ord der kunne stavrimme med *sten* (jf. Pierre Naert p. 115). Pierre Naerts opfattelse »ødelægger« strofens slutning. Det er en ganske overflødig oplysning at runerne er strøet på stenen, det rene fyldekalk. Wimmers opfattelse af dativ pluralis *rūnum* som poetisk (instrumental) må være den rette. Denne opfattelse er ikke kommet med i håndudgaven af Wimmers store værk ved Lis Jacobsen (1914), og den er heller ikke omtalt i DR — og det er en mangel.

¹ I »Studier i nordisk språkvetenskap från Lunds universitets institution för nordiska språk och landsmålsarkivet i Lund« = »Lundastudier i nordisk språkvetenskap« (14) p. 7.

Når man sammenholder *stōðan* med *standa* i de runeindskrifter jeg har anført, kommer man tilbage til Wimmers opfattelse: som står fast, som skal eller vil blive stående (om mindestenen). Vi behøver ikke at lægge noget magisk i detta udsagn. En variation over dette tema har vi i anvendelsen af ordet *længe*: **þiR stafaR munu þurkuni miuk liki lifa** (40 Randbøl, fra Jelling-tiden), **stin kuask hirsu stanta laki** (131 Års, fra efter-Jelling-tiden). Hertil kan føjes det enestående eksempel fra 212 Tillitse (der er førmiddelalderlig): **e mun stanta meþ sten lifiR uitrint su iaR uan eskil**, d. v. s. altid vil stande, mens stenen lever, denne minde-skrift, som Eskil gjorde. Runesvensk har tilsvarende **meþ s(t)in lifiR auk stafiR run(a)**.¹

¹ Se »Smålands runinskrifter« (1935) nr. 16 (i »Sveriges runinskrifter« IV).

SVEN BENSON

En studie i brottsbalkens språk

Sveriges nu gällande brottsbalk (BrB) antogs av riksdagen år 1962 och utfärdades den 21 december samma år (SFS 1962/700). Genom lag utfärdad den 20 mars 1964 (SFS 1964/163) förordnade Konungen med riksdagen att BrB skulle träda i kraft fr.o.m. den 1 januari 1965. Samtidigt upphävdes strafflagen (SL) av den 16 febr. 1864 (med undantag av 6 kap. 1—7 §) jämte vissa senare tillkomna lagar och förordningar.

Innan proposition om den nya brottsbalken (Prop. 1962/10) förelades riksdagen, hade ett ytterst omfattande förberedelsearbete ägt rum. Här må endast erinras om några fakta i detta.

Det förslag till brottsbalk som 1953 jämte motiv ingavs av straffrättskommittén till chefen för justitiedepartementet (SOU 1953: 14) omfattade endast brott mot person, förmögenhetsbrott, brott mot allmänheten och brott mot staten samt vissa allmänna bestämmelser. I SOU 1956: 55 framlade strafflagsberedningen sitt betänkande rörande det rättsliga reaktionssystemet. Departementschefen förordade 1958 att lagstiftningen om brotten och om brottspåföljderna, vartill förslag alltså framlagts av två olika utredningar, skulle sammanföras till en enda balk, benämnd Brottsbalken. Den nya brottsbalken kom därigenom att innehållsmässigt men icke dispositionsmässigt svara mot SL. Brott och straffsystem förelåg i 1734 års lag i två skilda balkar, Missgiernings Balk och Straff Balk. Lagrådet som under 1958 och 1961 behandlade lagförslagen framförde upprepade beklaganden av att den nya brottsbalken i sin uppställning kom att skilja sig från de nordiska grannländernas.

När proposition om brottsbalken framlades, hade på grundval av lagrådets och övriga remissinstansers yrkanden och erinringar åtskilliga förändringar företagit i utredningarnas ursprungliga förslag. Vid en jämförelse mellan de olika kapitlen och paragraferna kan man märka vissa språkliga olikheter. Dessa synes oftast bero på att äldre bestämmelser utsatts för en bearbetning som i vissa fall varit mindre djupgående

än i andra. Sålunda visar språket i 22 kap. (krigsartiklarna) i vissa hänseenden större överensstämmelse med SL 27 kap. än med BrB:s övriga delar. Trots att BrB är resultat av många personers och instansers arbete och trots att den i vissa stycken bygger på äldre, inbördes olikartade bestämmelser är dess språk likväl i de allra flesta fall mönstergillt. Det anknyter i de flesta hänseenden väl till andra stilarter inom vårdad sakprosa. De arkaismer som möter och som nedan kommer att granskas bidrar på ett naturligt sätt till att ge språket värdighet.

Innehållsmässigt består BrB av tre avdelningar. Den första, som omfattar 1—2 kap., inrymmer allmänna bestämmelser om brott och brottspåföljder samt om tillämpligheten av svensk lag. Andra avdelningen, som omfattar 3—24 kap., bär underrubriken Om brotten, och tredje avdelningen, 25—38 kap., har underrubriken Om påföljderna.

Ur språklig synpunkt är 3—22 kap. de intressantaste. Brott, brottsbenämningar och påföljder anges här i klara formuleringar, där varje ord är väl avvägt. (Andra avdelningens två sista kapitel innehåller vissa allmännare rättsliga bestämmelser, dels om försök, förberedelse, stämpling och medverkan till brott, dels om nödvärn och annan nödhandling). Avsnittet om brotten kan väntas få stor normerande betydelse i framtiden på specialstraffrättens område. Det är välbekant att stor oenhetlighet alltjämt råder mellan de straffbestämmelser som utarbetas inom de olika fackdepartementen och som fogas till olika lagar och förordningar. En språklig analys av detta avsnitt kan därför anses vara väl befogad.

Från juristens synpunkt är det önskvärt att »lika uttryckes med lika». För varje en gång definierat eller på annat sätt bestämt begrepp bör endast en term komma till användning. Detta gäller i första hand de enskilda orden. Rena synonymer är sällsynta inom språket, om icke annat så varierar konnotationerna. Av värde kan emellertid vara att undersöka i vad mån olika syntaktiska konstruktioner används i regellös växling. I en uppsats i ANF 82 har författaren undersökt uttrycken för brott och straff i den isländska strafflagen av år 1940 och därvid visat att ett flertal termer och konstruktioner tämligen regellöst kan växla när det gäller att uttrycka den rättsliga påföljden för ett brott.

I föreliggande undersökning betraktas språket i den undersökta texten som ett system. Det gäller att dels fastställa, vilka uttrycksmedel som kommer till användning, dels hur dessa växlar med varandra, om de enskilda uttrycksmedlen har bestämda funktioner, om fri växling råder eller slutligen — som så ofta är fallet — vissa konstruktioner föredrages i vissa fall, andra konstruktioner i andra, utan att gränsdragningen är alldeles skarp.

Att studera hur textens språksystem vuxit fram är för denna undersökning en sekundär uppgift — även om det svenska lagspråkets utveckling under de sista hundra åren i och för sig är ett ytterst angeläget forskningsobjekt.

Ur innehållets synpunkt kan man i den undersökta texten skilja mellan huvudbestämmelser och tilläggsbestämmelser. En tilläggsbestämmelse ansluter sig på ett eller annat sätt till en given huvudbestämmelse. Den kan t.ex. innehålla bestämmelser om straffskärpning, strafflindring eller föreskrift, att redan angivet straff skall ådömas även om vissa betingelser ändras. Som exempel härpå kan nämnas de två första paragraferna i tredje kapitlet:

»1 §. Den som berövar annan livet, dömes för *mord* till fängelse i tio år eller på livstid.»

»2 §. Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till de omständigheter som föranlett gärningen eller eljest att anse som mindre grovt, dömes för *dråp* till fängelse, lägst sex och högst tio år.»

Bestämmelsen i 2 § betraktas här som en tilläggsbestämmelse till lagbudet i 1 §. 2 § hade icke fått sin nuvarande utformning om icke 1 § hade funnits.

Som jämförelse kan motsvarande paragrafer i straffrättskommitténs förslag citeras:

»1 §. Den som berövar annan livet, dömes för *dråp* till fängelse från och med sex till och med tio år eller på livstid.»

»2 §. Är dråp att anse som grovt, skall för *mord* dömas till fängelse på livstid eller i tio år.»

I kommitténs förslag hade således bestämmelsen om mord utformats som en tilläggsbestämmelse till bestämmelsen om dråp. Indelningen i huvudbestämmelser och tilläggsbestämmelser måste här göras, då den har språklig relevans.

Tre begrepp intar en central ställning inom straffrätten, nämligen brott, dom och påföljd. Rättens avgörande av sak sker genom dom. Brotts definieras i BrB 1: 1 som »gärning, för vilken i denna balk eller i annan lag eller författning är stadgat straff som nedan sägs». Med påföljd förstås i BrB »de allmänna straffen böter och fängelse, ämbetsstraffen suspension och avsättning för innehavare av befattning, varmed ämbetsansvar är förenat, och disciplinstraff för krigsmän, samt villkorlig dom, skyddstillsyn, ungdomsfängelse, internering och överlämnande till särskild vård».

I huvudbestämmelsernas utformning kommer dessa tre begrepp till uttryck på följande sätt. Verbet *döma* får en central plats som språkligt

predikat. Brottet anges genom gärningsbeskrivning och brottsbenämning, den sistnämnda i lagtexten markerad med kursiv stil. För visst rubricerat brott dömes till visst straff — i regel med avsevärd latitud.

Endast en huvudbestämmelse har påträffats som saknar brottsbenämning, nämligen 20: 10: »Har ämbetsman utan lov eller tillkännagivet förfall avhållit sig från tjänstgöring och ej kunnat träffas med kallelse eller inställas, dömes, om han ej kommer innan tre månader förflutit från det kallelse som domstolen utfärdat å honom införts i allmänna tidningarna, till avsättning från sin befattning.»

Normalt innehåller en paragraf inte mer än en huvudbestämmelse. I några fall möter dock två huvudbestämmelser. Ex.: »Den som olovligen intränger eller kvarstannar där annan har sin bostad, vare sig det är rum, hus, gård eller fartyg, dömes för *hemfridsbrott* till böter. Intränger eller kvarstannar någon eljest obehörigen i kontor, fabrik, annan byggnad eller fartyg, på upplagsplats eller på annat dylikt ställe, dömes för *olaga intrång* till böter» (4: 6). »Om någon vanemässigt eller för att bereda sig vinning främjar eller utnyttjar annans otuktiga levnadssätt eller om någon förleder den som är under tjuogoett år till sådant levnadssätt, dömes för *koppleri* till fängelse i högst fyra år ... Om någon för att bereda sig särskild vinning främjar tillfällig könsförbindelse mellan andra, dömes för *främjande av otukt* till böter eller fängelse i högst sex månader» (6: 7). »Väcker någon åtal mot oskyldig med uppsåt att denne må bli fälld till ansvar, dömes för *falskt åtal* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader ... Den som väcker åtal ehuru han icke har sannolika skäl därtill, dömes för *obefogat åtal* till böter eller fängelse i högst sex månader» (15: 5). »Den som vid val till allmän befattning eller vid annan utövning av rösträtt i allmänt ärende söker hindra omröstningen eller förvanska dess utgång eller eljest otillbörligen inverka på omröstningen, dömes för *otillbörligt verkande vid röstning* till böter eller fängelse i högst sex månader ... Den som mottager, låter åt sig utlova eller begär otillbörlig förmån för att i allmänt ärende rösta på visst sätt eller icke rösta, dömes, om det ej är ämbetsbrott, för *tagande av otillbörlig förmån vid röstning* till böter eller fängelse i högst sex månader» (17: 8). »Den som bryter mot förbud att sälja eller skingra gods eller att utgiva annans gods, rubbar gods som blivit satt i kvarstad, utmätt eller beslagttaget, skadar eller borttager myndighets anslag eller försegling eller eljest olovligen öppnar vad myndighet tillslutit eller ock överträder annat dylikt av myndighet meddelat förbud, dömes för *överträdelse av myndighets bud* till böter eller fängelse i högst ett år. Vägrar någon tillträde som förrättningsman äger fordra, dömes för *hindrande av*

förrättning till böter» (17: 13). »Den som, utan att fall är för handen som i 14 § sägs, obehörigen giver sig ut för att innehava där avsedd befattning, dömes för *föregivande av allmän ställning* till böter eller fängelse i högst sex månader ... Om någon obehörigen giver sig ut för advokat, dömes för *föregivande av ställning såsom advokat* till böter» (17: 15).

Det kan diskuteras om icke några av dessa fall rätteligen borde betraktas som tilläggsbestämmelser. Problemet är obetydligt, då den kategori av tilläggsbestämmelser, till vilken de i så fall skulle ha förts, ganska ofta utformas på samma sätt som huvudbestämmelser.

Det stora flertalet huvudbestämmelser består antingen av satsfogningar inledda med allmän relativsats eller satsfogningar inledda med konditional bisats.

Som exempel på den förra typen kan utöver ovan citerade exempel anföras: »Den som av oaktsamhet orsakar annans död, dömes för *vållande till annans död* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter» (3: 7). »Den som obehörigen flyttar, skadar eller skymfligen behandlar lik eller avlidens aska, öppnar grav eller eljest gör skada eller ofog på kista, urna, grav eller annat de dödas vilorum eller på gravvård, dömes för *brott mot griftefrid* till böter eller fängelse i högst sex månader» (16: 10). »Den som med våldsamma medel eller utländskt bistånd framkallar fara för att riket skall invecklas i krig eller andra fientligheter, dömes, om det ej är högförräderi, för *krigsanstiftan* till fängelse, lägst två och högst åtta år» (19: 2). Sammanlagt föreligger sextio hithörande exempel.

Bestämmelserna är som synes utformade efter en viss mall. Denna likformighet fanns ej i 1864 års strafflag. I denna växlar *hvar som* med *den som*. Ex.: »Den, som i krigstid låter sig såsom spejare af fienden brukas, miste lifvet eller dömes till straffarbete på lifstid» (8: 11). »Den som, i uppsåt att döda, med berådt mod beröfvar någon lifvet, skall, för mord, mista lif sitt eller dömas till straffarbete på lifstid» (14: 1). »Den, som utmanar annan till envig, eller slik utmaning antager, skall, ändå att enviget ej kommer till verkställighet, straffas med fängelse» (14: 39). Däremot: »Hvar som, i uppsåt att riket skada, förfalskar, undanhåller, förstörer eller förderfvar handling, som innefattar bevis för rikets säkerhet eller rättigheter emot annan stat; varde dömd till straffarbete ...» (8: 20). »Hvar som, i uppsåt att döda, men af hastigt mod, beröfvar annan lifvet, dömes, för dråp, till straffarbete på lifstid eller i tio år» (14: 3). I Missgiernings Balk 1734 växlar *hwilken som*, *hwar som* och *then som* och ännu i straffrättskommitténs förslag används *var som* i växling med *den som*.

Till några relativsatter står ett substantiv som korrelat. Exemplet

återfinnes i 11 kap., som behandlar gäldenärsbrott, i 19 kap., behandlande brott mot rikets säkerhet, i 20 kap., behandlande ämbetsbrott, i 21 kap., som berör brott av krigsmän och i 22 kap., som innehåller krigsartiklarna. Exempelen är: »Gäldenär, som ...» (11: 1, 11: 3, 11: 4); »Svensk medborgare, som ...» (19: 4); »Ämbetsman, som ...» (20: 2); »Krigsman som ...» (21: 6, 21: 8, 21: 10, 21: 15, 21: 16; 22: 6). Bestämmelserna är i övrigt uppbyggda efter samma mall som de ovan anförda.

I de hithörande lagbuden uttryckes påföljden regelbundet genom orden *dömes ... till*. Denna regelbundet utpräglade presensform har samma betydelse som *skall dömas*, en formulering som dock aldrig används i huvudbestämmelserna. Formella kriterier saknas för att här skilja indikativ från konjunktiv, men att preceptiv modalitet föreligger är uppenbart.

Om vi går tillbaka till SL 1864, finner vi en mångfald av uttryck för den rättsliga påföljden. I de ovan citerade paragraferna användes t.ex. presens konjunktiv i 8: 11: »miste lifvet eller dömes till straffarbete»; *skall* + inf. i 14: 1: »skall ... mista lif sitt eller dömas till ...»; *skall* + *straffas* i 14: 39: »Den, som utmanar annan till envig, ... skall ... straffas med fängelse»; *varda*-konstruktion i 8: 20: »varde dömd till straffarbete ...»

I Missgiernings Balk 1734 användes ej verbet *döma* i någon form i hithörande uttryck.

Konditionalsatser är något vanligare än relativsatser i huvudbestämmelserna. Inalles föreligger sextio fall med frågeformad konditionalsats, tjugonio fall, där konditional bisats inleds med *om* och två fall där bisatsen inleds med *därest*. I samtliga fall är konditionalsatsen framförställd. Ex.: »Dödar kvinna sitt barn vid födelsen eller eljest å tid då hon på grund av nedkomsten befinner sig i upprivet sinnestillstånd eller i svårt trångmål, dömes för *barnadråp* till fängelse i högst ...» (3: 3). »Angiver man oskyldig till åtal med uppsåt att denne må bliva fälld till ansvar, dömes för *falsk angivelse* till fängelse i högst två år eller ...» (15: 6). »Om någon bemäktigar sig samt bortför eller inspärrar barn ..., dömes för *människorov* till fängelse på ...» (4: 1). »Om någon obehörigen utövar vad som hör till befattning, varmed ämbetsansvar är förenat, dömes för *obehörig tjänsteutövning* till böter eller fängelse i högst sex månader» (17: 14). »Därest ... krigsman ... obehörigen företager något som är ägnat att framkalla trolöshet eller modlöshet, dömes för *undergrävande av stridsviljan* till fängelse ...» (22: 5). »Därest ... krigsman ... giver sig och sin avdelning åt fienden, dömes för *dagtingan* till fängelse ...» (22: 9).

Konditionalsatserna i SL 1864 är nästan genomgående frågeformade. Ingen paragraf inleds med konditional konjunktion och endast undantags-

vis påträffas konditionalt *om*, *där* eller *därest* inuti paragraferna. Ett rent undantag utgör 22: 2 i SL: »Såsom bedrägeri skall anses och efter 1 § straffas: 1. om man ... begagnar ...; 2. om man ... förskaffar ...» osv., inalles med sex moment inledda med *om*.

Krigsartiklarnas *därest* BrB 22: 5 och 22: 9 har övertagits från SL 27: 5 och 27: 9. 27 kap. infördes i SL genom lag av den 30 juni 1948.

I senare tillkomna delar av SL användes liksom i straffrättskommitténs förslag stundom *där* som konditional konjunktion. Detta bruk av *där* förekommer inte i BrB.

En jämförelse mellan de två behandlade typerna av satsfogningar, de relativa och de konditionala, visar att huvudsatserna utformas exakt lika. Men medan relativsatsernas korrelat utgör subjekt till huvudsatsernas predikat *dömes*, saknar huvudsatserna i de konditionala satsfogningarna grammatiskt subjekt. Denna konstruktionstyp upptages icke till behandling förrän även tilläggsbestämmelsernas språk berörts, men tre bestämmelser av särskilt intresse må redan här citeras. I 16: 1 stadgas: »Stör folksamling allmän ordning genom att ådagalägga uppsåt att med förenat våld sätta sig upp mot myndighet eller eljest framtvunga eller hindra viss åtgärd och skingrar den sig ej på myndighets befallning, dömes för *upplopp*, anstiftare och anförare till fängelse i högst fyra år och annan deltagare i folksamlingens förehavande till böter eller fängelse i högst två år» (16: 1). »Har folksamling, med uppsåt som i 1 § sägs, gått till förenat våld å person eller egendom, dömes, vare sig myndighet var tillstädes eller ej, för *våldsamt upplopp*, anstiftare och anförare till fängelse i högst tio år och annan deltagare i folksamlingens förehavande till böter eller fängelse i högst fyra år» (16: 2). »Ådagalägger samling av krigsmän uppsåt att, med förenat våld, sätta sig upp mot förman, dömes för *myteri*, anstiftare och anförare till fängelse i högst sex år samt annan deltagare till disciplinstraff eller fängelse i högst fyra år» (21: 3). Dessa tre bestämmelser har i väsentligen oförändrat skick övertagits från SL 11: 1—2 resp. SL 26: 3. Dock innehöll SL i 11: 1 och 26: 3 predikaten *straffes med* istället för *dömes till*, varjämte något avvikande påföljd föreskrevs. *Anstiftare* och *anförare* samt *annan deltagare* kan med hänsyn till ordföljd och interpunktion icke utan vidare fattas som grammatiskt subjekt till *dömes*. Mera härom nedan s. 198.

Tilläggsbestämmelser av innehåll att förut nämnt brott under vissa omständigheter skall anses vara grovt innehåller stundom egen brottsrubrik. De utformas som konditionala satsfogningar, frågeformade eller inledda med *om*. Predikatet är i dessa bestämmelser *skall dömas*. Flertalet konditionalsatser är frågeformade. Ex.: »Är brott som i 5 § sägs att anse

som grovt, skall för *grov misshandel* dömas till fängelse, lägst ett och högst tio år» (3: 6). Helt analogt utformade bestämmelser återfinnes i 5: 2, 8: 4, 8: 6, 9: 3, 11: 2, 13: 2, 13: 5, 19: 6, 21: 2. Däremot möter konjunktionsinledd konditionalbisats i några fall. Ex.: »Om brott som i 1 § sägs är att anse som grovt, skall för *grov förskingring* dömas till fängelse, lägst sex månader och högst sex år» (10: 3). Parallellt utformade bestämmelser återfinnes i 12: 3 och 14: 3. Mot dessa *om*-satser svarade i SL 22: 3, 24: 3 och 12: 3 i lagens senaste lydelse frågeformade konditionalbisatser.

Endast i ett undantag möter i denna ställning presens *dömes*. Sedan i 21: 11 straffsatsen för undanhållande fastställts, stadgas i 21: 12: »Om undanhållande med hänsyn till den tidrymd, under vilken gärningsmannen hållit sig undan eller avsett att hålla sig undan, eller till arten av hans tjänstgöring medfört eller kunnat medföra väsentligt avbräck i utbildningen eller annat avsevärt men för tjänsten, dömes för *rymning* till disciplinstraff eller fängelse i högst två år.» 21: 12 kan anses innehålla en grövre variant av det i 21: 11 nämnda brottet, men bestämmelsen har fått bilda egen paragraf och i denna har huvudsatsens predikat utformats som i en huvudbestämmelse. Paragrafen är övertagen från SL 26: 12 (1948) som här likaledes har *dömes*.

Om grövre varianter av brott icke får egen rubrik användes omväxlande presens *dömes* och *skall dömas*. Ofta återkommande är frasen »Är brottet grovt, dömes till ...» (3: 7, 3: 8, 5: 3, 8: 7, 8: 8, 9: 4, 9: 5, 9: 6, 13: 3, 13: 6, 14: 4, 14: 5, 14: 6, 14: 7, 15: 8, 17: 2, 20: 1, 21: 4, 21: 5, 21: 6). Helt analogt är det två gånger förekommande »Är felet grovt, dömes till ...» (20: 4, 21: 18). I motsvarande position kommer emellertid stundom hjälpverb till användning: »Är brottet grovt, skall dömas till fängelse ...» (6: 7, 10: 5, 13: 7, 13: 8, 15: 1, 15: 5, 17: 8, 22: 11).

Vid längre och mindre formelartade konstruktioner växlar likaså *dömes* med *skall dömas* när särskild brottsrubrik icke användes vid grövre varianter av brott.

Presens *dömes* användes sålunda i följande fall: »Är fosterfördrivning, som förövas av annan än kvinnan själv, att anse som grov, dömes till fängelse, lägst ett och högst sex år» (3: 4). »Är brott som avses i första stycket grovt, dömes till ...» (4: 4). »Är brott som i första eller andra stycket sägs grovt, dömes till ...» (4: 6). »Är brott, som i denna paragraf sägs, att anse som grovt, dömes till ...» (9: 9). Hit bör även räknas följande ex. i 21 kap.: »Var riket i krig och förövädes brottet under strid eller eljest vid tillfälle då brott mot krigslydnaden medför särskild fara, dömes till fängelse i högst tio år eller på livstid» (21: 2). »Hava deltagare i myteri gått till

förenat våld å person eller egendom, dömes anstiftare och anförare till fängelse i högst tio år eller ...» (21: 3). »Förövas myteri då riket är i krig och sker det under strid ..., dömes till fängelse i högst tio år eller ...» (ib.). »För rymning under beredskapstillstånd dömes till fängelse i högst två år. Var riket i krig, dömes till fängelse i högst tio år» (21: 12).

Häremot står konstruktionen *skall dömas* i följande fall: »Om gärningsmannen förgripit sig särskilt hänsynslöst mot barnet eller brottet eljest är att anse som grovt, skall dömas till ...» (6: 3). »Är brottet med hänsyn till att gärningsmannen sökt förleda till allvarligt brott eller eljest att anse som grovt, skall dömas till ...» (16: 5). »Är brottet med hänsyn till att gärningsmannen ville skaffa sig obehörig vinning eller eljest att anse som grovt, skall dömas till ...» (17: 14). »Innebar brottet [=egenmäktighet vid förhandling med främmande makt] fara för rikets självbestämningssrätt eller dess fredliga förhållande till främmande makt, dömes till ...» (19: 4). »[Är felet grovt, dömes till suspension eller avsättning;] om skäl äro därtill, skall tillika dömas till ...» (20: 4). »Är brottet med hänsyn till att det inneburit fara för krigslydnaden eller eljest att anse som grovt, skall dömas till ...» (21: 7). »Är brottet med hänsyn till att gärningsmannen sökte förleda till allvarligt brott eller eljest att anse som grovt, skall dömas till ...» (21: 10). »Är uppsåtligen begånget brott som nu sagts med hänsyn till att därigenom framgången av krigsföretag satts i fara eller eljest att anse som grovt, skall dömas till ...» (22: 8). Liknande även i 22: 10.

Medan konstruktionen *skall dömas* är den nära nog enda förekommande vid straffskärpning och särskild brottsrubrik, användes alltså *dömes* och *skall dömas* utan väsentlig skillnad när det anges att straffet skall skärpas utan att därför ny brottsbenämning införes. Möjligen kan man av materialet utläsa att *dömes* har något företräde framför *skall dömas* i andra avdelningens tidigare kapitel och att *skall dömas* föredrages efter längre och tyngre gärningsbeskrivningar.

I samband med straffskärpning användes hjälpverbet *må* för att ange dispensation från straffets begränsning: »Om gärning som avses i 3—5 kap. innebär, att någon genom förgripelse å främmande makts statsöverhuvud eller representant här i riket kränker den främmande makten, må dömas till fängelse i högst två år, om å brottet eljest kan följa fängelse i högst sex månader, och i högst fyra år, om å brottet eljest kan följa fängelse i mer än sex månader men högst två år» (19: 11). »[Förövar krigsman, då riket är i krig, brott som nu sagts mot förman ..., dömes till fängelse i högst tio år eller, om brottet är ringa, till disciplinstraff eller fängelse i

högst sex månader.] Sker det under strid eller elje st vid tillfälle då brott mot krigslydnaden medför särskild fara, må dömas till fängelse på livstid» (21: 7). »Finnes ämbetsman hava genom gärning, som är belagd med straff annorstädes än i 1—4 §§, åsidosatt sin tjänsteplikt, må fängelse i högst två år ådömas, ändå att så svårt straff eljest ej kunnat följa» (20: 5). Samma användning av *må* förekommer i SL 1864: »Är brottet med synnerligen försvärande omständigheter förenadt; då må tiden för straffarbete höjas till fyra år» (15: 11).

I tilläggsbestämmelser, som stadgar lindrigare straff till följd av att brottet är att anse som ringa, växlar i BrB *skall dömas* med *dömes*. Följande exempel med särskild brottsrubrik kan anföras: »Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till de omständigheter som föranlett gärningen eller eljest att anse som mindre grovt, dömes för *dråp* till ...» (3: 2). »Är brottet med hänsyn till kvinnans förhållande till mannen eller eljest att anse som mindre grovt, dömes för *våldförande* till ...» (6: 1). »Om han icke insåg men hade skäligen anledning antaga, att den angivne var oskyldig, dömes för *obefogad angivelse* till böter eller ...» (15: 6). »Om gärningsmannen i fall som i 6 § sägs icke insåg men hade skäligen anledning antaga att brott förelåg, dömes för *häleriförseelse* till böter eller ...» (9: 7). »Om han icke insåg men hade skäligen anledning antaga, att utsagan var sanningslös, dömes för *vårdslös tillvitelse* till ...» (15: 7). »Underlåter deltagare i folksamling som stör allmän ordning att efterkomma ... befallning eller intränger han på område som blivit för sådant ändamål fridlyst eller avspärrat, dömes, om ej upplopp föreligger, för *ohörsamhet mot ordningsmakten* till ...» (16: 3). »Förövas ... gärning som i 5 § sägs utan uppsåt att gå främmande makt tillhanda, dömes för *obehörig befattning med hemlig uppgift* till böter eller ...» (19: 7). »Den som av grov oaktsamhet befordrar, lämnar eller eljest röjer uppgift som avses i 5 § ..., dömes för *vårdslöshet med hemlig uppgift* till böter eller ...» (19: 7). »Är gärning som i första stycket sägs endast i mindre mån ägnad att medföra men för försvaret av riket ... dömes för *landssvek* till ...» (22: 1).

Däremot används *skall dömas* i förening med särskild brottsbenämning i följande ex.: »Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till det tillgripnas värde och övriga omständigheter vid brottet att anse som ringa, skall för *snatteri* dömas till ...» (8: 2). »Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till skadans omfattning och övriga omständigheter vid brottet att anse som ringa, skall för *bedrägligt beteende* dömas till ...» (9: 2). »Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till det förskingrades värde och övriga omständigheter vid brottet att anse som ringa, skall för *undandräkt* dömas till ...» (10: 2). Helt analogt med dessa exempel konstrueras även 12: 2. Slutligen

må nämnas 14: 2: »Är brott som i 1 § sägs att anse som ringa, skall för *förvanskning av urkund* dömas till ...».

De fåtaliga exemplen utan egen brottsbenämning innehåller presens *dömes*. Följande må citeras: »Den som icke insåg men hade skälig anledning antaga att den andra var brottslig, dömes till böter» (17: 11). »Var faran ringa, dömes till fängelse i högst sex år» (22: 5). »Är brottet mindre grovt, dömes till ...» (4: 1, 4: 2, 4: 3).

I de fall då brott är ringa, tillkommer likaså ytterligare en möjlighet, nämligen konstruktion med hjälpverbet *må*: »Om någon, som ådragit sig ansvar enligt 1, 2 ... eller 10 §, frivilligt avvärjt fara som där sägs innan avsevärd olägenhet uppkommit, må dömas till lindrigare straff än för gärningen är stadgat ...» (13: 11). »Har någon, som ådragit sig ansvar enligt vad förut i detta kapitel är sagt, innan avsevärd olägenhet uppkommit frivilligt avvärjt den fara i bevishänseende som gärningen innebar, må dömas till lindrigare straff än för gärningen är stadgat ...» (14: 11). »Om någon, som ådragit sig ansvar enligt vad förut i detta kapitel är sagt, innan avsevärd olägenhet uppkommit frivilligt rättat felet eller på annat sätt avvärjt fara för vidare olägenhet, må dömas till lindrigare straff än för gärningen är stadgat ...» (15: 14). »... är brottet ringa, må dömas till böter eller ...» (22: 11). »Finnes gärningen brottslig, må dömas till lindrigare straff än för brottet eljest är stadgat» (24: 5).

Härmed kan även jämföras 20: 8: »[När suspension eller avsättning ådömes jämlikt denna paragraf, skall den förlust ämbetsmannen därigenom lider beaktas vid bestämmande av annan påföljd för brottet;] och må böter eller disciplinstraff som eljest skolat ådömas helt eftergivnas.» Och likaså 23: 5: »Har någon förmåtts att medverka till brott genom tvång ... eller ock medverkat allenast i mindre mån, må straffet för honom sättas under vad för brottet eljest är stadgat ...». (Sistnämnda paragraf ingår ej i det egentliga, här undersökta avsnittet om brotten; rättslig påföljd uttryckes här på annat sätt än genom verbet *döma*.)

Mellan typerna »Var faran ringa, dömes till ...» och »må dömas till lindrigare straff än» föreligger en väsentlig skillnad, både rättsligt och semantiskt. I den förra typen föreligger en positivt uttryckt norm: domstolen skall i ett visst läge döma till ett visst straff, för vilket en maximigräns sätts. I den senare typen föreligger en dispensation: domstolen medges rätt att under vissa omständigheter utdöma lägre straff än som eljest enligt normen skulle ha ådömts.

Förbud att döma uttryckes på två sätt: *skall ej dömas* och *må ej dömas*. Ex.: »Var faran ringa och är för gärningen ej stadgat svårare straff än fängelse i ett år, skall ej dömas till ansvar» (13: 11). »Var faran ringa ...

skall ej dömas till ansvar» (14: 11). Ytterligare fyra fall av samma slag har antecknats (15: 4, 15: 14, 22: 1, 23: 2). Däremot med hjälpverbet *må*: »Skulle tillgrepp av fortskaffningsmedel, om brottet fullbordats, hava varit att anse som ringa, må dock ej dömas till ansvar som nu sagts» 8: 12). Helt parallel konstruktion med irreal försats föreligger i 14: 12 och 15: 15. Likaledes användes *må ej* i 19: 15: »[Om någon ... medverkar till gärningen, dömes till ansvar såsom för medhjälp därtill;] dock må ej dömas till svårare straff än fängelse i två år.» »[Straff för förberedelse eller stämpling bestämmes under den högsta och må sättas under den lägsta gräns som gäller för fullbordat brott;] ej må dömas till högre straff än ...» (23: 2). »Den som är förordnad eller vald till ledamot av beslutande statlig eller kommunal församling ... skall ock vara underkastad ämbetsansvar enligt 2, 3 och 5—8 §§; dock må suspension ej ådömas, och må den som är vald till ledamot av beslutande statlig eller kommunal församling ej enligt 8 § dömas till avsättning i annat fall än ...» (20: 12).

Hjälpverbet *må* i förening med negation används även i det fall där förbud att underskrida minimigräns för straff meddelas: »[Om någon, som ådragit sig ansvar enligt 1, 2 ... eller 10 §, frivilligt avvärjt fara ..., må dömas till lindrigare straff än för gärningen är stadgat;] dock må ej dömas till lindrigare straff än fängelse, om lägsta straffet för brottet eljest är fängelse i två år eller däröver» (13: 11).

Schematiskt kan uttrycken för preceptiv modalitet illustreras sålunda:

	Dispensation	Norm
Positiv	<i>må dömas</i>	<i>dömes</i> (huvudbestämmelser) <i>dömes ~ skall dömas</i> (tilläggsbestämmelser)
Negativ	—	<i>skall ej dömas ~ må ej dömas</i>

Som ovan framhållits och som av de ytterligare anförda exemplen framgått, konstrueras verbet *döma* i huvudsatser efter konditionala bisatser passivt och utan grammatiskt subjekt. Endast tre fall har påträffats med konstruktion som otvetydigt innehåller grammatiskt subjekt: »Om folksamlingen skingrar sig på myndighets befallning, dömes anstiftare och anförare för upplopp till böter eller fängelse i högst två år» (16: 1). »Hava deltagare i myteri gått till förenat våld å person eller egendom, dömes anstiftare och anförare till fängelse i högst tio år eller på livstid och annan deltagare till fängelse i högst sex år» (21: 3). »Begår den som är i gäldenärs ställe gärning som i detta kapitel sägs, skall han dömas såsom vore han själv gäldenär» (11: 7).

De subjektslösa *döma*-konstruktionerna efter konditional bisats kan icke bedömas utan att hänsyn tages även till andra subjektslösa *döma*-konstruktioner.

Tre typer av fall kan tänkas föreligga, nämligen fall, där den som skall dömas nämnas i meningen och därvid är subjekt till ett annat predikat, fall, där den som skall dömas nämnas men icke utgör subjekt och slutligen fall, där den som skall dömas över huvud taget icke nämnas i meningen. Sistnämnda kategori må här exemplifieras först. Den förekommer upprepade gånger i de formelartade uttrycken »År brottet grovt, dömes till fängelse ...», »År brottet mindre grovt, dömes till ...» osv. Vidare är att lägga märke till de ofta återkommande bestämmelserna om försök: »För försök till våldtäkt, våldförande, otukt med barn eller otukt med ungdom dömes till ansvar enligt vad i 23 kap. stadgas» (6: 10). Likartade konstruktioner föreligger i 3: 10, 4: 10, 7: 5, 8: 12, 9: 11, 10: 9 och flerstädes. Och slutligen må ur BrB:s första avdelning citeras 1: 5: »Ej må dömas till flera påföljder för samma brott, med mindre annat är stadgat.»

Betydelsemässigt är naturligtvis domstolen förutsatt som den handlande, dömande, alltså som subjekt, och ur samma synpunkt är en eller flera gärningsmän att betrakta som »den som skall dömas», alltså som ett objekt. Därav följer emellertid icke att ett uttryck för gärningsmannen måste betraktas som utelämnat subjekt vid passiv konstruktion. De nämnda uttrycken kan även fattas som s.k. opersonliga passivkonstruktioner, varvid verbet blir att fatta som intransitivt. Uttrycken skulle kunna omformas sålunda: »År brottet grovt, ådömes fängelse i ...». »För försök till ... ådömes ansvar enligt ...» »Ej må flera påföljder ådömas för samma brott ...» Härmed kan jämföras formuleringen i 6: 9: »Ansvar som i detta kapitel är stadgat för gärning som begås mot någon under viss ålder skall ådömas även den som icke insåg men hade skäligen anledning antaga att den andre ej uppnått sådan ålder.» Här står gärningsmannen i centrum för bestämmelsen och måste nämnas. Däremot nämnes icke gärningsmannen i huvudsatsen i 1: 5, andra stycket: »Suspension eller avsättning ådömes vid sidan av annan påföljd, vartill den tilltalade finnes böra dömas.»

Denna konstruktionstyp har inskränkt användning i SL 1864. Nämnes gärningsmannen icke i konditionalsatsen eller annorledes, förses predikatet i huvudsatsen gärna med personligt subjekt. Ex.: »År brottet i allmänhet med fängelse eller böter belagdt; dömes gerningsmannen till straffarbete ...» (9: 3). »Varder å någon af de i 2 eller 3 § nämnda personerna dråp föröfvadt, såsom i 14 Kap. 3 eller 4 § sägs; miste dråparen

lifvet eller dömes till straffarbete på lifstid» (9: 4). »Sker å någon af dessa personer dråp, som i 5 § af samma kapitel sägs; dömes gerningsmannen till straffarbete ...» (ib.). Dock förekommer typen stundom, t.ex. 8: 1: »Var faran ringa; då skall till straffarbete från och med sex till och med tio år dömas.» Senare tillkomna eller ändrade avsnitt av balken gör ökat bruk av konstruktionstypen.

Uttrycket för gärningsmannen står som agent i BrB 2: 2: »Är brott begånget utom riket av svensk medborgare ..., dömes efter svensk lag och vid svensk domstol.» Huvudsatsen kan här analyseras på två sätt. Den kan vara ekvivalent till en tänkt formulering »skall dom avkunnas efter svensk lag» etc. Man kan emellertid också anse ett pronomen underförstått: »skall han dömas efter svensk lag» etc. I belysning av det föregående ter sig den första tolkningen rimligast.

I detta sammanhang bör även 19: 9, andra stycket behandlas: »För olovlig underrättelseverksamhet skall ock dömas, om någon, med uppsåt att gå främmande makt tillhanda, här i riket hemligen eller med användade av svikliga medel antingen bedriver verksamhet för anskaffande av uppgifter om annans personliga förhållande eller till dylik verksamhet lämnar medverkan som ej är allenast tillfällig.» Det förefaller orimligt att betrakta den inledande huvudsatsen som personlig men med utelämnat subjekt — detta ehuru gärningsmannen är identisk med den i den efterställda konditionalsatsen nämnda *någon*. Meningens innehåll kan också uttryckas: »Dom skall ock avkunnas enligt bestämmelsen om olovlig underrättelseverksamhet, om någon ...» Konstruktionen i 19: 9 bör alltså fattas som opersonlig passivkonstruktion utan formellt subjekt.

Vanligt är eljest att den framförställda konditionala bisatsen har ett subjekt, som betydelsemässigt är objekt till huvudsatsens predikatsverb *döma* och därför kunde tänkas vara utelämnat personsubjekt vid passiv konstruktion. Ofta är konditionalsatsens subjekt ett indefinit pronomen, *man* eller *någon* men även substantiv i obestämd form kan förekomma: *krigsman* (21: 4 o. flerst.), *kvinnor* (3: 3), *ämbetsman* (20: 1 o. flerst.) osv. Endast undantagsvis kan detta bisatsens subjekt i oförändrad form sättas in som subjekt till predikatet *dömes*. Vill man omvandla den subjektlösa satsen till sats med ett personsubjekt, måste ett pronomen (*han*, ev. *hon*, *denne* e.d.) eller eventuellt ett icke nämnt substantiv (*gärningsmannen*) e.d. inskjutas.

Konstruktionen med en subjektlös huvudsats efter en villkorssats, vars subjekt kan tänkas återkomma som subjekt även i huvudsatsen, har obruten tradition i svenskt lagspråk allt från äldsta tid. Ur SL 1864 kan

t.ex. anföras 15: 11: »Pinar man annan för att tvinga honom till be-kännelse i någon sak; dömes till straffarbete i högst två år.» Missgiernings Balk 1734, som ej använder form av *döma* i samband med utmätning av straff, har samma konstruktionstyp men med andra predikat. Ex.: »Agar fader, eller moder, barn sitt så hårdeliga, at thet får död ther af; böte full, eller half mansbot, som saken är til» (XXX: 3). Beträffande medeltida lagspråk, se på denna punkt C.-J. Ståhle, Syntaktiska och stilistiska studier i fornnordiskt lagspråk s. 71 o. flerst.

Ur historisk synpunkt torde det icke råda någon tvekan om att ett personligt subjekt utelämnats i de satser, som innehöll uttryck för den rättsliga påföljden. Speciellt nära till hands har det legat för de sista århundradenas lagtextförfattare att använda denna arkaiserande konstruktion, när det utelämnade subjektet redan nämnts i det föregående. Ur strängt beskrivande synpunkt kan man emellertid endast betrakta dessa satser som subjektlösa. Man kan göra det tillägget att det i vissa fall ter sig naturligtast att associera dem med de opersonliga passivkonstruktionerna; i andra fall vill man anse att ett personbetecknande subjekt föresvävar tanken. Men för normalprosan är det främmande att låta en huvudsats och en därtill fogad bisats ha gemensamt subjekt.

Det blir här anledning att återvända till de tre ovan (s. 190) citerade paragraferna i vilka gärningsmännen nämnes i huvudsatsen (dock icke på sätt som i meningar, där uttryck för gärningsman otvivelaktigt är subjekt): »Har folksamling ..., dömes ... för *våldsamt upplopp*, anstiftare och anförare till fängelse i högst tio år och annan deltagare ...» (16: 2, likaså 16: 1 och 21: 3). Dessa meningar kan jämföras med XVII: 1 1734: »Hwar som annan med förgift, eller thylikt, upsåteliga förgiör; then skal halshuggas, mannen steglas, och qwinnan i båle brännas. Följer ej död af sådan förgiörning; miste äntå lifwet.» Det faller sig naturligt att omskriva huvudsatsen i 16: 2 sålunda: »skola deltagarna dömas för *våldsamt upplopp*, anstiftare och anförare till fängelse ... och annan deltagare till ...» Med denna tolkning kommer man mycket nära den citerade paragrafen i Missgiernings Balk 1734, vars huvudsats kan interpreteras sålunda: »... den skall halshuggas; om det är en man, därjämte steglas, och om det är en kvinna därjämte å båle brännas.»

De subjektlösa passivkonstruktionerna med *dömes* eller *skall dömas* eller *må dömas* kan således trots den yttre uniformiteten med olika grad av styrka associeras med helt olika konstruktionstyper.

BrB:s ordföljd överensstämmer i allt väsentligt med normalprosans. Detta gäller såväl det här närmare granskade avsnittet som balkens

övriga delar. Sparsamt inleds dock vissa paragrafer med *ej må*, när ett förbud formuleras. Ex.: »Ej må dömas till flera påföljder för samma brott, med mindre annat är stadgat» (1: 5).

När BrB:s ordföljd eljest kan jämföras med normalprosans, innebär detta att ett slutmål har nåtts inom en lång utveckling. I SL möter ofta den ordföljd, som kommit att fattas som något för lagstilen speciellt utmärkande och som karakteriseras av att predikatet eller delar därav förskjuts mot satsens slut.

I huvudsats kan sålunda ett particip förskjutas mot satsens slut: »Inländsk man varde efter Sveriges lag och vid svensk domstol dömd för brott, som ...» (1: 1); »... och varde der med honom förfaret, såsom ...» (2: 7). Infinitiv efter modalt hjälpverb förskjutes likaså gärna mot sats-slutet i huvudsats: »Ej må dock, i ty mål, åtal af annan än mannen ske» (15: 20). »Fängelse kan antingen omedelbart för brott ådömas, eller i stället för ålagda böter användas ...» (2: 6). »Ej skall någon för brott ... här i riket straffas ...» (1: 3) »... då skall dödsstraff eller straffarbete på lifstid till sådant arbete från och med sex till och med tio år nedsättas» (5: 3).

I bisatser placeras gärna hjälpverb av olika slag sist i satsen: »Den, som till straffarbete eller fängelse dömd är ...» (2: 7); »... ändå att han om ondt uppsåt ej öfvertygad varder ...» (22: 5); »... innan Konungen förordnat, att domen verkställas må» (2: 4).

Finita former av hjälpverbet *hava* utelämnas i motsvarande fall. I stället placeras supinformen sist: »... brott, som han utom riket begått ...» (1: 3); »... uppskjutes till dess hon efter barnsörden tillfrisknat» (2: 3). Likaså kan particip ställas sist i bisats: »Var gerningsmannen ... af den dräpne till vrede retad ...» (14: 3); »... den, som blifvit till böter fälld ...» (2: 10).

Predikatsfyllnad, subjektiv så väl som objektiv kan placeras på samma sätt som dessa particip: »... omständigheter, som voro af gerningsmannens vilja oberoende ...» (14: 2); »... den, som ... varit i gerningen delaktig ...» (14: 8); »... der någon för särskilda brott gjort sig till fängelse skyldig» (4: 5).

Även finita former av huvudverb placeras stundom sist i bisats: »Utländsk man, som här i riket finnes ...» (1: 2); »... i de fall, som i 4 Kap. 5, 6 och 7 §§ sägas» (2: 5); »... qvinna, som hafvande är ...» (2: 3).

I s.k. satsförkortningar kan infinitiv ställas sist: »... i uppsåt att henne till giftermål eller otukt förmå ...» (15: 17).

Vid sidan av dessa exempel förekommer i motsvarande satstyper även exempel med mera »normalproseaktig» ordföljd. Förskjutningen av predi-

kat eller predikatsdelar kan ur funktionell synpunkt betraktas som en emfatisk satsdelsförskjutning. Denna används som ett stilmedel vid sidan av andra uttrycksmedel

Här har icke eftersträfvats att ge en fullständig bild av satsdelsförskjutningen 1864. Även andra typer förekommer, t.ex. emfatisk placering av objekt. Det faller helt utom ramen för denna undersökning att söka teckna uppkomsten av den emfatiska ordföljden i lagspråket, i vad mån den ha gammal hävd och i vad mån den beror på tyska ordföljdsmonster. Här berörda texter erbjuder dessutom en för smal bas för en dylik undersökning.

En systematisk undersökning av den emfatiska satsdelsförskjutningens avveckling måste likaså göras på bredare bas än en enda balk. Några spridda notiser må likväl här meddelas rörande dess användning i yngre delar av strafflagen, innan denna avlöstes av brottsbalken. Därvid meddelas inom parentes årtalet för vederbörande lagparagrafs tillkomst.

I huvudsats användes förskjutning av infinitiv mot satsslutet särskilt ofta. Ex.: »Äro omständigheterna synnerligen försvårande; må tiden för straffarbete till sex år höjas: äro de synnerligen mildrande; må till fängelse, dock ej under sex månader, dömas» (SL 14: 22, 1921). »... då skall den omständighet, om han är förfallen till straff för misshandel eller försök därtill, vid straffets bestämmande, såsom försvårande anses ...» (SL 14: 15, 1942). »Är brottet grovt, skall till straffarbete från och med ett till och med åtta år dömas» (SL 12: 6, 1948). »Var riket i krig, skall till straffarbete i högst fyra år dömas» (SL 8: 3, 1948). »Äro omständigheterna synnerligen mildrande, må hon från straff frias» (SL 14: 26, 1948).

Bland exempel, i vilka hjälpverb placerats sist i bisats, kan följande anföras: »... den ordning, vari de här nämnda äro» (SL 2: 1, 1921). »... i de fall, där gärningen ej med svårare straff särskilt belagd är» (SL 15: 22, 1938). »Försök till dråp, som nu sagt är, straffes ...» (SL 14: 3, 1942). »... förberedelse till brott, som nu sagt är ...» (14: 10, 1948).

Emfatisk förskjutning av supinum i förening med utelämnande av finit form av verbet *hava* föreligger exempelvis i SL 14: 24 (1921): »... det hjälplösa tillstånd, vari hon sig försatt ...».

Ett perfektparticip förskjuts mot bisatsers slut i följande exempel: »Har någon såsom för brott misstänkt, tilltalad eller dömd blivit av främmande stat utlämnad till Sverige och hava vid utlämningsens beviljande särskilda villkor med avseende å hans åtalande och straffande blivit av den främmande staten uppställda, skola de här i riket lända till efterrättelse» (1: 5, 1913). (Straffrättskommittén slipade i 23: 12 ned denna

klumpiga mening till: »Villkor beträffande åtal eller påföljd för brott som uppställts, då någon utlämnats till Sverige, skall lända till efterrättelse.» Paragrafen fick sin slutliga lydelse i det 1960 till lagrådet remitterade förslaget till brottsbalk.) Härmed kan jämföras SL 4: 12 (1903): »... den, som är för brott tilltalad ...» Likaså SL 4: 4 (1946): »... straff som för annat brott blivit honom ålagt ...»

Finit verb i slutet av bisats har bl.a. antecknats i följande fall: »... i de fall, som i 4 kap. 5, 6 och 7 §§ sägas» (SL 2: 3, 1906, ändring 1938); »... det, som till fostrets bibehållande vid liv nödigt var (SL 14: 22, 1921); »... ändå att talan däremot föres» (SL 4: 4, 1946).

I det förslag till brottsbalk, som 1953 framlades av straffrättskommittén, saknades över huvud taget den emfatiska förskjutningen av predikat eller predikatsdelar.

Det slutliga urvalet av språkliga uttryck i BrB skedde under departementsbehandlingen, alltså på ett mycket sent stadium. Emellertid innebar detta endast sista steget i lång utveckling. Brottsrubricering hade sparsamt använts redan 1864, i vissa fall t.o.m. tidigare. Under det fortsatta lagstiftningsarbetet kom detta förfarande att alltmer tillämpas under 1900-talet och det var genomfört i praktisk taget samma utsträckning i straffrättskommitténs förslag som i den slutliga propositionen. (Enstaka undantag föreligger, såsom när det i propositionen införes en ny brottsbenämning *olaga intrång*, sedan lagrådet 1960 erinrat om att straffrättskommitténs förslag rörande *hemfridsbrott* syntes ge ett alltför snävt tilltaget rättsskydd.)

Den definitiva utformningen av de allmänna relativsatserna och av konditionalsatserna skedde under departementsbehandlingen. Straffrättskommitténs förslag innehöll alltså *var som* vid sidan av *den som* som allmänt relativpronomen och *där* vid sidan av *om* som konditional konjunktion. Den konsekventa användningen av *döma* i stället för andra uttryck i samband med rättslig påföljd uppnåddes likaså först på detta stadium. Mot formuleringen »År brottet mindre grovt, dömes till ...» (BrB 4: 3 o. flerst.) svarade ännu i lagförslaget »År brottet mindre grovt, vare straffet ...». (Jfr dock 23: 5 och ovan s. 194.)

Ovan har påvisats hur emfatiska förskjutningar av predikat och predikatsdelar företogs ännu i strafflagsparagrafer som antogs 1948. Förskjutningar i ordföljden blev emellertid alltmer sällsynta under 1940-talet i svenskt lagspråk. I rättegångsbalken, som antogs 1942 och som trädde i kraft den 1 jan. 1948 används således förskjutning av predikat eller predikatsdelar ytterst sällan, trots att rättegångsbalkens språk eljest i åtskilliga hänseenden är tungt och arkaiserande.

Ett uttryck som såväl ur ordföljd- som modussynpunkt kan förtjäna att beröras, är de äldre lagtexternas »Lag samma vare» jämte åtföljande villkorsuttryck. I SL 1864 läses t.ex. 4: 5 »Lag samma vare, der någon ...». Motsvarande tanke uttryckes ännu i rättegångsbalken 1942 (1: 11) med orden »Lag samma vare ... om målet ...». I paragrafer, tillkomna 1948, användes i SL »Samma lag vare, där någon ...» (8: 4), och i straffrättskommitténs förslag 1953 användes samma konstruktion (t.ex. 8: 7). BrB använder 10: 7 i stället »Detsamma skall gälla, om ...».

Inledningsvis berördes juristens krav att lika skall uttryckas med lika. Gentemot detta står kravet på att språket skall vara levande och nyanserat. En alltför långt driven stereotypering av lagspråket medför ovillkorligen att detta avlägsnar sig från det språk, som allmänheten förstår. Detta gäller även om språket vid bindes vid en mall som vid den aktuella tidpunkten är fullt modern. Kravet på pregnans måste därför vägas mot kravet på att lagspråket skall följa utvecklingen inom den vårdade saksprosans andra grenar. Om ett avslutande värdeomdöme tillåtes, må det framhållas att språket i den undersökta texten väl motsvarar såväl kravet på pregnans som de krav på aktualitet, som man kan ställa på en lag från 1960-talets början.

Källor

Svensk författningssamling 1962/700.

Brottsbalken den 21 december 1962 samt översikt över ändringar i strafflagen under åren 1865—1960 jämte hänvisningar till Nytt Juridiskt Arkiv Avd. II och till brottsbalken. Stockholm 1963. (Särtryck av den av justitierådet Nils Regner redigerade artikeln Nytt Juridiskt Arkiv Avd. II, 1962.)

Förslag till brottsbalk. Avgivet av Straffrättskommittén. Stockholm 1953. (Sveriges offentliga utredningar 1953: 14. Justitiedepartementet.)

Ny Straff-Lag. Gifven Stockholms Slott den 16 Februari 1864. Lund 1864.

Sveriges Rikes Lag. Gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734. Stockholm 1736.

Sveriges Rikes Lag ... Med tillägg av de stadganden som från trycket utkommit till den 1 jan. 1930. Stockholm 1929.

Sveriges Rikes Lag ... Med tillägg av stadganden som blivit från trycket tillgängliga före den 1 jan. 1951. Stockholm 1950.

BJARNE ULVESTAD

Der Begriff 'offener Vokal' in der norwegischen Mundartphonetik.*

Nordisten und andere, nicht zuletzt Linguisten und Phonetiker, die sich auch für die allgemeine Mundartkunde interessieren, haben allen Grund, der zur Zeit führenden norwegischen Dialektologin Ingeborg Hoff dankbar zu sein für ihre Abhandlung „Opning og lågning“ (*MM* 1962, S. 122—43), in der solche phonetischen Begriffe wie 'offener Vokal', 'Vokalöffnung' und 'Vokalsenkung' anhand zahlreicher Mundartbeispiele eingehend diskutiert und interpretiert werden. Unmittelbarer Anlass zu Hoffs Abhandlung war übrigens eine längere frühere Arbeit von dem bekannten norwegischen Phonetiker E. W. Selmer, *Norsk lydskrift* (Oslo 1951), die wiederum anlässlich der Herausgabe von S. Kolsruds *Norsk ljoskrift* (Oslo 1950), abgefasst wurde.

Die drei Begriffe sind schon seit Jahrzehnten zum Teil sehr lebhaft diskutiert worden, besonders unter international orientierten Phonetikern und Sprachwissenschaftlern, und ab und zu sind solche Erörterungen auch im Druck erschienen, in der Regel in kürzeren, besonders ausländischen, Rezensionen und Notizen¹. Professor Selmers tiefeschürfende, auf einge-

* Den Anstoss zu dieser Abhandlung verdanke ich hauptsächlich den Fragen, die mir jüngere norwegische und deutsche Studenten und Wissenschaftler in bezug auf den norwegischen Begriff 'offener Vokal' gestellt haben. Während der Ausarbeitung meiner an der Universität München gehaltenen Vorlesungen über nordische, insbesondere norwegische Vokalentwicklungen, fand ich es mehr und mehr notwendig, der Terminologie der norwegischen Mundartphonetiker gründlich nachzugehen. Für anregende Fragen und fördernde Diskussionen möchte ich besonders Herrn Oddvar Nes (Universität Bergen) und Frau Ingeborg Neske (Universität München) meinen Dank aussprechen.

¹ Siehe z.B. E. Haugens Rezension von R. Myhre, *Vokalismen i Iddemålet*, *Language* 29 S. 544—47 (1953). Auf diese Rezension bezieht sich Hoff ausdrücklich in ihrer Abhandlung, S. 123.

henden Kenntnissen der internationalen und norwegischen phonetischen Forschungsgeschichte beruhende Monographie macht es indessen zum erstenmal hinreichend deutlich, dass diese Termini doch gründlich erörtert und weitgehend revidiert werden müssen, damit sie für die Forschung im eigentlichen Sinne brauchbar, d.h. möglichst operationell, gemacht werden können.

In vorliegender Abhandlung wird aber nur einer von den drei oben-erwähnten Termini analytisch-theoretisch und dazu praktisch untersucht, nämlich der Begriff 'offener Vokal' (in Hoffs Sprache: *open vokal*). Dieser Terminus wurde gewählt deswegen, weil er sowohl für die Dialektologie im allgemeinen als auch für die beschreibende Phonetik in Norwegen von grundsätzlicher Bedeutung zu sein scheint. Die zwei anderen Begriffe sind definitionell erstens von dem Begriff 'offener Vokal' abhängig, und zweitens scheint ihre Bedeutung zum Teil von einigen mir leider noch ziemlich unklaren Voraussetzungen mit bedingt zu sein, die m.E. wiederum in einem gewissen Zusammenhang mit den teilweise dunklen Prämissen des hier zu behandelnden Terminus zu stehen scheinen. Eine eingehendere Analyse der Begriffe 'Öffnung' und 'Senkung' wird daher erst in einer späteren Abhandlung versucht werden².

Seit Hoffs Abhandlung, die 1962 gedruckt wurde, ist meines Wissens keine Stellungnahme dazu erschienen, jedenfalls nicht in den einschlägigen Zeitschriften. Also dürfte es nicht unangebracht sein anzunehmen, dass Hoffs Interpretationen und Definitionen zumindestens seitens ihrer norwegischen Fachkollegen im grossen ganzen Zustimmung gefunden haben. Die von vielen, besonders jüngeren, Phonetikern und Linguisten erwartete oder wenigstens erhoffte Antwort Selmers bleibt leider noch aus. Aber es gibt nach wie vor mehrere ungelöste oder doch m.E. nur vermeintlich bewältigte Probleme auf dem Gebiet der norwegischen Mundartphonetik, und ich finde, es dürfte jetzt an der Zeit sein, dass einige der Hauptprobleme hinsichtlich der Fachsprache wieder zur wissenschaftlichen Erörterung kommen.

Jede Wissenschaft, die ihren Namen verdient, benötigt einen ihr angemessenen terminologischen Apparat, dessen relativer Wert letzten Endes abhängig ist von 1. dem relativen Präzisionsgrad der Begriffsdefinitionen und deren Verhältnis zur 'Wirklichkeit', und 2. der Klarheit und Erlern-

² Hier will ich vorläufig nur kurz darauf hinweisen, dass Hoffs Annahme, Selmer habe die zwei Begriffe 'åpning' und 'lågning' als synchronisch-beschreibende Termini aufgefasst (Hoff, S. 122), auf einem Missverständnis beruhen muss. Allein die Form der zwei Wörter dürfte wohl eine statisch-beschreibende Bedeutung a priori ausschliessen.

barkeit der Terminologie vom Gesichtspunkt der Studenten und jungen Forscher aus, die normalerweise den Begriffsapparat als ein fertiges System von den älteren Kollegen übernehmen müssen. Diese zwei Faktoren, die sich bei näherem Zusehen nicht zufällig als nahe verwandt enthüllen, finden meiner Meinung nach etwas zu wenig Beachtung in der bisherigen und gegenwärtigen norwegischen Dialektologie, was sich zum Nachteil der Forschung auswirken muss und immer mehr zur wissenschaftlichen Isolierung einer verhältnismässig kleinen Forschungsgemeinschaft führen kann. Dies ist in vieler Hinsicht beklagenswert, besonders mit Hinblick auf die reichhaltigen Mundartarchive in Oslo und Bergen, deren Datensammlungen Phonetikern und Linguisten, die sich auf dem Gebiet der rein norwegischen Dialektologie nicht allzu gut auskennen, manchmal recht rätselhaft vorkommen. Die entsprechenden Archive anderer Länder dagegen berücksichtigen öfter auch die Spezialisten benachbarter Forschungszweige, was befruchtend und fördernd auf alle Teilnehmer einer in diesem Sinne grossen Arbeitsgemeinschaft wirkt³.

Wenn die meisten norwegischen Mundartforscher ihre Lautbeschreibungen anhand des von Hoff dargelegten und erklärten Begriffsapparates für Abhandlungen und Archiveintragungen ausarbeiten, und ich habe leider keinen Grund, das zu bezweifeln, dann kommt man kaum umhin, die Frage nach dem Grad der Brauchbarkeit und Verlässlichkeit der Archive anzuschneiden, nicht zuletzt darum, weil in ein paar Generationen die Archivsammlungen weitgehend als Alleinquellen zur Erforschung der noch heute existierenden Mundarten da sein werden.

³ Als ein erfreuliches Beispiel solcher Zusammenarbeit zwischen Dialektologen und Linguisten will ich nur auf die hervorragenden Arbeiten des amerikanischen Germanisten und Phonemikers W. G. Moulton verweisen, die zur Zeit von ausschlaggebender Bedeutung sind, nicht nur für die allgemeine Sprachwissenschaft, sondern auch, vielleicht vor allem, für die beschreibende Dialektologie selbst. Das Archiv, an dem Moulton seine strukturanalytischen Schriften ausarbeitete, ist der Sprachatlas der deutschen Schweiz, unter der Leitung von Professor R. Hotzenköcherle. Dieses Archiv wurde von Anfang an vorbildlich geplant und entsprechend eingerichtet und gilt bekanntlich heute als eines der modernsten und besten Mundartarchive in der Welt. Eine konzise Beschreibung des noch zu veröffentlichen Atlases findet man in R. Hotzenköcherle, „L'Atlas linguistique et ethnographique de la Suisse alémanique,“ *Essais de philologie moderne*, Paris 1953, S. 115—32. Von Moultons zahlreichen Abhandlungen möchte ich hier nur zwei, die auch mir persönlich von grossem Nutzen gewesen sind, anführen: „The Short Vowel Systems of Northern Switzerland,“ *Word* 16. 155—82 (1960) und „Lautwandel durch innere Kausalität: die ostschweizerische Vokalspaltung,“ *Zeitschrift für Mundartforschung* 28. 227—51 (1961).

Man muss damit rechnen, dass viele von einigen Gesichtspunkten aus immerhin wertvolle Materialsammlungen als Quellen für phonetische Beschreibungen und Rekonstruktionen von verhältnismässig wenig Wert sind, was ich weiter unten mit ein paar Beispielen illustrieren werde.

Um möglichen Missverständnissen vorzubeugen, möchte ich in diesem Zusammenhang darauf hinweisen, dass weithin fehlende oder sonstwie vernachlässigte Transkriptionsübungen für angehende Forscher, sowie die mitunter bemerkbare Tendenz zu einem gewissen individualistisch geprägten Autodidaktismus in bezug auf Transkriptionserlernung, notwendigerweise den terminologischen und archivalen Notstand doch noch mehr vertiefen müssen als rein begriffsdefinitionale Unzulänglichkeiten. Die zum Teil sehr weit auseinandergehenden Beschreibungen und Transkriptionen ein und derselben Mundart, die man in den Mundartarchiven oft beobachten kann, beruhen wohl letzten Endes vorwiegend auf ungenügender Transkriptionsübung unter verantwortlicher Leitung trainierter Phonetiker.

Der norwegische Begriff 'offener Vokal' geht bekanntlich auf I. Aasen zurück, und seine Bedeutung kann in einem Satz kurz umrissen werden; so wenig kompliziert war der Begriff um 1850: Eine Reihe von Vokalen, die in den meisten der für Aasen als massgebend angesehenen Mundarten sowie in der von ihm erstrebten idealen neunorwegischen Sprache phonetisch offener oder tiefer als ihre engeren oder höheren Nachbarlaute waren, aber mit diesen verwandt auf Grund vorwiegend gemeinsamen Ursprungs⁴, werden dementsprechend offen genannt⁵. Aber der geniale Autodidakt und Wissenschaftler Aasen, der ohne Zweifel die allermeisten norwegischen Mundarten gründlicher und systematischer, besonders im vergleichenden Sinne, beobachtet hat als irgendeiner seiner späteren Kollegen (wenn das Wort *Kollege* hier überhaupt verwendbar ist), dürfte wohl schon vor 1850 eingesehen haben, was A.B. Larsen etwa zwei Generationen später folgendermassen formulieren sollte, mit dem Vokal *e* als Beispiel: „Hvad selve vokalsystemene angaar, er først at mærke, at de *e*'er som endnu er korte og i halvpopulært sprog kaldes aapne, er saa forskjellige i de forskjellige dialekter, at den lyd som én i sit eget maal kalder kort lukket *e*, vil en mand av anden dialekt kalde aapen *e*, og omvendt⁶.“

⁴ Vgl. qualitative Vokalentwicklungen wie altn. *i* zu neunorw. *i* und *ì* oder *e*, altn. *y* zu neunorw. *y* und *ÿ* oder *ø* u.dgl.

⁵ *Det norske Folkesprogs Grammatik*, Kria 1848, S. 8; *Norsk Grammatik*, 3. Ausg., Oslo 1965, S. 6.

⁶ „Vokalførlængelser i de norske bygdemaal,“ *MM* 1914, S. 153.

Für Aasen, der aus chronologischen Gründen nicht die Phonetik in unserem Sinne kannte, der aber ein ungemein feines Lautgehör besass, war daher der Begriff 'offener Vokal', wie die entsprechende Gegenbezeichnung 'geschlossener Vokal', allem Anschein nach wenig mehr als ein kurzer und leicht erlernbarer Terminus, dessen Benennung übrigens auch weitgehend in den alten, zu Aasens Zeiten vielfach herausgegebenen germanischen Schriftsprachen Stütze fand, wohl vor allem in der mittelhochdeutschen und der isländischen oder altwestnordischen: Die (früher nur langen) akzentuierten Vokale wurden in der Gelehrtensprache 'geschlossen' genannt, z.B. *ý*, während die übrigen Vokale 'offen' genannt wurden, z.B. *u*. Definiert hat Aasen die offenen Vokale, und zwar als einziger in eindeutiger Weise, wie wir sehen werden, wie folgt: „Den ene Lyd kan (man bemerke den Gebrauch des Modalverbs *kan*) kaldes den lukte, den anden derimod den aabne. Den lukte Lyd er den mest bekjendte og bestemte, da den *altid* bruges som Navn paa Vokalen, naar denne nævnes som Bogstav eller som Deel af en Stavelse“ (*NGr.*, S. 6, meine Kursivierung).

Nach Aasens Definition sind die offenen Vokale also ganz einfach die nichtalphabetischen Vokale, die in der jeweiligen Mundart verwendet werden, und es ist demnach klar, dass sein terminologischer Bezugsapparat auf dem Vokalismus qua System eher als auf partikularphonetischen Beobachtungen und Erwägungen beruht. Wenn diese klare und eindeutige ursprüngliche Definition von den bisherigen Forschern nach Aasen befolgt worden wäre, würden vorliegende Abhandlung und viele andere überflüssig sein; denn gegen Aasens alphabetische Erklärung können seriöse Einwände kaum erhoben werden, und, wie wir schon gesehen haben, auch nicht gegen die Benennung als solche, wohl aber gegen die späteren exegetischen Extensionen der Bedeutung, die besonders seit dem letzten Viertel des neunzehnten Jahrhunderts zum Vorschein kommen, und dann im heutigen Wirrwarr kulminieren.

Die Bezeichnung 'offener Vokal' die Aasen seinerseits in seiner gross angelegten *NGr.* sozusagen verselbständigte, ohne besondere Rücksicht auf die artikulatorisch-phonetische Wirklichkeit verschiedener Einzelmundarten, wurde von seinen Nachfolgern bis auf den heutigen Tag sowohl im Sinne Aasens als auch mit einem Inhalt, der nach den norwegischen Dialektologen rein phonetischer Bedeutung sein soll, also ohne Bezug auf das den jeweiligen Vokal enthaltende und bestimmende Vokalsystem, verwendet. Dazu sind allmählich sprachgeschichtliche Aspekte mit in das Bezugssystem eingeführt worden. Das Endergebnis ist, dass es für andere Sprachwissenschaftler als die norwegischen Mun-

dartforscher unmöglich (nicht lediglich sehr schwierig) scheint, die norwegische Mundartphonetik einigermaßen klar zu verstehen.

Mit Bezug auf den Begriff 'offener Vokal', so hat er, zusammen mit dem verwandten Begriff 'Öffnung', „fått ei sertyding i norsk målføregransking. Denne sertydinga har A. B. Larsen definera grundig. Likevel er meininga ... lite skjøna i andre nordiske land, og lite her i landet au, utan hjå dei få som driv med målføregransking“ (Hoff, S. 122). Aber selbst einige von diesen wenigen Forschern sind laut Hoff leider „for lite nøgne når dei brukar ordlaget 'open vokal' [und] A. B. Larsen [hat] ofte noko tungt mål, so han er *lett å mistyda*“ (S. 124, meine Kursivierung). „Lett å mistyda“ dürfte wohl so ziemlich 'schwer zu verstehen oder deuten' meinen, und zwar seitens der Fachkollegen, denn andere lesen wohl Larsens Schriften kaum. Aber der oft schwer verständliche Forscher Larsen soll trotzdem nach Hoff die Bezeichnung 'offen' gründlich definiert haben, wie wir oben gelesen haben. Und doch definiert Larsen nach Hoff's Erachten nicht immer richtig. Man liest mit einigem Erstaunen die folgende Richtigstellung von Hoff: „L[arsen] har ikkje heilt rett når han segjer at opning er overgang til det Aasen kallar opne vokaler“ (S. 130). Wenn Larsen „ganz recht“ hätte, würde es nämlich bedeuten, dass seine Bezeichnung 'offener Vokal' im grossen ganzen mit der identischen Bezeichnung von Aasen bedeutungsmässig zusammenfallen würde, was nach Hoff unmöglich ist, denn Aasen und Larsen meinen nach ihr nicht das gleiche mit offenem Vokal (S. 124).

Da diejenigen, die sich in bezug auf unseren Begriff unpräzise ausdrücken sollen, nicht genannt werden, und auch die terminologisch einwandfreie Gruppe von Mundartbeschreibern nicht, dürfte es einleuchtend sein, dass es wenig Zweck hätte zu versuchen, die Bedeutung des Begriffes soziologisch, das heisst aus der gesamten praktischen Verwendung des Wortes, zu erschliessen. Das bedeutet wiederum, dass wir eigentlich darauf angewiesen sind, unsere Analyse des umstrittenen Begriffes fast nur anhand der Schriften der von Hoff genannten terminologischen Wegbereiter J. Storm und A. B. Larsen vorzunehmen. Doch eine genaue und hinlänglich erschöpfende Analyse der sicher nicht wenigen Stellen in Storms und Larsens Schriften, auf die sich Hoff mitunter stützen dürfte, ohne ausdrücklich darauf hinzuweisen, finde ich in dieser Untersuchung nicht angebracht. Mir sind mit anderen Worten, zumindest vorläufig, Hoff's Aussagen und Definitionen und Schlussfolgerungen im eigentlichen Sinne die Hauptargumentationen, mit denen sich meine Untersuchung auseinandersetzt. Denn Hoff's führende Position in der heutigen norwegischen Mundartforschung dürfte wohl als unumstritten

gelten⁷. Ihre umfassende Definition der Terminus 'offener Vokal' muss deswegen heute wohl als die in Norwegen massgebende gelten, und sie, nicht Storm oder Larsen, repräsentiert heute sozusagen den Stand der Forschung auf diesem etwas komplizierten terminologischen Gebiet.

Während Aasen, wie wir oben gesehen haben, sowohl nach artikulatorischen als auch nach vokalsystematischen Prinzipien definiert, was von Hoff zweimal deutlich hervorgehoben wird (S. 124, 126), soll Larsen lediglich „ut frå dei fonetiske kjennemerka“ definieren, und es wird nachdrücklich gesagt, die Bezeichnung 'offener Vokal' gehöre nicht zu der Lautentwicklungsphonetik, sondern zu „den statiske fonetikken, skildring av ljodane og deira artikulatoriske og akustiske karakter“ (S. 124, vgl. S. 127, 141). Das dürfte wohl nicht anderes bedeuten können, als dass es in einer gegebenen Mundart offene und, um es neutral auszudrücken, nichtoffene Vokale gibt, die rein akustisch-artikulatorisch feststellbar sind. Und, noch wichtiger: ein gegebener Vokal kann mit Hinblick auf 'Offenheit' schon als Einzellaut, ohne Bezug auf das besondere dialektale Vokalsystem (wie bei Aasen) festgelegt werden. Und, vielleicht am wichtigsten: es soll Forscher geben, die die entsprechenden Analysemethoden beherrschen, zumindest zu beherrschen glauben.

Allen, die sich etwas mit phonetischen Studien befasst haben, ist wohl inzwischen klar geworden, dass hier entweder etwas nicht stimmt, oder dass die norwegischen Dialektologen anderen Phonetikern weit voraus sind. Man wird sich wohl nicht irren, wenn man auf die erste Schlussfolgerung als die wahrscheinlichere rät. Die methodologische Realität ist nämlich etwas weniger rosig als ihre Beschreibung, wie wir bald sehen werden.

Was für Kriterien besitzen denn die norwegischen Mundartphonetiker? Wie können sie bestimmen, ob ein gegebener Vokal 'offen' ist oder nicht? Bereits früh in ihrer Abhandlung (S. 124) gibt Hoff an, dass die Zungenspannung das Hauptkriterium sei: „Open vokal er ... verre å definera [als 'niedriger Vokal'], med di spursmålet om spaninga som hovudkriterium kjem inn.“ Drei Seiten später kommt dann die bis auf einen einzigen Satz vollständige Definition, die nach Hoff aus Storms und Larsens Schriften herauszulesen ist: „Vi har etter Storm og serleg Larsen lagt ei onnor meining [als Aasens] i open vokal. Det er vokaler som korkje fell saman med næraste høgre eller lågare vokal, med alfabetisk verde, men

⁷ Sie hat z.B. die theoretischen und praktischen Ausführungen und Zusammenfassungen über Phonetik und Phonemik betreut in *Norske målforeteklster*, S. 476—93. (Hrsg. v. O. Beito, Oslo 1963).

skil seg frå dei både ved at dei har mindre tungespaning og ein annan artikulasjonsgrad, som ligg lægre og ein grand lenger attende for framvokalane, høgre og lenger fram for bakvokalane“ (S. 127). Seite 129 kommt dann endlich die Aussage, die die Definition vervollständiget: „Larsens definisjon av opne vokaler er ikkje brukande om u o, som i artikulasjon må svara *omlag* til gno. bakre vokalar“ (meine Kursivierung)- obwohl sie zugegeben „millom dei alfabetiske verdiane“ liegen.

Über das Hauptkriterium Zungenspannung schreibt Hoff, dass, abgesehen von den offenen Vokalen, auch alle alphabetischen Tiefvokale („låge vokalar“), nämlich *æ*, *œ*, *å* und *a*, „med lita tungespaning“ ausgesprochen werden⁸, und dass wir in Norwegischen „nøgda med vokalartikulasjonar med lita tungespaning [hätten]. Det er dei opne vokalane“ (S. 125).

Es lässt sich nicht leugnen, dass Storms und Larsens angebliches Bezugssystem, so wie es Hoff in ihrer Abhandlung geschildert hat, doch ziemlich kompliziert aussieht, jedenfalls erheblich komplizierter als Aasens. Dies ist also das 'System', dessen Analyse hier unternommen werden soll.

Fassen wir vorerst die Kriterien kurz zusammen, die in Hoff's Abhandlung zur Verwendung kommen:

1. Der Grad der Zungenspannung: mehr vs. weniger.
2. Alphabetische vs. nichtalphabetische Aussprache.
3. Die relative Artikulationsstelle.
4. Die angenommene altnordische Aussprache.
5. Hintervokal vs. Vorder- oder Zentralvokal.
6. Tiefvokal (*æ*, *œ*, *å*, *a*), vs. Hochvokal (oder Nichttiefvokal).

Man wird zugeben müssen, dass dieses Bezugssystem so uneinheitlich wie wohl möglich ist. Kein Wunder, dass nur einige wenige norwegische Mundartforscher es zu meistern imstande sein sollen. Eins steht jedenfalls fest in bezug auf diese Kriterienliste: nur Punkt 1, 5 und 6 dürften als rein phonetische Kriterien gelten, während die übrigen Punkte sich offensichtlich doch auf das Verhältnis zwischen Einzelvokalen oder Vokalreihen und dem gesamten Vokalsystem beziehen. Der Unterschied zwischen Aasen und Larsen, den Hoff festzustellen glaubt, muss deshalb im grossen ganzen abgelehnt werden.

Das Kriterium der Zungenspannung wird nicht nur von den nor-

⁸ Dagegen Kolsrud in *Norsk ljoskrift*, S. 25: „Dei låge vokalar kann ha full artikulasjonsspaning.“

wegischen Mundartforschern benutzt, sondern auch von vielen Grammatikern, die die Standardsprache *nynorsk* beschreiben, z.B. von L. Heggstad: „Vokalane *e, i, o, u* og *y* hev tvo slag uttale. Trong uttale er den me brukar når me nemner ljoden åleine ... Open uttale er ein slakkare uttale av vokalene, soleis at *e* nærmer seg til *æ*, *i* til *e*, *o* til *å*, *u* til *o*, og *y* til *ø*. Lang og open er vokalene *i: å lesa, å vita, å sova, ein sumar, å vyrda ...*“⁹. Man sieht, dass Heggstad in Anlehnung an Aasens Definitionen, aber in deutlichem Gegensatz zu Larsens und Hoff's, erstens die einzelnen Vokale anführt, die verschieden ausgesprochen werden, sodass nur Kriterium 1. und 2. verwendet werden. Zweitens genügt bei Heggstad, wie bei Aasen, eigentlich das Kriterium der alphabetischen vs. nichtalphabetischen Aussprache allein, um festzustellen, ob der jeweilige *i*-Laut, *y*-Laut usw. offen oder eng ist. Man bemerke weiter, dass Heggstad im Gegensatz zu Hoff die Hinterzungenvokale *u* und *o* als offen bezeichnet, d.h., Kriterium 4 spielt für seine Beschreibung keine Rolle. Für Aasen und Heggstad gilt also die Opposition 'eng': 'offen' nur für sechs bzw. fünf genannte Vokale, und der Begriff 'offener Vokal' kann bei beiden als die nichtalphabetische Aussprache von *i, e, y, (ø)*¹⁰, *u* und *o* definiert werden. Es bleibt nur die Frage, ob Heggstads phonetische Beschreibung 'gespannt' vs. 'ungespannt' (*slakk*) der sprachlichen Wirklichkeit als angemessen betrachtet werden darf.

Bekanntlich ist der Gegensatz gespannt: ungespannt (*tense: lax, narrow: wide*) unter den verschiedenen leitenden Phonetikern sehr umstritten¹¹. D. Jones verhält sich noch skeptisch, fast ablehnend gegenüber der Opposition *tense: lax*, wie er in seinem *Outline* eingehend ausführt: „It is not by any means certain that this mode of describing sounds really corresponds to the facts¹².“ Insbesondere sei der Begriffsgegensatz schwer zu applizieren bei anderen Vokalen als den 'engen' *i, y* und *u*: „It is generally advisable to apply the terms *tense* and *lax* only to the case of close vowels. It is extremely difficult to determine in the case of the opener vowels whether the sensation of 'tenseness' is present or not, and there is in regard to some vowels considerable difference of opinion on the subject¹³.“ Es scheint erwähnenswert, dass die massgeblichen Phonetiker kaum dem Gebrauch des Begriffes 'lang und ungespannt' (*lang og*

⁹ *Norsk grammatikk*, mindre utgåve, 5. utg., Oslo 1930, S. 5; vgl. Heggstads *Norsk grammatikk*, større utgåve, 2. utg., Oslo 1931, S. 25.

¹⁰ Für *nynorsk* gilt anscheinend die Opposition /ø/ : /œ/ nicht.

¹¹ Vgl. O. Jespersen, *Fonetik*, Kopenhagen 1897/99, besonders S. 451.

¹² *An Outline of English Phonetics*, 9th ed., Cambridge 1960, S. 39.

¹³ D. Jones, S. 40. Die diagrammatische Klassifizierung findet man S. 64.

open) zustimmen würden. E. Fischer-Jørgensen sagt z.B. ausdrücklich: „En forskel mellem spændte og slappe vokaler finder man fx. i nordtysk *bieten: bitten* ... En lignende forskel har man i engelsk *bead: bid* ... og, med noget mindre forskel imellem spændt og slap vokal, i norsk og svensk, også her forbundet med en længdeforskel, for eksempel norsk *fin: Finn, lyne: lynne*¹⁴.“ Auch Storm, der Gesetzgeber der norwegischen Mundartforscher, würde anscheinend nicht den phonetischen Gegensatz ‘lang und gespannt’: ‘lang und ungespannt’ anerkennen. Jedenfalls wird der Gegensatz nicht erwähnt in *Norvegia* 1, wo er schreibt: „Endelig kan hver Vok. udtales mere eller mindre ‘spændt’ eller ‘slapt’; den slappe udtale findes især ved korte ubetonede Vok. ... i mindre Grad ved betonedede korte ...¹⁵“ Nach Storm sind die zwei Begriffspaare ‘eng’: ‘offen’ und ‘gespannt’: ‘ungespannt’ in Wirklichkeit als verschieden oder nichtsynonym anzusehen. Das dürfte aus seinen Definitionen ziemlich klar hervorgehen: „Vokalerne kan være lukkede eller aabne; til hver lukket Vok. svarer alm. en aaben ... Den aabnere Udtale frembringes ved aabnere Mundstilling, navnlig ved Sænkning af Tungen eller Aabning af Læberne¹⁶.“ Die ungespannte Aussprache dagegen wird nach Storm durch eine „svagere Aabning“ besonders von engen Vokalen hervorgebracht, „hvorved Lyden bliver noget dunklere end den ‘spændte’.¹⁷“

Nach Storm kann, wie wir gesehen haben, ein jeder (*hver*) Vokal mehr oder weniger gespannt oder ungespannt ausgesprochen werden; nach Hoff (und Larsen?) sollen dagegen sowohl die langen als auch die kurzen ‘offenen’ Vokale mit wenig Zungenspannung ausgesprochen werden, und der Gegensatz zu Storm tritt klar zutage in Hoff’s kategorischer Aussage: „Men elles er ikkje slapp uttale knytt berre til stutte ljodar i noko norsk mål.“ (S. 125). Die Definitionsverschiedenheit bei Storm und Hoff lässt sich wohl kaum überbrücken, ohne dass dabei schwerwiegende Antinomien entstehen. Hoff müsste, wenn sie Storms Definitionen in ihre eigenen aufnehmen sollte, z.B. mit den folgende Begriffen operieren:

1. Eng und gespannt (= gespannt und gespannt): *lit* f. ‘Vertrauen’.

¹⁴ *Almen fonetik*, 3. udg., 2. oplag, Kopenhagen 1962, S. 53, meine Kursivierung, abgesehen von den Beispielen.

¹⁵ *Norvegia* 1. Kria 1908, S. 151; vgl. S. 154 im gleichen Werk: „En svagere Aabning frembringer den slappe Udtale især af lukkede Vokaler, navnlig korte og ubetonede. Denne Forskjel er ikke lige tydelig ved alle Vokaler; tydeligst ved de høieste ... og de laveste ...“

¹⁶ *Norvegia* 1, S. 153. Vgl. Storms Vokalbeschreibungen S. 25, wo unter anderem *å* und *æ* als enge Vokale beschrieben werden.

¹⁷ *Norvegia* 1, S. 154.

2. Eng und ungespannt (= gespannt und ungespannt): *litt* adj. 'wenig'.
3. Offen und gespannt (= ungespannt und gespannt): *lit* m. 'Farbe'.
4. Offen und ungespannt (= ungespannt und ungespannt): *litt* adj. neutr. 'farbig'.

Das Gespanntheitskriterium bei Hoff scheint also auf anderen Voraussetzungen zu beruhen als auf denjenigen, welche Storms (und wohl auch Larsens) phonetischer Systematik unterlagen. Dies braucht uns doch an sich nicht zu befremden, solange auch Hoff's Definitionen praktisch brauchbar sind. Diese Problemstellung werden wir nun analytisch und praktisch zu klären versuchen. Vorerst muss aber darauf hingewiesen werden, dass Larsen sich sogar noch zwei Jahre vor seinem Tode zu Aasens Definition der offenen Vokale bekannte: „Når jeg altid har anvendt og anvender dette og dertil hørende uttryk ['åpning'], så er det bare fordi Aasen og (nøiere fonetisk begrænset) Storm bruker adj. *åpen* om de vokaler som opstod således; jeg vet ingen forbindelse mellem dette ords betydning i anden anvendelse hverken med disse vokalers artikulatoriske og akustiske egenskaper eller med den måde hvorpå overgangen skedde¹⁸.“ Dies ist wohl die Aussage, deren Gültigkeit Hoff verneint, wenn sie schreibt: „L. har ikkje heilt rett når han segjer at opning er overgang til det Aasen kallar opne vokaler.“ (S. 130).

Es muss aber zugegeben werden, dass Larsen dieser seiner angeblich von Aasen übernommenen Definition der offenen Vokale mindestens einmal nicht treu gewesen ist. Das heisst, er kommt einmal als Phonetiker in Konflikt mit der Aasenschen Definition, wenn er über die Phoneme /ø/ und /œ/ in den Mundarten von Sunnmøre schreibt: „Ivar Aasen benævner (*Søndm. Gramm.* § 8) ... den første sort *æ* de lukte vokaler, den sistnævnte *ø* de aapne, tiltrods for at vokalenes egen beskaffenhet staar i motsætning til navnene¹⁹.“ Hoff stimmt Larsens Aussage zu, wenn sie schreibt: „I røynda er denne *ø* (i *løde* f.) høg og „trong“, medan *ö* i *löde* v. (Aasens 'lukte eller mindre fremskudte' *ø*) er meir eller mindre djup og slapp (*æ* eller *ö*)“ (S. 126).

Wir wollen jetzt versuchen, einige Phoneme, insbesondere die Phoneme /ø/ und /œ/, in bezug auf die Begriffsopposition 'eng': 'offen' zu bestimmen, wie diese von Hoff definitionell dargestellt wird. Es muss von vornherein zugegeben werden, dass /ø/ in der Mundart von Volda phonetisch gesehen höher als /œ/ ist, aber nach Hoff's Definition der offenen Vokale ist das ja kein eigentlicher Einwand dagegen, /ø/ als offen im Gegensatz zu

¹⁸ A. B. Larsen, *Sognemålene*, Oslo 1926, S. 13, Fussnote 1.

¹⁹ „Vokalførlængelser i norske bygdemaal“, *MM* 1914, S. 164.

/œ/ zu bezeichnen. Liegt doch z.B. ein offener Vokal oft höher als der entsprechende nichtoffene Vokal, nach ihrer Definition (S. 127). Aber der Begriff 'höher' bedeutet nach Hoff nicht notwendigerweise 'enger'; hier könne uns nur das 'Hauptkriterium' gespannt vs. ungespannt weiter helfen.

Die folgenden nichtdiphthongischen Vokale werden von Hoff für die Volda-Mundart, Aasens eigener Mundart nahverwandt, aufgestellt (die übrigen 'Vokalphoneme' sind in Wirklichkeit phonetisch als Diphtonge zu betrachten, was Hoff auch zugibt):

Reihe 1.	ì	ỳ	ù
„ 2.	e	ø	o
„ 3.	æ	œ	å
„ 4.		a	

Nach Aasen (und Larsen?) sind die Vokale der Reihen 1. und 2. offene Vokale, d.h. ihre Aussprache ist nicht alphabetisch. Dagegen haben die Vokalreihen 3. und 4. alphabetische Aussprache, sind also demnach nicht-offene Vokale. Die Vokale der verschiedenen Reihen liegen alle auf der gleichen Höhe, wie die Phonetiker sagen würden, d.h. wiederum, dass sie jeweils mit der gleichen Mundöffnung ausgesprochen werden. Dies ist offensichtlich eine symmetrische und wohl auch eine dem natürlichen Sprachgefühl nach angemessene Beschreibung²⁰. Dagegen geraten Hoff und Larsen (Hoff nach ihren eigenen Definitionen und Larsen durch seine Behauptung, dass er den Terminus 'offener Vokal' genauso wie Aasen verwende) notwendig in Konflikt mit ihrer eigenen Systematik.

Wir werden im folgenden die verschiedenen Monophthonge der Volda-Mundart vom Gesichtspunkt der von Hoff aufgestellten Kriterien bestimmen, soweit es geht. Das Symbol + in unserer Matrize bedeutet, dass der erste Begriff der jeweiligen Begriffspaare in Frage kommt, während das Symbol ./ auf den letzten Terminus weist. Nur die Begriffspaare werden hier benutzt, die genügen, um die Antinomien klarzumachen. Nur die positiven Termini werden angeführt, so dass z.B. zum Begriff 'Zungenspannung' der Gegenpol 'Nichtzungenspannung' oder 'wenig Zungenspannung' gehört.

Bei dieser Tafel fällt zunächst auf, dass in der Reihe 1. (siehe Reihendiagramm oben) nur ì und ỳ, nicht aber ù, 'offen' sind, und in der Reihe 2. nur e offen ist, nicht ø und o, denn ø, im Gegensatz zu e und o, soll ja gespannte Artikulation haben; und o soll eine Aussprache haben, die der

²⁰ Vgl. W. G. Moulton, „Dialect Geography and the Concept of Phonological Space,“ *Word* 18, S. 24—25 (1962).

	i	ÿ	ù	e	ø	o	æ	œ	â	a
1. Zungenspannung	·/·	·/·	·/·	·/·	+	·/·	·/·	·/·	·/·	·/·
2. Alphab. Ausspr.	·/·	·/·	·/·	·/·	·/·	·/·	+	+	+	+
3. Altnord. Ausspr.	·/·	·/·	+	·/·	·/·	+	?	?	?	?
4. Hintervokale	·/·	·/·	+	·/·	·/·	+	·/·	·/·	+	+
5. Tiefvokale	·/·	·/·	·/·	·/·	·/·	·/·	+	+	+	+
Offene Vokale (H)	+	+	·/·	+	·/·	·/·	?	+	?	?

altnord. nicht allzu fern sei. Weiter sind in Reihe 3. und 4. *æ*, *a* und *â* Tiefvokale, die wohl „lita tungespaning“ aufweisen, wie die offenen Vokale, die aber alphabetische Aussprache haben, im Gegensatz zu den offenen Vokalen. Andererseits wird das Phonem /œ/ trotz seiner tiefen, alphabetischen Aussprache 'offen' genannt; und, wie wir oben gesehen haben, das Phonem /ø/ wird trotz seiner nichtalphabetischen Aussprache und obwohl es auf dem gleichen Öffnungsplan wie das offene *e* liegt, als 'eng' oder 'gespannt' bezeichnet. Statt sechs offener Vokale nach Aasens Definition bleiben nach Hoff vier, und einer von diesen, ø, muss wegen angeblicher Zungenspannung 'eng' sein, aber zugleich wegen nichtalphabetischer Aussprache 'offen'. Es ist natürlich möglich, dass Hoff vergessen hat zu fragen, welcher von den zwei ø-Lauten in der Volda-Mundart alphabetische Aussprache habe. Die richtige Antwort auf diese Frage hätte vielleicht dazu geführt, dass das Phonem als 'ungespannt' beschrieben würde, denn die Opposition 'gespannt' vs. 'ungespannt' ist seitens sowohl Phonetiker als auch unbefangener Leute in praktischer Lautbeschreibung sehr schwer zu verwenden, besonders wenn es darum geht, durch diesen vermeintlichen Gegensatz den Unterschied zwischen zwei langen Vokalen zu erklären. Meines Wissens hat kein einziger Phonetiker vor Hoff die Existenz einer langvokalischen Opposition 'gespannt': 'ungespannt' behauptet, weder für norwegische Mundarten noch für andere Sprachen, was wohl dafür sprechen möge, dass man, besonders im Hinblick auf die Ausbildung jüngerer Forscher auf diesem ungemein schwierigen Gebiet, vorerst äusserste Vorsicht walten lasse.

Am Ende muss kurz darauf hingewiesen werden, dass trotz der von Hoff behaupteten *tense/lax*-Opposition zwischen langen Vokalen, andere Dialektologen grosse Schwierigkeit mit dem Heraushören dieser Verschiedenheit gehabt haben; besondere Schwierigkeit scheint ihnen der Gegensatz /ø/ : /œ/ bereitet zu haben. Z.B. hat O. Skulerud vor 1934 diesen Gegensatz in den Sunnmøre-Mundarten kaum bemerkt, was aus

dem Umstand hervorgeht, dass er in zwei längeren Abhandlungen die anderen engen und offenen Vokale im grossen ganzen richtig verzeichnet, dagegen nicht die zwei \emptyset -Laute²¹. In einer sehr umfangreichen Wortsammlung aus Vanylven, Sunnmøre, die er auf Karten phonetisch ausgeschrieben hat, findet man zwar die zwei Laute angeführt, aber so unsicher scheint sein Ohr noch in den vierziger Jahren gewesen zu sein, dass seine Transkriptionen hinsichtlich des \emptyset/\emptyset -Gegensatzes zumindest als sehr unzuverlässlich und unbefriedigend zu bezeichnen sind²². So gibt er z.B. für das Wort *lø:ðe* f. 'Scheune' mit dem engen Vokal \emptyset die folgenden drei Transkriptionen: *lø:ðe*, *lö:ðe*, *læ:ðe*, und für das Wort *læ:ðe* v. 'laden' die drei gleichen Varianten. Dieselbe Unsicherheit bekundet sich auch für zahlreiche andere Wörter, so z.B. für *fjø:s* n. 'stall': \emptyset : \emptyset :, und \emptyset :. Der phonematische Unterschied zwischen $|\emptyset/|$ und $|\emptyset/|$ scheint also in Wirklichkeit sehr schwer hörbar, insbesondere für Dialektologen, die, wie Skulerud und Hoff²³, aus anderen Mundartgebieten stammen.

Ich glaube, im Vorhergehenden demonstriert zu haben, dass die von Hoff behauptete Opposition 'gespannter' vs. 'ungespannter' Vokal, objektiv gesehen, als „Hauptkriterium“ für den Gegensatz 'enger' vs. 'offener' Vokal wenig brauchbar ist, besonders, wenn der Begriffsgegensatz 'alphabetische' vs. 'nichtalphabetische' Aussprache als ein fester Bestandteil des diesbezüglichen Definitionsapparates weiter gelten soll. Es scheint mir auch verfehlt, die (vermeintliche) altnordische Aussprache von gewissen Vokalen als Bestandteil eines sogenannten statisch beschreibenden phonetischen Begriffsystems beizubehalten. Die einzige eindeutige Terminologie ist soweit die von Aasen geschaffene, die auch,

²¹ „Av ordtilfanget på Sunnmøre,“ *Helsing til Olav Midtum*, Oslo 1933, S. 60; „Um tviljoding av vokaler i bygdemåli på Søre Sunnmøre,“ *Studia germanica tillägnade Ernst Albin Kock*, Lund 1934, S. 328 ff.

²² Diese Sammlung befindet sich im Mundartarchiv der Universität Bergen. Sie ist ungemein reichhaltig in bezug auf Wortgebrauch, Sprichwörter, Redewendungen u.s.w. Nur bedarf sie einer umfassenden Korrektur, was die phonetischen Notationen betrifft. Hoffentlich kann eine solche Korrektur noch unternommen werden, ehe die betreffende Mundart sich zu sehr verändert hat, um als Grundlage für eine umfassende Neutranskription dienen zu können.

²³ Hoff transkribiert in ihrer Abhandlung das Wort *øl* n. 'Bier' mit 'engem' Vokal, \emptyset , während z.B. Larsen für dieses Wort den 'offenen' Vokal \emptyset für die Sunnmøre-Mundarten anführt (*MM* 1914, S. 167). In diesem Falle ist es Larsen, der die richtige phonetische Transkription gibt. In allen Mundarten von Sunnmøre, die noch den Gegensatz \emptyset : \emptyset kennen, sagt man noch heute [\emptyset :l], d.h. mit alphabetischem \emptyset -Laut. Nur Mundartspracher, die den Gegensatz \emptyset : \emptyset neutralisiert haben, sagen heute [\emptyset :l].

wir gesehen haben, Larsen am Lebensende als für sich verbindlich angesehen hat. Ich möchte daher nachdrücklich empfehlen, dass die norwegischen Dialektologen sich weiterhin dieser Aasenschen Terminologie bedienen, mit den notwendigen Extensionen.

Eine mögliche Alternative, die doch wohl zu stark im Gegensatz zur Tradition stehen würde, wäre, den Begriff 'offener Vokal' im internationalen phonetischen Sinne zu verwenden. Die beiden von mir empfohlenen terminologischen Systeme sind jedenfalls hinreichend klar und eindeutig, um auch von anderen als ausschliesslich norwegischen Dialektologen verstanden zu werden; und in der Mundartkunde, wie in der Wissenschaft überhaupt, geht es ja auch darum, oder sollte es darum gehen, die wissenschaftlichen Erörterungen und Ergebnisse einem möglichst weiten Kreis von interessierten Kollegen zugänglich zu machen.

Dadurch, dass sie die herkömmlichen norwegischen Begriffe und Definitionen restlos kritisiert haben und auf diese Weise die Dialektologin Hoff zur Stellungnahme bewegen konnten, haben sich nicht zuletzt der Phonetiker Selmer und der Linguist Haugen dauernde Verdienste auch auf dem Gebiet der norwegischen Mundartkunde erworben. Hoffentlich werden sich bald auch in Norwegen Phonetiker, Linguisten und Dialektologen zu einer Zusammenarbeit bequemen, die nicht nur den hier besprochenen mundartphonetischen terminologischen Notstand beheben, sondern auch jedes der drei speziellen Forschungsgebiete positiv beeinflussen könnte. Das würde z.B. am Ende auch dazu führen, dass die sprachwissenschaftlich isolierende bisherige Bezeichnung 'norwegische Mundartphonetik' aus dem linguistischen Glossarium verschwinden würde.

THORSTEN ANDERSSON

Luntertun i Reinke de Vos

I den medellågtyska år 1498 i Lübeck tryckta rävdikten Reinke de Vos, populär långt fram i tiden och översatt till flera språk, berättas bl.a. om hur Reinke av sina vedersakare bland de andra djuren, däribland katten Hintze, anklagas inför lejonet-kungen, hur han till följd därav blir fängslad men hur han genom sin list lyckas förmå lejonet att frige honom. När Hintze får höra, att Reinke har släppts fri och vunnit lejonets gunst, blir han förskräckt och utbrister:

»Ik wolde, dat ik were to Luntertune.»¹

Innebörden av dessa ord är klar: katten önskar sig långt bort, utom räckhåll för räven. Vad (to) *Luntertune* egentligen avser, har däremot vållat rävdiktens kommentatorer huvudbry.

I allmänhet har *Luntertun i Reinke de Vos* antagits syfta på London, en tanke som förefaller gå tillbaka på en tveksam gissning av Gottsched i hans 1752 utgivna högtyska prosaöversättning av dikten:² »Was dieß Wort bedeute, habe ich noch nicht herausbringen können. Vielleicht soll es London town heißen.»³ Ett förslag som framförts, att kanske en småstad Landrethun i Picardie i norra Frankrike avses, har inte vunnit någon anklang (Teirlinck aa s. 160). I stället upprepas och stabiliseras så småningom identifikationen med London. I sin utgåva av den lågtyska dikten 1867 slår A. Lübben fast: »*Luntertun*, London, = London (in der

¹ Reinke de Vos. Nach der Ausgabe von F. Prien herausgegeben von A. Leitzmann mit einer Einleitung von K. Voretzsch, 3. durchgesehene Aufl. mit Vorwort von W. Steinberg (Halle/Saale 1960, Altdeutsche Textbibliothek 8) v. 2612 (s. 96; bok 1, kap. 31).

² Gottscheds Reineke Fuchs. Abdruck der hochdeutschen Prosa-Uebersetzung vom Jahre 1752 (Halle 1886, Quellenschriften zur neueren deutschen Litteratur 1) s. VI.

³ Om uppfattningen av *Luntertun i Reinke de Vos* se Is. Teirlinck De toponymie van den Reinaert (Gent 1910—12, Koninklijke Vlaamsche academie voor taal en letterkunde, Reeks 3: 19) s. 160 f.

franz. Form Londres)-town.»⁴ Han introducerar därmed den fransk-engelska hybridformen⁵ i Reinke de Vos-kommentarerna.⁶

Vid medeltidens slut, just vid den tid då Reinke de Vos publicerades i Lübeck, fanns i Skåne en stad, som hette *Luntertun*, belägen vid Rönne å, nära dess mynning i Skälderviken. Staden ägde bestånd endast fram till 1516, då invånarna blev ålagda att flytta till Ängelholm, som anlades lite längre in utefter ån.⁷ Numera finns *Luntertun* kvar som namn på en gård och ett fiskeläge i Barkåkra sn, Bjäre hd, Krist. l. Den senmedeltida staden hade dubbelnamn, såsom brevet med de älsta beläggen visar: *jn opido Rynestath alio nomine Luntertun dicto, in dicto Rynestath seu Luntertun, Annexio Rynestadh sive Luntertun* 1471 Lunds ärkestifts urkundsbok 4 s. 129 f. avskr. 1494.⁸

Om vi bortser från en notis i Götheborgske Spionen 1766,⁹ dröjde det länge, innan *Luntertun* i Reinke de Vos kom att sammanställas med det exakt motsvarande namnet i Skåne, som rävdiktens kommentatorer uppenbarligen inte känt till. Vid behandlingen av det göteborgska vårdshusnamnet *Luntantu* nämner Hj. Lindroth¹⁰ i förbigående nyssnämnda notis från 1766 men avvisar utan närmare motivering kombinationen av *Luntertun* i Reinke de Vos med det skånska stadsnamnet: diktens *Luntertun* »har säkert intet med Sverige att skaffa», vartill Lindroth fogar upplys-

⁴ Reinke de Vos nach der ältesten Ausgabe (Lübeck 1498). Mit Einleitung, Anmerkungen und einem Wörterbuche von A. Lübben (Oldenburg 1867) s. 345.

⁵ Jfr f.ö. redan tidskriften Götheborgske Spionen 1766 s. 133.

⁶ Teirlinck (aa s. 161), som ansluter sig till identifikationen med London (se även aa karta s. XLVII), söker stödja *r*-formen med en parallell: »Op dezelfde wijze ontstond naast den ouderen vorm van den Engelschen plaatsnaam *Lunderthorpe* dien van *Londonthorpe*» (med hänvisning till R. E. Zachrisson A Contribution to the Study of Anglo-Norman Influence on English Place-Names, LUÅ NF Avd. 1, 4: 3, 1909, s. 144). Något stöd för antagandet av en ombildning av *London-town* till ett *Londres-town* föreligger inte här. Äldre *Lundetorp*, *Lundthorp*, *Lunderthorp* motsvaras av modernt *Londonthorpe*, »which seems to be due to the analogy of London», dvs. bör ses som en folketytologisk omändring (Zachrisson as).

⁷ Om *Luntertuns* historia se I. Andersson *Luntertun och O. Källström Kyrkan i Luntertun*, bilagor till K. Enghoff *Ängelholm 1516—1916. Översikt av stadens fyrahundraåriga historia* (Ängelholm 1929), vidare O. Källström i *Fornv.* 22, 1927, s. 286 ff.

⁸ Se vidare Skånes ortnamn (SkO) A 3, Bjäre härad och Ängelholms stad av B. Pamp (1964) s. 32. Jfr nedan n. 11.

⁹ Anonym förf. i Götheborgske Spionen 1766 s. 118.

¹⁰ OGB 2 (1925—29) s. 58 n. 2. Om namnet *Luntantu* se vidare C. S. Lindstam Göteborgs gatunamn, 2:a uppl. (Gbg 1962) s. 222 f.

ningen, att i den svenska översättningen av Reinke de Vos i stället har insatts *Mora* liksom i den danska *Ringsted*.

Lunbertun i Reinke de Vos har på senare tid blivit föremål för mer ingående diskussion. Det har skett i samband med Bengt Pamps undersökning av ortnamnen i Bjäre härad, där *Lunbertun* är beläget. I en uppsats om det skånska *Lunbertun* gör Pamp — med all reservation — gällande, dels att *Lunbertun* i räveposet syftar på London (i en antagen lågtysk form, vilken skulle gå tillbaka på en fransk-engelsk hybridform *Londres-town*, som tidigare Reinke de Vos-kommentatorer räknat med), dels att *Lunbertun* i Skåne är uppkallat efter London (i den lågtyska form, som Pamp vill se belagd i Reinke de Vos). Samhället Rynestath — *Lunbertun* anses ha blivit stad i samband med ett tillfälligt uppsving vid 1400-talets mitt, under Hansans storhetstid; den kyrka som byggdes vid denna tid visar direkt eller indirekt stilinflytande från Lübeck och Hansan. Under dessa betingelser skulle enligt Pamp staden, vars gamla namn han anser vara *Rynestath*, av nordtyska sjömän eller köpmän ha uppkallats efter London, kanske med ironisk aksent.¹¹

Den av Hj. Lindroth tidigare i förbigående antydda men avvisade möjligheten, att *Lunbertun* i Reinke de Vos helt enkelt syftar på den skånska staden, har på nytt framförts av en fackman inom lågtysk språkvetenskap, William Foerste.¹² Pamp diskuterar i sin uppsats utförligt de båda förslagen att identifiera *Lunbertun* i rävdikten: London och *Lunbertun* (s. 48 ff.). Mot den senare identifikationen invänder han till att börja med, att det för den lågtyske bearbetaren av den neder-

¹¹ B. Pamp i SOÅ 1959—60 s. 46 ff. (de historiska uppgifterna bygger på ovan n. 7 anf. arbeten). I SkO A 3 s. 32 är Pamp något mera tveksam beträffande uppkallelseteorin. Orsaken är ett i uppsatsen förbisett omnämnande av *Lunberthun* från 1303 (DD 2: 5 s. 241). Urkunden från 1303 är emellertid känd endast i regest av Huitfeldt (o. 1600) och säger således inget om vilket av de båda namnen *Rynestath* och *Lunbertun* som var gängse vid 1300-talets början (se härtill B. Ejder i SOÅ 1966 s. 54).

¹² Personligt meddelande till Pamp i dennes uppsats s. 47 f., vidare W. Foerste Von Reinaerts Historie zum Reinke de Vos, i samlingsvolymen Münstersche Beiträge zur niederdeutschen Philologie (Köln & Graz 1960, Niederdeutsche Studien 6) s. 128 n. 23. På sistnämnda ställe, som Pamp inte hunnit citera i sin uppsats, anför Foerste som indicium på att den lågtyske bearbetaren härstammar från Lübeck bl.a. »die wahrscheinlich nur an der Ostseeküste, vor allem natürlich in Lübeck bekannte Redensart *Ik wolde, dat ik were to Lunbertune* . . ., d.h. 'am Ende der Welt', eigentlich in der kleinen schonischen Stadt Lunbertun . . ., die vom Blickpunkt des Lübecker Bürgers am äußersten Rand der bewohnten Welt liegen mochte.»

ländska rävfabeln borde ha varit rimligare att välja »en i Nordtyskland mer allmänt känd ort än den säkerligen mycket obetydliga skånska staden» (s. 48). Genom att undersöka, vilka av namnen i den lågtyska versionen som saknas i den nederländska och alltså troligen insatts av den lågtyske bearbetaren, kommer Pamp till den slutsatsen, att namnen fördelar sig på två grupper: dels namn i Lübecks närhet, dels namn på allmänt kända platser (Frankrike, Jerusalem osv.). Ehuru Pamp själv — som förutsättning för sin hypotes, att den skånska staden uppkallats med ett lågtyskt namn på London — räknar med intima förbindelser mellan Nordtyskland och Skåne och antar, att Luntertun »med all sannolikhet besökts av hanseatiska köpmän», skulle enligt hans mening fabelns Luntertun, om det åsyftade staden i Bjäre, vara helt enastående, eftersom »den stora allmänheten i Nordtyskland ... säkerligen aldrig känt till den» (s. 49). På denna punkt förefaller dock de härovan kort antydda historiska förhållandena peka åt motsatt håll. Det får väl nämligen anses sannolikt, att borgerskapet i en hansestad som Lübeck har känt till en stad, som dess egna köpmän får antas ha besökt. Sakligt sett finns det av allt att döma ingenting att invända mot att identifiera *Luntertun* på det aktuella stället i Reinke de Vos med den skånska staden. Fastmer skulle Luntertun här passa alldeles ypperligt, eftersom den lågtyske bearbetaren bör ha avsett att låta Hintze önska sig till en plats, som var känd men som låg »utom räckhåll» (jfr W. Foerste enligt n. 12 ovan).

Medan det skånska stadsnamnet *Luntertun* är formellt identiskt med rävdiiktens (*to*) *Luntertune*,¹³ bereder det avsevärda svårigheter att förklara detta såsom en mlt. form för *London*, som ytterst skulle härröra från en fransk-engelsk blandform *Londres-town*. Pamp (aa s. 50) nämner en »saxisk» namnform *Ludentun*, dvs. en bland de namnformer, som brukades av anglosaxarna.¹⁴ Ur en variant till detta engelska *Ludentun*, med en franskinfluerad förled *Londres-*, skulle ett mlt. *Luntertun* ha uppstått.¹⁵ Såsom framgår av Pamps resonemang, är de ljudhistoriska

¹³ Dativändelsen *-e* utsätts i mlt. ofta även i främmande ortnamn, se K. G. Ljunggren Undersökningar över nordiska ortnamns behandling i medellågtyskan och medellågtyska drag i gamla nordiska ortnamn (LUÅ NF Avd. 1, 33: 7, 1937) s. 71.

¹⁴ I. Taylor Names and their Histories. A Handbook of Historical Geography and Topographical Nomenclature, 2nd ed., rev. (London 1898) s. 176 (»London ... was known to the Romans as *Londinium*, and to the Saxons as ... *Ludentun* ...»), Teirlinck aa s. 161. Beträffande äldre namnformer av *London* se f.ö. E. Ekwall The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names, 4th ed. (Oxford 1960) s. 303, dens. Street-Names of the City of London (Oxford 1954) s. 35.

¹⁵ Som en bidragande orsak till en namnform med *-r-* i stället för *-n-* tänker sig Pamp (aa s. 50 n. 1) en dissimilatorisk tendens i en form med tre *n*.

svårigheterna betydande, och framför allt är kruxet, såsom han också själv framhåller, att mlt. källor inte uppvisar något som helst spår av en sådan form av stadsnamnet *London*. Inte ens någon lågtysk sammansättning med *-tun* kan han f.ö. påvisa. Stadsnamnet skrivs i hanseatiska handlingar *Londen*, *London*, *Lunden* o.d.¹⁶ Pamp söker förklara bristen på belägg, som skulle stämma överens med *Luntertun* i Reinke de Vos, genom att anta en motsättning mellan en mera engelskpåverkad form i den hanseatiska affärsvärlden och en annan form, som vi skulle ha det enda bevarade exemplet på just i Reinke de Vos.¹⁷

Försöket att förklara *Luntertun* i Reinke de Vos såsom syftande på *London* är som synes starkt hypotetiskt och knappast övertygande. Med fullt fog håller också W. Foerste i en anmälan av Pamps uppsats fast vid sin tidigare till denne framställda mening, att namnet *Luntertun* syftar på den skånska staden, som i samtida källor har just denna form.¹⁸

Identifikationen av *Luntertun* i Reinke de Vos med *Luntertun* i Skåne får ytterligare stöd genom den danska översättningen av rävdikten, Herman Weigeres *En Ræffue Bog*.¹⁹ Pamp (aa s. 49) har endast citerat det ovan nämnda påpekandet i OGB, att de danska och svenska översättningarna i stället för *Luntertun* satt in *Ringsted* resp. *Mora*.²⁰ Därigenom har det tyvärr undgått hans uppmärksamhet, att *Luntertun*, klart lokaliserat till Skåne, förekommer i den danska översättningen på fyra andra ställen.²¹ I likhet med den tyske bearbetaren har Weigere i tämligen stor utsträckning omlokaliserat dikten, så att den ses från hans hemlands

¹⁶ Jfr också att den skånska staden *Lund* i mlt. handlingar normalt skrivs *Lunden*, en form som med K. G. Ljunggren (aa s. 75 f., dens. i Saga och sed 1958 s. 28 f.) får anses bero på sammanställning med *London*.

¹⁷ »Andra kretsar, till vilka den okände översättaren av Reynke de Vos väl har hört, kan ha använt andra former av namnet, utan att det någonsin skulle kunna komma att avspeglas i de hanseatiska urkundsböckerna.» (Pamp aa s. 51.) — Enligt vanlig mening har den lågtyske bearbetaren tillhört det andliga ståndet.

¹⁸ W. Foerste i *Niederdeutsches Wort* 1 (1960) s. 101.

¹⁹ *En Ræffue Bog*. H. Weigeres Oversættelse af Reinke de Vos. Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved N. Møller. Ordbog af K. Sandfeld Jensen. 1. Text. 2. Oplysninger og Ordbog (Kbh. 1914—23). — Weigeres källa är L. Dietz Rostock-utgåva från 1539, som dock vad själva diktens text beträffar inte visar några större skillnader gentemot Lübeck-utgåvan 1498 (komm., 2 s. 59, 282).

²⁰ *En Ræffue Bog* 1 s. 235 r. 9; Reyncke Foß. *Thet är: En skön och nyttigh Dicht ...* (Sthm 1621) s. 225 (jfr S. Belfrage i *Nysv. st.* 4, 1924, s. 194).

²¹ Møller gör i kommentaren (2 s. 117) ingen invändning mot den dittills förhärskande identifikationen av *Luntertun* i Reinke de Vos med *London* utan nöjer sig med att påpeka, att *Luntertun* i den lågtyska texten »skal ... betyde *London*» men att Weigere däremot tänker på *Luntertun* i Skåne.

horisont.²² Weigere var född i Malmö, studerade i Rostock, blev köpman och rådmän i Malmö och flyttade 1536 till Köpenhamn.²³ På den 1555 i Lübeck tryckta rävbokens titelblad anger han sig som »Borgere vdi Cøbnehaffn».

Någon strängt genomförd lokalisering presenterar inte Weigere; från den lågtyska och indirekt från den nederländska versionen övertagna namn blandas med de sydsandinaviska. Vissa huvuddrag i den av Weigere tänkta topografin låter sig dock fastställas. Lejonet-kungen håller hov i Lemvig vid Limfjorden på Jylland (1 s. 35 r. 16). Där äger tydligen också hans första herredag rum (35: 18 ff.), medan den andra är förlagd till Skåne (282: 4). Det kloster, där räven varit inskriven, är Esrum på norra Själland (143: 2, 356: 20). Var rävens borg Malepartus tänks ligga, framgår inte klart. Emellertid sätts räven påfallande ofta i samband med Skåne, framförallt dess västra del. I Rönnebergs härad vid Öresund har räven uppehållit sig tillsammans med vargen (144: 2, 4). I skogen Bøge ore i östra Skåne (se komm. till 222: 27) har räven lurat ner varginnan i en brunn (485: 11). I Skåne skall också den uppdiktade skatten finnas, dold vid Bøge ore och Barnehyl (222: 27, 223: 2, 8, 14, 302: 22 f.), som placeras i varandras närhet, ehuru det senare i verkligheten lokaliseras till Torna härad i västra Skåne.²⁴

Enligt rävens berättelse skall hans far i och för sitt föregivna förräderi mot kungen ha hållit »Herredag i Skaane i Luntertun» (209: 3).²⁵ I sin andra bikt berättar räven om ett spratt han spelat vargen »hoss Luntertun» (319: 11). I samband härmed kan två ställen ses, där räven önskar sig ur besvärliga situationer. Då han fångslas vid lejonets hov, heter det om honom: »Han haffde heller været i luntertun» (173: 13). När räven söker mat i markattans håla i Hessen, blir han rädd: »Jeg ynskede mig at være i Luntertun» (497: 19).

Det är inte omöjligt, att Weigere har föreställt sig rävens hemtrakt i Skåne. Därigenom skulle dennes önskan att vara i Luntertun få en personligare innebörd än Luntertun-uttrycket i den lågtyska Reinke de

²² En Ræffue Bog 2 s. 285.

²³ En Ræffue Bog 2 s. 284, C. S. Petersen i Dansk biografisk Leksikon 25 (Kbh. 1943) s. 275 f.

²⁴ Se komm. till 497: 6; *Barnahöl* enligt uppteckningar i Svenska ortnamnsarkivet ett numera torrlagt och uppodlat kärr i N. Nöbbelövs och Vallkärra snr.

²⁵ Jfr de från förlagan (Reinke de Vos, ovan n. 1 anf. utg. v. 2162 f., s. 83) övertagna namnen *Iffte, Gent* (i rimställning): »Der ligger en By oc kaldis Iffte, / Som de dette onde monne stiffe. / Tho Mile fra iffte icke langt fra Gent, / Der haffde de Forredre det perlement» (197: 23—26).

Vos.²⁶ Det viktiga är dock även i så fall, att räven önskar sig »utom räckhåll», alldeles som katten Hintze i den lågtyska dikten. Om rävens hemtrakt får tänkas i västra Skåne, erhåller också det påfallande utbytet av *Luntertun* i Reinke de Vos mot det själländska *Ringsted* en enkel förklaring, nämligen så till vida som katten i sin skräck för räven ju inte gärna kan tänkas önska sig till dennes hemtrakt utan åt ett annat håll.

Det är alldeles tydligt, att det är den tyska förlagans uttryck »Ik wolde, dat ik were to Luntertune» som i Weigeres bearbetning ligger bakom rävens »Jeg ynskede mig at være i Luntertun» och även det indirekt återgivna »Han haffde heller været i luntertun». Weigere har övertagit uttrycket men använt det på andra ställen och dessutom brukat själva namnet, *Luntertun*, i andra sammanhang. Hans uttryckliga lokalisering av *Luntertun* till Skåne utgör ytterligare ett stöd för att det är den skånska staden som avses också i den lågtyska förlagan.

Namnet *Luntertun* har eggat fantasin,²⁷ och just dess säregna klang har nog bidragit till att det kommit att användas i de talesättsliknande uttrycken i den lågtyska och den danska versionen av räveposet. En liknande roll tillkommer i modern tyska namnet på den lilla staden *Buxtehude* sydväst om Hamburg, som används ungefär i betydelsen »världens ände», t.ex. i talesätt som »ich schlage dich, daß du nach Buxtehude fliegst». Det är på sitt sätt belysande, att just *Buxtehude* i en

²⁶ I den lågtyska dikten saknas motsvarighet till Weigeres 173: 13. Mot 497: 19 svarar helt allmänt: »och, were ik wedder van dan!» (Reinke de Vos, ovan n. 1 anf. utg. v. 5912, s. 206). Den svenska översättningen 1621 följer i båda fallen den tyska dikten närmare än Weigere, med »Jagh tänkte, wore iagh wäl vth» (aa s. 516) på sistnämnda ställe.

²⁷ Tidigt har namnet *Luntertun* blivit föremål för etymologiska spekulationer. Tanken att det uppkommit ur »*Londons-tijn* ... eller enl. traditionen ur *London-town*» möter redan i en notis, som förmodligen härrör från 1700-talets början (O. Källström ovan n. 7 aa 1929 s. 45 n. 27). Linné relaterar i sin Skånska resa folkets påstående, att Ängelholm (Engelholm) byggts av engelsmän och att *Luntertull* (!) skall vara ett engelskt ord (Linnés Skånska resa med anmärkningar utg. av J. Sahlgren, Sthm 1920, s. 334). I ett kåseri i Götheborgske Spionen 1766 s. 118 ff., 132 f. är namnet *Luntertun* föremål för halsbrytande gissningar. Jfr också »traditioner» om en stad *Luntertun* på andra platser (i Blekinge: N. H. Sjöborg Utkast til Blekinges Historia och Beskrifning 1—2, Lund 1792—93, s. 83 f. n. 8, s. 358 n. 7, E. Tuneld Geografi öfver Götha Rike ... 1795, Sthm 1826, s. 527 f., Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige 4, Sthm 1863, s. 555, Källström as; i Halland: Götheborgske Spionen 1766 s. 134, Hj. Lindroth i OGB 2 s. 58 n. 2).

modern lågtysk omdiktning av Reinke de Vos har fått ersätta det numera inaktuella *Luntertun*.²⁸

Såsom jag i undersökningen härovan har sökt visa, får de språkliga svårigheterna att identifiera *Luntertun* i Reinke de Vos 1498 med London betecknas som i det närmaste oöverstigliga. Endast ett *Luntertun* är känt i verklighetens värld, nämligen *Luntertun* i nordvästra Skåne. Det är uttryckligen detta som avses i den danska bearbetningen av rävdikten 1555, och det kan knappast råda något tvivel om att också namnet i Reinke de Vos 1498 syftar på den lilla skånska staden, under vars kortvariga ekonomiska uppsving den lågtyska versionen av fabeln just diktades.²⁹

²⁸ Reinke Voß eene ole Geschichte, upt Nee vertelt von Chr. Kleukens mit bunte Biller von F. W. Kleukens (Darmstadt 1913) s. 56: »Ick woll, ick wör in Buxtehude.»

²⁹ För diskussionen om etymologin av namnet *Luntertun*, som är det egentliga föremålet för Bengt Pamps här diskuterade uppsats men som faller utanför ramen för den här framlagda undersökningen om namnet *Luntertun* i Reinke de Vos, får de här vunna resultaten viktiga konsekvenser. *Luntertun* i den lågtyska rävdikten skulle enligt Pamps resonemang vara det enda kända exemplet på en antagen speciell lågtysk form av namnet *London*. Identifikationen av *Luntertun* med *London* betecknar Pamp (aa s. 51) själv som förutsättning för sitt antagande, att det skånska *Luntertun* uppkallats efter *London*. Det redan i och för sig bräckliga stödet i Reinke de Vos synes man nu inte längre kunna räkna med. Någon lågtysk form **Luntertun* 'London' är inte känd. — Med undersökningen härovan har likaså grunden undanryckts för ett uppslag av C. S. Lindstam (i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 17.5.1954 s. 3), att det skånska ortnamnet *Luntertun* skulle vara hämtat just ur den populära rävdikten (jfr dens. Göteborgs gatunamn, 2:a uppl., Gbg 1962, s. 222, vidare G. Franzén i Nordisk kultur 5, Ortnamn, 1939, s. 136 med n. 28 s. 167). — Vill man för *Luntertun* i Skåne fortfarande tänka sig anknytning till någon form av *London*, får man av allt att döma räkna med något slags ombildning av det välbekanta stadsnamnet. Om man antar, att *Luntertun* är ett inhemskt namn, måste beläggen med den ogenomskinliga förleden *Lunter-* tyvärr betecknas som alldeles för sena för att möjliggöra annat än lösa gissningar om namnets ursprung. Med hänsyn till efterleden, som i så fall skulle vara *tun*, har *Luntertun* varit föremål för viss diskussion (J. Steenstrup De danske Stednavne, Kbh. 1908, s. 105 [2:a uppl., 1918, s. 108], G. Schütte i ANF 33, 1917, s. 79, S. Lindqvist i Fornv. 13, 1918, s. 23, J. Sahlgren i Rig 3, 1920, s. 162, E. Elgqvist Skälv och Skilfingar, Lund 1944, s. 130, dens. i ANF 74, 1959, s. 206 med karta s. 197, dens. i APhS 24: 2, 1959, s. 91; jfr B. Pamp aa s. 47).

THORSTEN ANDERSSON

i sæng medh sko och hosor

En ordspråksallusion hos Hemming Gadh

Hemming Gadh, biskop i Linköping men framför allt verksam som belägringschef i Kalmar och som diplomat, är berömd för sina brev, personliga och temperamentsfulla, gärna drastiska och grovkorniga, fyllda av en smittande bildglädje. Det är inte att förundra sig över, att Gadh för att krydda sina skrivelser också öst ur den gamla ordspråks-skatten.

I den så småningom rätt omfattande Gadh-filologin¹ har i olika sammanhang enstaka ordspråk påvisats i Gadhs brev. En ordspråksallusion hos Gadh, som visar sig ha betydande intresse för förståelsen av ett omdebatterat fornnordiskt ordspråk, skall här tas upp till diskussion, men dessförinnan kan det vara lämpligt att något belysa den roll, som ordspråk och talesätt spelar i Hemming Gadhs brev.

Redan Th. Hjelmqvist, som inleder litteraturen om Gadhs språk, anför i sina textkritiska bidrag ett ordspråk.² I ett brev till Svante Nilsson Sture 1501³ har Hemming Gadh en passus om en fogde Anders Tordsson: »Jtem anders tordsson i Vastena kom heem och fiick inthe wthen liitid aff kwngens skat iiiij^c [= 400] march sswænsca och ther till nogre fetha goda oxa alla baathe hielpe sa længie han faar mer». Uttrycket *alla baathe hielpe* identifierar Hjelmqvist utan tivel riktigt såsom ett ord-

¹ Se bibliografi hos E. Salberger i ANF 73, 1958, s. 6 n. 2.

² Th. Hjelmqvist i ANF 23, 1907, s. 340 f.

³ Riksarkivet, Sturearkivet A. Svante Nilssons arkiv: Ink. skriv. från Hemming Gadh 1501 1/9 (nr 1496); utg. av C. G. Styffe i Bidrag till Skandinavians historia ur utländska arkiver (BSH) 4 s. 280 f. — Hemming Gadhs brev, till största delen ännu inte utgivna på ett sätt som motsvarar moderna krav, citeras här och i fortsättningen direkt efter originalen i Riksarkivet i Stockholm (alla utom ett i Sturearkivet) och Rigsarkivet i Köpenhamn. (En utgåva av Gadhs brev förbereds av G. Lindblad.)

språk, som förekommer i Peder Låles stora medeltida ordspråkssamling.⁴ Ordspråket hos Hemming Gadh svarar mot den danska formen av ordspråket hos Peder Låle: »Allæ baadhe hiælpe» (D 806), medan den svenska varianten är något avvikande: »all baatan hiælpir» (S 742). Ordspråkets mening är, att all *bata*, *batan* (nysv. *båta*, *båtan*) 'gagn, vinning, båtnad' är till hjälp eller med ett annat ordspråk, som Hjelmqvist anför, att »små smulor är också bröd».⁵ Innebörden av textstället med ordspråket hos Gadh kan — något fritt efter Hjelmqvist — återges ungefär så: »Anders Tordsson har visserligen endast fått in litet av skatten, men all hjälp, hur ringa den än är, är till båtnad — medan man väntar på att man skall få mer.»

För att belysa Hemming Gadhs stil anför Hjelmqvist ytterligare några ordspråkliknande uttryck i hans brev, däribland — såsom nedan skall visas — uppenbarligen en personlig gadhsk variant av ett gammalt talesätt.

I ett brev av Hemming Gadh från 1498, som S. Tunberg i sin recension av G. Carlssons avhandling om Gadh⁶ publicerar i Historisk tidskrift 1916,⁷ möter ytterligare ett gammalt ordspråk. Gadh skriver såsom befullmäktigad svensk minister i Rom till svenska riksrådet och manar detta att inte försumma att tänka på hans ställning, då nu kung Hans förvärvat också den svenska kronan. »Ther» — heter det med en för Gadh typisk vändning — »ligger makth oppa. om j wilin wetha idhers och tes

⁴ Östnordiska och latinska medeltidsordspråk. Peder Låles ordspråk och en motsvarande svensk samling. 1. Texter med inledning utg. av A. Kock och C. af Petersens. 2. Kommentrar av A. Kock (Kbh. 1889—94, Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur 20). — Om Peder Låles ordspråkssamling se I. Kjær och Th. Andersson i Kulturhistoriskt lexikon 12, art. Ordsprog, och där anf. litt.

⁵ Hjelmqvist vill sammanställa fda. *baadhe*, fsv. *baathe* hos Hemming Gadh, som han finner bevarat i ett ä. nysv. belägg *båthe* (1605), med det i fvn. och nisl. betygade *bati* m. 'förbättring'. Både i det danska ordspråket hos Peder Låle och i det svenska i den form det har hos Gadh ingår dock otvivelaktigt plur. av det mlt. lånordet fsv. *båta* f. (Sdw), nysv. *båta* (SAOB B 4720 f., bl.a. med det av Hjelmqvist anförda belägget *båthe*), nyda. *både* (ODS I sp. 986 f.), inte en motsvarighet (i plur.) till det inhemska nordiska från västnordiskan kända *bati*. Hos Sdw 2 s. 1196, där *bate* anföras som tillägg efter Hjelmqvist, påpekas, att belägget hos Gadh också kan föras till *bata* f. Den svenska redaktionen av Peder Låle innehåller verbalsubst. *båtan* (motsvarande nysv. *båtan*), hörande till det likaså från mlt. lånade verbet fsv. *båta*, nysv. *båta* (se Sdw, SAOB B 4721 f.).

⁶ G. Carlsson Hemming Gadh. En statsman och prelat från Sturetiden. Biografisk studie (Upps. 1915).

⁷ [1498] 9/5 Rom, Riksarkivet, Skoklostersaml., Rabenii saml. 215 (E 8883), fasc. 123; utg. av S. Tunberg i HT 36, 1916, s. 36 ff.

eptherkomandis. och rikesens besta/ annar ephther gamwl segn til komande tidh ffor glømsko drikke j withe [e]ller⁸ tess ephtherkomandhe». Gadh refererar i sina varnande ord uttryckligen till ett ordspråk, »gamwl segn».⁹ Ordspråket, »ffor glømsko drikke j withe» (j är andra personens pers. pron. i plur.), har, såsom Tunberg påpekar (aa s. 38 n. 1), en motsvarighet i Peder Låles samling: »fore glømsko gallir [= gællir] man wite» (S 728), »Foræ forsømelssæ geller man widhe» (D 823).¹⁰ Ordagrant innebär detta, att man får betala böter för försummelse (glømska), dvs. att man får sona för det som man har försummat. Ordspråket anträffas i ytterligare ett brev av Gadh. I det bekanta brev till Stockholms stad 1520¹¹, som den i Köpenhamn som gisslan kvarhållne Gadh skriver, manar han staden att inte motstå Kristian II och försvarar sig samtidigt mot beskyllningar för förräderi. Han beklagar, att man tidigare inte betalat den utlovade tributen till Kristian, och menar, att man nu får sona för sin försummelse: »for glømsko [!] dricka wii wiithe.»¹² Varianten med det påfallande *dricka* i stället för *gålda*, som vi finner i båda exemplen hos Gadh, är f.ö. inte känd från fornspråken, men den möter i de två bekanta svenska ordspråkssamlingarna från 1600-talet, Swenske Ordsedher 1604:¹³ »För glømske dricker man withe», och Grubbs samling 1665:¹⁴ »För glømska dricker man wijthe.» Bruket av *dricka* i detta sammanhang (»dricka vite, straff») kan närmast jämföras med *dricka* i uttryck som *dricka hån*, *smålek* o.d. (SAOB D 2098) och bildlig användning av *dricka i sig*, *dricka in* »(få) hålla till godo med l. (nödgas) tåla l.

⁸ Trasigt veck. Skadade av vecket är också *o* i *oppa* och i andra *och*.

⁹ Sdw och dess suppl. förtecknar inte den här belagda specialbetydelsen hos ordet *sceghn*.

¹⁰ Trots Tunbergs hänvisning till detta ordspråk har S. Gustafson i sin avhandling Hemming Gadhs språk 1—2 (Lund 1950, Lundastudier i nordisk språkvetenskap 6) missförstått textstället i Gadhs brev. I det glossarium till Gadhs egenhändiga brev, som utgör avhandlingens andra del, uppför han *drikke* som infinitiv och *withe* som presens i andra pers. plur. av verbet *vita* 'veta' (s. 18, 120).

¹¹ 1520 11/3 Köpenhamn, Rigsarkivet (Köpenhamn), T.K.U.A., Sverige, A II 15 (Vejledende Arkivregistraturer 11 [Kbh. 1962] s. 298); utg. av Styffe i BSH 5 s. 624 ff. (cit. s. 626).

¹² Styffe sätter kommatecken efter *dricka* och visar därmed, att han inte uppfattat, att här föreligger ett ordspråk, utan missförstått sammanhanget (jfr Gustafson aa. 2 s. 18 med n. 1).

¹³ Swenske Ordsedher, Eller Ordsaghor (Sthm 1604) s. A 6 b. Ny utgåva av J. Sahlgren i den av honom utg. ser. Svenska folkböcker 8 (Sthm 1956) s. 206.

¹⁴ Chr. L. Grubb Penu Proverbiale Dhet är: Ett ymnigt förråd aff allehanda Gambla och Nyia Swenske Ordseeder och Lährespråk (Linköping 1665) s. 234.

smälta l. finna sig i l. 'låta torka på sig' (skymf, förödmjukelse o.d.)» (SAOB 2102 f.), *indricka* »särsk. bildl. med avs. på skymf l. förolämpning o.d. i ord l. handling: taga emot o. hålla till godo med l. finna sig i, låta gå över sig, 'svälja', 'smälta'» (SAOB I 378).¹⁵

S. Gustafson berör i sin avhandling om Hemming Gadhs språk i största korthet frågan om ordspråk i Gadhs brev (ovan n. 10 aa 1 s. 170). Han hänvisar till den allusion, som står som rubrik till denna uppsats och som jag återkommer till, men menar f.ö., att egentliga ordspråk »förekommer knappast». Han har förbisett de två ordspråk med motsvarigheter hos Peder Låle, som Hjelmqvist och Tunberg dragit fram.¹⁶ Inte heller tar han ställning till G. Carlssons omdöme om Gadhs brevstil, att den är »späckad med hänsyftningar på gängse ordspråk» (aa s. 330). De två motsägande uttalandena av Carlsson och Gustafson belyser f.ö. problemläget, nämligen såtillvida som frågan ännu inte är närmare undersökt. Att Gustafson underskattar ordspråkens roll i Gadhs brevstil, är alldeles tydligt. I hur hög grad Carlsson träffar det rätta i sitt omdöme om ordspråken hos Gadh, skulle endast en systematisk inventering av dennes brev kunna ge besked om. Någon sådan skall emellertid inte företas här; endast ytterligare ett par belysande exempel må anföras.

I en uppsats om Hemming Gadhs brev diskuterar G. Lindblad¹⁷ ett textställe i ett brev från 1508.¹⁸ Gadh, som leder belägringen av Kalmar slott, klagar över det utsvultna och törstiga folket som strömmar in i staden: »alth thet folk her komber lægx in til myn medh thoma buka hwassa kniffwa och wth rymdhe strupa/ thøm klecker icke litith». För sammanställningen av *thoma buka* och *hwassa kniffwa* jämför Lindblad (aa s. 83 n. 1) med Peder Låle-ordspråket »æ kombir frazsare mædh toom bwkh ok hwassan kniiff» (S 133). Man kan med tanke på sammanhanget hos Gadh kanske ännu hellre anföras varianten med *kringildriff* 'kringstrykare, snyltgäst' (Sdw) i stället för *frazsare* 'frossare': »æ kombir kringildriff mædh hwas kniiff ok toom bwk» (S 511). Det är sannolikt en variant av detta ordspråk med dess effektfulla sammanställning som Gadh anspelar på för att understryka folkets glupskhet.

Om sin antagonist Otte Rud, dansk befälhavare på Borgholms slott,

¹⁵ Jfr också *äta upp* i bildlig användning, t.ex. »få äta upp vad man har gjort», och liknande bildligt bruk av nysv. *dricka ut* (SAOB D 2104).

¹⁶ Beträffande notisen hos Tunberg jfr ovan n. 10. Hjelmqvists uppsats synes Gustafson överhuvud inte ha utnyttjat, jfr G. Lindblads rec. i ANF 65, 1950, s. 244.

¹⁷ I ANF 67, 1952, s. 82 f.

¹⁸ Sturearkivet A. Svante Nilssons arkiv: Ink. skriv. från Hemming Gadh 1508 1/4 (nr 1565); utg. av Styffe i BSH 5 s. 252 f.

skriver Hemming Gadh i ett brev 1508:¹⁹ »dog skulo hans gæs icke bita myna ræffwe i hæll medh snedigheth wtan medh ower makth». Bakom detta uttryck — i förbigående nämnt av Hjelmqvist (se ovan) — ligger uppenbarligen ett gammalt talesätt, som i Grubbs ordspråkssamling 1665 (s. 310) har formen »Hans Ræff bijter intet min Gåås» och som betyder »jag låter inte lura mig av honom».²⁰ Något medeltida belägg är mig inte bekant, utöver det anförda stället hos Hemming Gadh, där dock som synes djurens roller är ombytta. Gustafson (aa 1 s. 162) vill i detta byte se »ett utslag av hans skämtlynne». Detta är väl knappast att göra Gadh som stilist full rättvisa. Genom sin personliga variant av talesättet, som bryter av mot det gängse uttrycket, vill han säkerligen ge särskilt eftertryck åt sina ord: Otte Rud är honom fullständigt underlägsen i *snedigheth* ('list'), det är han själv, Hemming Gadh, som är slug som en räv, och om Otte Rud skall kunna uträtta något mot honom, så måste det ske med övermakt.

Det framgår av exemplen härovan, hur levande den gamla skatten av ordspråk och talesätt har varit för Hemming Gadh. Ehuru ordspråkens roll i olika litteraturgenrer ännu är föga undersökt,²¹ är det dock tydligt, att de i rätt stor utsträckning har kommit till användning bl.a. just i brevstil. Så t.ex. spelar ordspråken en inte ringa roll hos Gustav Vasa,²² som i sitt oförblommerade uttryckssätt i breven visar en påtaglig frändskap med Gadh.

*

På sin resa för att tillträda posten som hövitsman över Kalmar län skriver Hemming Gadh från Kohamn i Stockholms skärgård 1506 ett brev till sin intime vän kanslern Peder Jakobsson (Sunnanväder).²³ Adressaten anmodas att i ett bestämt ärende vända sig till Gadhs tjänarinna, som denne lämnat kvar i sitt hus i Stockholm. Härtill fogar Gadh en skämtsam utvikning om att denna tjänarinna också på annat sätt skulle stå till Peder Jakobssons förfogande, en passus, där Gadh övergår från latin till svenska: »que ancilla vnacum domo et omnia in ea que

¹⁹ Sturearkivet A. Svante Nilssons arkiv: Ink. skriv. från Hemming Gadh [1508] 23/5 (nr 1598); utg. av Styffe i BSH 5 s. 271 ff. (cit. s. 274).

²⁰ Se vidare SAOB under *din* (D 1449 anm. 2:o), *gås* (G 1557), *räv* (R 4210), P. Holm Ordspråk och talesätt (Sthm 1964, 2. uppl. 1965) s. 126.

²¹ Se Th. Andersson i Kulturhistoriskt lexikon 12, art. Ordsprog, Sverige, och där anf. litt.

²² Se T. Wennström Studier över språket i Gustav Vasas svenska brev (Lund 1941) s. 51 ff.

²³ Sturearkivet A. Depå: Peder Jakobssons arkiv, skriv. 1506 17/8 (nr 1514); utg. av G. Carlsson aa s. 351 f. — För brevets innehåll jfr Carlsson aa s. 135 f., 332 ff.

sunt tue ditionj ad oscula pedum i sæng medh sko och hosor sit subiecta Et nimirum/ hon kan hwrtas medh herra biszanwm maxan hin dapраста Hakka sakta oppa hakkabrædeth thet ær klenth». S. Gustafson (aa I s. 165 f.), som vid sin exemplifikation av bildliga uttryck hos Gadh i korthet berör detta textställe, ger följande översättning av de två första meningarna: »Och denna tjänarinna må tillsammans med huset och allt vad däri är vara underkastad ditt bestämmande till fotkyssning i sæng med sko och hosor. Och hon kan verkligen slåss med herrebössan såsom nästan den tappreste.» Frasen »slåss med herrebössan» karakteriserar Gustafson som »en frivol benämning på samlag», och samma innebörd inlägger han, utan tvivel riktigt, i uttrycket »Hakka ... oppa hakka-brædeth» (*hackbräde* var ett medeltida stränginstrument, SAOB H 21 f.). Tjänarinnan skulle alltså, efter vad Gadh skriver, vara underkastad Peder Jakobsson »ad oscula pedum», »till fotkyssning», dvs. vara honom fullständigt underdånig, tillhöra honom »med hull och hår». Härtill anknyts de entydiga samlagsanspelningarna, och i framställningen inflätas uttrycket *i sæng medh sko och hosor*. Detta sammanställer Gustafson med Peder Låle-ordspråket D 21: »Møø ær blij som brwdh hwn sprangh i sæng Tijl drængh meth baade skoo». ²⁴ Med tanke på den roll, som ordspråken enligt vad som ovan anförts spelar i Hemming Gadhs brev, råder det inget tvivel om att vi här har att göra med en anspelning på det gamla nordiska ordspråket med dess bröllopsbild (beträffande den avvikande formuleringen *medh sko och hosor*, se nedan). Det är ett direkt citat, som Gadh fogar in i den latinska texten.

Den erotiska frispråkighet, som vi här sett exempel på, är ett typiskt drag i Hemming Gadhs brev till Peder Jakobsson. ²⁵ Den återkommer också i det aktuella brevet avslutning, där Gadh på övligt sätt rekommenderar adressaten: »Jhesus edher befælendis hin stora som ²⁶ staar i

²⁴ I något avvikande form i det danska fragmentet från 1400-talets mitt: »Mø var bly som brudh hun sprank j seng til suen meth bode sko» (Kock — af Petersens' utg. I s. 132, H 1). I den fsv. Peder Låle-handskriften är ordspråket stympat: »mø war blygh som brudh hon sprangh i sæng til drængh» (S 21). Såsom i första hand den fsv. versionen (i handskrift från 1400-talets förra hälft) visar, är det adj. *blyg* som ingår i ordspråket. Det fda. fragmentets *bly* uppvisar *g*-bortfall (se J. Brøndum-Nielsen Gammeldansk Grammatik 2 § 309: 3a, 392: 3). För *blij* i trycket 1506 jfr t.ex. *lijdhe* 'lyte' (D 803), *nijttthe* 'nyttja' (D 1177). Den danska utgåvan 1515 har formen *blw* (se variantapparat hos Kock — af Petersens).

²⁵ Jfr Carlsson aa s. 332 ff.

²⁶ Carlsson läser i sitt avtryck av brevet (aa s. 351) *son* och räknar med partikellös relativsats (beträffande sådan hos Hemming Gadh se Gustafson aa I s. 112 ff., G. Lindblad i ANF 65, 1950, s. 239 f.); se vidare nästa not (slutet). Enligt handskriften är dock sista bokstaven otvivelaktigt inte ett *n* utan ett *m*.

mariafredh och swen scriffwares bokapikom i skæningess closther». Peder Jakobsson anbefalls alltså åt Jesus, (nämligen) den stora som står i Mariefred,²⁷ och åt Sven skrivares »bokapikom»²⁸ i Skänninge kloster, tydiligen nunnor som Sven skrivare — efter vad Gadhs antyder i ett annat brev²⁹ — skulle ha haft förhållanden med.

*

Ordspråket Peder Låle D 21, som Hemming Gadhs anspelar på med uttrycket *i sæng medh sko och hosor*, är ett av de mest omdiskuterade gamla nordiska ordspråken. I en nyligen publicerad uppsats har den danske ordspråksforskaren I. Kjær tagit upp det till utförlig diskussion.³⁰ Ordspråket föreligger förutom hos Peder Låle i en rad senare, nyspråkliga samlingar. Något exempel på ordspråket i verkligt bruk i litteraturen har inte varit bekant för dem, som diskuterat ordspråket. Inte heller Kjær känner något sådant exempel. Notisen i Gustafsons avhandling

²⁷ Så torde Gadhs konstruktion vara att förstå. I formellt hänseende vållar den inte något problem, men den sakliga innebörden av tillägget är inte helt klar. Rimligtvis anspelar väl Gadhs på någon för honom och adressaten bekant avbildning av Kristus i det under deras tid (1493) grundade Mariefreds kloster; närmare kunskap är knappast att vänta på denna punkt, eftersom vår kännedom om klostret i Mariefred är så ringa (se I. Collijn i *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 22, 1935, s. 147 ff.). Liksom Gadhs här skämtsamt nyttjar »anbefalla» inte bara i den i brevavslutning vanliga meningen ('anbefalla åt Gud' osv.) utan också med annan betydelseskiftning, så gör han — enligt den här föreslagna tolkningen av textstället — på liknande sätt dubbeltydigt bruk av Jesus-namnet. Den föga pietetsfulla glidningen från det religiösa begreppet Jesus till ett rent konkret föremål, en bildstod e.d. av Jesus, bildar en övergång till den lätt chockerande sammanställningen med Peder skrivares nunnor. — Carlssons läsning (se föreg. not), enligt vilken Peder Jakobsson skulle anbefallas åt »Jesus och den stora son, som står i Mariefred» (aa s. 333), skulle ge sluthälsningen en ännu vanvördigare anstrykning men — typiskt nog för Gadhs stil — knappast innebära något stilbrott.

²⁸ Ordet *bokapika* upptas ej i Sdw eller dess suppl. Att döma av sammanhanget är det väl en tillfällig skämtsamt bildning för 'nunna': »bokflicka», varvid *boka-* tydligtvis syftar på andliga böcker.

²⁹ Sturearkivet A. Depå: Peder Jakobssons arkiv, skriv. 1506 8/12 (nr 1526). — Hemming Gadhs, som är upptagen med belägringen av Kalmar slott, låtsas vara avundsjuk på Sven skrivare, som får sitta i Skänninge kloster och dricka »*cum puellis et monacabus dicatis sibi*». — Carlsson (aa s. 334), som citerar detta ställe i brevet, läser *monacabus*. *a* i *-abus* är dock alldeles tydligt och *-abus* också den form som är att vänta; *monachabus* är i medeltidslatinet betyogat som dat. och abl. plur. av *monacha* 'nunna' (*Novum glossarium mediae latinitatis*, Miles — Mozytina, Hafniae 1963, sp. 745 f.).

³⁰ I. Kjær Forsøg til en tolkning af Peder Låle D 21, i *Danica. Studier i dansk sprog*. Til Aage Hansen 3.9.1964 (Aarhus 1964, Sprog og kulturs skriftrække 1) s. 21 ff.

om Hemming Gadhs språk har undgått honom, vilket ju är lättförståeligt. Bristen på belysande kontext har satt sin prägel på diskussionen av ordspråket. Det har därför sitt intresse att kunna konfrontera den mera teoretiska diskussionen med ett exempel på ordspråket i funktion. Dessutom är det fsv. belägget hos Gadh av textkritiskt värde.

Vid sin inventering av ordspråkets förekomst konstaterar Kjær (aa s. 21 ff.), att alla versioner utom en klart kan föras tillbaka till Peder Låle. Beträffande en variant i en anonym dansk ordspråkssamling från senare hälften av 1500-talet³¹ är han tveksam: »Møe war blid som Bruud, hun spranck i seng til dreng met huoser och sku». Om vi till att börja med bortser från adj. *blid* i stället för *blyg* (*blygh*, *bly*, *blij*, *blw*), finner vi, att ordspråket avviker från Peder Låle genom tillägget av *huoser* ('strumpor'). Kjær nödgas av brist på material lämna frågan öppen, huruvida här föreligger en gammal variant eller skrivaren (kompilatorn) i ordspråket har infört en känd folkviseformel. Med ledning av anspelnigen hos Hemming Gadh kan vi nu konstatera, att det vid sidan av versionen hos Peder Låle också funnits en medeltida variant med det längre uttrycket *medh sko och hosor* (*met huoser och sku*). Det är också tydligt, att ordspråket varit spritt både i Danmark och i Sverige (jfr Kjær aa s. 23, 27).

Den rent ordagranna tolkningen av ordspråket Peder Låle D 21, »Møø ær blij som brwdh hwn sprangh i sæng Tijl dræng meth baade skoo», är i huvudsak alldeles klar. Konjunktionen *som* är visserligen dubbeltydig. Den första satsen har uppfattats dels såsom uttryckande en jämförelse: »mön är blyg som en brud», dels såsom syftande på bruden vid bröllopet: »mön är blyg såsom (i egenskap av) brud, mön är blyg då hon står brud». ³² Denna detalj spelar emellertid för framställningen här en helt underordnad roll och kan därför lämnas därhän.

Om innebörden av ordspråket om den blyga mön, som hoppade i säng till ynglingen med skorna på, har meningarna gått diametralt isär. Enligt Kjærs mönstring av olika kommentatorers tolkning (aa s. 23 ff.) står två huvuduppfattningar mot varandra. Den ena är, att uppgiften om flickans blygsel är ironiskt menad och att hon fastmer hade så

³¹ Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn, Rostgaard 218.4° s. 56.

³² Den latinska motsvarigheten till det nordiska ordspråket lyder: »A sponse more fuit vsa puella pudore / Ad lectum gresse que nudipes abnuit esse». Om denna version är gjord efter det nordiska ordspråket (se härtill Kock i kommentaren till hans och af Petersens' utg. av Peder Låle, band 2 s. 13, Kjær aa s. 25 med n. 20), har vi här det tidigaste vittnesbördet om att *som* har uppfattats såsom 'liksom' (*A sponse more* 'på bruds sätt'). Se i övrigt Kjærs uppsats med dess forskningshistorik samt följande not.

bråttom att komma i säng, att hon inte hann ta av sig skorna,³³ eller att hon i all sin iver i alla fall ville låtsas vara blyg och behålla åtminstone skorna på. Den andra uppfattningen är, att flickans blygsel är äkta, dvs. att hon var så blyg, att hon inte ville ta av sig skorna och vara barfota. Mot den senare tolkningen talar en språklig detalj, som Kjær inte direkt nämner (jfr dock strax nedan). Det står i ordspråket uttryckligen, att flickan sprang, hoppade i säng; av ett eller annat skäl hade hon uppenbarligen bråttom. Uttrycket *springa i siæng* kan ses mot bakgrund av den fsv. termen *ganga i siæng* om den s.k. sängledningen vid bröllopet.³⁴

³³ Till denna tolkning ansluter sig senast P. Holm Ordspråk och talesätt^{1,2} (1964, 1965) s. 48. — En variant av denna uppfattning av brådskan representerar ett tolkningsförslag av Lizzie Carlsson, som Kjær inte observerat. I en uppsats med titeln Sängledningen. Hednisk-borgerlig rättsakt och kristen ceremoni (i Vetenskaps-Societetens i Lund årsbok 1951 s. 57 ff.), det första inlägget i hennes och R. Hemmers långa diskussion om äldre germansk äktenskapsrätt (vartill se Å. Holmbäck & E. Wessén Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning [Sthlm 1962, Skr. utg. av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Ser 1. Rättshistoriskt bibliotek 6] s. 50 f. samt L. Carlssons bok »Jag giver dig min dotter». Trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia 1 [Sthm 1965, samma ser. 8], särsk. kap. 4, Sängledningen, s. 137 ff. och R. Hemmer i Budkavlen 43—44 [äv. utg. som Festskrift tillägnad K. Rob. V. Wikman, Åbo 1966] s. 71 ff.), berör hon (s. 86) i förbigående ordspråket Peder Låle D 21. I anslutning till en uppgift i Kyrkoordningsförslaget av år 1608 (utg. av G. C. Piltz, 1935, Skr. utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 19, s. 150) om »thz oskickeliga springande wp i brudasängenne, som här till waritt hafuer i bruk» vill hon tolka ordspråket så: »Mön är blyg som brud, men (vid sängledningen) hoppade hon upp i sängen till brudgummen med båda skorna på sig, dvs. hon gav sig inte ens tid att ta av sig skorna, blygheten var borta.» Ordspråket skulle enligt L. Carlsson således syfta på olika stadier av bröllopet. (I den sammanfattande framställningen i Carlssons ovannämnda arbete 1965 är passusen om ordspråket struken.) I vad utsträckning det kan ha förekommit, att bruden vid den medeltida sängledningen hoppade i säng, därom har vi enligt Carlssons ingående undersökningar inga faktiska uppgifter. Om förmålningen mellan den danske hertigen, sedermera kung Hans och Kristina av Sachsen 1478 berättas det i en samtida tysk källa, att brudgummen hoppade upp i sängen till bruden, som hade satts där av sin farbror, hertig Albrekt (aa 1951 s. 90 f., aa 1965 s. 171 f.) Här är det emellertid, såsom Carlsson själv understryker i ett annat sammanhang (i Vetenskaps-Societetens i Lund årsbok 1953 s. 51 f.), endast fråga om brudgummen, inte bruden. Jfr strax nedan om den fsv. termen *ganga i siæng*. För vår del räcker det här att ta fasta på att enligt Carlssons tolkning av ordspråket bruden inte var blyg (längre) utan skyndade sig i säng.

³⁴ T.ex. *ganga pön bapin ippinbarlika i siæng saman* Östgötalagen Gb 7: pr., *pa skal hon meþ bonda sinum i siæng ganga* Magnus Erikssons landslag Gb 6: 1 (C. J. Schlyter Samling Af Sweriges Gamla Lagar 2 s. 99 resp. 10 s. 56); se vidare Sdw suppl. under *siæng*. Jfr föreg. not.

Genom studium av gamla bröllopsceremonier kommer Kjær fram till en ny tolkning av ordspråket Peder Låle D 21: skorna är brudskorna och dessa en symbol för brudens dygd, och för att skydda denna skyndar hon sig i sæng med skorna på, innan någon hinner dra av henne dem, vilket annars hörde till bröllopsceremonielet. Sätillvida, menar Kjær, är ordspråket ironiskt, som mön för att undgå att få skorna avdragna hoppar i sängen, där inte bara en symbolisk utan en reell fara för hennes dygd väntar.

Liksom den ovannämnda äldre uppfattningen, att flickan av oblyghet skyndar sig i sæng, ger Kjærs tolkningsförslag, såsom han själv framhåller (aa s. 30), en nöjaktig förklaring till flickans brådska. Om vi nu konfronterar dessa båda uppfattningar av ordspråket med allusionen *i sæng medh sko och hosor* i Hemming Gadhs brev, vårt enda hittills kända belägg på ordspråket i funktion, förefaller det tydligt, att det hos Gadh inte är någon jungfrulighetssymbol som är det väsentliga i sammanhanget. Det centrala i hans framställning är, att tjänarinnan skulle tillhöra Peder Jakobsson med hull och hår och att hon — om vi får ta Gadh på orden — var högst tillmötesgående, klart obekymrad om både symbolisk och reell fara för sin dygd. Det råder väl inget tvivel om att Gadh i sin anspelning på det gamla ordspråket har tänkt på en mö, som var så ivrig att komma i sæng, att hon inte hann få av sig skor och strumpor.

Det kan vara lämpligt att här än en gång se på ordspråket i den danska ordspråkssamlingen från 1500-talets senare hälft: »Møe war blid som Bruud, hun spranck i seng til dreng met huoser och sku», med den därtill fogade förklaringen: »somme Møer ere wbluferdige, der haste i seng met huoser och sku.» Kjær (aa s. 21 f.) vill inte fästa någon egentlig vikt vid denna kommentar och tillmäter den ingen betydelse för fastställandet av ordspråkets mening och användning. Det från andra redaktioner avvikande *blid* i stället för *blyg* antar han bero på felskrivning. Mot bakgrund av ordspråkets användning hos Gadh förefaller det dock uppenbart, att den anonyme kompilatorn — såsom redan C. Molbech³⁵ uppfattar det — alldeles som Gadh haft en flicka i tankarna, som oblygt skyndade i sæng med skor och strumpor på. Det synes då ligga närmast till hands att i *blid* se inte en — paleografiskt mindre lättförståelig — felskrivning utan en omtolkning med *blid* i stället för det gängse ordspråkets *blygh*, *bly*, *blij*, *blw* (se ovan n. 24), avsedd att skapa bättre överensstämmelse med

³⁵ C. Molbech Danske Ordsprog, Tankesprog og Riimsprog, af trykte og utrykte Kilder samlede, ordnede og udgivne (Kbh. 1850) s. 158 n.: »hun sprang i Seng med Hoser og Skoe.' o: hun kunde ikke komme der hastigt nok.»

fortsättningen av ordspråket. Adj. *blid* 'som er let at komme til rette med; medgørlig', 'munter; glad' (ODS 2 sp. 796 f.), 'glad, lystig' (Kalkar Ordbog til det ældre danske sprog 1 s. 217) stämmer ju gott överens med kommentarens ord om oblyga flickor, som hastar i säng. Då *blid* bara är betygat i 1500-talssamlingen, får ändringen kanske snarast ses såsom ett verk av kompilatorn, som kanske inte fattat det ironiska bruket av *blyg*.³⁶

Den första kommentaren till det här diskuterade ordspråket härrör från utgivaren av 1515 års utgåva av Peder Låles samling, Christiern Pedersen.³⁷ Enligt denna källa används ordspråket ironiskt om flickor och brudar som är djärva, oblyga («Et dicitur per ironiam de audaci puella et audaci sponsa»).

De tre älsta upplysningar om Peder Låle D 21 som vi har visar således, att ordspråket har applicerats på flickor, som visat en oblyg iver att komma i säng. Det viktigaste vittnesbördet är exemplet på ordspråket i faktiskt bruk hos Hemming Gadh 1506. Obetydligt yngre är Christiern Pedersens kommentar, och det är ingalunda osannolikt, att också denna bygger på kännedom om ordspråkets användning. Möjligen förhåller det sig så även med den okände ordspråkssamlaren från 1500-talets senare del (märk den ovan påpekade formvarianten, som avviker från Peder Låle-traditionen men stämmer överens med belägget hos Hemming Gadh; jfr dock ovan n. 36). I varje fall tolkar han ordspråket såsom syftande på »wbluferdige» flickor.

Den uppfattning av Peder Låle D 21, som de visserligen mycket sparsamma vittnesbörderna från medeltidens slut och 1500-talets senare hälft visar, talar som synes inte för Kjærs tolkning av ordspråkets innebörd utan pekar åt det motsatta hållet. Det bör då genast påpekas, att ordspråket är betydligt äldre än exemplet på dess verkliga användning hos Hemming Gadh. Det synes höra till Peder Låle-samlingen älsta skikt,³⁸ som sannolikt tillkommit under 1300-talet, möjligen ännu tidigare.³⁹

³⁶ Ytterligare en möjlighet bör beaktas. Om ordspråkssamlaren känner ordspråket endast på litterär väg (jfr dock strax nedan), kan han eventuellt ha missförstått ett *blid* (som i trycket 1506) e.d. (med *g*-bortfall, se ovan n. 24) i en förlaga och fattat det som ett *blid* med *d*-bortfall (se härtill J. Brøndum-Nielsen Gammeldansk Grammatik 2 § 390: 2, P. Skautrup Det danske sprogs historie 2 s. 48, bl.a. med ex. *bli* 'blid' från Suso).

³⁷ Petri Legiste Laglandici Parabole sententiose et argumentose cum familiari explanatione tam dacia quam latina, utg. av Christiern Pedersen (Paris 1515), f. V v.

³⁸ Kjær aa s. 21.

³⁹ Kock i inledningen till hans och af Petersens' utg. av Peder Låle s. 107.

Kjærs tolkning av ordspråket utifrån gammalt bröllopsceremoniel förefaller historiskt sett mycket tilltalande. Om vi antar, att enligt ordspråkets ursprungliga innebörd flickans brådska berodde på att hon ville bevara brudskorna, symbolen på sin jungfrulighet, genom att skynda i säng, innan hon berövades dem, så får vi dock räkna med att ordspråket under tidernas lopp kommit att uppfattas annorlunda, omtydas i annan riktning och appliceras på flickor, som visade en mera oblyg brådska.

En sådan omtolkning ligger också snubblande nära. Om blyghetsmomentet vid sänggåendet, symboliserat i omsorgen om brudskorna, träder i bakgrunden, koncentreras uppmärksamheten just på brådskan, ivern, och därmed är vägen beredd för en nytolkning i ovannämnda riktning.⁴⁰ En sådan omtolkning synes dock förutsätta, att man inte längre varit klart medveten om brudskosymbolikens djupare innebörd. Såsom vi sett, är det också tydligt, att »skorna» hos Gadh inte spelar någon roll som oskuldssymbol. I full överensstämmelse med detta synsätt står även Christiern Pedersens kommentar från 1515. Pedersen har uppenbarligen stått helt främmande för tanken att tillmäta ordspråkets »skor» något dylikt symbolvärde. På samma sätt förhåller det sig med den anonyme ordspråkssamlaren från 1500-talets senare hälft.⁴¹

Utgångspunkt för denna granskning av ordspråket Peder Låle D 21 är det tidigare i diskussionen förbisedda, hittills enda kända exemplet på detta ordspråk i funktion, en allusion i ett brev av Hemming Gadh. En fast punkt är därmed vunnen, när det gäller att fastställa ordspråkets innebörd och tillämpning. Tyvärr är kanske hoppet inte så stort, att också ordspråkets äldre historia på liknande sätt skall få konkret belysning genom exempel på dess användning i litteraturen.

⁴⁰ Att ett ordspråk genom förändrade seder eller av andra skäl på detta sätt kan ha kommit att omtolkas och användas i en annan betydelse än den ursprungligen åsyftade, är en välbekant företeelse. Se t.ex. A. Taylor *The Proverb* (Cambridge, Mass. 1931; omtryck, Hatboro, Penn. & Copenhagen 1962) s. 76 ff., Aa. Hansen i *Danske Studier* 1957 s. 128 ff.; jfr Kjær aa s. 26.

⁴¹ Jfr i detta sammanhang också den stympade fsv. versionen av ordspråket (ovan n. 24), där skorna överhuvud inte nämns.

TURE JOHANNISSON

Fsv. *þiufwala bot*

Det här diskuterade engångsordet möter i den flock av Västmannalagens Manhelgdsbalk, som gäller tjuvnad: *Far man æffte þiuffwe sinom. taker allt soman þiuf oc þiufnad. ær þan man bolfastær böte þær han bos fore. ær han löska. fare hem i þan gard han ær i. ... hafwær bonde nykel at hærbærghe hans. oc þiufren böter sac sina. þan ær lasom warpape. böte .III. markær. þæt hetir þiufwala bot.* VmL M XXVI § 9 (Schlyter, SGL 5 s. 162). Bestämmelsen saknar motsvarighet i andra landskapslager.¹

Schlyter översätter *þiufwala bot* med »tjufgömmarebot, böter för härbärgerande af tjuf eller gömmande af tjufgods», en tolkning som aldrig ifrågasatts. Han sammanställer ordet med Hälsingelagens *þiuf hol* »gömmande af tjufgods». Som alternativ nämner han en anknytning till verbet *ala* 'föda'. Enligt Siljestrand, Ordböjningen i Västmannalagen I (1890), s. 86 f., är *þiufwala* en ombildning antingen av **þiufhola* eller av **þiufhæla*, det senares efterled gen. pl. av fsv. *hæli* n. 'gömställe, tillflyktsort' (fgutn. *heli*, fvn. *hæli*). I en anmälan av Siljestrands avhandling, där hans förklaring avvisas, föreslår Wadstein en tolkning av *þiufwala* som **þiufhala*, vars efterled vore gen. pl. av grundordet till *hæle*.² Stödet för formen *hal* är emellertid mycket bräckligt, jfr Siljestrand, a.a. s. 86 n. 2. Med största sannolikhet är gen. sg. *hals* (i uttrycket *til hols och hals*) KrLL B XXXIX (hs. AB; i B ändrat till *hæls*) felskrivning för *hæls*, som i övriga handskrifter av KrLL och MELL växlar med *hælis*.

¹ Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar 2 (1936) s. 101. Jfr Wessén, Svensk medeltid 1 (1968) s. 64: »Det finns ... åtskilliga textställen i VmL, som icke har motsvarighet i någon känd landskapslag. Deras ålderdomliga form är ett säkert vittnesbörd om att de har upptagits ur lagsagans egen gamla rätt. ——— Större partier, där VmL är utpräglat självständig gent emot UL, är framför allt senare delen av Manhelgdsbalken (om sår och om stöld) ... och bestämmelserna om arv och om gäld i Ärvdabalken.»

² Nord. Tidskrift for Filologi, N.R. 10 (1890—92) s. 231.

Siljestrand nämner också en tredje möjlighet att förklara *piufwala*, vilken han dock själv bedömer som mindre sannolik: »Vågade man antaga, att ljudövergången *rp* el. *rd* till (»tjockt») *l* förefans dialektiskt redan på landskapslagarnes tid, så vore visserligen förklaringen af *piufwala* ur ett **piuf-warpa* den enklaste. Kontexten synes åtminstone gifva vid handen, att lagskrifvaren föreställt sig en nära samhörighet mellan ifrågavarande ords senare del och ordstammen *warp-* (vård-), då det anf. st. på tal om tjuvgods heter: *þan ær lasom warþape. böte .III. markær. þæt hetir piufwala bot.*» (a.a. s. 71 n. 1).

Axel Kock har förbisett detta ställe hos Siljestrand, när han ett par år senare redogör för sin syn på det omstridda uttrycket (ANF 9, 1893, s. 264 n. 1). Han avvisar Siljestrands anknytning till *hæli* — liksom Schlyters och Wadsteins förklaringar — och finner det sannolikt, att ordet »står för *piufwarpa bot*, med *l* av äldre *rð*. — — — Den särskilt tidiga dialektiska utvecklingen av *rð* > *l* i *piufwala bot* sammanhänger kanske med ordets akcentuering. Det har haft fortis på första, svag semifortis (eller infortis) på andra, infortis på tredje och stark semifortis på fjärde stavelsen.» Som mindre sannolikt alternativ föreslår Kock att i *-wala-* se en svagtonsform av *-walda-* (*-walla-*), detta senare en motsvarighet antingen till fvn. *valdi* (i *folkvaldi*, *einvaldi*) eller till avledningsändelsen i fvn. *glópaldi* osv. — Noreen, *Aschw. Gr.* s. 215, betecknar under hänvisning till Kocks framställning *piufwala* som ett osäkert exempel på övergången *rð* > *l*.

Till dessa tolkningsförslag, av vilka inget är helt övertygande, skall här fogas ett såvitt jag vet hittills inte nämnt.

Begreppet 'dölja, gömma' och vad därmed sammanhänger betecknas i äldre nordiska ofta med verbet fvn. *fela*, fsv. *fiæla*, fda. *fiælxæ* (< **felhan*) och nominalbildningar till detta. Hit hör laguttrycken fvn. *foli*¹ m. '(gömt) tjuvgods', *borafoli*, *stungafoli* 'tjuvgods som smusslats in i oskyldig mans hus', fgn. *fuli* '(gömt) tjuvgods'²; fsv. *fæfylinger* m. 'den som dräper och döljer undan en annans kreatur' (ÖgL)³; fsv. *fæarföling* f. »undandöljande av dräpt kreatur i syfte att sopa igen spåren

¹ Beträffande formen *foli* se Wessén, *Zur Geschichte der germanischen n-Deklination* (1914) s. 60; Noreen, *Aisl. Gr.*₄ (1923) s. 109 med litt.

² Se Wessén, a.a. s. 58 f.; Olson, *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan* (1916) s. 203. Det enda belägget för fsv. *foli* m. ingår i *Karlskrönikan*; Söderwall återger ordet med »gömställe för tjuvgods».

³ Olson, a.a. s. 28; Holmbäck-Wessén, a.a. I (1933) s. 240 f.

av gärningen» (VgL)¹; fsv. *fiælstær* n. 'gömställe' (*myrþa man* resp. *dræpa fæ ok bæra i fiælstær* ÖgL), fda. *fiælstær* 'ds.'.

Efterleden i *piufwala* kan vara en hithörande avledning **fala* (gen. sg. eller pl.).² I ställningen mellan två tonande ljud, det första till på köpet [v], har dess [f] blivit tonande. Förutsättningen var, att betydelsen av **fala* fördunklats. Härtill kommer, att ordet såsom andra led i en treledad sammansättning uttalades med starkt reducerad tryckaccent, jfr ovan. Paralleller till den antagna utvecklingen erbjuder bl.a. personnamnen på fsv. *-vaster*, fvn. *-vastr* (< *-fast(er)*), vidare fsv. *apalvæst* (jämte *-fæst*) f. 'fullkomlig bekräftelse' och *ovormaghi* m. samt sv. dial. *i väle mä* 'tillsammans med' (< fsv. **i færdhom mædh*).³

Beträffande stambildningen erbjuder genitiven **fala* flera möjligheter. Närmast till hands ligger att hänföra den till ett **fali* m. (< **falhan-*), med samma ursprungligen konkreta betydelse som det avljudande fvn. fsv. *foli*, fgotn. *fuli*, jfr ovan.⁴ I så fall har *piufwala* bot en nära parallell i fvn. *folagiold* n.pl. »skadebot i tjuvesak» (Heggstad). Samma avljudsstadium som **fali* m. uppvisar fsv. *-fal* (i *spiut(s)fal*) 'skafthylsa' (< **falhu-* m.), nsv. *fal*, fvn. *falr*, nno. *fal* (jämte *fale* m.), nisl. *falur*.⁵

Ett stöd för den här framställda uppfattningen av fsv. *piufwala* som sammansatt med en avledning av det starka verbet fvn. *fela*, fsv. *fiæla* erbjuder fno. *pióffolginn* »løynd som tjuvegods» (Heggstad).

¹ Holmbäck-Wessén, a.a. 5 (1946) s. 129 med litt.

² Såvida den inte har varit identisk med nyssnämnda *foli* m., jfr nedan.

³ Noreen, *Aschw. Gr.* s. 199; *Dens., Aisl. Gr.* s. 179.; G. Hedström, *Bidrag till nordisk filologi tillägn. Emil Olson* (1936) s. 245 ff.; Hesselman, *Huvudlinjer i nordisk språkhistoria* (1948—1953) s. 364.

⁴ Det är frestande att betrakta efterleden i *piufwala* som ursprungligen identisk med detta *foli*, vilket uppenbarligen varit sällsynt i fornsvenskan. Man finge då räkna med att ombildningen drabbat både konsonanten och den följande vokalen. — Om **fali* i stället är en abstraktbildning till **felhan*, har det i fråga om det sällsynta avljudsstadiet en parallell i fsv. *starvi* m. 'en sjukdom' (: **sterban* vb), jfr Olson, a.a. s. 400.

⁵ Jfr Olson, a.a. s. 288.

LARS LÖNNROTH

Filologi och ordräkning

Då jag på våren 1965 framlade min doktorsavhandling »European Sources of Icelandic Saga-Writing» (en sammanfattning av resultaten i fyra separata uppsatser), väntade jag mig knappast några silkesvantar från min fakultetsopponent, docent Peter Hallberg. I mina uppsatser hade jag angripit den syn på de isländska sagorna som Hallberg själv givit uttryck för i sin bok »Den isländska sagan» (Verdandis skriftserie 6, Sthlm 1956). Till yttermera visso hade jag attackerat själva grundvalen för de s.k. författarbestämningar som min opponent ägnat så mycken möda under senare år. Jag kunde alltså se fram mot en hård och spännande duell.

Emellertid hade jag inte väntat att reaktionen skulle bli fullt så våldsam som den blev. Till dags dato har Hallberg förutom sin muntliga opposition (som varade i mer än sex timmar) levererat batalj i inte mindre än fem publikationer: Svenska Dagbladet (5/6 1965), isländska Morgunblaðið (10/6 1965), Expressen (23/6 1965), Samlaren (1965 s. 157—184; denna mer än 20 tusen ord långa inlaga får anses utgöra huvudangreppet) samt Arkiv för nordisk filologi (81, 1966 s. 258—276). Efter all denna aktivitet från Hallbergs sida, har jag så småningom beslutat mig för att svara honom. Den mest väsentliga delen av mitt svar återfinns i Samlaren (1967, s. 178—189). Här skall endast göras några kommentarer till de »filologiska» anmärkningar som utgör kontentan av Hallbergs artikel i Arkiv för nordisk filologi.

Först och främst skall då utan vidare erkännas, att Hallberg faktiskt lyckats sätta en hel del bockar i marginalen till mina uppsatser under loppet av sin ytterligt noggranna genomgång. Där finns exempel på översättningsgrador, felaktig normalisering av isländska texter, med mera dylikt. Där finns också andra exempel på tanklöshet och slarv. Där finns framför allt en viss benägenhet för tillspetsade formuleringar som kanske kan verka vilseledande på vissa läsare. Jag beklagar detta, samtidigt som jag gläder mig över att min opponent velat göra sig sådan möda med att rätta feLEN. Oklart är emellertid i vad mån hans anmärkningar drabbar någonting väsentligt av vad jag sagt. Hallberg antyder visserligen ofta att så är fallet — ord som »förödande» och »ödesdiger» kommer ofta till användning när mina försyndelser skall karaktäriseras — men han klargör sällan eller aldrig vad hans kritik egentligen har för konsekvenser. Meningen är tydligen att läsaren skall bli så till den grad

överväldigad av mitt syndaregister, att han inte ens bryr sig om att höra efter vad jag till äventyrs försökt att utträtta.

Det kan här inte bli tal om att redogöra för mina syften och resultat i stort, trots att detta egentligen skulle vara nödvändigt för att ge läsaren en föreställning om arten av min opponents kritik (jfr. Samlaren 1967, s. 178, 187 f.). Emellertid finner jag det angeläget att mer principiellt granska den filologiska metodik som min opponent gör sig till tolk för i sin kritik. Denna metodik synes mig vara behäftad med fel av allvarligare och mer djupgående art än de som han visat upp i mina skrifter. Det rör sig i det här fallet inte om några banala slarvfel — ty Hallberg slarvar aldrig. Han kan betraktas som ett föredöme i fråga om noggrannhet vid översättning samt tålmod vid insamlandet av en lång rad belägg. Vad det här gäller är däremot en grundläggande omdömeslöshet och enögdhet i umgänget med källorna — en omdömeslöshet som starkt förminskat värdet av hans goda egenskaper och gjort hans kritik mot mig ofruktbar och förfelad i väsentliga stycken.

Ett gott exempel erbjuder hans kritik av mina synpunkter på sagornas välkända »lycko»-begrepp, det som vanligen uttrycks med termerna *gæfa*, *gipta* och *hamingja*. I Lychnos 1963—64 (s. 29 ff.) hade jag i anslutning till Walter Baetke förfäktat, att detta begrepp delvis är av kristet ursprung. Huvudargumentet, som först framlagts av Baetke och senare vidareutvecklats med en rad språkliga belägg av Lennart Ejerfeldt, går ut på att de ifrågavarande orden (*gæfa*, *gipta*, *hamingja*) i de äldsta handskrifterna synes ha en religiös innebörd, närmast motsvarande latinets *gratia* (*donum*, *munus*), got. *giba*, anglosax. *giefu*. Betydelsen »lycka» i hedniskmagisk mening kan först beläggas i sagor från 1200-talet och har ingen motsvarighet i andra germanska språk. Rent allmänt kan sägas, att begreppet synes bli alltmer »hedniskt» ju yngre isländska texter vi anlitar.

Baetkes teori innebär givetvis inte att själva orden *gæfa*, *gipta* och *hamingja* först har introducerats i den kristna översättningslitteraturen. Av allt att döma är de betydligt äldre än så. Men om man får tro Baetke och Ejerfeldt, har orden inte associerats med något slags magisk lyckokraft under hednisk tid. I min Lychnos-uppsats gör jag vissa försök att förklara hur dessa ord kunnat få först en kristen innebörd av »nåd» och senare en profant magisk innebörd av »lycka» (»lyckokraft»). Jag gör mig inga illusioner om att ha presenterat någon slutgiltig lösning. En teori av detta slag måste förstås laborera med en del osäkra faktorer. Så mycket är emellertid säkert, att begreppet *gæfa-gipta-hamingja* inte a priori kan tolkas som ett äkta hedniskt begrepp när vi träffar på det i sagorna.

Nåväl — hur går nu Hallberg till väga när han skall angripa denna teori och försvara lycko-begreppets hedniskhet? Jo, han sätter sig ner och går metodiskt igenom en väldig mängd isländska texter, sammanlagt ett par miljoner ord (Se ANF 81, s. 272 ff.). Varje fall av *gæfa*, *gipta* och *hamingja* bokföres ordentligt i en tabell som anger huruvida ordet påträffats i en konungasaga, islänningasaga, biskops saga, översatt helgonlegend etc. Resultatet av detta herkuliska arbete — samma slags ord-

räkande som i de s.k. författarbestämningarna — blir att antalet fall av *gæfa*, *gipta* och *hamingja* är ojämförligt störst i profana sagor om hedningar, i särklass minst i de översatta helgonlegenderna (den som vill ha exakta siffror hänvisas till s. 273 i ANF 81). *Ergo* — menar Hallberg — kan de ifrågavarande uttrycken inte höra ihop med kristen föreställningsvärld såsom Baetke och jag förfäktat.

Nu förhåller det sig emellertid så, att praktiskt taget alla de texter som Hallberg använt för sin exerpiering härstammar från slutet av 1200-talet eller ännu senare, dvs. vid en tidpunkt då betydelsen av orden *gæfa*, *gipta* och *hamingja* redan förändrats, enligt Baetkes (och min) uppfattning. Att de tre orden i *dessa* sena texter huvudsakligen används på tal om hedniska vikingar — det är alltså bara vad vi kunde vänta. Hallberg har med andra ord räknat alldeles i onödan. Det arbete som han nedlagt — antagligen har det tagit honom veckor — vittnar om flit, viljestyrka och skrupulös noggrannhet. Men det är sannerligen också allt som kan sägas.

Fallet är belysande för Hallbergs sätt att arbeta. Vi finner här samma benägenhet som i de omstridda författarbestämningarna att ersätta källkritik med en mer eller mindre mekanisk tillämpning av kvantitativa metoder. Det bristande omdömet vad gäller väsentligheter får kompenseras av en desto större exakthet när det gäller detaljerna. Låt oss betrakta ett annat exempel.

Som exkurs till en av mina uppsatser hade jag publicerat ett litet bidrag till *Trójumanna sagas* datering och handskriftshistoria. Först söker jag fastställa förhållandet i stort mellan de tre isländska huvudhandskrifterna av sagan samt dessas förhållande till det latinska originalet (*Dares Phrygii De Excidio Trojae*). Därefter har jag sökt rekonstruera den ursprungliga översättningen på ett par punkter som synes mig vara av intresse, dels med hänsyn till den isländska översättarens sätt att stilistiskt återge sin latinska förlaga, dels med hänsyn till översättningens datering.

Det bör framhållas (trots Hallbergs påstående i motsatt riktning; ANF 81 s. 263) att exkursen ifråga är utan betydelse för mina huvudresonemang. Att jag som litteraturhistoriker givit mig in på en filologisk uppgift av detta slag beror därför enbart på att den föreföll mig kunna lösas med ganska enkla medel: för att konstatera vilka isländska läsarter som är de ursprungligaste, behöver vi ju nämligen bara jämföra dem med den latinska originaltexten. Härtill kommer att sagan innehåller långa listor med ovanliga grekiska namn, som förvanskats på de mest besynnerliga sätt av skrivarna. Enbart genom att jämföra dessa namnlistor kan man dra en hel del slutsatser om släktskapsförhållanden mellan handskrifterna. Men naturligtvis kan man också använda sig av andra textställen. Jag tvivlar inte på att mina slutsatser kan kompletteras och putsas i fråga om åtskilliga detaljer, men jag har svårt att föreställa mig att de skulle kunna raderas i stort. Låt mig ännu en gång understryka: det rör sig inte här om någon svår och komplicerad filologisk undersökning utan om mycket enkla operationer som vem som helst kan företa så snart han kommer på principen.

Hallberg fördömer emellertid alltihop — inte en enda detalj i min framställning erkännes vara av värde. I min diskussion av handskrifterna har jag enligt hans uppfattning, inriktat mig på »olämpligast tänkbara punkter» (s. 269). För sin del vill han föreslå en helt annan metod: »Av allt att döma skulle en systematisk granskning av vissa variationer i handskrifternas ordförråd kunna ge ledtrådar för att bedöma de olika textversionernas ursprunglighet» (loc. cit.). Härefter följer ett smakprov på denna metod, som knappast framstår som en nyhet för den som har något hum om Hallbergs föregående produktion. Med sedvanlig energi har han gått igenom ordförrådet i alla de av mig diskuterade handskrifterna av *Trójumanna saga* samt registrerat alla exempel på användning av verben *hitta(sk)* och *finna(sk)*, av vilka han betraktar *hitta(sk)* som en äldre och mer ursprunglig form än *finna(sk)*. Eftersom en av handskrifterna uppvisar ett större antal fall av *hitta(sk)* än de övriga, drar Hallberg slutsatsen att handskriften »på den diskuterade punkten visar den ålderdomligaste profilen av sagans tre huvudmanuskript och alltså här står originalet närmast» (s. 270).

Härtill kan kort och gott sägas att slutsatsen tyvärr är helt obefogad. Även om *hitta(sk)* verkligen skulle vara mer ålderdomligt än *finna(sk)* (vilket är högst tvivelaktigt) finns det ju nämligen inget skäl att anta att språkutvecklingen förlöper absolut likformigt, så att alla människor på en gång börjar använda det ena uttrycket i stället för det andra. Ingenting hindrar att en individuell avskrivare kan ha ändrat *finna(sk)* till *hitta(sk)*, likaväl som han kan ha ändrat *hitta(sk)* till *finna(sk)*. Kriterier av detta slag måste överhuvudtaget användas med den största försiktighet — på sin höjd kan de ge en mycket grov datering i fall då andra ledtrådar saknas. Under inga förhållanden torde de kunna användas som ersättning för vanliga textkritiska metoder.

Mödan har med andra ord varit förgäves också i detta fall. Men det hade den utan tvivel varit även *om* metoden gått att använda. Ty det finns ju mycket enklare och snabbare metoder, ej minst de som Hallberg menar vara de »olämpligast tänkbara». Vad beträffar min metod att jämföra namnlistorna, så är den kanske inte generellt särskilt pålitlig. Men just i det här fallet har den gått att använda, därför att förvanskningarna i dessa listor är så drastiska i en lång rad fall. Metodens främsta fördel är att den är enkel och arbetsbesparande. Men kanske tycker Hallberg att det på något sätt är omoraliskt att komma till resultat utan att först räkna en miljon ord?

Ty att jag kommit till resultat är oomtvistligt. En sak för sig är att Hallberg med större eller mindre rätt anmärkt på diverse detaljer i min framställning av förhållandet mellan handskrifterna. Men inte ens om alla anmärkningarna vore berättigade (vilket ej är fallet) skulle de kunna motivera hans kategoriska underkännande. Den enda av hans anmärkningar, som åtminstone skenbart skulle kunna drabba ett av de bärande elementen i mitt resonemang, går ut på att de av mig diskuterade grekiska namnen kan ha korrigerats i en av *Trójumanna sagas* huvudhandskrifter, nämligen den som skrivits av lagman Haukr Erlendsson — »denne bildade man», för att citera Hallberg (s. 265). Om Hallberg skulle ha

rätt på denna punkt, vore det onekligen nödvändigt att delvis (ej helt) ompröva mitt stemma och metoderna för dess uppställande. Men också Hauksbók innehåller ju en rad förvanskningar av t.o.m. de mest kända grekiska namnen, och de namn, som med säkerhet varit förvanskade redan i den ursprungliga sagatexten, har förblivit förvanskade också här. Det är därför högt osannolikt att Haukr skulle ha rättat i texten på det sätt som Hallberg tänker sig. Att jag överhuvudtaget tagit fasta på namnen som ledtråd i detta fall beror ju just på, att de är starkt förvanskade i *alla* handskrifter och inte uppvisar några tecken på att ha utsatts för avskrivarnas rekonstruktionsförsök. Detta hindrar inte att enstaka, mer kända namn samt slutändelser o. dyl. kan ha korrigerats, men en sådan möjlighet inverkar inte på mina resonemang.

I sin iver att underkänna allt, förbigår Hallberg mina väsentliga textkritiska belägg och låtsas i stället som om allt vilade på värdet av vissa argument som jag inte själv tillmätt någon betydelse. Ibland sker detta på ett sådant sätt, att man har svårt att förstå hur han kunnat skriva som han gör i god tro. Jag överlämnar följande exempel till läsarens begrundan.

På ett ställe i min exkurs påpekar jag, att handskrifterna O och S, av *Trójumanna saga* innehåller gemensamma felaktigheter som inte finns någon annanstans. För att demonstrera detta, citerar jag i parallelltext vissa passager ur alla de tre isländska handskrifterna samt *Trójumanna sagas* latinska förlaga. Det visar sig härvid, att O och S uppvisar samma läsart på punkter där den tredje handskriften, H. (Hauksbók), uppvisar en bättre överensstämmelse med det latinska originalet och således av allt att döma representerar en mer ursprunglig text. I några fall gäller skillnaden bara en enstaka ortografisk detalj, såsom t.ex. då O och S uppvisar namnformen *Boecem* i stället för H:s och latinska originalets mer korrekta form *Boetem*. I andra fall är skillnaden av mer väsentlig art, såsom t.ex. när *jätten* Atlas förvandlats till en *konung* i O och S. Jag gör i uppsatsen en distinktion mellan det förra och det senare slaget av gemensamma felaktigheter. De små ortografiska detaljfelen *kan* ha uppstått oberoende av vartannat i de två handskrifterna. Däremot måste det senare slaget av gemensam textförvanskning tolkas som tecken på släktskap mellan O och S. Eftersom jag tidigare visat, att ingen av dessa båda handskrifter kan härstamma i rätt nedstigande led från den andra, blir min slutsats oundvikligen att de måste gå tillbaka på en gemensam förlaga, som ju dock inte behöver vara omedelbar utan kan ligga ett stycke tillbaka i traditionen (*Acta Philologica Scandinavica* 27: 1—2, s. 105—106).

När Hallberg skall redogöra för detta resonemang (ANF 81, s. 206), underlåter han för det första att meddela att det vilar på en jämförelse mellan de isländska handskrifterna och *det latinska originalet*. Endast de isländska textställena återges, och på ett sätt som ger läsaren intrycket att det enbart gäller en jämförelse mellan dessa textställen. Under dessa omständigheter framstår inte sambandet mellan O och S särskilt tydligt, eftersom var och en av dessa handskrifter också innehåller sekundära förvanskningar förutom de gemensamma (så t.ex.

kallas jätten Atlas för »kung Atlanus» i O. men »kung Athanius» i S.). De olikheter som på grund av sådana sekundära förvanskningar uppstått mellan O. och S. tas nu av Hallberg till intäkt för att jag pratar i nattmössan när jag påstår att dessa handskrifter bygger på gemensam förlaga. Eftersom Hallberg dels låtsas som om jag hade talat om en *omedelbar* förlaga, dels inte återger mina citat ur det latinska originalet, är det risk för att han lyckats övertyga en och annan läsare. Men för den som besvärar sig med att läsa vad jag faktiskt skrivit borde det stå klart att det är Hallberg själv som pratar i nattmössan.

Än märkligare är emellertid att Hallberg låtsas som om min uppfattning om sambandet mellan O. och S. vore grundad på sådana gemensamma småfel av ortografisk art som jag själv sagt mig inte vilja tillmätta något bevisvärde, eftersom de kan ha uppstått oberoende av varann. Denna min egen synpunkt övertas av Hallberg utan angivande av källan för att kunna vändas mot mig själv. (Hallberg, loc. cit.; jfr. APS 27: 1—2, s. 106). Det är alltså inte nog med att han fördöljer mina avsikter och väsentliga led i mina resonemang när han skall kritisera dem. Dessutom måste jag utrustas med åsikter och argument som jag själv tagit avstånd från.

Att jag i realiteten stött mig på andra och starkare belägg görs inte klart för läsaren. Ett enda av dessa belägg skulle i och för sig räcka för att bevisa riktigheten av vad jag sagt om släktskapen mellan O. och S. Det gäller en uppräkningslista av namn, där H och det latinska originalet överensstämmer till punkt och pricka. I O. och S. har emellertid ordningsföljden mellan namnen kastats om på två ställen samt ett nytt namn införts. Nog borde det stå klart för vem som helst, att förändringar av denna art (detsamma gäller f.ö. jätten Atlas' förvandling till »konung») *omöjligen* kan ha uppstått oberoende av vartannat i två handskrifter!

I själva verket torde Hallberg själv vara medveten om att mitt stemma håller. Han gör nämligen ingenstans något direkt uttalande i motsatt riktning. Det enda han faktiskt gör är att ösa över mig detaljkritik och metodiska förebråelser på ett sätt som skall *suggerera* läsaren att tro att ingenting av vad jag sagt duger. Samma metod tillämpas när han skall kritisera mina rekonstruktioner av *Trójumanna sagas* skeppskatalog och »litterära porträtt» (jfr. ANF 81, s. 263 f., 267 ff.). En rad i och för sig berättigade anmärkningar framföres mot mitt val av läsarter på enskilda punkter, men ingenstans ställer sig Hallberg frågan huruvida mina rekonstruktioner är goda nog för sitt ändamål. Jag har ju nämligen inte avsett att åstadkomma en perfekt textutgåva till bruk för kommande forskning utan enbart ett textunderlag av tillräcklig pålitlighet för att kunna uppbära mina egna resonemang angående översättnings-teknik, stil och datering.

Typiskt för Hallbergs tillvägagångssätt är hans utförliga genomgång av mina försök att beräkna antalet av de skepp som nämns i *Trójumanna sagas* ursprungliga skeppskatalog (jfr. ANF 81, s. 268 f.; APS 27: 1—2, s. 114 f.). Med sedvanlig noggrannhet korrigerar han mina siffror en smula samt föreslår alternativa vägar att beräkna antalet skepp. Detta vore i och för sig gott och väl, om han bara kunde förmå

sig att tala om, att hans egna alternativ bara tjänar att bekräfta vad jag försöker visa — nämligen att den ursprungliga *Trójumanna saga* uppgivit antalet skepp såsom väsentligt lägre än vad de bevarade handskrifterna gör (på detta hänger nämligen ett dateringsresonemang som ursprungligen framfördes av Jón Sigurðsson och som är onödigt att här utreda närmare). I stället för att erkänna att hans egna beräkningar leder till samma huvudresultat som mina, åberopar min opponent som vanligt varje enskild liten anmärkning som ytterligare ett skäl att kategoriskt förkasta vartenda ord jag sagt.

Jag kan i detta sammanhang inte låta bli att erinra mig hur jag själv behandlade Hallbergs försök till språklig författarbestämning av Egils-sagan, när jag recenserade denna studie för Samlaren 1963 (s. 280—285). Jag kunde i denna recension påvisa en lång rad metodiska misstag från Hallbergs sida, men jag gjorde mig samtidigt mödan att försöka avgöra i vad mån misstagen verkligen drabbat hans resultat samt framhäva allt positivt som rimligen kunde framhävas. Bl. a. visade jag, att de ordfrekvenser som Hallberg anfört rätteligen skulle ha beräknats på ett annat sätt, men att det rätta sättet ledde till en slutsumma som borde te sig ännu gynnsammare från hans egna utgångspunkter. »En klar poäng för Hallberg», summerade jag — utan ironi — detta avsnitt av min granskning (Samlaren 1963, s. 284). Komplimangen citerades triumferande av Hallberg i en senare polemik mot Marina Meier, som oberoende av mig hade påpekat samma misstag (Maal og Minne 1964, 1—2, s. 18). Detta hindrade inte att hans irritation över min anmälan var minst lika stor som hans irritation över Marina Meiers. När man jämför hans sätt att skriva i detta sammanhang med hans sätt att skriva om mina egna skrifter, får man en stark känsla av att Hallberg inte räknar med samma spelregler för sina kritiker som för sig själv. Om P. Hallberg räknar fel, är det närmast ärekränkande att överhuvudtaget påpeka saken. Om L. Lönnroth räknar fel, är det *eo ipso* ett bevis för att allt han sagt är värdelöst.

Vad det allmänna värdet av min exkurs om *Trójumanna saga* beträffar, så kan det kanske vara av intresse att se vad professor Frank G. Nelson anser härom. Professor Nelsons doktorsavhandling om *Trójumanna saga* (1937) är den enda utförliga undersökning av denna saga som utförts före publiceringen av min exkurs. Undersökningen — som jag inte fick tillfälle att ta del av förrän min egen studie redan fullbordats — utmynnar i slutsatser som väl stämmer med mina egna, fastän våra syften och metoder är olika (jfr. APS 27: 1—2, s. 100 n.). Vid disputationen lovordade Hallberg Nelsons avhandling samt satte den i förmånlig kontrast till mitt eget opus. Nelson har givit mig sitt tillstånd att citera följande brev som han skrev till mig den 8 juli 1965:

I have reread your 'Excurs' on *Trójumannasaga* — in its final printed form — with a great deal of pleasure. It is an interesting, original and stimulating study. As I said when you showed me your manuscript last summer, most of the problems you deal with were either beyond the scope of my own dissertation or impossible to treat adequately on the

basis of the limited material I had to work in the 1930's. So, while your praise of my long-forgotten work is most generous, it was hardly necessary to mention it in a footnote to your own independent investigation. For the most part, our purposes and methodology were different and we touched only rarely on the same matters.

Nevertheless, I was pleased to see that your conclusions do not invalidate mine, even though you often go beyond what I was able to do. The matter of the manuscripts and version of *Trójumannasaga* is a case in point.

I was able to show only that none of the three surviving versions gives the exact text of the original and that none of the known manuscripts is a copy of either of the others. I did note that the compiler-translator of *Trójumannasaga* was a learned and conscientious scholar who added nothing to his sources, but I was content to accept what Greif and others had already made plain: that the author used a more or less standard *De excidio Trojae* rather than the hypothetical 'lost fuller Dares' or 'expanded Benoit' of so much futile scholarship. You have gone beyond this, to explain the similarities in outline and detail I noted between the lost *Ormsbók* and A.M. 573, 4 (in contrast to *Hauksbók*) and have demonstrated the importance of a careful translation like *Trójumannasaga* for a much-needed new edition of Dares' *De Excidio*. By implication, incidentally, you add weight to my argument that its accuracy in rendering the Latin works upon which it is based makes *Trójumannasaga* invaluable for reconstructing the lost Classical Troy story behind so many medieval works.

You are, of course, much more cautious than I was about the relationship of *Trójumanna* to *Veraldar saga*. Unfortunately, I have not had the chance to read Jakob Benediktsson's introduction to *Veraldar saga*. But let us leave open for the moment the question whether the author of *V.S.* used *Trójumannasaga* or its Latin original. I think that we will all agree that the passage in *Veraldarsaga* (whether in Norse or Latin dress) reached Iceland early enough to have had a good deal of influence upon classical Old Norse literature.

Your very interesting examination of the "portraits", both their alliterative style and their pattern, emphasizes this point. In my thesis, if you remember, I tried to make the point against the authority of the great Finnur Jónsson that a florid style — ordinarily thought of as an earmark of the "romantic" sagas — is not necessarily proof of lateness, but I focussed my attention on the passages from the *Ilias Latina* rather than Dares. Where you discuss the 'portraits' as a model for later literary convention, I suggested that the broad scope of *Trójumanna ok Breta Sögur*, beginning with the antique gods and ending in national history, may have provided a pattern for the monumental proportions of the *Heimskringla*. Such things are virtually impossible to 'prove', of course, but literary patterns and conventions all go back to the impact some author or work made upon his successors.

Jag har citerat detta utförligt, inte bara för att det innehåller vackra — säkert alltför vackra — ord om min exkurs, utan också och framför allt därför att det synes mig innehålla intressanta och fruktbara synpunkter, ägnade att föra forskningen vidare. Det är här fråga om synpunkter som är sprungna ur gedigen kunskap om ämnet, renodlat intresse för själva sakfrågorna samt en självklar vilja att se detaljerna i ett vidare perspektiv. Hallbergs form för kritik synes mig vid jämförelse vara sällsynt ofruktbar. Dess mål synes inte vara att skilja gott från dåligt för att på detta sätt berika vårt vetande, utan att med tyngden av all den auktoritet som kan uppbringas söka diskreditera sin respondent för att sedan kunna propagera desto ostördare för vissa kvantitativa metoder av egen tillverkning.

Jag vill ändå ogärna tro att någon ond vilja ligger bakom detta angrepp, utan enbart en ärlig strävan att följa Vetenskapens ledstjärna. Men om så är fallet, blir det bara desto mer nödvändigt att ifrågasätta Hallbergs omdöme som opponenter. Den metodik som han demonstrerat i sitt angrepp på mig höjer sig sällan över korrekturrättarens nivå. Hans fåtaliga försök att gå utanför detaljanmärkningarnas sfär har avslöjat inte bara trängsynhet utan också väsentliga brister vad gäller källkritik, textkritik och vanligt sunt förnuft. Jag kan omöjligen tänka mig att detta skall vara filologi i mer kvalificerad mening.

PETER HALLBERG

Om teser och »översättningsgrodor»

Det sobra självporträtt, som Lars Lönnroth här ovan har givit oss under rubriken »Filologi och ordräkning», gör sig onekligen bäst utan varje kommentar. Denna novation i ANF:s hävder torde också vara väl ägnad att försätta tidskriftens läsare i stum häpnad. Men eftersom inlägget formellt kan synas handla om en doktorsavhandling och dess bedömande, är det kanske på sin plats med några påpekanden från en av de närmast inblandade.

Lönnroth ondgör sig bland annat över att min opposition drog ut på tiden. Tydligt har det aldrig fallit honom in, att han själv kunde vara skuld till att pinan blev lång — på grund av hans envetna och efter hand paniska flykt undan de konkreta frågor som jag tog upp, och var skyldig att ta upp, till diskussion.

Han beklagar sig vidare över mina publikationer — »all denna aktivitet från Hallbergs sida» (241) — i anknytning till disputationen. Men som jag erinrat om i Samlaren 1967, där Lönnroth redan så gott som ordagrant har uppläst samma litanian, rörde det sig om beställda recensioner — utom i fallet »Sagan om disputationen» (Expressen 23/6 1965), som var ett genmäle på en sällsamt desorienterad och vilseledande artikel i samma tidning. (Det visade sig också mycket riktigt, att denne recensent bara hade tagit del av Lönnroths sammanfattande essay.) Facktidningarna Samlaren (1965) och ANF (1966) återgav var för sig relevanta delar av oppositionen; Morgunblaðið i Reykjavík (10/6 1965) hade telegrafiskt begärt att få publicera understreckaren från Svenska Dagbladet 5/6 1965 — på Island är intresset för ämnet begripligt nog större än annorstädes.

Aktiviteten från Hallbergs sida torde med andra ord kunna betecknas som högst normal. Det förefaller mera tveksamt, ifall detsamma kan sägas om den unika PR-aktiviteten från Lönnroths sida dagarna närmast före och efter hans disputation.

Lönnroth gör mycket väsen av den noggrannhet han frikostigt utrustar mig med — av allt att döma därför att just denna egenskap från hans olympiska höjder ter sig mer futill och ofruktbar än det mesta: »Hallberg slarvar aldrig», han »kan betraktas som ett föredöme i noggrannhet» (242); det talas om opponents »ytterligt noggranna genomgång» (241) av Lönnroths uppsatser. Dessvärre vågar jag inte ta mer än bråk-

delen av detta beröm åt mig. Därtill är nämligen respondentens anspråk på noggrannhet alltför blygsamma. I själva verket räcker det med ett minimum av denna egenskap för att avslöja brister i hans arbete, chockande till såväl mängd som art. Ingen ansvarig opponent skulle ha kunnat undgå att se dem; någon titan i ambition och uthållighet är icke av nöden.

I detta sammanhang saknar man för övrigt Lönnroths oefterhärmligt nedlåtande apostrofering av mina »eminenta kunskaper i isländska språket». Den kunde ju annars tyckas vara väl så mycket på sin plats i ANF som i Samlaren (189). Har han möjligen haft en känsla av att ironi på den punkten skulle finna mindre god jordmån hos en läsekrets av nordiska filologer?

Trots allt medger Lönnroth nu, att opponenten »faktiskt lyckats sätta en hel del bockar i marginalen» till hans uppsatser och påvisa ett och annat »exempel på tanklöshet och slarv» (241). Men det rör sig så att säga blott om avigsidan av en mäktig helhetsvy. I respondentens örnperspektiv ter sig kritiken utsägligt jordbunden och platt. Oppositionen »höjer sig sällan över korrekturrättarens nivå» (249), den håller till »i marginalen», dess småskurna anmärkningar synes aldrig drabba »någonting väsentligt» (241).

Här fullföljer Lönnroth den taktik som han idogt tillämpade vid disputationen. Så snart en tolkning, ett resonemang, ett omdöme visade sig ohjälpligt felaktiga, förklarade han dem vara oväsentliga för framställningen i dess helhet, för en eller annan av dess teser. Åhöraren eller läsaren måste till sist fråga sig, om Lönnroth betraktar sina teser som någon sorts ting i sig, metafysiska aprioribegrepp, dem endast en illvillig fakultetsopponent kan önska konfrontera med en krass verklighet, med konkreta frågor och exempel.

Om de flesta av de »översättningsgrador» (241) som Lönnroth nu bagatelliserande vidgår, torde kunna sägas att de skulle väcka pinsam uppmärksamhet vid exempelvis en trebetygstentamen i nordiska språk på magisternivå. Och där skulle det ändå bara röra sig om den enbart språkliga aspekten, i en situation då enstaka kortslutningar vore begripliga och ursäktliga. Lönnroths »översättningsgrador» är inga sådana {ögonblickets fataliteter. Och de är framför allt inte bara grador. I en rad fall tjänar de som bevismaterial i resonemanget kring »någonting väsentligt», som stöd för en tes. I motsats till vad Lönnroth hävdar, har jag också påpekat om och när hans grador fyller en sådan funktion.

Jag har vidare efter förmåga sökt gradera gradornas vikt och betydelse. Därvid har jag enligt Lönnroth gärna tillgripit starka ord som »förödande» och »ödesdiger» (241) — självfallet i det infama syftet att blåsa upp smågradorna till förkrossande dimensioner. Såvitt jag kan finna, nyttjar jag i ANF-recensionen epitet »ödesdiger» vid ett tillfälle, om Lönnroths tolkning av en passus hos Ólafr Þórðarson »hvítaskáld» (d. 1259). Denne påstås i ett grammatiskt-retoriskt arbete ha hävdad, att den äldsta norröna diktningens, eddapoiesins, allitterationer går tillbaka på latinets inflytande. Jag tillät mig omdömet, att denna respondentens läsning av stället i fråga syntes »röja en påtaglig desorientering i materialet». Jag dristade mig också rentav att erinra om att vi här »befinner oss mitt i

centrum för Lönnroths argumentering», eftersom det »gäller den latinska (medeltids)litteraturens inflytande på isländsk sagaskrivning» (262—63). Med en av sina »översättningsgrodor» har Lönnroth mirakulöst förvandlat Snorri Sturlusons brorson Ólafr till supporter av sin egen huvudtes. Det lär vilja en ganska grundlig »desorientering» till — för att ånyo bruka mitt hovsamma uttryck — innan en forskare på det norröna fältet släpper ett sådant hugskott igenom censuren. Måne det inte är någorlunda adekvat att kalla det ödesdigert?

Lönnroth tar illa vid sig för att jag påvisat (263—64) en rad delvis rätt egendomliga misstag i hans rekonstruktion av hjälteporträtten i *Trójumanna saga*. Enligt vad han nu säger, skulle hans enda syfte ha varit att åstadkomma ett textunderlag av »tillräcklig pålitlighet» (246) för att kunna uppbära hans resonemang. Men om han själv uttryckligen anger bestämda principer för rekonstruktionen, och tillämpningen sedan visar sig behäftad med diverse inkonsekvenser och felaktigheter, är det då inte en granskares enkla plikt att påpeka det? Jag skrev i min ANF-recension: »Den forskare som önskar veta vad som faktiskt står i de båda handskrifterna, kan inte förlita sig på hans rekonstruktion utan måste gå till Jonna Louis-Jensens utgåva.» (264) Kan inte läsaren av en filologisk facktidsskrift göra anspråk på bland annat den sortens konsumentupplysning?

Med utgångspunkt närmast i en anmärkning av den isländske forskaren Jakob Benediktsson sökte Lönnroth genom diverse manipulationer med siffrorna för antalet skepp underbygga sin egen rekonstruktion av skeppskatalogen i *Trójumanna saga*. Jag kunde vid min granskning konstatera, dels att han själv räknade fel, dels att hans bollande med tänkbara felskrivningar eller utbyten av tal var »en lek med såpbubblor» (269). Vad som hos Benediktsson — och före denne hos Jón Sigurðsson — var ett rimligt antagande, blev för Lönnroth en språngbräda för en saltomortal rätt ut i det blå.

Nu i hans genmäle är det inte längre så noga med att siffrorna stämmer överens; han har bara velat visa, »att den ursprungliga *Trójumanna saga* uppgivit antalet skepp såsom väsentligt lägre än vad de bevarade handskrifterna gör» (247). Denna förklaring — som även om den vore korrekt inte skulle förbättra hans argumentering — är emellertid en konstruktion i efterhand, utan minsta stöd i hans uppsats. Där — i APS 1965 — gällde det tvärtom att »ta oss fram till siffran 1183» (115), att förklara hur det talet kunnat bli 1188: »1188 ligger så nära 1183 som man rimligen kan begära — skillnaden kan enklast förklaras genom att ett 'v' fellästs för ett 'x' någonstans i skeppskatalogen» (116). Men som vanligt: så snart en länk i Lönnroths bevisföring har visats vara ohållbar, rör det sig inte längre om »någonting väsentligt».

Lönnroth tycks ha en säregen uppfattning om vad en disputationsakt innebär. I hans ögon är det tydligen inte fråga om en kritisk prövning av respondentens arbete, snarare om ett slags manjämning mellan respondent och opponent. Detta missförstånd kom klart till synes under hans egen disputation. Efter hand sökte Lönnroth alltmer desperat fly diskussionen om sina teser — i och för sig inte oförklarligt — för att

i stället gå till angrepp mot mina forskningar i norrön litteratur. Dessa manövrer var av allt att döma avsedda att distrahera opponent och, inte minst, auditorium från ämnet. Sådana inviter till enklare akademiskt råcurr måste ju avböjas. Självfallet hade jag heller ingen som helst rätt att vid detta tillfälle tala i egen sak, särskilt som mina arbeten inte alls var på tapeten i Lönnroths avhandling. Det var *hans* resonemang och bevisföring, *hans* bruk av primära och sekundära källor jag som fakultetsopponent hade i uppdrag att granska.

Men här i ANF kan jag väl inte anses bunden av samma restriktioner som vid disputationen och vågar kanske därför dröja något vid mina egna bidrag — i den mån Lönnroth nu senast har berört dem. I min opposition liksom i mina recensioner i Samlaren 1965 (167—68) och ANF 1966 (271—72) avvisade jag hans sällsynt tunt och illa underbyggda tes om utvecklingen av innebörden i orden *gipta*, *gæfa*, *hamingja*. Alltjämt erbjuder han inte skymten av bevis för den bisarra betydelseutveckling han förutsätter hos dem. I stället söker han summariskt avfärda den breda översikt över frekvensen av dessa ord inom sagalitteraturens skilda grenar, som jag redovisar i min ANF-anmälan (272—74) — som underlag för en vidare diskussion i ämnet. Värdet av denna statistik skulle enligt Lönnroth vara lika med noll, emedan »praktiskt taget alla de texter som Hallberg använt för sin excerpering härstammar från slutet av 1200-talet eller senare» (243); i Samlaren, vars läsare uppenbarligen bedöms som mindre nogräknade, drar han i stället till med »en kolossal mängd senmedeltida belägg» (189). (Av de bortåt 400 exempel jag bokfört, torde inte ett enda vara »senmedeltida» i den mening ordet brukar ha inom nordisk filologi och litteraturhistoria.)

Men varje någorlunda omdömesgill, historiskt orienterad filolog har naturligtvis klart för sig, att en kartläggning av materialet inom vida kronologiska gränser är ofrånkomlig, ifall enstaka exempel och deras plats i utvecklingen skall kunna tolkas med någon som helst säkerhet. Och att min sammanställning talar starkt emot det norröna lyckobegreppets (*gipta*, *gæfa*, *hamingja*) ursprung i den kristna nåden, torde ingen forskare utan förutfattad mening vilja bestrida. Jag skall förresten här tillåta mig att utvidga exemplifieringen med ännu ett isländskt arbete av mycket tidigt datum, *Hómáltubók* (Holm 15^{4to}, KB, Stockholm), skrivet omkring eller något före år 1200. Jag kan göra det med desto bättre samvete, som jag nu inte behöver irriteras Lönnroth med »flit, viljestyrka och skrupulös noggrannhet» (243). I detta fall kan nämligen frekvensuppgifterna enkelt utläsas ur Ludvig Larssons Ordförrådet i de äldsta isländska handskrifterna (1891).

Homilieboken visar inte ett enda fall av *gæfa* eller *hamingja*. Av de 2 exemplen på *gipta* återfinns det ena i en replik till Jungfru Maria av hennes fränka Elisabeth: »Oc siá gipta es umbfram of verþleica mína. at siólf guþs moþer se comen til fundar við mic.» (139) Men intressantare är kanske i vårt sammanhang det andra belägget. Det talas där om att göra sina goda gärningar inte så mycket för trons skull och för kärleken till Gud utan »meir til þess at guþ veiti þeim veralldliga gifsto bæði fírhluði oc metorþ oc heilso her inan heims» (95). Här framhävs alltså

emfatiskt en rent profan innebörd av lyckobegreppet i *gipta*: ägodelar, social ställning, hälsa.

Å andra sidan möter man i homilieboken hela 25 gånger ordet *gipt* f. 'gåva', som där synes ha specifikt kristet-religiösa konnotationer. Ofta uppträder det i den kvalificerande frasen »gipt ins helga anda» (11,11,11,14,22,25,39,109,110). Det ser alltså ut, som om *gipt* (men ej *gipta*, *gæfa*, *hamingja*) tidigt skulle ha tagits i bruk som ett slags terminus technicus för den kristna nåden. Här erbjuder sig av allt att döma en möjlighet till ytterligare analyser och distinktioner. Men uppgiften kräver förstås — som all forskning — lite »flit, viljestyrka och skrupulös noggrannhet». Om Lönnroth ville intressera sig något mera för fakta och något mindre för sina teser, om han för eget bruk ville mobilisera ett lagom mått av nyssnämnda egenskaper — gärna därtill några uns självkritik — borde man väl också från honom kunna hoppas på ett bidrag till att sprida ljus över problemen, i stället för att rökbelägga dem. Önskar han göra ett sådant försök, är jag redo att ställa mitt eget material — detta resultat av filiströs flit och viljestyrka — till hans förfogande.

Vad angår förskjutningen *hitta(sk)* > *finna(sk)* under isländskt 1200-tal — jag hade föreslagit den som ett tänkbart ålderskriterium för de olika handskrifterna av *Trójumanna saga* — är den så väl bestyrkt som sådana övergångar i äldre tiders språkbruk gärna kan bli. Lönnroths truismer om möjliga felkällor (244) — som om jag inte skulle ha tagit hänsyn till dem! — kan faktiskt inte bromsa den språkutveckling som ägt rum inom sagalitteraturen.

Det tragikomiska i Lönnroths dråpliga rallarsvingar mot min egen forskning ligger i att de saknar all relevans för det som disputationen gällde: en avhandling författad och till offentlig granskning framlagd av fil. lic. Lars Lönnroth. Inte ens de mest härresande brister i opponentens skrifter skulle ju kunna utplåna eller reducera några defekter i respondentens arbete.

Som sin pièce de résistance tycks Lönnroth betrakta ett långt citat (247 f.) ur ett brev från professor Frank G. Nelson, U.S.A. Överhuvud taget åberopar han med förkärlek sådana källor; i Samlaren 1967 är det förutom Nelson några oförbindligt neutrala och delvis lite kryptiska meningar ur ett annat tackbrev från Sigurður Nordal. Man undrar kanske, om inte själva arten av sådana aktstycken borde ha väckt till liv några källkritiska instinkter hos mottagaren. Varken Nelson eller Nordal hade — till skillnad från en fakultetsopponent — några skäl att skåda given häst mera närgånget i munnen. Professor Nelson uppsökte mig för övrigt den 19 juli 1965, mindre än två veckor efter att han skrivit (8/7) det av Lönnroth citerade brevet. Uppenbarligen hade han vid det laget inte haft tillfälle att närmare kontrollera Lönnroths arbetssätt. Enligt vad han sade mig, hade han heller inte sysslat med den norröna litteraturen på ett trettital år, och inte under denna tid kunnat följa med forskningen på området.

Vad angår själva apparitionen av Lönnroths studie över *Trójumanna saga*, kan jag förresten instämma i professor Nelsons brevomdöme; den mera preliminära bekantskapen kan mycket väl ge intrycket av

»an interesting, original and stimulating study» (247). Det är först prövningen av Lönnroths förhållande till sina källor och konfrontationen med fakta — en rätt tidsödande procedur — som får läsarens illusioner att rasa samman, hans förväntan att bytas i besvikelse.

Som prov på en verkligt kunnig, omdömesgill och rättvis kritik — en magnifik kontrast till min opposition — anför Lönnroth sin egen recension i *Samlaren* 1963 av mitt försök till språklig författarbestämning av *Egils saga Skalla-Grimssonar* (247). Hans referat av denna episod har i sin skevhet råkat få ett inslag av stark och oavsiktlig komik. Det heter nu i ANF: »Bl. a. visade jag, att de ordfrekvenser som Hallberg anfört rätteligen skulle ha beräknats på ett annat sätt, men att det rätta sättet ledde till en slutsumma som borde te sig ännu gynnsammare från hans egna synpunkter.» Med andra ord: här ådagalade recensenten såväl överlägsen insikt som generositet. Emellertid synes Lönnroth numera till det omedvetnas mörker ha undanträngt det faktum, att det var jag som vid ett långt personligt sammanträffande fick undervisa honom om hur den nämnda beräkningen skulle utföras och vilka konsekvenser den hade. I själva verket hade jag från början övervägt detta — i och för sig snarast enklare — sätt att arrangera materialet, men till sist stannat inför ett annat alternativ. Att även det sistnämnda var helt korrekt, har för övrigt på sistone fått en auktoritativ bekräftelse av den kände språkstatistikern Gustav Herdan, Bristol: »Zur Verfasserfrage in den Isländersagas» (*Zeitschrift für deutsche Philologie*, bd 87, 1968, s. 97—99). Vad som nu — men inte i recensionen — av Lönnroth pådyvlas mig som ett »misstag», var alltså hans egen bristande insikt i hur min »parordsmetod» fungerar!

Lönnroth erinrar om en vändning i sin anmälan, som jag sägs ha citerat »triumferande» i en polemik mot Marina Meier. För att citatet skall framstå i sitt rätta ljus, borde han emellertid ha återgett även närmast föregående mening. Så här skrev jag: »Lönnroth säger sig först ha varit inne på en tanke liknande Marina Meiers men måste överge den, sedan han efter min anvisning själv kunnat utföra den ovan beskrivna operationen. 'En klar poäng för Hallberg!' (284), noterar han.» (18) Den »poäng» som Lönnroth numera anser sig ha funnit och storsint skänkt mig, hade jag med andra ord själv tillhandahållit. Att jag skulle ha fiskat upp hans hurtfriska fras i triumf, verkar följaktligen mindre sannolikt; situationen torde ha varit mera ägnad för några stänk ironi.

Så förvandlar Lars Lönnroth vid behov räta till aviga.

Härmed sätter jag för min del punkt för en diskussion, där min motpart envist vägrat att följa spelets regler. Hela denna polemik har varit inte bara ledsam och tröttande. Den har till råga på allt varit alldeles onödig. I själva verket synes den bero på ett slags olycksfall. Sanningen att säga var Lars Lönnroths avhandling inte mogen för den skärseld som en disputation vid våra universitet innebär.

Litteraturkrönika 1967

Av S. Benson, B. Ejder och B. Loman

Göran Hammarström, Linguistische Einheiten im Rahmen der modernen Sprachwissenschaft. 109 s. Berlin, Heidelberg, New York 1966 (Springer-Verlag). (Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen herausgegeben von H. Wolter und W. D. Keidel. Band 5.) Denna bok är delvis avsedd som en handbok i modern strukturell lingvistik, och kan här genom sin avsiktligt schematiserande framställning komplettera mera resonerande och exemplifierande introduktioner av typ Gleason. Men förf. söker också presentera en egen terminologisk och begreppslig tankebyggnad, som tillämpar strukturalistiska synesätt långt utanför hittills gällande gränser. En språkakt inrymmer ju en mängd information utöver vad som är baserat på ordens lexikaliska innebörd och de tillämpade syntaktiska mönstren. En åhörare kan också få upplysningar om den talandes personlighet, hans attityd gentemot ämne och åhörare, hans regionala och sociala tillhörighet. Göran Hammarström söker utarbeta ett referenssystem som innefattar även dessa aspekter, vilka givetvis länge uppmärksammats vid språkbeskrivningen, men vilka hittills inte fått sin erkända plats inom det strukturella systemet. Enligt Hammarströms mening är det för övrigt främst inom dessa plan som förutsättningarna skapas för språkliga förändringar längs den diakroniska axeln. Avsnittet om diakronisk lingvistik behandlar framför allt uttalsförändringarna och deras orsaker, men — »in ähnlicher Weise könnte man sich einem vertieften Studium von Morphemen, Syntagememen usw. widmen».

B. L.

Bengt Sigurd, Språkstruktur. 152 s. Stockholm 1967 (Wahlström & Widstrand). Denna behändig och prisbilliga volym ger en förträfflig introduktion till modern deskriptiv lingvistik. Trots sitt begränsade omfång är den rik på fakta, synpunkter och uppslag, och trots den lättlästa, stundom rent av underhållande stilen, förlorar förf. aldrig sitt sakliga och stringenta grepp om ämnet. De centrala kapitlen demonstrerar problem och metoder inom den klassiska strukturalismens olika nivåer — fonetik, morfologi och syntax —, medan ett följande kapitel mycket skickligt visar hur man inom den generativa grammatiken söker mildra dessa kantiga och delvis konstlade nivåskillnader. Andra välinitierade kapitel redogör för den tendens till breddning som nu föreligger

genom lingvistikens vidgade samarbete med angränsande discipliner, framför allt psykologi, sociologi, matematik och statistik. Inom nästan alla områden kan Sigurd illustrera sin framställning med välvalda belysande exempel, av vilka de flesta gäller modersmålet, och inte sällan redovisar förf.s egna primärundersökningar. En detaljanmärkning må gälla arbetets titel: »språkstruktur» kan ge associationer till en komparativ demonstration av olika språks strukturella byggnad. Men här är det snarast fråga om »språkanalys». Det hindrar inte att en verklig volym med »språkstrukturer» också vore synnerligen välkommen. B. L.

Språk, språkvård och kommunikation (under redaktion av Karl-Hampus Dahlstedt och Bertil Molde). 128 s. Lund 1967 (Bokförlaget Prisma/Föreningen Verdandi). I januari 1967 anordnade Språkvårdssamfundet och Nämnden för svensk språkvård ett livligt besökt symposium i Uppsala med syfte att debattera »språket och samhället». I förgrunden för debatten stod problem rörande språket som kommunikationsmedel i det moderna samhället, och genom de fem inledande föredragen fick symposiet karaktären av en principdebatt rörande språkvårdens ställning och uppgifter. Föredragsmanuskripten har nu samlats i en lättillgänglig och stimulerande volym, som belyser ämnet ur skilda aspekter. Konrad Marc-Wogau granskar värdeomdömenas roll i språkvårdsdebatten, medan Ulf Teleman i uppsatsen »Språket som ett effektivt meddelelsemedel» närmare debatterar innebörden och konsekvenserna av värdeomdömet »ändamålsenlighet». I uppsatser av Gunnar Fant och Sture Allén granskas talets relationer till andra media, vid akustisk taltransmission och grafisk språkåtergivning. I ett avslutande kapitel sammanfattar och belyser Karl-Hampus Dahlstedt olika komponenter i modern samhällssyn, vilka måste beaktas även i den konkreta språkvårdsdebatten. B. L.

H. A. Kofoed, Fonemik, orientering i fonemteori och fonemisk analyse. 207 s. Oslo 1967 (Universitetsforlaget). Fonemiken, som studerar språkljudens funktion inom ett språkssystem, är en vetenskaplig disciplin med en rik och delvis oförenlig variation av principer, idéer, metoder och definitioner. Fonemiken intar emellertid en nyckelställning inom modern språkvetenskap, såtillvida som för många yngre lingvister vägen till förståelse av mera komplicerade språkliga strukturer ofta går över ett studium av fonemikens grunder. Det är därför i och för sig motiverat och glädjande att en bok publiceras som avser att ge just yngre lingvister en introduktion till ett mera fördjupat studium av fonemikens problematik. — Föreliggande bok är författad av en dansk fonetiker, verksam som lärare vid universitetet i Bergen. Boken består av två huvudavsnitt: dels en vetenskapshistorisk inledning, som bl. a. redogör för olika definitioner av fonembegreppet och för olika skolbildningar (speciellt de Saussure, Hjelmslev, Pragfonologerna och den Sapir-Bloomfieldska traditionen), dels en mera systematisk genomgång av olika aspekter och problem i samband med fonemanalys. Framställningen är i denna senare del huvudsakligen eklektisk och kompromissande — författaren söker göra ett pedagogiskt urval bland olika riktningar och möjligheter.

Den europeiska traditionen, med de Saussure och Hjelmslev, står dock här i förgrunden, medan den amerikanska lingvistikens behandlas mera summariskt och mindre initierat. Boken är som helhet detaljrik och svåröverskådlig. Ambitionen att söka belysa de olika problemen utifrån skilda skolor och förutsättningar har medfört att Kofeods arbete har större intresse som vetenskapshistorisk översikt än som praktiskt tillämpbar orientering i fonemteori och fonemanalys.

B. L.

Eva Gårding, Internal juncture in Swedish. 189 s. Lund 1967 (Gleerup). (Travaux de l'Institut de phonétique de Lund. Publiés par Bertil Malmberg. VI.) Eva Gårding behandlar i sin doktorsavhandling det prosodiska fenomenet »inre junktur», vilket i fonematisk transkription brukar återges med tecknet /+/, och vilket av Eva Gårding definieras som »en markerad stavelsegräns inom en fras». I denna grundläggande definition avviker Eva Gårding något från den mera gängse uppfattning om den inre junkturs natur och funktion vilken återfinnes i den internationella debatten om fenomenet; där uppfattas den inre junkturs vanligen som en morfemgräns inom frasen. Eva Gårding måste alltså basera sin undersökning på en analys av reglerna för stavelsegräns i svenskt talspråk, och bygger här på de uppfattningar som uttalats av en grupp testade försökspersoner. Ett huvudproblem i den följande undersökningen blir så att fastställa i vad mån försökspersoner vid perceptionstest är medvetna om de gränser som i olika slag av yttranden markeras genom en inre junktur, t.ex. skillnaden mellan *Bo+snålar* och *Bos+nålar*. Speciellt intresse tilldrar sig givetvis de fall där den inre junkturs natur har en placering som avviker från de regler för stavelsegränsmarkering vilka naturligt tillämpas i svenskt tal. På basis av svaren kan Eva Gårding visa att möjligheten att tydligt markera en (semantiskt eller syntaktiskt) relevant gräns medelst inre junktur är i hög grad beroende av de berörda segmentala fonemernas akustiska egenskaper. I följande avsnitt granskas junkturfenomenet medelst instrumentella metoder; ett intressant resultat av denna granskning är framläggandet av den s.k. »schwa-hypotesen», varmed menas att typen VC+V avviker från typen V+CV framför allt därigenom att talorganen vid uttalet VC+V kommer närmare ett viloläge (och här stannar längre i detta läge). Den inre junkturs natur har framför allt en särskiljande eller kontrasterande funktion, dvs. kan tillgripas som ett förtydligande medel för att undvika homonymiska missförstånd. Härav följer att den har en tämligen undanskymd användning i normalt löpande tal, där gränser markeras även av så många andra faktorer. Eva Gårdings avhandling visar emellertid, bl.a. genom en analys av spontant tal, i vilket utsträckning den inre junkturs natur ändå ingår som en beledsagande faktor i talströmmen.

B. L.

Velta Rūke-Draviņa, Mehrsprachigkeit im Vorschulalter. 104 s. Lund 1967 (C.W.K. Gleerup). (Travaux de l'Institut de phonétique de Lund. Publiés par Bertil Malmberg. V.) Den politiska utvecklingen i Europa under 1900-talet har bl.a. medfört, att barn i stigande utsträckning kommit

att växa upp i två- eller flerspråkig miljö. Flerspråkighetens problem är av intresse för såväl psykologer och sociologer som lingvister och har behandlats i en rad arbeten från det sista halvseket.

Författarinnan till arbetet *Mehrsprachigkeit im Vorschulalter* har lettiska som modersmål men har vuxit upp i flerspråkig miljö. Hennes egna barn har vuxit upp i Sverige men lärt lettiska av föräldrarna. Författarinnan har gjort noggranna dagboksanteckningar rörande deras språkliga utveckling och har på ett fruktbart sätt bringat sina iakttagelser i relation till andra forskares iakttagelser och slutsatser rörande de med flerspråkigheten förbundna problemen. Sålunda diskuteras frågorna hur tidigt barnet över huvud taget kan skilja mellan två språk, hur många språk ett barn kan förstå och använda, funktionsfördelningen mellan de språk barnet förmår använda och interferensen mellan barnets olika språk. Sist men inte minst behandlas den viktiga frågan om flerspråkighetens betydelse för barnets utveckling i olika hänseenden. Författarinnan framhäver därvid — delvis i opposition mot vissa pedagogers uppfattning — flerspråkighetens positiva konsekvenser.

Författarinnan bygger liksom flertalet föregångare inom ämnesområdet främst på iakttagelser av endast några få och uppenbarligen språkligt välbegåvade barn. Den kritik hon riktar mot pedagogers uppfattning förefaller vara väl grundad, men alltjämt tarvas mycken forskning på detta viktiga ämnesområde. Problematiken har betydelse icke blott för uppfostran och förståelsen av barn som helt eller delvis ryckts ur sin ursprungliga miljö utan även för så praktiska problem som frågan, vid vilken tid undervisningen i främmande språk bör sätta in i våra skolor. S. B.

Bibliographie zur alteuropäischen Religionsgeschichte 1954—1964. Literatur zu den antiken Rand- und Nachfolgekulturen im aussermediterranen Europa unter besonderer Berücksichtigung der nichtchristlichen Religionen. Bearbeitet von Peter Buchholz. 299 s. Berlin 1967 (Walter de Gruyter u. Co). (Arbeiten zur Frühmittelalterforschung. Schriftenreihe des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster. 2. Band.) Begreppet »religionshistoria» får ett mycket stort omfång i den nyligen utkomna bibliografien över arbeten, som behandlar religionshistoriska problem med anknytning till äldre europeiska förhållanden. Vid sidan av rent religionsvetenskapliga verk upptages även filologiska, historiska, litteraturhistoriska, konsthistoriska och rättshistoriska arbeten i mycket frukostigt urval, och namnforskningen ägnas betydande utrymme.

Den uppställda tidsramen har stundom överskridits, i det att enstaka arbeten med tryckåret 1965 även förekommer. Bibliografien upptar 5298 nummer jämte några subnummer och åtföljes av sak- och personregister. *Bibliographie zur alteuropäischen Religionsgeschichte 1954—1964* är ett verk som bör finnas i alla humanistiska referensbibliotek. S. B.

Die Germania des Tacitus erläutert von Rudolf Much. Dritte Auflage. 581 s. + 20 planscher + 3 kartor. Heidelberg 1967 (Carl Winter Universi-

tätsverlag). Den österrikiske germanisten Rudolf Much utarbetade under de sista tio åren av sitt liv en omfattande, huvudsakligen realfilologisk kommentar till Tacitus' *Germania*; arbetet utkom i sin första upplaga 1937, ett år efter Muchs bortgång. En ny nästan oförändrad upplaga publicerades 1957, men det befanns då att verket — trots sina obestridda förtjänster — påfordrade en mer genomgripande revidering. Denna måste innefatta både citatkontroll, bibliografiska kompletteringar och inarbetning av resultaten från de senaste årtiondenas forskning. Huvudansvariga för den nu utkomna reviderade upplagan är två Göttingenprofessorer, Wolfgang Lange och Herbert Jankuhn, av vilka den senare bl.a. författat och signerat 75 arkeologiska exkurser.

Enligt förordet har utgivarna velat behandla Muchs grundtext »konservativt»; trots alla motiverade korrigeringar, strykningar och tillägg skall och bör kommentaren fortfarande i huvudsak betraktas som Muchs verk. Karakteristiskt för Muchs metod är att han sökte begränsa tidsperspektivet, så att Tacitus' text i huvudsak fick kommenteras och belysas med hjälp av källor och fynd från Tacitus' egen tid. Denna princip har tillämpats om möjligt ännu mer rigoröst i den senaste upplagan, där t.ex. de arkeologiska kommentarerna i huvudsak an knyter till fynd och fakta från äldre romersk kejsartid, speciellt perioden 50—150. Begränsningen är naturligtvis klart motiverad även av sakliga, vetenskapliga skäl: man betraktar inte längre den germanska kulturutvecklingen som ett kontinuum fram till vikingatiden, utan är mer benägen att se språng och luckor i det historiska skeendet. Följaktligen undviker man att dra osäkra paralleller mellan olikartade kulturskikt.

Språkhistoriskt sett synes den nya Tacitus-kommentaren inte kunna redovisa så många nyheter. Däremot ger den en initierad och detaljrik bild av de senaste årtiondenas landvinningar inom germansk arkeologi och religionshistoria. Detta nya material tycks inte nämnvärt öka vår förståelse för Eddans gudavärld, men vittnar i stället levande om religiösa föreställningar och kultbruk inom folkreligionens djupare lager. B. L.

Norbert Wagner, Getica. Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur früheren Geschichte der Goten. 280 s. Berlin 1967 (Walter de Gruyter u. Co). (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker.) Norbert Wagners arbete *Getica* antogs 1965 som habilitationsskrift av filosofiska fakulteten i Würzburg. Det består av fem från varandra relativt fristående kapitel, av vilka det första ägnas historiskrivaren Jordanes' person och författarskap, de fyra följande problem kring goternas historia. Mycket litet är känt om Jordanes' liv. Hans födelse- och dödsår är okända, hans landsmanskap och samhällsställning likaså. Dock vet man att han under en period av sitt liv liksom farfadern var »notarius». Hans arbete *Romana* färdigställdes i början av 550-talet och han anger själv att han dessförinnan avslutat *Getica*. Wagner söker leda i bevis att Jordanes avled 552 men bevisningen förefaller icke bindande. Jordanes synes under senare delen av sin levnad ha tillhört det andliga ståndet, men det är ovisst om han var identisk med den under 500-talet verksamme biskopen med samma namn.

Bland de avsnitt som direkt behandlar goternas historia tilldrager sig kapitlet *Die Urheimat der Goten* det största intresset. Författaren granskar kritiskt de olika typer av indicier och bevis som anförts för teorien om goternas utvandring från Sydsandinavien. Enligt hans mening är de arkeologiska bevisen ej tillräckliga. Ej heller finner han de speciella likheterna mellan nord- och östgermanska språk tillräckliga för att styrka utvandringsteorien. Större värde tillmäter han de ofta debatterade folkslagsnamnen i *Getica*. I diskussionen av dem intar *Gauthigoth* 'götgoterna' en central plats. S. B.

J. Svennung, Jordanes und Scandia. Kritisch-exegetische Studien. With an English Summary. 260 s. Stockholm 1967 (Almqvist och Wiksell). (Skrifter utgivna av K. Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala. 44:2 A.) Huvudsyftet med arbetet *Jordanes und Scandia* har för professor Svennung varit att pröva tillförlitligheten av *Jordanes* etnografiska uppgifter. Utförligast uppehåller han sig vid namnen på gotiska folk och stammar samt vid utvandringsberättelsen. Svennung vill tillskriva *Jordanes* berättelse hög grad av trovärdighet. Han betraktar denna som en äkta folktradition, icke en lärd spekulation. Han polemiserar på denna punkt mot Curt Weibull som velat fränkänna *Jordanes* och hans föregångare *Cassiodorus* historiskt källvärde. (Jfr äv. Svennung i *Historisk tidskrift* 1967.) Gentemot arkeologernas påståenden att en utvandring av goter från Götaland icke kan styrkas på arkeologisk väg hävdar Svennung att de hittillsvarande utgrävningsresultaten icke bevisar att någon utvandring icke ägt rum.

Ehuru Svennungs arbete utkom samma år som Norbert Wagners ovan nämnda skrift, har förf. hunnit att framföra kritiska erinringar mot några av Wagners teser. S. B.

J. Svennung, Zur Geschichte des Goticismus. With an English summary. 116 s. Stockholm 1967 (Almqvist och Wiksell). (Skrifter utgivna av K. Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala. 44:2 B.). Adjektivet *gotisk* fick under medeltiden en stark positiv värdeladdning i Europa. Föreställningen om goternas storhet och beundran för detta folk benämnes *goticismen*. Hur *goticismen* uppstod och vilka uttryck den tog sig undersökes i ett elegant kultur- och idéhistoriskt arbete av professor Svennung. Arbetet var ursprungligen tänkt som en bilaga till samme forskares ovan nämnda arbete *Jordanes und Scandia* men fick så småningom — på goda grunder — karaktären av ett fristående verk. Påpekas bör dock att *Jordanes und Scandia* s. 244 innehåller några tillägg till verket *Zur Geschichte des Goticismus*.

Hur goterna får övertaga geters, skyters och amasoners traditioner, hur de kommer att uppfattas som bärare av högre sedliga ideal, hur de får ge namn åt en i Frankrike framväxande byggnadsstil och hur *goticismen* kommer att prägla medeltidens kultur- och historieuppfattning med linjer långt fram till 1700-talet, allt detta beskriver Svennung i ett verk som inte bör refereras utan läsas. S. B.

F. de Tollenaere, De Harigasti-inskriptie op helm B van Negau. Haar betekenis voor de Oergermaanse klankleer en voor het probleem van de oorsprong der runen. With a Summary in English. 120 s. Amsterdam 1967 (N. V. Noord-Hollandsche uitgevers maatschappij). (Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde. Nieuwe reeks. Deel 30. No. 11.). År 1811 påträffades i byn Ženjak nära gränsen mellan Österrike och Jugoslavien 26 antika brons-hjälmar. En av dessa, i den vetenskapliga litteraturen benämnd Negau B, bär en inskrift, som länge ansågs vara etruskisk. År 1925 läste Marstrander »harigasti teiva . . .» på hjälmen, identifierade grafemsekvenserna med kända germanska morfem och sökte datera inskriften till tiden 113—102 f. Kr. Sedan dess har inskriften behandlats ett åttiototal gånger i litteraturen. Framför allt har formen *harigasti* för väntat *haria-* berett svårigheter och framkallat de mest skilda dateringar. F. de Tollenaere ger en utomordentligt god översikt över hela litteraturen beträffande inskriften och granskar kritiskt de framförda teorierna. Inskriften tillhör enligt förf. vår tideräknings första halvsekel och innehåller två germanska namn i latiniserad form jämte beteckning på ett romerskt truppförband. Alfabetet betecknas som norditaliskt, som ett av de alfabet som utgjort förutsättningen för den germanska runskriften. S. B.

Peter Berghaus/Carl Schneider, Anglo-friesische Runensolidei im Lichte des Neufundes von Schweindorf (Ostfriesland). 75 s. Köln und Opladen 1967 (Westdeutscher Verlag). (Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen. Geisteswissenschaften. Heft 134.) År 1948 påträffades i Schweindorf, Kreis Wittmund, Ostfriesland ett gjutet guldmynt med runtext. Professorerna P. Berghaus och C. Schneider har sorgfälligt undersökt myntet ur numismatisk och språklig synpunkt. Fyndet dateras till slutet av 500-talet och har varit avsett att bäras som smycke. Det har snarare varit av religiös än magisk natur. Runtexten, som löper från höger till vänster och har runtecken av anglo-frisiskt slag, läses *peladu* eller *svelapu*. Enligt Schneiders mening är den förra läsningen att föredraga; den medger en tolkning »(åt) dig (är detta) hjälp». Om denna tolkning och den numismatiska dateringen är riktig, föreligger ett bevarat svagtonigt *u* efter lång rotstavelse ännu under slutet av 500-talet.

Det låter sig icke med säkerhet avgöras, om språket skall betraktas som fornfrisiska eller fornengelska. Myntet visar dock i numismatiskt hänseende mycket nära släktskap med en guldsolidus från Harlingen, Friesland. S. B.

Robert Hinderling, Studien zu den starken Verbalabstrakta des Germanischen. 181 s. Berlin 1967 (Walter de Gruyter & Co). (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker 24 (148).) Robert Hinderlings arbete om de starka verbalnomina är ett välkommet och värdefullt försök att behandla germanska ordbildningselement ur samgermsk synpunkt. Det kompletterar på ett lyckligt sätt äldre undersökningar över olika ordbildningselements utbredning och särutveckling i skilda germanska fornspråk. Hinderling har valt ett centralt

ämne; det innefattar dels det starka verbsystemets utveckling i germanska språk, dels förhållandet mellan de nominala bildningstyper som fungerat såsom verbalsubstantiv till dessa verb. Två problem står här i förgrunden: dels förhållandet mellan maskulina i-stammar (t.ex. feng. *scyti*) och neutrala a-stammar, bildade till nollstadiet (t.ex. fnor. *skot*), dels förhållandet mellan prefigerade och prefixlösa bildningar.

Hinderling lyckas sammanfatta resultaten av egna och äldre forskningarna i en sammanhängande och till synes väl underbyggd teori, enligt vilken de mask. i-stammarna bedöms som tillhörande ett äldre, ieur. ordbildningssystem, medan de neutrala bildningarna till kortstadiet betraktas som en germansk novation. Historiskt sett uppfattar Hinderling dessa neutrer såsom ursprungligen substantiverade verbaladjektiv med prefixet *ga-*. Prefixet har reducerats i nordiska språk, vilket här delvis berett väg för ett formellt sammanfall mellan de båda typerna av verbalnomen; västgerm. maskulina i-stammar på svagstadiet svarar i regel mot nordiska neutrala a-stammar. — Uppkomsten av den sekundära bildningstypen, de neutrala a-stammarna, förklarar Hinderling främst med hänvisning till de äldre maskulina i-stammarnas semantiska konkretisering och specialisering och det därav följande behovet av en renodlat abstrakt bildningstyp. Detta är ju en process som sedan upprepas vid olika tidpunkter i de germanska språkens historia, jfr t.ex. tyska *das Geschoss* — *das Schiessen*.

Den grundliga och skarpsinniga undersökningen dokumenteras av en utförlig materialsamling, i vilken registrerats c. 200 germanska verbalabstrakter, fördelade på de olika forngermanska sarspråken.

B. L.

H. Krahe — W. Meid, Germanische Sprachwissenschaft III. Wortbildungslehre. Sammlung Göschen 1218/1218a/1218b. 270 s. Berlin 1967 (Walter de Gruyter & Co.). I denna volym serveras en mängd nyttigt vetande. Exempelmaterialet är klokt sovrat och likväl rikligt. Å andra sidan medför begränsningen, att den enskilde läsaren får vänta länge, kanske helt förgäves på »sina» exempel på en viss företeelse. Ett ordregister hade visserligen varit skrymmande men hade fyllt ett djupt känt behov.

För den som icke är specialist på området har denna sammanfattande framställning mer nytt att erbjuda än man trodde vara möjligt på ett så flitigt odlat fält. Bl. a. har djärva framstötter bland ortnamnen lämnat ett tidigare opåräknat tillskott till vårt vetande på området, särskilt genom den 1965 bortgångne tyske komparatisten Hans Krahe samt genom nordisten Hans Kuhn. Att en mängd material, som erbjödes av de forneuropeiska ortnamnen, är svårbedömt och resultaten i motsvarande grad osäkra är alltför uppenbart för att behöva ytterligare understrykas. Men även somliga faktiskt traderade forngermanska språk är så pass lite kända, att inte mycket kan slutas utifrån ett visst bildningssätts frekvens i de torftiga och/eller ensidiga källor, som flera sådana språk representeras av. Den skenbart farligt kategoriska formen hos en del uttalanden om dylika ting beror säkerligen på den kortfattade framställningsformen.

Några anteckningar vid läsningen: Termerna *geminata*, *geminatio* osv. passim har visserligen en lång och förnämlig tradition bakom sig men botten till stor del i numera övergivna åskådningar. De torde fortfarande kunna ge upphov till missförstånd och borde därför helst icke föras vidare. S. 26: Det heter i fisl. *vindauga*, med -a; s. 34: *gengilbeina* är 'Frau mit vom Gehen krummen Beinen'; s. 60: det fvn. ordet för 'Ordnung, Gesetz' uppträder alltid som plur. tant. *lög*; s. 101 »an.» *aldr* är nog apokryfiskt; s. 195: an. *beiskr* 'scharf, beißend' hör närmast till *bita*, icke till det därav avledda svaga *beita*; s. 218: *enka* 'einzeln' är icke »aisl.» utan sydöstnorskt (Seip, *Nsprh*² s. 260); s. 227: *raginaku(n)dō* står kvar i originalflektionsformen (svag ack. fem. pl.), medan det vanliga är att adj. och part. ges i nom. sing. (mask., stark form); s. 237: påståendet att fsv. *knodha* i motsats till fvn. *knoða* alltjämt skulle böjas starkt vilar på ett alltför bräckligt underlag; s. 261: *viðka* (äv. *viðga*) betyder icke 'weit werden' utan 'weit machen'. Härledningen av *konung* och dess germanska släktingar är som bekant särdeles omstridd och borde knappast ha återopats i ett sammanhang som detta (s. 199); bättre är den mindre kategoriska formuleringen s. 204: »König, wenn Angehöriger eines edlen Geschlechts.» Av tryckfelskaraktär är bl. a. s. 96 *knefi*, > *hnefi*, 129 aschwed. *sótme*, > *sötme*, 135 *loa*, > *loa*, 139 *järf*, > *järv*, 171 *fjándr*, > *fjándi*, 209 *katlingr*, > *ketlingr*, 239 *awschwed.*, > *aschwed.*

Ordet (förkortningen) an. (=altnordisch) nyttjas på samma i tyskan traditionella men för en nordbo något irriterande sätt som påtalas nedan s. 265. Också förhållandet mellan gotiska, forntyska och fornnordiska framställes mångenstädes antydningssvis på ett mer eller mindre oklart eller vilseledande sätt.

Trots de gjorda anmärkningarna skall det kraftigt framhållas, att vi här har att göra med ett utmärkt hjälpmedel vid studiet av forngermanskt språk.

B. E.

Bibliography of Old Norse — Icelandic Studies 1966. 74 pp. Copenhagen 1967 (Munksgaard). I förordet till fjärde årgången av denna mycket använda och användbara fornvästnordiska bibliografi säges den registrera »noteworthy» ting. Hur mycket vi genom redaktionens försorg slipper att ta del av undandrar sig bedömande, men den behändiga volymen för året kommer likväl upp i 486 nummer. Dessa representerar alla tänkbara grenar av genren: texter, grammatik, litteraturhistoria, realia av vitt skilda slag osv. Det kan bl. a. framhållas, att det här finns en redovisning av artiklarna i det just utkommande alfabetiskt uppställda Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, som ju saknar innehållsförteckning. De finns här under författarnamnen. Så t. ex. står Magnús Már Lárusson enbart i denna volym av bibliografien för mer än tjugo artiklar i allehanda ämnen. Också rent bibliografiska arbeten förtecknas, t. ex. nr 252—254, årsbok från Landsbókasafn Íslands.

Volymen inledes med en engelsk version av Sigurður Nordals arbete av 1958 om Rímur and lausavísur, som på ett suveränt sätt knyter samman fornt och nutida inom isländsk språk- och litteraturvetenskap.

B. E.

F. Ranke — D. Hofmann, *Altnordisches Elementarbuch. Dritte, völlig umgearbeitete Auflage. Sammlung Göschen 1115/1115a/1115b. 205 s. Berlin 1967 (Walter de Gruyter & Co.)*. Av F. Rankes kända Altnordisches Elementarbuch har prof. Dietrich Hofmann utgivit en tredje, helt omarbetad upplaga. Det är en i sitt slag god bok, med inskränkningar som betingas bl. a. av den bakomliggande speciellt tyska lärdomstraditionen. I synnerhet känner sig en nordisk recensent uppfordrad att påtala, att man alltjämt anser sig kunna åtminstone i huvudsak sätta likhetstecken mellan *altisländisch* och *altnordisch*, med alla de konsekvenser detta för med sig.

Redan i den sista upplagan av *Altisländische und altnorwegische Grammatik* (1923) såg sig Adolf Noreen endast med möda och under stark principiell reservation i stånd att ge en framställning av hela den fornvästnordiska grammatiken. År 1931 kunde Seip släppa ut en stor och väldokumenterad *Norsk språkhistorie til omkring 1370* (ny upplaga 1955), och en efterlämnad *Norsk målsoga* av Gustav Indrebø, utgiven av P. Hovda och P. Thorson, är tillgänglig sedan 1951.

Den i utomskandinavisk litteratur vanliga starka slagsidan till förmån för västnordisk språkhistoria och litteratur består hos Ranke—Hofmann.

Gotiskan spelar naturligtvis en viktig roll. Denna roll är emellertid ej sällan besvärande för en nordist. Särskilt är det naturligtvis onödigt att i ett sammanhang som detta arbeta med gotiska stjärnformer (t. ex. **ugkara*, **jut* s. 51).

Enligt en gammal dålig tradition inom facket innehåller boken praktiskt taget ingen syntaktisk avdelning. Vissa notiser i t. ex. §§ 29, 30 skulle ha hört hemma i en sådan.

Avsnittet *Texte* s. 80—159 innehåller ett gott urval, delvis med översättningar, som dock lider av samma ovan nämnda och kritiserade snedhet som den grammatiska avdelningen. Det ger prover ur de fornisländska *Morkinskinna*, *Egils saga*, *Gisla saga*, *Heimskringla* samt (rikligt) ur *Codex Regius* av den poetiska *Eddan* och på de fornnorska *Konungs skuggsiá* och *Didrikssagan*. Svårigheten att i materialet skilja på isländskt och norskt beröres icke alls. Fornsvenskan och forngutniskan illustreras med korta avsnitt ur några av lagarna jämte ett ur *gutasagan*, av forndanska är avtryckta några korta prover på de olika lagarna. Det hade kanske varit lämpligt att för Skånelagen välja ett annat textunderlag än *Codex runicus*, så hade man kommit ifrån de speciella ortografiska egenheter denna erbjuder.

Det hade bort upplysas, att markeringen av vokallängd i de icke-isländska texterna helt är utgivarens verk.

Om litteraturförteckningen s. 6—8 vore åtskilligt att säga. Det viktigaste är väl att man saknar flera viktiga bidrag från nordiskt håll, t. ex. E. A. Kocks *Notationes norrœnæ* och band VIII A—B, om litteraturhistoria, i serien *Nordisk Kultur*. G. Lindblads stora och mycket väsentliga arbeten anföres icke. Ett och annat av de medtagna tyska arbetena synes däremot en nordbo perifer.

Det har tidigare framhållits (se rec. av E. F. Halvorsen i *Maal og minne* 1967 s. 147), att huvuddelen av denna Göschen-volym utgör ett

gott repetitorium i fornisländska för norska studenter. Man vill gärna utvidga detta omdöme till att gälla också mera avancerade svenska studenter.
B. E.

Sagas of Icelandic Bishops. Fragments of Eight Manuscripts. Edited by Stefán Karlsson. 62 s. 92 planscher. Copenhagen 1967 (Rosenkilde and Bagger). (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile. Volume VII.) Den nu utkomna sjunde volymen i serien Early Icelandic Manuscripts in Facsimile innehåller fragment av åtta manuskript men därjämte även en omfattande inledning och — till jämförelse — ett antal facsimiler av andra manuskript som skrivits av händer vilka varit verksamma i de utgivna fragmenten av biskopssagor.

Stefán Karlssons inledning till utgåvan är fylligare än vad inledningarna vanligen är i serien Early Icelandic Manuscripts in Facsimile. Fragmenten behandlas med hänsyn till bl. a. ålder och ursprung, innehåll och utseende (inkl. ortografi). Om möjligt anges i vilka andra manuskript de iakttagna händerna varit verksamma.

I tekniskt hänseende är utgåvan oklanderlig.

S. B.

Hrafns saga Sveinbjarnarsonar, udg. af Annette Hasle. XLVIII+66 s. København 1967 (Munksgaard). (Editiones Arnamagnæanæ, Series B; Vol. 25.) Hrafns saga har tidigare utgivits av Agnete Loth i serien Editiones Arnamagnæanæ (1960); denna utgåva representerar den s. k. A-redaktionen av sagan, vilken är bevarad i ett antal pappershandskrifter. Den nya utgåvan, för vilken Annette Hasle är ansvarig, representerar däremot den s. k. B-redaktionen, vars huvudhandskrift är pergamentscodexen AM 557 4to, från 1400-talets första hälft. Lakuner i AM 557 har supplerats med hjälp av pappershandskriften 552 n, 4to, från 1600-talet. En utförlig redogörelse för handskriftsläget lämnas i inledningen, där man bl. a. fäster sig vid påpekandet om huvudhandskriftens egenomliga interpunktion.
B. L.

Opuscula Vol. III. København 1967 (Munksgaard). (Bibliotheca Arnamagnæana. Vol. XXIX.) I denna volym har samlats ett tjugotal nyskrivna uppsatser författade av medarbetare vid Det Arnamagnæanske Institut eller av andra forskare med anknytning till institutet. Uppsatserna består främst av utgåvor av äldre isländska texter, kombinerade med textstudier och handskriftsbeskrivningar. Två längre studier av Jón Helgason upptar ungefär en tredjedel av volymens sidantal. Den första behandlar tre handskrifter från 1500-talet och 1600-talet, vilka innehåller bröllopostal samt anvisningar rörande bröllopsceremonier. Den andra behandlar ett bidrag till äldre isländsk lexikologi: i samband med Den Arnamagnæanske Kommissions arbete med att utge den isländske prästen Björn Halldórssons († 1794) arbete »Lexicon Islandico-Latinum» insände författaren själv, på kommissionens begäran, en samling ordförklaringar, vilka nu publicerats. I en annan längre uppsats behandlar Jón Samsonarson tre arbeten om äldre isländsk historia; dessa arbeten är nämnda i en katalog från 1600-talets sista år, men har

troligen gått förlorade i Köpenhamns brand 1728. Jón Samonarson söker i sin studie omsorgsfullt rekonstruera de tre förlorade texternas förhistoria.

B. L.

Sveinn Bergsveinsson, Íslenzk-þýzk orðabók (Isländisch-deutsches Wörterbuch). 335 s. Leipzig 1967 (VEB Verlag Enzyklopädie). Denna behändig handordbok i fickformat upptar c. 16.000 uppslagsord, vilka enligt uppgift är så valda att de framför allt skall representera modernt isländskt ordförråd, särskilt inom olika fack och verksamhetsgrenar som teknik, vetenskap och ekonomi. I viss utsträckning beaktas även idiomatiska fraser och konstruktioner. Oundgängliga morfologiska uppgifter meddelas för de enskilda orden. Däremot innehåller ordboken inte uttalsangivelser för enskilda uppslagsord; detta kompenseras dock i någon mån av den inledande presentationen av nyisländskans ljud- och formsystem. Avsnittet »Phonetik» ger en översikt över förhållandet mellan ortografi och uttal, dvs. anger vilka olika ljudvärden de olika grafemen motsvaras av i olika positioner. Uppställningen är pedagogiskt klargörande men inte så detaljerad och informationsrik som motsvarande avsnitt i t. ex. Íslenzk-russnesk orðabók av V. Bérkov och Árni Böðvarsson, där de 35.000 uppslagsorden dessutom anges i fonetisk notation (se ANF 78:272).

B. L.

Björn Hagström, Ändelsevokalerna i färöiskan. En fonetisk-fonologisk studie. 276 s. Stockholm 1967 (Almqvist o. Wiksell). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series. 6.) Medan exempelvis isländskan klart särhåller de tre ändelsevokalerna *i*, *a* och *u*, har färöiska dialekter i stor utsträckning fått sammanfall mellan ändelsevokalerna *i* och *u* eller en ny distribution mellan *i*- och *u*-fonem i svagton. Hagström undersöker med synkroniska metoder problemen kring svagtonsvokalerna *i* och *u* och kompletterar sin undersökning med ett diakroniskt avsnitt som ger förklaringar till vacklande skrivningar hos äldre författare och ungefärliga dateringar av vissa ljudförändringar. Hagström påvisar att sammanfallet på vissa dialektområden och i vissa positioner är av fonetisk natur, medan i andra mål och andra positioner analogiskt betingade strukturförändringar ägt rum.

Undersökningen är genomförd med metodisk skärpa i såväl teoretiskt som praktiskt hänseende och avkastar ett antal betydande allmänlingvistiska biprodukter.

S. B.

P. A. Munch, Norrøne gude- og heltesagn. Revidert utgave ved Anne Holtsmark. 351 s. Oslo 1967 (Universitetsforlaget). Den norske historikern P. A. Munchs arbete *Norrøne gude- og heltesagn* utkom i sin första upplaga 1841. Sedan dess har en reviderad upplaga utgivits av A. Kjær och en av Magnus Olsen. Till andra upplagan var fogat ett kapitel av Ö. Rygh om spår av gudar och gudadyrkan i de norska ortnamnen, och Magnus Olsen lät ett kapitel om samma ämne följa sin utgåva.

Munchs klassiska arbete har varit en kär kursbok för tusentals stu-

denter i de nordiska länderna. Givetvis är den i många stycken föråldrad. Ändå är det med stor tacksamhet man noterar att en ny upplaga kommit. Anne Holtsmark har valt att bibehålla texten men låta denna suppleras av en nyskriven och helt nutidsenlig kommentar, vari forskningsresultat som framkommit så sent som under 1960-talet kunnat utnyttjas. Magnus Olsens tillägg »Minner i norske stedsnavn om guder og gudedyrkelse» från år 1922 kvarstår oförändrat och okommenterat. S. B.

Lapps and Norsemen in Olden Times. 168 s. Oslo 1967 (Universitetsforlaget). (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie A: Forelesninger. XXVI.) År 1964 arrangerade Instituttet for sammenlignende kulturforskning en konferens i Oslo över temat Lappar och norrmän under medverkan av språkmän, arkeologer och etnologer. Flertalet föredrag föreligger nu tryckta i en volym med titeln *Lapps and Norsemen in Olden Times*. De medverkande är Ingeborg Hoff och Knut Bergsland, vilka behandlar nordnorska, resp. lapska dialekter, Per Hovda och Karl-Hampus Dahlstedt, som behandlar ortnamn i Hålogaland och Lappland, samt Povl Simonsen och Asbjörn Nesheim, vilka berör arkeologiska resp. etnologiska frågor. Arbetet ger en intressant bild av hur specialister på olika områden kan hjälpas åt att kasta ljus över problem kring äldre kulturförbindelser. S. B.

Oskar Bandle, Studien zur westnordischen Sprachgeographie. Haustierterminologie im Norwegischen, Isländischen und Färöischen. A. Textband. 575 s. (Bibliotheca Arnemagnæana. Vol. XXVIII.) B. Kartenband. 76 kartor. (Bibliotheca Arnemagnæana. Supplementum Vol. IV.) Köpenhamn 1967 (Munksgaard). När Oskar Bandle, till börden schweizare men professor i Saarbrücken, undersöker den västnordiska husdjursterminologien, är det på bred basis och med högt ställda mål. Vid undersökningen av husdjursterminologien har han icke nöjt sig med arkivens redan förefintliga ordbestand utan själv utarbetat frågelistor vilka med hjälp av i första hand Norsk målførearkiv och Norsk etnologisk granskning distribuerats till ett stort antal ortsmiddelare.

För Bandle har undersökningen av husdjursterminologien icke varit ett självändamål. Han har försökt — och lyckats — att åstadkomma ett solitt underlag för fastställandet av en västskandinavisk språkgemenskap, av de smärre språkgeografiska enheterna inom denna och slutligen av språkblandningen på Island och Färöarna. Han hade ursprungligen planerat att bygga sin undersökning även på väderleksterminologien men måste t. v. avstå därifrån.

Bakom Bandles arbete ligger tanken att en områdesindelning efter språkgeografiska egenheter icke får bygga på godtyckligt valda drag ur ljudlära, formlära och ordförråd. Han har därför i stället valt att undersöka hela husdjursterminologien och han diskuterar igenom hela det vunna ordförrådet på ett synnerligen förtjänstfullt sätt. Med stor skicklighet urskiljer han vad som är väsentligt och oväsentligt i det heterogena material som frågelistsvaren här liksom eljest utgör.

På grundval av de gjorda ordgeografiska erfarenheterna tecknar

Bandle den västskandinaviska språkvärlden, icke genom att dela in ett större område i smärre enheter utan genom att iakttaga hur smärre, enhetliga områden låta sig fogas samman till större enheter, »Grossräume». Han ställer vidare sina resultat i relation till de dialektgrupperingar som gjorts av tidigare forskare, vilka framför allt tagit hänsyn till ljud- och formlära och han drar även in ytterligare kultur- och språkhistoriska fakta i diskussionen.

De grupperingar som Bandle når fram till överensstämmer på många punkter med tidigare indelningar, och ur denna synpunkt är hans arbete icke så revolutionerande. Men han har skapat en avsevärt stabilare grundval för bedömningen av den västnordiska språkgeografien och på många punkter nyanserat, beriktigat och fördjupat uppfattningen.

Atlasdelen är ur alla synpunkter ett arbete av allra högsta klass. Det förenar vetenskaplig noggrannhet med pedagogisk klarhet och gör estetiskt ett synnerligen tilltalande intryck.

Bandle framhåller, att mycket hade varit vunnit om en ordgeografisk undersökning hade kunnat utsträckas över hela Norden. Anmälaren vill gärna instämma i detta men måste med beklagande konstatera att personella, organisatoriska och ekonomiska resurser för ett dylikt företag för närvarande icke föreligger. Som så mycket mera imponerande framstår emellertid det faktum att en enskild man, därtill främling i Norden, lyckats genomföra ett arbete som det nu utkomna. S. B.

Finn-Erik Vinje, Den norske landsloven i svensk målform. 228 s. Oslo 1967 (Universitetsforlaget). (Skrifter fra instituttene for nordisk språk og litteratur ved universitetene i Bergen og Oslo.) På 1530-talet tillkom i Norge en översättning till dansk-norska av Magnus Lagabötes landslag. Översättningen har tydligen varit motiverad med tanke på både de danska ämbetsmännen och den norska allmogens svårigheter att förstå gammalnorska. Översättningsarbetet är förbundet med namnet på den norske lagmannen Anders Säbjörnsson, men det är ovisst vilken roll han personligen har spelat. Översättningen är bevarad i c. 85 handskrifter, spridda i bibliotek över hela Skandinavien och samtliga utgivna. Översättningens yttre historia har behandlats av Gustav Storm och andra norska filologer och historiker, men dess språkliga källvärde har hittills varit föga beaktat. En första större inbrytning i detta material har nyligen gjorts av förutvarande norske lektorn vid Stockholms universitet, Finn-Erik Vinje, som i sin svenska licentiatavhandling kunde framlägga en detaljerad undersökning av språket i en av handskrifterna, nämligen Linköpings stiftsbibliotek ms. qv J 7 (Link.). I detta sammanhang diskuterar och kompletterar han även äldre uppfattningar om översättningens och speciellt Linköpingshandskriftens tillkomst.

Enligt Vinjes slutsats av den språkliga granskningen torde skrivaren av Link. ha varit jämtlänning, och handskriften synes bära spår av jämtländsk eller i varje fall nordsvensk språkform. Man har redan tidigare antagit att Link. tillkommit i samband med den svenska ockupationen av norskt område under det nordiska sjuårskriget. Vinje kompletterar detta antagande med en plausibel teori att handskriften kanske

ursprungligen varit avsedd för regeringen i Stockholm, som därigenom kunnat bilda sig en direkt uppfattning om de juridiska förhållandena i de nyöckuperade norska provinserna.

B. L.

Magnus Erikssons stadslag. I nysvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén. XCVII + 293 s. Stockholm 1966 (AB Nordiska bokhandeln). (Rättshistoriskt bibliotek. Bd 7.) Med den nu utgivna kommenterade översättningen av Magnus Erikssons stadslag har ännu en viktig medeltida språk- och rättskälla tolkats och förklarats av Åke Holmbäck och Elias Wessén. Stadslagen har icke tilldragit sig samma intresse från forskningens sida som landslagen, och det är därför ingen tillfällighet att översättningen måste förses med en väsentligt mera omfattande inledning än den som samma författare utarbetade till sin tolkning av Magnus Erikssons landslag 1962.

I inledningen framlägges i själva verket ett stort antal nya och mycket betydande forskningsresultat. Medan Schlyter betraktade cod. B 154 (A-handskriften) som den äldsta och ansåg den vara tillkommen »tilläventyrs omkring 20 år efter 1357» söker Sam Jansson i *Nordisk kultur* bd 28 A göra gällande att handskriften tillhör senare delen av 1400-talet. Wessén anför goda skäl för att B 154 tillkommit under 1400-talets förra hälft. I och med att det kan visas att B 154 tillkommit under 1400-talet blir i stället den s. k. B-handskriften (Cod. Holm B 170) den äldsta bevarade versionen av stadslagen. B 170 är nämligen en avskrift från år 1387 och har sannolikt gjorts efter en i Stockholm befintlig men nu förlorad föregångare till prakthandskriften B 154.

Åke Holmbäck ägnar frågan om tiden för stadslagens tillkomst stor uppmärksamhet. Han gör sannolikt att arbetet på stadslagen, som aldrig blev slutredigerad eller promulgerad under Magnus Erikssons regeringstid, sannolikt avslutades antingen 1355—57 eller 1359—60.

Översättningen är gjord av Wessén, som också utarbetat huvuddelen av kommentaren.

S. B.

Gunnar Pellijeff, Lag om gård i västgöotalagarna. Law concerning »garper» in the Medieval Laws of the Province of Västergötland. 157 s. Stockholm 1967 (Almqvist och Wiksell). (Nordiska texter och undersökningar. 22.) Den engelska undertiteln anger klarare än den svenska titeln vad Gunnar Pellijeffs dissertation behandlar. Boken består av ett antal undersökningar av västgöotalagarnas bestämmelser om gårdning. Författaren är själv filolog och rör sig med säkerhet på det ytterst intressanta gränsområdet mellan rättshistoria och filologi. Man hade dock gärna sett att han närmare berört frågan i vad mån västgötskt dialekt- och folklivsmaterial kan belysa de problem han diskuterar.

Avhandlingens tyngst vägande del är det andra kapitlet som behandlar kyrkogårdsstängsel och bondegårdsgårdar. Förf. påvisar där att mark av olika slag hade olika gårdningsskyldighet och att man därvidlag kan urskilja fyra markkategorier, nämligen kyrkogård, tomt, åker (och äng) samt betesmark (och ren utmark). När mark av olika slag stötte sam-

man, åvilade gärningsskyldigheten den högre kategorien; när likvärda marker stötte samman delades gärningsskyldigheten.

I avhandlingen behandlas vidare ett antal ord inom stängselhållandets betydelsefält. Vissa svårtolkade ställen i båda västgöotalagarna görs till föremål för inträngande analys och författaren redovisar sina ställningstaganden på ett föredömligt sätt. Avhandlingen är skriven på ett osedvanligt klart och vårdat språk.

S. B.

Ordbok till Fredmans epistlar utarbetad av Carl Larsson och Magdalena Hellquist. 312 s. Lund 1967 (Almqvist och Wiksell i distribution). Ett outhärligt hjälpmedel vid läsningen och studiet av Bellman erbjuder den ordbok till Fredmans epistlar som utarbetats på initiativ av Svenska Vitterhetssamfundet. Arbetet med artiklarnas utformning åvilade från början Carl Larsson men övertogs efter hans bortgång 1959 av Magdalena Hellquist, som även utfört den grundläggande registreringen av ordformer och beläggställen.

Ordboken bygger på en intensiv djupexcerpering; vart och ett av dikternas drygt 26.000 löpande ord har skrivits ut på kort i sina kontexter, och detta material finns i sin helhet redovisat i ordboken med fullständiga hänvisningar till beläggställen (undantag har blott gjorts för formorden *och*, *att* och *en*). Vidare anges i vilka böjnings- och stavningsformer de enskilda orden uppträder, och därjämte meddelas nödvändiga betydelsedefinitioner. Speciellt arbete har nedlagts på att förklara och kommentera alla oklara eller tvetydiga textställen — framställningen kompletteras här även av fylliga litteraturhänvisningar. Sakliga och realfilologiska kommentarer har alltid haft sitt givna utrymme i Bellmans-exegesen; den nya ordboken har visat en tilltalande återhållsamhet och sökt undvika sådana lärda broderier som snarast kan leda uppmärksamheten från dikten. Så långt det gäckande materialet tillåter söker ordboken också redovisa för epistelspråkets ställning i förhållande till samtida talspråk och dialekter, vidare även eventuella litterära påverkningar samt spår av vännernas medverkan vid färdigställandet av manuskriptet för tryckning.

Den excerperade texten är identisk med Svenska Vitterhetssamfundets utgåva av Fredmans epistlar (1916). På initiativ av samfundet har Almqvist och Wiksell 1967 gett ut ett omtryck i offset av 1916 års utgåva i en prisbillig Geber-pocket-volym.

B. L.

Gösta Holm, Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilt historia. 269 s. Lund 1967 (Studentlitteratur). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A nr 17.) Svensk syntax är fortfarande ett alltför litet undersökt forskningsområde — detta gäller såväl det levande talspråket som skriftspråkstraditionen. Det är därför ett djärvt och gott initiativ av Gösta Holm att söka snabbteckna den svenska prosastilens utveckling med särskild blick just på den kontinuerliga spänningen mellan genuint talspråk och främmande litterära inflytanden. »Epoker och prosastilar» är främst avsedd för universitetens nybörjarstadium och för avancerad folkbildning. Detta har motiverat en viss

återhållsamhet i fråga om teknisk terminologi och begreppsapparat — ett nödvändigt minimum presenteras emellertid i en inledande genomgång av den syntaktiska analysens grunder. Huvudparten av boken utgöres av en rad kapitel som demonstrerar karakteristiska drag hos olika författare, texter och epoker. Särskild vikt läggs här vid välvalda exempel, medan kommentarerna som regel är kortfattade och koncisa. Boken lämpar sig därför även väl som övningsbok i svensk prosahistoria. — Som förf. själv påpekar i inledningen är det lätt för läsaren att påtala vissa lucker i den översiktliga framställningen. Mest besvärande är kanske bristen på upplysningar om perioden mellan Lehnberg och Rydberg; här hade några prov på romantisk prosa och på begynnande realism varit väl motiverade. Man tar gärna fasta på författarens förhoppning att kunna återkomma med en kompletterande upplaga.
B. L.

Svenskt talspråk. Fem studier under redaktion av Gösta Holm. 225 s. Stockholm 1967 (Almqvist o. Wiksell). Arbetet *Svenskt talspråk* består av fem uppsatser, skrivna av fem lundensiska språkforskare. Föremål för författarnas forskning har dels varit det svenska talspråket, dels metoderna för undersökning av detta talspråk.

De fem författarna har nalkats problemen med olika förutsättningar och från olika utgångspunkter. Ordboksredaktören och dialektologen Ulrik Eriksson, som står den glossematiska strukturalismen nära, skriver om transkription på meningens och satsens plan. Erikssons teoretiska överväganden och praktiska demonstrationer synes kunna bli av betydande värde för den transkription av inspelat dialektmaterial, som f.n. är aktuell vid de svenska dialektinstitutet. Docenten i fonetik Eva Gårding behandlar prosodiska drag i spontant och uppläst tal och jämför dessa två taltyper med hänsyn till tempo, pauser, junkturer, betoning och satsintonation. Den längsta uppsatsen har skrivits av ledaren för institutionen för talsyntax i Lund docent Bengt Loman och bär titeln *Prosodi och syntax*. I denna refereras och diskuteras metoder som används i deskriptiv lingvistik för undersökning av förhållandet mellan talets prosodiska egenskaper och syntaktiska struktur. Speciell uppmärksamhet ägnas därvid åt arbeten av Archibald A. Hill och Kerstin Hadding-Koch. Fil. lic. Ulf Telemann behandlar bisatser i talad svenska och berör därvid främst de talspråkliga bisatsernas ordföljd, tryck och intonation samt syntaktiska funktion och infogning i överordnade satser. Professor Gösta Holm skriver avslutningsvis om *s-passivum* i svenskt talspråk. Han undersöker därvid *s-passivum* i inspelningar av svenskt rikstalspråk med användande av samma kategorisystem som han tidigare använt i sin doktorsavhandling om *s-passivum* i svenska (1952). Undersökningen visar betydande olikheter mellan svenska dialekter och svenskt rikstalspråk i fråga om *s-passivum*, beroende på det inflytande som rikstalspråket rönt från det svenska skriftspråket, vilket i sin tur utsatts för influenser från bl. a. latinet med dess *r-passivum*.

Arbetet är främst att bedöma som en serie preliminärrapporter från

ett hittills föga beaktat forskningsfält, och man väntar med stort intresse på vilka forskningsresultat den nu fastare organiserade institutionen för talsyntax och forskarna kring denna skall komma att framlägga.
S. B.

Hilkka Hiilos, Om relativkomplexet i nusvenskan. 173 s. Jyväskylä 1967. (Studia Philologica Jyväskyläensia IV.) Som ämne för sin gradualavhandling har Hilkka Hiilos valt de syntaktiska konstruktioner som kan samlas under kategorien »relativkomplex», dvs. olika kombinationer mellan relativsats och föregående korrelat. Materialet är hämtat från nusvenskan, men Hilkka Hiilos har här helt begränsat sig till det litterära skriftspråket. Avhandlingens uppläggning är klar och systematisk, och de olika typerna belyses med en stundom överflödande rik exemplifikation. Första kapitlet ger en översikt över olika fall av oinledd relativsats; materialet är här indelat efter korrelatets satsfunktion. De följande kapitlen behandlar olika formellt varierande typer av relativkomplex, t. ex. *bok som, en bok som, den bok(en) som*. Syftet är dels att bedöma de olika konstruktionernas bruklighet, dels att söka fastställa semantiska oppositioner inom materialet. De olika kombinationerna analyseras här utifrån sådana kategorier som korrelatets species och relativsatsens restriktivitet resp. orestriktivitet samt kvantitativa resp. »notiviska» (o)bestämthet. En avslutande tabell ger en sammanfattande översikt av de olika konstruktionernas semantiska karaktär, och ger därmed en klar bild av relativkomplexet som funktionellt system.
B. L.

Lennart Elmevik, Nordiska ord på äldre kåk- och kåks-. En etymologisk och ljudhistorisk undersökning. 231 s. Lund 1967. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 15.) Det sydsvenska ordet *kås* 'båtlänning' hör till dem som flitigast debatterats inom svensk ordforskning. Det har ansetts att *kås* 'båtlänning' är etymologiskt identiskt med ett norskt terrängord *kås* 'dybt seilløb mellem bankerne; aflång, trång dal mellan berg eller höjder' eller med ett ord *kås(a)* 'skål, skopa, öskar'. Enligt Modéer vore ordet *kås* 'båtlänning' att sammanhålla med det franska *chaussée* 'väg', spanska *calzada*. Stahre har samman ställt *kås* 'båtlänning' med mellansvenska skärgårdsord *kåksen* o. d. och även påvisat etymologisk identitet mellan *kås*, *kåksen* 'båtlänning' och ett likalydande ord med betydelsen 'fnösksvamp'. Han räknade därvid med ett *k*-inskott i typen *kåksen*.

Lennart Elmevik söker i sin gradualavhandling särhålla det svenska *kås* 'båtlänning' från det norska *kås* 'fördjupning i terrängen av något slag'. Han accepterar Stahres etymologiska sammanhållande av orden med betydelserna 'båtlänning', resp. 'fnösksvamp', men avvisar Stahres tes om ett sekundärt *-k*-inskott. Även om dylika inskott odiskutabelt förekommit i ord av något avvikande typ, finner Elmevik det riktigare att gå ut från ett **kåksn* med senare *k*-bortfall och morfologiska förändringar.

Läsaren hade gärna sett att förf. hade illustrerat sin framställning med kartor över de behandlade ordens utbredning, former och betydelser.
S. B.

Sten-Bertil Vide, Studier över sydsvenska växtnamn. 13 s. Lund 1967. Sten-Bertil Vides arbeten rörande de sydsvenska växtnamnen har sammanförts till en gradualavhandling, betitlad Studier över sydsvenska växtnamn. Dissertationen innehåller blott en tyskspråkig resumé av författarens tidigare verk. Det främsta av dessa är det lexikaliska arbetet Sydsvenska växtnamn (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 17; 1966), vilket anmäldes i ANF 82. Ytterligare är att nämna uppsatserna Hallenbergs botanik (Svenska Landsmål 1957), De provinsiella växtnamnen i Linnés Skånska resa (Svenska Linnésällskapets årsskrift, årg. XLV), Kring några växtnamn (Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1965) och De sydsvenska växtnamnen, namngivningsmotiv och formkategorier (ib. 1967).
S. B.

Sven Benson, Südschwedischer Sprachatlas. 2. 39 s. Lund 1967 (C. W. K. Gleerup). (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 15.) Första häftet av denna nya språkatlas utkom 1965. Se anm. av K. G. L(junggren) i denna tidskrift bd 81 (1966) s. 322 f. I detta andra häfte av atlasen behandlas utvecklingarna av postvokaliska *p, t, k*. De resulterar på det undersökta området i betydande utsträckning i *b, d, g* eller vidareutvecklingar därav. De karterade orden är *vit, djup, grop, stop, ek, krok, stuga, huvud, fågel, hagel, vagn, späcklig, socken, våkenhus* 'vapenhus', *akta, axel* 'Achse' och *axel* 'Schulter'. Särskild omsorg ägnas åt studiet av sådant tidigt medeltida *k*, som på något stadium har sammanfallit med äldre *gh* (9 kartor av de 17).

Undersökningarna är särdeles viktiga men såtillvida mycket vanskliga som de rör sig på geografiska områden, som både den centralt drivna svenska och den motsvarande danska dialektforskningen förut merendels har betraktat som perifera och som följd därav tagit mer eller mindre lätt på. Det visar sig också, att äldre åsikter, som grundar sig endast på material från en mindre del av denna lucka, i icke ringa utsträckning är i behov av revision.

Stort erkännande förtjänar Bensons strävanden att välja goda typord, draga upp klara huvudlinjer och att på kartor och i text gallra bort sådan representation, som beror på särskilt sena utvecklingar («post-dialektala» med Bensons term), vilka hotar att skymma tidigare huvudtendenser osv.

Den geografiska avgränsningen är betingad av Lunda-arkivets verksamhetsområde. Det är naturligtvis en stor fördel, att en vetenskaplig framställning kan byggas på ett material, som är insamlat och/eller arkiverat enligt någorlunda enhetliga principer. Å andra sidan har både författare och läsare ej sällan anledning att beklaga, att icke särskilt det västgötska materialet i Uppsala-arkivet har kunnat fogas in i bilden. Orsakerna till dessa luckor är flera. Bl. a. har insamlingen av västgötskt material, i ULMA på sin tid driven främst av J. Götlind, nästan helt

avstannat vid dennes död 1940. Det skulle förmodligen ofta icke utan nya frågor ha kunnat på önskat sätt bidra till att komplettera de bilder Benson har tecknat. Som det nu är, förblir man ofta i ovisshet, huruvida förekomsten av ett fenomen i mellersta (och norra) Halland väsentligen är resultatet av en syd-nordlig strömning eller av en nordöst-sydvästlig.

Kartorna är förebildligt tydliga och lättlästa. Texten är ytterligt komprimerad, referaten av och hänvisningarna till tidigare framställda uppfattningar nedskurna till ett minimum. B. E.

Göran Rosander, Herrarbete. Dalafolkets säsongvisa arbetsvandringar i jämförande belysning. Mit deutscher Zusammenfassung. 443 s., 28 plancher. Uppsala 1967 (AB Lundequistska bokhandeln). (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Serie B:13.) Säsongvisa arbetsvandringar är kända från Europas alla delar och spelar alltså en betydande roll i såväl Europa som Amerika. I Sverige har arbetsvandringar under de senaste århundradena mer eller mindre regelbundet företagits inom landet från landskap som Dalarna, Värmland och Småland till Stockholm och till industriområdena i östra Sverige, till Skånes jordbruksområden och — tidvis — till Bohuslåns fiskelägen. Mest regelbundna synes emellertid arbetsvandringarna från Dalarna ha varit.

Termen *herrarbete*, som är folklig i Dalarna, avser enligt SAOB »arbete som utföres av personer som från sin hembygd utvandrat till andra orter för att söka (tillfällig) arbetsförtjänst». Herrarbetet har tidigare behandlats av en rad forskare, bl. a. Helge Nelsson och Lars Levander. Göran Rosander, som tidigare i en rad uppsatser behandlat det dalska herrarbetet, har nu framlagt en omfattande och intresseväckande avhandling, i vilken det dalska herrarbetet sätts in i större sammanhang och belyses ej blott ur etnologiska utan även historiska, geografiska, ekonomiska och sociologiska synpunkter. Avslutningsvis behandlas herrarbetets folklore och herrarbetet som inspirationskälla för olika slag av konstnärligt skapande. S. B.

Aage Hansen, Moderne dansk. I Analyse. 373 s. II Sprogbeskrivelse. 461 s. III Sprogbeskrivelse. 552 s. København 1967 (Grafisk Forlag). Föremålet för Aage Hansens nya stora grammatiska arbete är enligt förordet det språk som används av nutidens riksspråkstalande danskar, i tal och skrift. I centrum står den allmänna riksspråksnormen, men visst utrymme lämnas även åt individuella och stilistiska skiftningar. Materialet redovisas i synnerligen rikhaltiga och belysande exempel-samlingar med citat från dansk litteratur (spec. romaner och noveller) under de senaste hundra åren, och med tillägg av språkprov från H. C. Andersens eventyr och historier. I så måtto har Aage Hansens arbete närmast karaktären av en grammatisk beskrivning av traditionen inom dansk konstprosa. Men denna något snäva stilistiska avgränsning kompenseras i praktiken på ett lyckligt sätt genom Hansens speciella intresse för författare med »särligt gehør for det talte sprog med dets mange

små finesser». I grupperingen och analysen av det rikhaltiga materialet igenkänner man lätt den förfarne och rutinerade ordboksredaktörens teknik — en omfattande och brokig samling av språkprov systematiseras och beskrives på ett logiskt och överskådligt sätt. Aage Hansen redovisar detaljerat och med ett beundransvärt sinne för nyanser alla de fakta som kan utläsas ur den fylliga materialsamlingen. Hans arbete är därför en rik källa till kunskap om det danska språkets grammatiska strukturer. Däremot har han inom ramen för denna breda framställning inte kunnat meddela uppgifter om sådana förhållanden som faller utanför den rent grammatiska analysen — frekvensförhållanden, språkliga fenomenets fördelning på olika stilarter, språkvårdsfrågor och liknande. Diskussionen av olika teoretiska problem i samband med den grammatiska analysen intar också ett jämförelsevis måttligt utrymme. Aage Hansen utgår från vissa postulat och tillämpar dem konsekvent; härigenom kommer han ofta fram till överraskande originella men — utifrån de givna förutsättningarna — fullt invändningsfria lösningar av analytiska problem. Hans grammatiska beskrivning avviker från — och kompletterar — Paul Diderichsens inte bara genom sin omsorgsfulla redovisning av ett stort språkmaterial. Även i analysen avviker hans arbete på viktiga punkter från »Elementær dansk grammatik», framför allt genom sitt tydligt markerade hänsynstagande till Hjeltslevs språkteori. Paul Diderichsen måste med beklagande framhålla i sitt förord att han i sin beskrivning av den moderna danskans struktur inte kunnat utnyttja Hjeltslevs glossematiska metod. Just Hjeltslevs relationssystem (med de tre grundläggande begreppen solidaritet, selektion och kombination) har emellertid genomsyrat Aage Hansens analys och beskrivning av de olika syntaktiska mönstren. Till skillnad mot Diderichsen utgår Hansen vidare ej från ett enhetligt, totalt sammanfattande »sättnings-skema», utan synes föredra att arbeta med en hel serie av sattscheman, allt efter de olika typer av sattsstruktur som prövas i analysen. Sambandet med Hjeltslev framträder även i den deduktiva metod varigenom i första bandet, »Analyse», språkmaterialet segmenteras från de största enheterna till de minsta. De två följande banden, »Sprogbeskrivelse», redogör sedan för de olika ordklassernas morfologi och syntaktiska användning.

Under de senaste årtiondena har danska lingvister publicerat en rad skarpsinniga och innehållsrika översiktsarbeten om sitt modersmåls grammatiska struktur och historiska utveckling. Man tänker här kanske främst på arbeten av Johs. Brøndum-Nielsen, Peter Skautrup och Paul Diderichsen. Aage Hansens nya bok är ett beundransvärt tillskott till denna storartade forskarinsats.

B. L.

Niels Kofoed, Studier i H. C. Andersens Fortællekunst. 344 s. København 1967 (Munksgaard). Kofoeds bok rör ett ämne som ligger alla skandinaver nära och är symptomatiskt nog skriven medan K. var dansk lektor i Sverige. Framställningen är grupperad i fem huvudavsnitt: Stilfaser og kompositionsfaktorer, Fortællingens økonomi og teknik, Motivernes fødsel og vækst, Menneske og helt, Natur og overnatur.

Härtill kommer en English Summary (s. 327—332) m. m. I inledningen utsäger förf., vad man kan få bekräftat av litteraturförteckningen, att det redan finns en imponerande litteratur om H. C. Andersen och hans författarskap. Det man ännu kan göra till underlag för fruktbringande studier är H. C. Andersens samlade produktion: »eventyr», noveller och romaner samt det inbördes förhållandet mellan dessa sinsemellan besläktade genrer (s. 15, 327). Alla de konstater H. C. Andersen arbetade i står nära den muntliga berättelsen (s. 125), och betraktelsesättet torde vara vetenskapligt fruktbart.

Framställningen är särdeles intressant och ger en mångfacetterad bild av en av de främsta författare, genom vilka Norden har gjort en insats i världslitteraturen. På många ställen erinras om H. C. Andersens beroende av 1700-talets diktkonst, och det ges också många exempel på förbindelser mellan H. C. Andersen och de stora tyska romantikerna, Tieck, E. T. A. Hoffmann, Chamisso, bröderna Grimm, Heine m. fl., egendomligt nog också den dilettantiske engelsmannen Edward Lytton Bulwer. H. C. Andersen visar sig vara en mera framstående konstnär än de tyska kollegerna (s. 309).

Trots de ofta närliggande förebilderna är H. C. Andersens »eventyr» icke så influerade av motsvarande i tysk litteratur som t. ex. Ingemanns (s. 212). F. ö. är H. C. Andersens produktion av »Eventyr og historier» utspridd över en lång tidsperiod, och dessa är därför icke i alla avseenden ensartade (s. 256, 265 m. fl.). Källorna är väsentligen tre: folksagan, den tyska konstnärliga fesagan och självbiografiskt stoff ur H. C. Andersens egen levnad (s. 330).

Ett filologiskt bidrag: den s. 84 citerade, något oklara bilden lyckas Kofoed icke genomskåda, som det synes emedan han icke känner vissa svenska runstenars uttryck *raþa runar*, där *raþa* betyder 'tolka'. B. E.

Danske Dialekttexter. I. Jyske Tekster. 83 s. København 1967 (Akademisk forlag). (Udvalg for Folkemåls Publikationer. Serie E. Nr. 1. Udgivet som Nr. 423 i Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skriftserie.) Dialektinstitutens fonogrammaterial kan av praktiska skäl icke hållas tillgängligt för forskning i större utsträckning. Ett kanske utopiskt ideal är att det intalade dels skall kunna överföras på relativt svärförstörbart grundmaterial, t. ex. kopparplattor, dels skrivas ut på ett vetenskapligt tillfredsställande sätt.

Medan det första problemet huvudsakligen är praktiskt-ekonomiskt, ställer det senare stora teoretiska krav. Utskrift kan t. ex. göras i »klartext», d. v. s. med användande av riksspråklig stavning, i fonetisk och i fonematisk dräkt. Fonetisk utskrift medför ett oerhört tidsödande arbete, och alla iakttagna nyanser i talet kan knappast återges. En forskargrupp inom Institut for folkemål, bestående av Ella Jensen, Inger Ejskjær, Magda Nyberg och Bent Jul Nielsen har skrivit ut ett antal jylländska inspelningar och därvid valt ett praktiskt användbart fonematiskt system jämte klartext.

I inledning redogör Ella Jensen för texturvalet och arbetsmetoden samt beteckningssystemet.

Institut for Folkemål har, såsom av förordet och seriebeteckningen framgår, för avsikt att låta det nu utkomna texthäftet efterföljas av flera. För undervisning i danska dialekter torde serien bliva mycket värdefull. S. B.

Inger Ejskjær, Kortvokalstödet i själlandsk. 105 s. København 1967 (Akademisk forlag). (Udvalg for folkemåls publikationer. Serie A. Nr. 22. Utgivet som Nr 422 i Universitets-Jubilæets danske samfunds Skriftserie.) I danskt riksspråk uppträder stöt på vokalen i ord av α -typ i den mån vokalen är lång. I vissa danska dialekter förekommer emellertid stöt även på kort vokal i vissa typer av α -ord. Det gäller bl. a. ord av typerna *katten* (best. sg.), *latter* (obest. sg.), *offre* (inf.), *brister* (pres.), *nætter* (obest. plur.), *versene* (best. pl.), *søstre* (obest. pl.), *stykker* (obest. pl.) samt vissa typer av sammansättningar. Företeelsen undersökes synkroniskt, diakroniskt, geografiskt och komparativt av Inger Ejskjær med utgångspunkt i det stora material som Anna Pedersen sänt in till Institut för dansk dialektforskning. Undersökningen bygger i teoretiskt hänseende i stor utsträckning på Poul Andersens stora arbete Fonemsystemet i Østfynsk och studeras lämpligen i samband därmed. S. B.

Bengt Pamp, Ortnamn i Sverige, 62 s. Lund 1967 (Studentlitteratur). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie B. Nr 2.) Med Bengt Pamps arbete Ortnamnen i Sverige tillgodoses ett länge känt behov. För nybörjare i universitetsämnet nordiska språk och för intresserade amatörforskare har äntligen en liten handbok kommit ut, en handbok som tillgodoser även de allra sista årens rön inom ortnamnsforskningen. Efter några inledande smärre avsnitt om terminologi, ortnamnsforskningens historia och arbetsmetoder följer bokens tre huvuddelar, bebyggelsenamn, ägonamn och naturnamn, varvid efterleder och bildnings-sätt skjutes i förgrunden. Litteraturhänvisningar och anmärkningar arrangeras kapitelvis i bokens slut, som även rymmer register.

Den lilla volymen ökar läsarens intresse för namnforskning och även för själva namnmaterialet i mycket hög grad. Anmälaren vill här uttrycka en förhoppning att författaren skall utöka den andra upplagan — vilken icke torde behöva låta vänta länge på sig — med en avsevärt fylligare exempelsamling och att därjämte kategorier som landskaps-, härads- och stadsnamn skall bliva tillgodosedda. S. B.

Allan Rostvik, Har och harg. 175+15 s. Uppsala 1967. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi. XLIV. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Jöran Sahlgren. 11.) Två problem står framför andra i blickpunkten i Allan Rostviks avhandling *Har och harg*, nämligen släktskapen mellan orden *har* och *harg* och dessa namnelements grundbetydelse. Rostvik söker göra gällande att de två orden avspeglar Verners växling så att det ena går ut från **kár-ku-*, det andra från **kar-kú-*. Tesen är djärv och låter sig måhända icke helt bevisa, men den ger en elegant förklaring till den typ *hår*, som Rostvik vill spåra i namnen *Håra* och *Kungsåra*.

För fastställande av grundbetydelsen i ortnamnelementen *har* och *harg* har förf. dels excerperat dialektarkivens bestånd av appellativa substantiv, dels granskat ett stort antal bebyggelser och terrängformationer, vilkas namn innehåller *har*, *harg* och avledningar därav som namnelement. Rostvik fränkänner *har* och *harg* kultisk innebörd, han finner dels betydelsen 'stenhög, stenigt område', dels betydelsen 'flathäll, berg i dagen'. Som en gemensam faktor söker han härur deducera en betydelse 'impediment' e. d.

Det kan inte förnekas att man står något tvekande inför vissa av Rostviks forskningsresultat, men han har genom trägna arkivstudier förmått framlägga ett appellativiskt och onomastiskt material av betydande värde för den fortsatta diskussionen. Avhandlingen är rikt illustrerad med kartor och fotografier. S. B.

Ib Lumholt, Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne. 171 s. København 1967 (G. E. C. Gads forlag). (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning. Nr. 5.) Den äldre ortnamnsforskningen har i hög grad varit inriktad på undersökningen av bebyggelsenamnen, och flertalet av de stora nordiska ortnamnsverken innehåller främst eller enbart bebyggelsenamn. (Ett glädjande undantag utgör Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län.) Med så mycket större intresse tar man del av de utgåvor och undersökningar av natur- och ägo-namn som då och då kommer fram.

Ib Lumholts arbete Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne behandlar namnstoffet i det härad som omger Köpenhamn; dock har namnen på Amager och Saltholm hållits utanför undersökningen. Huvudkällor för undersökningen har varit Markbogen (1682) och skifteshandlingar från tiden 1765—1813. Däremot förekommer inga som helst uppteckningar av namnformer. Förf. har lagt ner stor möda på att ge en enhetlig disposition av det svärbemästrade marknamns materialet, men man kan icke undgå att här och var sätta frågetecken för grupperingen liksom för tolkningarna.

Avslutningsvis gör förf. ett försök att bestämma marknamnskontinuiteten på grundval av det framlagda materialet. Som mönster har därvid Christian Lisses undersökning av namnkontinuiteten på Falster (Ti Afhandlinger) tjänat. Den låga förlustsiffra (c:a 10 %), som Lumholt för vissa socknars vidkommande når fram till, hänger som han själv framhåller otvivelaktigt samman med det ringa tidsavståndet (c:a 100 år) mellan huvudkällorna. Alltjämt tarvas grundliga undersökningar av namnkontinuiteten på områden där källäget är gynnsamt. S. B.

En diskussion om sta-namnen. Förhandlingar vid symposium i Lund 1963 utgivna av Gösta Holm. 149 s. Lund 1967 (Studentlitteratur). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A. Nr 18.) År 1963 hölls i Lund ett symposium över *sta*-namn, varvid inledningsanföranden hölls av docenterna Lars Hellberg, John Kousgård Sørensen och Karl Inge Sandred, vilka alla tidigare framlagt betydande arbeten rörande svenska, danska och engelska *sta*- (*stead*-) namn. Inledningsanförandena och de åtföljande diskussionerna föreligger nu i bokform.

Förhandlingarna grupperades kring fem problemkomplex: »äkta» och »oäkta» *sta*-namn, de »äkta» *sta*-namnens terrängläge och gruppering i kulturlandskapet, *sta*-namnens förleder, namntypens ålder och utbredning och den ursprungliga innebörden av ortnamnelementet *-sta*. Den sista frågan kom att utgöra den centrala i hela debatten, och nära nog alla inlägg var färgade av deltagarnas inställning till denna fråga. John Kousgård Sørensen förfäktade att ortnamnelementet *stadh-* haft en betydelse 'plats, tomt, areal' e. d. och att det primärt kunnat ingå i såväl bebyggelse- som ägo- och naturnamn. Sandred ville likaså ge det en betydelse 'plats' e. d., möjligen i en mera speciell betydelse 'betesmark' e. d.; han fränkände det för de engelska förhållandena en primär habitativ funktion. Hellberg ville speciellt förknippa *sta*-namnen med ägonamn men vägrade acceptera den allmänna betydelsen 'plats' e. d. Han ville hellre finna en mera speciell betydelse 'stängsel, hägnad', framvuxen ur appellativiska sammansättningar. Den enkla slutleden som kvarstod efter reduktion av första leden i sammansättningen skulle däremot aldrig ha fått appellativisk funktion, varför några osammansatta *sta*-namn icke kunnat bildas. Professor Gösta Holm framlade en teori som i viss mån kan betraktas som en utvidgning av Hellbergs. *Stadh-* med den allmänna betydelsen 'plats, ställe', ingår i ett stort antal appellativiska sammansättningar. Genom verklig eller ideell reduktion har detta *stadh-* fått ortnamnsfunktion. Teorien är ytterst intressant och kan måhända överbrygga de svårigheter som skapats av att *sta-* på vissa områden främst ingår i marknamn eller sekundära bebyggelsenamn, på andra områden däremot i vad som synes vara primära bebyggelsenamn.

S. B.

Ortnamnen i Skaraborgs län. På offentligt uppdrag utgivna av Kungl. ortnamnskommissionen. Del XI:2. Vadsbo härad, södra delen. Territoriella namn. Av Ivar Lundahl. 191 s. Uppsala 1967 (Lundequistska bokhandeln). Vadsbo härad, det till ytvidden största häradet i Skaraborgs län, utgjorde under tidig medeltid ensamt ett helt *bo*, ett av de åtta förvaltningsdistrikt vari det gamla Västergötland var indelat. Boet och häradet hade fått namn efter byn *Vad* vid ett vadställe i Tidån.

Av praktiska skäl har vid utgivningen ortnamnet i Vadsbo härad fördelats på två volymer. Namnmaterialet är rikt och delvis av betydande ålder. Kulthistoriskt intressant är sockennamnet *Frösve*, innehållande gudanamnet *Frö* och kultplatsbeteckningen *vi*. Ett *vin*-namn följer sig — som tidigare Valter Jansson påpekat — i namnet *Klia*, vilket på 1540-talet skrivs *Kliene* o. d., 1685 *Klian* och 1715 *Klija*. Förra sammansättningsleden är oviss.

Att *Tiveds* socken bär namn av skogen *Tiveden* omtalas, men utgivaren har uppskjutit att taga ställning till detta namn, tills naturnamnen skall behandlas. Beträffande sockennamnet *Undenäs* meddelas att ett fornspråkligt **Undaedhe* får förutsättas, där förra leden är genitiv av sjönamnet *Unda* (nuv. *Unden*) och senare leden ett **edhe* n. 'passage mellan eller utmed vatten'. För tolkningen av namnet *Unden* hänvisas

till Hellquist, Sjönamn 1, där betydelsen anges som 'bölja, våg' > 'vatten, sjö'.

Främst tack vare professor Ivar Lundahls trägna arbete föreligger redan största delen av de territoriella namnen i Skaraborgs län utgivna. Samtidigt står Ortnamnen i Värmlands län inför sitt avslutande. Till sammans med det redan avslutade arbetet Ortnamnen i Älvsborgs län och det mera djupbörande men ofullbordade verket Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län täcker dessa verk en mycket stor del av det västsvenska namnområdet.
S. B.

Ortnamnen i Västernorrlands län. På offentligt uppdrag utgivna av Kungl. ortnamnskommissionen. Del III. Ångermanlands västra domsagas tingslag. Territoriella namn. Av Torsten Bucht. 62 s. Uppsala 1967 (Lundequistska bokhandeln). Den nu utkomna tredje delen av ortnamnen i Västernorrlands län inrymmer socknarna Bodum, Edsele, Fjällsjö, Helgum, Junsele, Ramsele, Tåsjö och Ådalsliden, d. v. s. den inre, nordvästra delen av Ångermanland. Bebyggelsenamnen innehåller, som så ofta är fallet i Norrland, i stor utsträckning naturnamnselement. Många namn innehåller *-bäck*, *-å*, *-sjö*, *-sel*, *-näs*, *-lid*, *-ås* eller *-höjd* som senare sammansättningsled. Ett ursprungligt *sel*-namn föreligger i by- och sockennamnet *Edsele*. Enligt Bucht är bebyggelsenamnet ursprungligen identiskt med ånamnet *Edslan*, som äldst torde ha hetat *Esla* i nominativ. Anslutningen till de många namn, som innehåller *ed* och *sel*, är sekundär.

Liksom i de tidigare delarna av Ortnamnen i Västernorrlands län framlägger förf. gärna olika tolkningsmöjligheter. Likaså ges ej sällan hänvisningar till forskare som framfört andra tolkningar än dem, som förf. ger företräde.
S. B.

Trygve Knudsen †

Professor emeritus Trygve Knudsen døde i januar 1968, bare et halvt år etter at han var gått av som professor i nordisk språkvitenskap.

Trygve Kristofer Knudsen var født i Tønsberg 23 juni 1897. Han tok artium i hjembyen i 1916, og tok språklig-historisk embetseksamen ved Universitetet i Oslo i 1923. Han var universitetsstipendiat fra 1925—30, og timelærer ved forskjellige skoler og fra 1935 til 1946 lektor ved Oslo katedralskole. I 1946 ble han dosent i nordisk språkvitenskap, og i 1954 etterfulgte han Didrik Arup Seip som professor i faget.

Allerede fra høsten 1923 ble Trygve Knudsen knyttet til «Det norske litterære ordboksverk», og sammen med D. A. Seip førte han tilsyn med innsamlings- og utskrivningsarbeidet i ordboksverket gjennom alle år. Fra 1925 var han sammen med professor Alf Sommerfelt redaktør av Norsk Riksmålsordbok, og fra 1951 overtok han sammen med professor Ludvig Holm-Olsen redaksjonen av Maal og Minne etter Magnus Olsen.

Trygve Knudsens første publiserte språkvitenskapelige arbeid er hans bok om «P. A. Munch og samtidens norske sprogstrev», utgitt i 1923. Boka var hans hovedoppgave til embetseksamen, og den gir en grundig innføring i Munchs språksyn og hans bidrag til den begynnende språkdebatt i Norge i 1830-årene, og klargjør den viktige rolle Munch kom til å spille som autoritet og rådgiver for Ivar Aasen, særlig i de årene Aasen arbeidet med førsteutgavene av sin grammatikk og sin ordbok. Boka om P. A. Munch viser Knudsens beste egenskaper som forsker, nøyaktighet, sans for de store linjer, klarhet i framstillingen. Den er grunnleggende for forståelsen av utviklingsgangen i norskhetsarbeidet i den avgjørende perioden omkring 1850, da Aasen skapte sitt landsmål, og Knud Knudsen samtidig begynte det arbeid som i løpet av et halvt hundre år la grunnlaget for det avgjørende brudd med den danske skriftradisjon som de offisielle rettskrivningsforandringer i 1907 og 1917 markerer.

Professor Knudsen kom til å arbeide i kretsen av språkvitenskapsmenn som D. A. Seip og Alf Sommerfelt, men han ble ikke fast knyttet til Universitetet i Oslo og måtte drive sin vitenskap ved siden av et krevende

skolearbeid. Når da en vesentlig del av hans forskning i tretti-årene hadde tilknytning til de to store ordboksarbeidene, ble det av lett forståelige grunner ikke mye Knudsen fikk utgitt. Men hans forskningsfelter var allerede den gang syntaksen og eldre norsk språkhistorie, og hans selvstendige synspunkter på mange omstridde spørsmål i eldre norsk, særlig østlandsk, språkhistorie kommer klart til syne i hans melding av Seips banebrytende «Norsk språkhistorie til omkring 1370» i *Maal og Minne* 1936. Dette er langt mer enn en vanlig melding. Knudsen peker på de prinsipielle svakheter ved Seips framstillingsform, hans interesse for detaljer som av og til ikke lar de store linjer komme til sin rett, og for hans noe for skjematisk syn på skrifttradisjonen. Han kritiserer forsiktig men med tungtveiende argumenter Seips teori om trøndsk påvirkning på østlandsk skrifttradisjon i eldre tid, og legger vekt på de sosiale faktorer som kan ha spilt en rolle for skriftspråkutviklingen. Meldingen kommer på denne måten til å bli en programerklæring for Trygve Knudsens eget videre arbeid med norsk språkhistorie, med særlig interesse for gammel-norsken på Østlandet og med hovedvekten på de store linjer i utviklingen.

I den tid D. A. Seip var rektor ved Universitetet (1937—1946) foreleste Trygve Knudsen som vikar for ham i flere perioder, og fra 1946 lyktes det endelig å knytte ham fast til Universitetet som dosent. I sin første tid som foreleser kom Knudsen særlig til å sysle med syntaksstudier. Falk og Torps «Dansk-norskens syntax» var et for sin tid fortjenstfullt arbeid, men det var forlenget foreldet, og Knudsen tok opp arbeidet ut fra moderne synspunkter, med grunnlag i et stort materiale fra norsk nåtidsspråk som han kjente fra sitt arbeid med Norsk riksmålsordbok og Det litterære ordboksverk. Hans forelesningsrekker over «Kasuslæren», pronominal- og verbal-syntaksen er nybrottsarbeid, primærforskning lagt fram i en klar og oversiktlig form. Selv regnet han forelesningene som førsteutkast til et større verk om norsk syntaks, og han arbeidet stadig med revisjon og forbedring av forelesningene. Etter sterkt påtrykk fra studenter og kolleger gikk han med på å offentliggjøre forelesningene i stensilert form, men det var ikke mulig å bevege ham til å utgi dem i bokform. Han fortsatte å arbeide med syntaksen også etter at han var blitt professor, men hans interesser samlet seg i de seinere år mer og mer om eldre norsk språkhistorie. En fullstendig norsk språkhistorie er stadig et ønskemål, og Knudsen hadde nok ment å lage en slik fullstendig oversikt, men med alle de administrative gjøremål han ble pålagt som professor rakk han ikke å ferdigbearbeide forelesningene, bare enkelte deler ble publisert i stensilert form. En frukt av hans arbeid med gammel-norsken i de seinere

år er artikkelen «Om det eldste bevarte sørøstnorske skriftspråk» i festskriftet til hans 70-årsdag; her gjør han rede for de to skrifttradisjonene han hadde påvist i det gamle Oslo, ved domkapitlet ved Hallvardskirken og ved det kongelige kapell Mariakirken, den ene mer tradisjonsbundet, den andre mer preget av nyere østlandske former.

Trygve Knudsen var en uhyre selvkritisk og forsiktig forsker, og hans perfektjonisme gjorde at det tok svært lang tid før han var villig til å legge fram resultatene av sin forskning i publikasjoner for et større publikum. Men han har beskjeftiget seg med alle de viktigere områder innenfor norsk språkvitenskap, som det kommer til uttrykk i den artikkelsamling som ble utgitt til hans 70-årsdag, «Skrifttradisjon og litteraturmål». Artiklene dreier seg om gammelnorsk og mellomnorsk språk, stilen hos forfattere som Ibsen og Kinck, Holberg og språkrenerne.

Trygve Knudsen var en fin foreleser og en glimrende pedagog, og mange studentkull har hatt den glede å høre ham forelese om norsk språkhistorie i sammenheng fra de eldste tider fram til språkreisingsarbeidet i forrige hundreår.

Trygve Knudsen tok nødvendig del i den norske språkstrid, han var i det hele ingen stridens mann. Han var konservativ av legning med dyp kjærlighet til og forståelse for vår klassiske litteratur, men han var sterkt kritisk overfor usaklighet og uredelighet i debatten fra begge sider i striden.

Han var åpen for de nye strømninger i språkvitenskapen, men han stilte seg temmelig kritisk til teoretiske tankebygninger og var redd for at alt for sterk begeistring for allmenne teorier kunne lede yngre forskere til å se bort fra de konkrete fakta. Common sense, motvilje mot store ord og fraser, respekt for grundighet og klarhet, for filologisk metode, preget ham i alt hans arbeid.

E. F. Halvorsen

Meddelanden

Till huvudredaktör för Arkiv för nordisk filologi efter framlidne professor Karl Gustav Ljunggren, Lund, har utsetts professor Ture Johannisson, Göteborg. Professor Eyvind Fjeld Halvorsen, Oslo, har utsetts till medredaktör efter framlidne professor Trygve Knudsen, Oslo.

Bidragen i föreliggande band av T. Andersson, Ó. Einarsdóttir och G. E. Rieger hade antagits till införande av professor Ljunggren.

Som redaktionens sekreterare fungerar arkivchef Sven Benson, Lund.

Till red. insända skrifter.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1966, 1967. — Acta Philologica Scandinavica 28: 1—2 1966. — Annali. Sezione Germanica IX. Napoli 1966. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (West) 89: 1 1967. — D:o (Ost) 88: 3 1967. — Danske Studier 1967. — Edda 54: 2, 3, 4, 5, 6 1967. 55: 1, 2 1968. — Études Germaniques 22: 2, 3, 4 1967. 23: 1 1968. — Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi. XIX 1965. XX 1966. — Fornvännen 1967: 2, 3, 4. 1968: 1. — Fróðskaparrit, Annales Societatis Scientiarum Færoensis 15 1966. — Germanisch-Romanische Monatsschrift 48: 2, 3, 4 1967. 49: 1, 2 1968. — Kolon 1967: 1. — Leuvense Bijdragen 56: 1, 3 1967. — Bijblad 56: 2, 4 1967. — Maal og Minne 1967: 1—4. — Mededelingen van de centrale commissie voor onderzoek van het nederlandse volkseigen 1967: 19. — Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam 43: 3, 4 1967. — Moderna språk 61: 2, 3, 4 1967. 62: 1 1968. — Modern Philology 64: 3, 4 1967. 65: 1, 2, 3 1967—1968. — Neuphilologische Mitteilungen 68: 1—4 1967. 69: 1 1968. — Nysvenska Studier 46 1966. Uppsala 1967. — Onoma 11 (1964—65): 2. — Proverbium 8 1967. 10 1968. — Seulaset 1967: 1—2. — Stavanger Museum. Årbok 1966. — Studia Neophilologica 39: 1, 2 1967. — Svenska landsmål 89: 1—4 1966. — Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur 96: 3, 4 1967. 97: 1 1968. — Årbok for Trøndelag. 1967.

Aarhus universitet. Aarsberetning 1966—67. 272 s. Aarhus 1967. — The Arnsmagnæan Institute. Bulletin 1966—67. 22 s. Khvn 1967. — Björklund, S., se Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. — Gipper, H. u. Schwarz, H., Bibliographisches Handbuch zur Sprachinhaltsforschung. I. Lieferung 8. Haacke-Heberling, S. 775—902. Lieferung 9. Heberling-Hirtschulz. S. 903—1030. Lieferung 10. Hirtschulz-Hubschmid. S. 1031—1158. Köln-Opladen 1967. — Hulda. Sagas of the Kings of Norway 1035—1177. Manuscript AM 66 fol. Ed. by J. Louis-Jensen. 24 s. + faks. Khvn 1968. (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile. Vol. 8.) — Højrup, se Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger. — Karlsson, S., se Sagas of Icelandic Bishops. — Levander, L., se Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. — Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646—1731. II. Noter og register. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved O. Højrup. 120 s. Khvn 1968. (Ældre danske kirkebøger.) — Liedgren, E., se Dikter av Johan Olof Wallin. IV. — Louis-Jensen, J., se Hulda. Sagas of the Kings of Norway. — Lundahl, I., se Ortnamnen i Skaraborgs län. — Malmström, S., se Dikter av Johan Olof Wallin. IV. — Olsen, K. M., se Sokkelunds herreds tingbøger. — Ordbok över folkmålen i övre Dalarna av L. Levander† o. S. Björklund. H. 7. FjäreIII-Fubbig. S. 481—560. Sthlm 1968. (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala D: 1.) — Ortnamnen i Skaraborgs län. Del XI: 2. Vadsbo härad, södra delen. Territoriella namn. Av I. Lundahl. 191 s. Uppsala 1967. — Sagas of Icelandic Bishops. Fragments of eight manuscripts. Ed. by S. Karlsson. 62 s. + faks. Khvn 1967. (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile Vol. 7.) — Schwarz, H., se Gipper, H. — Sokkelunds herreds tingbøger 1632—34. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved K. M. Olsen. H. 4. S. 193—272. Khvn 1965. (Ældre danske tingbøger.) — Studia Fennica. Revue de linguistique et d'ethnologie Finnoises. T. 13. 160 s. Helsinki 1967. — Svenskt pressregister 1. 1880—1885. Förteckning över recensioner (konst, litteratur, musik, teater) skönlitterära bidrag. Utg. av Litteraturhistoriska Institutionen o. Bibliotekstjänst i Lund. XIX + 541 s. Lund 1967. — Viborg landstings skøde- og pantebog 1624—1637. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved J. Holmgaard. H. 3. s. 193—288. Khvn 1966. — Dikter av Johan Olof Wallin IV. Utg. av E. Liedgren o. S. Malmström. Kommentar till dikter 1810—1839. 216 s. + 7 fotokop. Sthlm 1967. (Svenska författare utg. av Svenska Vitterhetssamfundet XXII.) — The Year's Work in Modern Language Studies. Ed. by N. Glendinning. Vol. XXVIII 1966. XI + 831 s. Cambridge 1967.

Bandle, O., Studien zur westnordischen Sprachgeographie. Haustieterminologie im Norwegischen, Isländischen und Färöischen. A. Textband. 575 s. (Bibliotheca

Arnamagnæana. XXVIII.) B. Kartenband. 76 kartor. (Bibliotheca Arnamagnæana. Supplementum IV.) Khvn 1967. — *Beito, O. T.*, Norske Målforetækster. XXVI + 534 s. + 5 kartor. Universitetsforlaget 1967. (Skrifter frå Norsk Målførearkiv XVIII.) — *Berghaus, P. u. Schneider, C.*, Anglo-friesische Runensolide im Lichte des Neufundes von Schweindorf (Ostfriesland). 75 s. Köln und Opladen 1967. (Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen. Geisteswissenschaften. 134.) — *Bergsveinsson, S.*, Íslenzk-þýzk orðabók. 335 s. Leipzig 1967. — Bibliographie zur Alteuropäischen Religions-geschichte 1954—1964. Literatur zu den antiken Rand- und Nachfolgekulturen im aussermediterranen Europa unter besonderer Berücksichtigung der nichtchristlichen Religionen. Bearbeitet von P. Buchholz. 299 s. Berlin 1967. (Arbeiten zur Frühmittelalterforschung. Schriftenreihe des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster. 2.) — Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies 1966. 74 s. Khvn 1967. — *Björkum, A.*, Árdalsmál hjá eldre og yngre. 274 s. + karta + plansch. Universitetsforlaget 1968. (Skrifter frå Norsk Målførearkiv XX.) — *Blok, D. P.*, se *Tummers, P. L. M.* — *Buchholz, P.*, se Bibliographie zur Alteruropäischen Religionsgeschichte 1954—1964. — *Collander, B.*, Svensk ordhjälp. 184 s. Sthlm 1968. — *Dahlstedt, K.-H.*, se Språk, språkvård och kommunikation. — *Danske Dialekttekster. I.* Jyske Tekster. 83 s. Khvn 1967. (Udvalg for Folkemåls Publikationer. E: 1. Udgivet som Nr. 423 i Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skriftserie.) — † *Diderichsen, P.*, Dansk prosahistorie I, 1. 199 s. Khvn 1968. — En diskussion om sta-nammen. Förhandlingar vid symposium i Lund 1963 utg. av G. Holm. 149 s. Lund 1967. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A: 18.) — *Eis, H.*, Zur Rezeption der kanonischen Verwandtschaftsbäume Johannes Andreæ's. Untersuchungen und Texte. X + 171 s. + 15 planscher. Heidelberg 1968. — *Ejsskjær, I.*, Kortvokalstødet i sjællandsk. 105 s. Khvn 1967. (Udvalg for Folkemåls Publikationer. A: 22. Udgivet som Nr. 422 i Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skriftserie. — *Elmevik, L.*, Nordiska ord på äldre käk- och käks-. En etymologisk och ljudhistorisk undersökning. 231 s. Lund 1967. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 15.) — *Gellinek, C.*, König Rother. Studie zur literarischen Deutung. 128 s. Bern 1968. — Die Germania des Tacitus erläutert von Rudolf Much. 581 s. + 20 planscher + 3 kartor. Heidelberg 1967. — *Guthmundsson, B.*, The Origin of the Icelanders. Translated with an introduction and notes by L. M. Hollander. X + 173 s. Lincoln, Nebraska 1967. — *Gårding, E.*, Internal juncture in Swedish. 189 s. Lund 1967. (Travaux de l'Institut de phonétique de Lund publiés par B. Malmberg. VI.) — *Hagström, B.*, Ändelsevokalerna i färöiskan. En fonetisk-fonologisk studie. 276 s. Sthlm 1967. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 6.) — *Hammarström, G.*, Linguistische Einheiten im Rahmen der modernen Sprachwissenschaft. 109 s. Berlin, Heidelberg, New York 1966. (Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen herausgegeben von H. Wolter und W. D. Keidel. 5.) — *Hansen, A.*, Moderne dansk. I Analyse. 373 s. II Sprogbeskrivelse. 461 s. III Sprogbeskrivelse. 552 s. Khvn 1967. — *Hasle, A.*, se Hrafn's saga Sveinbjarnarsonar. — *Hedevid, B.*, The dialect of Dentdale in the west riding of Yorkshire. XVII + 351 s. + 2 kartor. Uppsala 1967. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Anglistica Upsaliensia. 5.) — *Hellqvist, M.*, se Ordbok till Fredmans epistlar. — *Hinderling, R.*, Studien zu den starken Verbalabstrakta des Germanischen. 181 s. Berlin 1967. (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker 24 (148).) — *Holm, G.*, Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilhistoria. 269 s. Lund 1967. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A: 17.) — *Dens.*, se En diskussion om sta-nammen. — Hrafn's saga Sveinbjarnarsonar, udg. af A. Hasle. XLVIII + 66 s. Khvn 1967. (Editiones Arnamagnæanæ B: 25) — *Kofoed, H. A.*, Fonemik, orientering i fonemteori og fonemisk analyse. 207 s. Oslo 1967. — Lapps and Norsemen in Olden Times. 168 s. Oslo 1967. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. A: Forelesninger XXVI.) — *Larsson, C.*, se Ordbok till Fredmans epistlar. — *Lumholt, I.*, Ordförrådet i Sokkelunks herreds marknavne. 171 s. Khvn 1967. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning. 5.) — *Molde, B.*, se Språk, språkvård och kommunikation. — *Much, R.*, se Die Germania des Tacitus. — *Munch, P. A.*, Nørøne gude- og heltesagn. Revidert utgave ved A. Holtmark. 351 s. Oslo 1967. — Opuscula Vol. 3 1967. (Bibliotheca Arnamagnæana XXIX.) —

Ordbok till Fredmans epistlar utarbetad av C. Larsson o. M. Hellquist. 312 s. Lund 1967. — *Pamp, B.*, Ortnamn i Sverige. 62 s. Lund 1967. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. B: 2.) — *Pellijeff, G.*, Lag om gård i västgötalagarna. Law concerning "garper" in the Medieval Laws of the Province of Västergötland. 157 s. Sthlm 1967. (Nordiska texter och undersökningar. 22.) — *Rissanen, M.*, The uses of one in old and early middle English. XXX + 325 s. Helsinki 1967. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki XXXI.) — *Rosander, G.*, Herrarbete. Dala-folkets säsongvisa arbetsvandringar i jämförande belysning. 443 s. + 28 planscher. Uppsala 1967. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. B: 13.) — *Rostvik, A.*, Har och harg. 175 + 15 s. Uppsala 1967. (Acta Academiæ Regiæ Gustavi Adolphi XLIV. Studier till en svensk ortnamnsatlas utg. av J. Sahlgren. 11.) — *Sajavaara, K.*, The middle English translations of Robert Grosseteste's Château d'Amour. 434 s. Helsinki 1967. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki XXXII.) — *Sandved, A. O.*, Studies in the Language of Caxton's Malory and that of the Winchester Manuscript. 449 s. Oslo 1968 (Norwegian Studies in English 15). — *Schneider, C.*, se *Berghaus, P.* — *Sigurd, B.*, Språkstruktur. 152 s. Sthlm 1967. — *Skautrup, P.*, Det danske sprogs historie IV. Fra J. P. Jacobsen til Johs. V. Jensen. 342 s. Khvn 1968. — *Sonderregger, S.*, Der Alpstein im Lichte der Bergnamengebung. 93 s. Herisau 1967. (Das Land Appenzell 6/7.) — Språk, språkvård och kommunikation. Under redaktion av K.-H. Dahlstedt och B. Molde. 128 s. Lund 1967. — *Svennung, J.*, Jordanes und Scandia. Kritisch-exegetische Studien. XVI + 260 s. + 4 pl. Sthlm 1967. (Skrifter utg. av K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala 44: 2A.) — Dens., Zur Geschichte des Goticismus. 116 s. Sthlm 1967. (Skrifter utg. av K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. 44: 2B.) — *Sørensen, J. K.*, Danske sø- og ånavne. I A-D. 357 s. Khvn 1968. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 6.) — *de Tollenaere, F.*, De Harigasti-inskriptie op helm B van Negau. Haar betekenis voor de Oergermaanse klankleer en voor het probleem van de oorsprong der runen. 120 s. Amsterdam 1967. (Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde. Nieuwe Reeks. Deel 30. No. 11.) — *Tummers, P. L. M.* o. *Blok, D. P.*, Waternamen in Limburg en Drente. 37 s. Amsterdam 1968. (Bijdragen en Mededelingen der Naamkunde-commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam XXIV.) — *Tveitane, M.*, Den lærde stil. Oversetterprosa i den norrøne versjonen av Vitæ Patrum. 148 s. Bergen 1968. (Årbok for universitetet i Bergen. Humanistisk serie 2. 1967.) — *Utterström, G.*, Fem skrivare. Metta Ivarsdotters brev till Svante Nilsson. Studier i senmedeltida svenskt brevspråk. 283 s. Sthlm 1968. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 7.) — *Wessén, E.*, Svensk medeltid. En samling uppsatser om svenska medeltidshandskrifter och texter. I. Landskapslagar. 163 s. + 3 planscher. II. Birgitta-texter. 165 s. + 3 planscher. Sthlm 1968. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens handlingar, Filologiska serien 9 och 10.) — *Vinje, F.-E.*, Den norske landsloven i svensk målform. En språklig-historisk undersøkelse. 228 s. Oslo 1967. (Skrifter fra Instituttene for nordisk språk og litteratur ved universitetene i Bergen og Oslo. 1.) — *Vide, S.-B.*, Studier över sydsvenska växtnamn. 13 s. Lund 1967.

Andersen, H., Til Kårstad-ristningen (Acta Philologica Scandinavica 28 1967). — *Arngart, O.*, Eilert Ekwall (Namn och Bygd 53 1965). — *Arvidsson, R.*, Selma Lagerlöfs brev till Per Hallström (Lagerlöfstudier 1966). — *Bekker-Nielsen, H.*, Grönländske Sagaer (Erik den Rødes Grønland, Khvn 1967). — *Bergsveinsson, S.*, Rec. av Paul Diderichsen, Helhed og Struktur, Khvn 1966 (Deutsche Literaturzeitung 88: 8 1967). — *Brøndum-Nielsen, J.*, Om udviklingen af enstavelses-præt. ptc. i stærke verber (Acta Philologica Scandinavica 28 1—2). — *Bucht, T.*, Det ångermanländska uttrycket velle gå (Annales 11 1967). — *Ejder, B.*, Neues über die nordischen Rodungsnamen auf -ryd, -rud (Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences 1966). — *Elmevik, L.*, Hok och Hoken (Ortnamns-sällskapets i Uppsala årsskrift 1965). — *Flemström, B.*, Fågelnamnet albert (Namn och Bygd 54 1966). — Dens., Ortnamn och urkunder från Stuguns socken (Stugukrönika 1965). — *Foot, P. G.*, se The Vinland Map. — *Haugen, E.*, Isoglosses within a dialect (Zeitschrift für Mundartforschung, Beihefte, Neue Folge 3 und 4). —

Hedblom, F., se *Strömbäck, D.* — *Heller, R.*, Neue Wege zur Verfasserbestimmung bei den Isländersagas und ihre Anwendung auf die Laxdæla saga (Forschungen und Fortschritte 41: 8 1967). — *Hoff, I.*, Om „opning” og “opne” vokalar (Maal og Minne 1966). — *Hovda, P.*, Merknader til dissimilasjonsovringer i norske stadnamn og då særleg i gardsnamn (Maal og Minne 1966). — *Höfler, O.*, Zu Professor Eberhard Kranzmayers 70. Geburtstag (Carinthia I, Mitteilungen des Geschichtsvereines für Kärnten 158 1968). — *Ingers, I.*, Ortnamn i Glimåkra (Glimåkraboken II, 1967). — Dens., Några Malmö-traditioner, upptecknade i Bara härad (Malmö Fornminnesförenings årsskrift 1966). — Dens., Reformationslitteratur från Malmö. En språklig granskning (Malmö Fornminnesförenings årsskrift 1967). — *Jansson, V.*, The Preterite Ending -ddi in Faroese (The Fifth Viking Congress, 1965). — *Johannisson, T.*, Deutsch-nordischer Lehnwortaustausch (Wortgeographie und Gesellschaft 1968). — *Jorgensen, A.*, Gustav Albecks Författarskab. En Bibliografi. (Guldalderstudier. Festskrift til Gustav Albeck den 5. juni 1966.) — Dens., Rec. av A. Aagaard, Syv berømte Folkeviser. En Approksimation til Urformen. Khvn 1964 (Sprog og Kultur 1966). — †*Ljunggren, K. G.*, Mute och muta. Ett ortnamnselement och ett ställe i Äldre Västgötalagen (Namn och Bygd 54 1966). — Dens., Namnet Veberöd än en gång (därst.). — *Malmberg, B.*, A propos du che argentin (Studia Linguistica 18 1964). — Dens., Rec. av C.-C. Elert, Phonologic Studies of Quantity in Swedish; based on material from Stockholm Speakers (därst.). — Dens., Rec. av R. Jakobson, Selected Writings I: Phonological Studies (The Slavic and East European Journal 9: 2 1967). — *Moulton, W. G.*, Types of phonemic change (To honor Roman Jakobson, 1967). — *Pellijeff, G.*, Kalixbygdens ortnamn (Kalix 1 1967). — Dens., Excursus. Archaeology and place-names. (U. E. Hagberg, The archaeology of Skedemosse II. Sthlm 1967.) — *Pleijel, H.*, Bära barnet under lästen. Reformationsliturgi och medeltidsfromhet (Kyrka-Folk-Stat). — *Quinn, D. B.*, se The Vinland Map. — *Reiffenstein, I.*, Zur phonologischen Struktur der Umgangssprache (Zeitschrift für Mundartforschung, Beihefte. Neue Folge 4). — Dens., Rec. av E. Schwarz, Volkstumsgeschichte der Sudetenländer. (Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge. Band 2. Heft 3. 1967.) — *Rooth, E.*, Furan på fjällhyllan. Ett diskussionsinlägg. (Svenska Landsmål och Svenskt Folkiv 1966.) — *Scardigli, P.*, La conversione dei goti al Cristianesimo. (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo XIV.) — *Séur, G. S.*, On the relations among some categories in linguistics (General systems 11 1966). — Dens., On some general categories of linguistics (därst.). — *Sigurd, B.*, Generative grammar and historical linguistics (Acta Linguistica Hafniensia 10: 1 1966). — *Skautrup, P.*, Rec. av E. Klein, A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Vol. 1 A-K. Amsterdam, London, New York 1966. (Sprog og Kultur 1966.) — *Smith, A. H.*, Whelster (Saga-Book of the Viking Society). — *Strömbäck, D.*, Minnesord 6 november 1965 (Saga och Sed 1965). — Dens. och *Hedblom, F.*, Undersökning av svenska dialekter och folkminnen 1964/65 (Svenska Landsmål och Svenskt Folkiv 1966). — Dens., Minnesord över Helge Nelson (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok 1966). — *Ståhl, H.*, Indal (Namn och Bygd 54 1966). — *Sundqvist, A.*, Gammalt och nytt inom lexikografien (Nysvenska Studier 46 1966). — *Svennung, J.*, Goternas utvandring och vagi fluvius hos Jordanes (Historisk Tidsskrift, 1967). — Dens., Die Swioneninsel und die Sithones bei Tacitus (Eranos LXI 1964.) — *Svensson, S.*, En skånsk bildalmanacka (Kulturspeglar). — *Wangö, J.*, Om by- och sockennamnet Knäred (Namn och Bygd 54 1966). — *Wedmark, B.*, Bibliografi över litteratur rörande modersmålsundervisningen 1966 (Modersmåls-läraarnas förenings årsskrift 1967). — *Werner, O.*, Welche Stufen phonematischer Reduktion sind für die Dialektgeographie sinnvoll? Das Vokalsystem des Färischen (Zeitschrift für Mundartforschung, Beihefte, Neue Folge 4). — Verslag van de naamkunde-commissie der koninklijke nederlandse akademie van wetenschappen te Amsterdam over 1966 (Jaarboek der koninklijke nederlandse akademie van wetenschappen 1966—1967). — *Vide, S.-B.*, De sydsvenska växtnamnen. Namngivningsmotiv och formkategorier (Sydsvenska ortnamnsskapets årsskrift 1967). — *Widmark, G.*, Den inkongruenta neutrala predikatsfylldheten och dess plats i svenskans genussystem (Nysvenska Studier 46 1966). — The Vinland Map, I. D. B. Quinn, A viking map of the west, II. P. G. Foote, On the Vinland legends on The Vinland Map (Saga-Book 17: 1 1966).

Karin Ljunggren